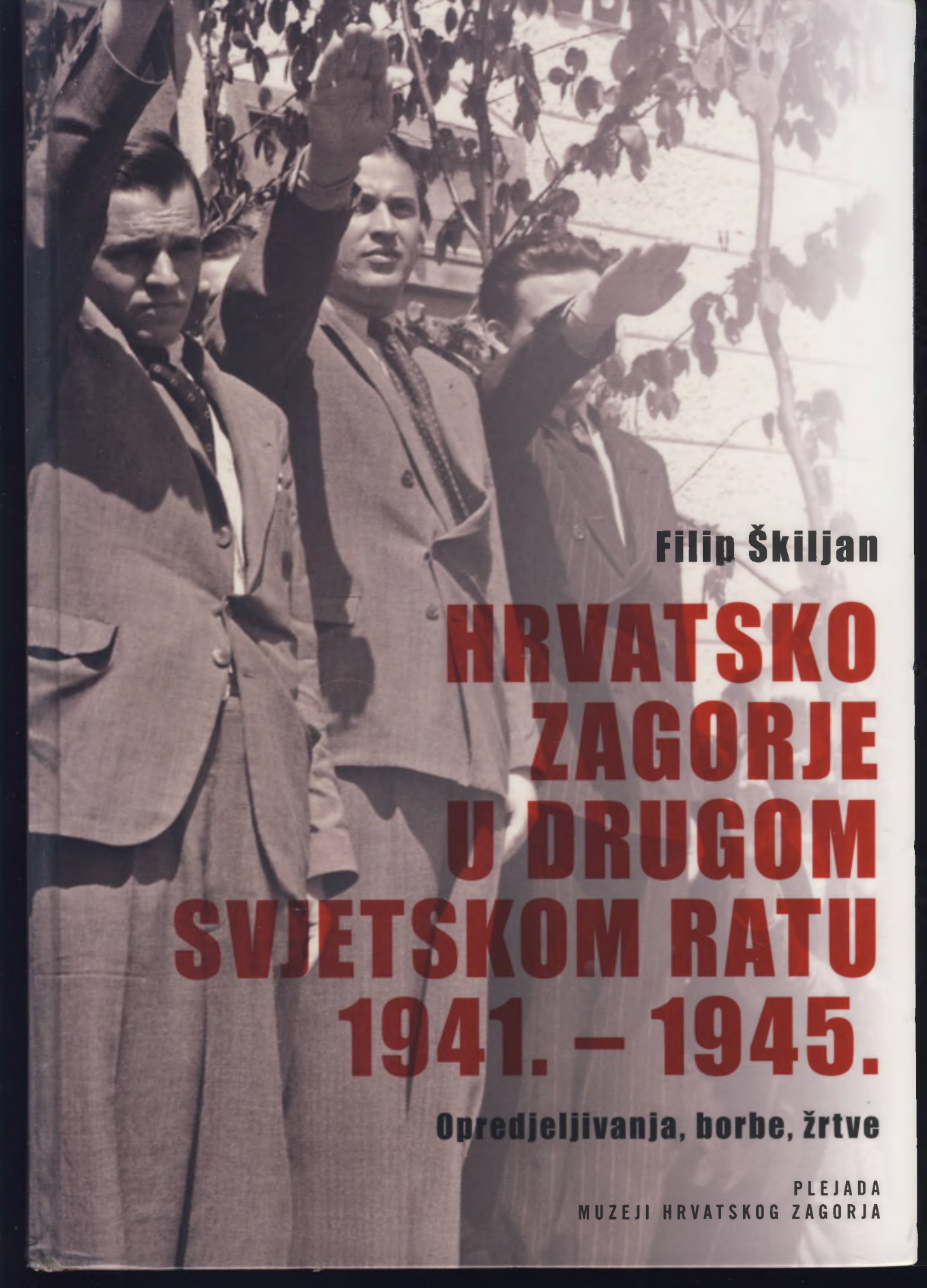

Filip Škiljan

HRVATSKO ZAGORJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU 1941. – 1945.

Opredjeljivanja, borbe, žrtve

PLEJADA
MUZEJI HRVATSKOG ZAGORJA

Filip Škiljan

HRVATSKO ZAGORJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU 1941.-1945.

Opredjeljivanja, borbe, žrtve

BIBLIOTEKA NOVA PLEJADA

Nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17

Sunakladnik
Muzeji Hrvatskog zagorja
Gornja Stubica, Samci 64

Za nakladnika
Igor Ranić

Za sunakladnika
Goranka Horjan

Urednik
Ilija Ranić

Recenzenti
Ivo Goldstein
Igor Graovac

Copyright© 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-14-6 (Plejada)
ISBN 978-953-265-079-2 (Muzeji Hrvatskog zagorja)

Filip Škiljan

HRVATSKO ZAGORJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU 1941.–1945.

Opredjeljivanja, borbe, žrtve

Plejada
Muzeji Hrvatskog zagorja
Zagreb, 2012.

Sadržaj

Predgovor	7
I. UVOD	9
1. Metode i cilj istraživanja	9
2. Arhivski izvori, tiskovine i literatura	12
II. HRVATSKO ZAGORJE UOČI RATA	17
1. Socijalna i gospodarska struktura stanovništva u Hrvatskom zagorju prije Drugoga svjetskog rata	17
2. Političke stranke i opredjeljivanja u Hrvatskom zagorju prije Drugog svjetskog rata	21
III. OD USPOSTAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE DO SLOMA FAŠIZMA	33
1. Uspostava Nezavisne Države Hrvatske na području Hrvatskog zagorja	33
2. Odnos ustaške vlasti prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine	40
3. Koncentracijski logor u Hrvatskom zagorju	51
4. Početak otpora ustaškom režimu	53
5. Prva uhićenja	54
6. Odlasci u vojsku.	55
7. Podrška komunistima	57
8. Prelazak u akciju	59
9. Ustaška odmazda	63
10. Pasiviziranje partizana u drugoj polovici 1942. godine i prvoj polovici 1943. godine	74
11. Napad s Kalnika	80
12. Obnavljanje rada Komunističke partije u Hrvatskom zagorju	84
13. Formiranje drugog Zagorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda.	113
14. Napad na Treći Reich	121
15. Organiziranje narodnih mitinga	124
16. Odmazde zbog partizanskih akcija.	126
17. Ustaško – njemačka ofenziva u veljači 1944. godine	138
18. Problemi u partizanskim redovima.	141
19. Formiranje Prve zagorske brigade 8. svibnja 1944. godine i prve akcije.	145
20. Odgovor na "Pavelićevu amnestiju".	149

21. "Povratak" partizana u Hrvatsko zagorje	153
22. Početak kraja	158
IV. LICE I NALIČJE PARTIZANSKE POBJEDE.	161
1. Komunisti preuzimaju vlast.	161
2. Križni put kroz Hrvatsko zagorje	168
3. Križarske skupine u Hrvatskom zagorju	173
4. Zločin i kazna	179
V. AKTERI I ŽRTVE – POKUŠAJ KVANTIFIKACIJE	185
VI. ZAKLJUČAK.	199
Popis kratica	203
Popis izvora i literature	205
1. Izvori	205
2. Bibliografija.	208
3. Popis kazivača	210
4. Popis internetskih stranica	211
Dodatak: pitanja postavljena kazivačima.	213
Kazalo	215
O autoru	223

Predgovor

Ova knjiga prerađena je i nadopunjena doktorska disertacija "Politička opredjeljivanja u Hrvatskom zagorju 1941.–1945." koju sam u siječnju 2009. obranio na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu pred povjerenstvom u sastavu prof. dr. sc. Ivo Goldstein, prof. dr. sc. Ivo Banac i dr. sc. Igor Graovac. Na istraživanje ovakve teme potakao me moj otac Dubravko Škiljan koji je, iako nije bio povjesničar, imao izuzetnu nadarenost za pronalaženje zanimljivih i novih tema, a ujedno je uvijek vjerovao u moju upornost. Činjenica da živim u Hrvatskom zagorju uvelike je olakšala moju odluku da se bavim istraživanjem upravo tog prostora. Cilj istraživanja bio je da se, što je moguće objektivnije, uz dostupnu literaturu, arhivske izvore, tiskanu građu, memoare i usmene iskaze sudionika događaja, prikaže turbulentno razdoblje Drugoga svjetskog rata na uskom području Hrvatskog zagorja koje je bilo teško pogođeno političkim podjelama, sukobima i stradanjima iako se na prvi pogled čini kako je bilo pošteđeno ratnih strahota.

U pisanju doktorske disertacije i ove knjige, pomoglo mi je više osoba. Ovom prilikom im se zahvaljujem. Na prvom mjestu ističem moga oca Dubravka Škiljana i djeda Mladena Škiljana koji su u svakom trenutku bili spremni pomoći na bilo koji način. Zahvaljujem se svojem mentoru prof. dr. sc. Ivi Goldsteinu, koji je ujedno i jedan od recenzenata ove knjige te trećem članu komisije dr. sc. Igoru Graovcu, drugom recenzentu. Zahvalu dugujem i prof. dr. sc. Ivi Bancu, predsjedniku povjerenstva za obranu moje disertacije. Njih trojica su mi uvelike pomogli da disertacija, a u konačnici i ova knjiga, budu temeljitiji i bolji. Zahvalu dugujem i gospodinu Iliji Raniću, uredniku, koji je dao svoj prilog u nastanku knjige te me poticao na njezino objavljivanje. Gospođi Goranki Horjan, ravnateljici Muzeja Hrvatskog zagorja, dugujem zahvalu jer je pokazala interes i dobru volju da potpomogne izlaženje ove knjige. Zahvaljujem se i dr. sc. Ivanu Lajiću, kolegi s Instituta za migracije i narodnosti koji mi je pomogao da tablice s demografskim podacima budu točne. Svoje zahvale dugujem i službi za korisnike Hrvatskog državnog arhiva koji mi već godinama pomažu u snalaženju s naručenim gradivom te službama za korisnike Državnog arhiva u Zagrebu i Arhivskog sabirnog centra u Krapini. Na kraju, vjerojatno najveću zahvalu dugujem svojim sugovornicima – kazivačima, u kojima sam prepoznao ne samo dobre suradnike nego u prvom redu susretljive i srdačne ljude.

Za realizaciju izložbe, koja je postavljena u Kumrovcu prilikom objavljivanja knjige, zahvale ponovo dugujem Goranki Horjan, ravnateljici Muzeja Hrvatskog zagorja, Branki Šprem Lovrić, voditeljici Muzeja Staro Selo Kumrovec, Vlatki Filipčić Maligec, voditeljici Muzeja seljačkih buna u Gornjoj Stubici, Ankici Pandžić, ravnateljici Hrvatskog povijesnog muzeja, Andreji Smetko, Nataši Mataušić, Jeleni Borošak Marijanović, Dubravki Peić Čaldarović i Rhei – Silviji Ivanuš, kustosicama iz Hrvatskog povijesnog muzeja, Kristijanu Bezjaku, preparatoru iz Muzeja Staro Selo Kumrovec, Janji Petričušić iz Magis Tima, dizajnerici plakata, Filipu Ružić, autoru web dizajna i Davidu Oguiću, snimatelju kazivača. Najviše od svih mi je pomogla moja supruga Ivana Škiljan bez čije inovativnosti i sposobnosti imaginacije, izložba ne bi bila tako uspješno realizirana.

I. UVOD

1. Metode i cilj istraživanja

Osim rada na literaturi, arhivskom gradivu i tiskovinama iz vremena Drugoga svjetskog rata i poslijeratnog perioda, važan dio u istraživanju prošlosti zauzimaju i iskazi svjedoka. Prošlost predstavljamo sebi kao priču i uglavnom je rekonstruiramo na osnovi njih. Povijest jest znanstvena djelatnost, ali je usko povezana s naracijom i pripovijedanjem. Jedan od prvih istraživača koji su počeli ukazivati na problem povezanosti povijesti i pripovijedanja bio je Hayden White, američki filozof i povjesničar.¹ White je povjesničarsku znanost prepoznao uglavnom kao poetsku djelatnost, kao djelatnost koja se temelji na priči i prepričavanju te joj je oduzeo njezin znanstveni karakter, a istovremeno je istakao važnu razliku između svoje teorije s jedne i historioografske prakse s druge strane. Zapažanje da historija nije istovjetna s književnosti i filozofijom, ali da njezin diskurs nije posve odvojen od literarnog i filozofskog diskursa otkrilo je put istraživanju pripovijedanja kao povjesničarevog izvora. Povjesničari su donedavno zazirali od elemenata fikcije u opisu povijesnih svjetova te su ustrajali na razlikovanju fikcije i činjenica, ali odnedavno su se pojavili i drugačiji pristupi povijesnoj znanosti. Prema Whiteu prave historije nema, ukoliko u njoj nije podrazumijevana i filozofija historije. S druge strane, Dominic LaCapra, kao i White, ističe da su dokumenti samo tekst koji nadopunjuje realnost. Realnost su narativni izvori, tj. proživljena povijest. Povjesničari, prema LaCapri, nastoje nadići fikciju i historioografsku maštu koje se javljaju u književnim tekstovima i, kao u našem slučaju, u sjećanjima preživjelih sudionika događaja. LaCapra također kritizira povjesničarsku hijerarhiju u kojoj su dokumenti prvoklasni izvor, a naracija tek izvor drugog reda.

U ovom radu pokušat ću u najmanju ruku izjednačiti ta dva izvora uspoređujući ih. LaCapra smatra da je arhiv fetiš, tj. zamjena za izgubljeni objekt, za stvarnost koja je uvijek već izgubljena za povjesničare. Upravo tragični događaji koji su se odigrali na području Hrvatskog zagorja u Drugome svjetskom ratu mogu biti sagledani s više strana. Tako jedan pripovijedalački prikaz može predstavljati neki skup događaja u formi i značenju neke tragične priče, dok drugi prikaz može predstavljati isti događaj s jednakom

¹ White, H. "Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti", *K: časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju*, sv. 1 (2003), 33-54; White, H. "Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju", *ČSP*, god. 36, sv. 2 (2004), 621-635; O Whiteu i LaCapri vidi u Gross, M. *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, 334-338.

uvjerljivošću i bez ikakva nasilja prema činjeničnom stanju, opisujući ga kao farsu. U tradicionalnom povijesnom prikazu pretpostavlja se da postoji značajna razlika između interpretacije činjenica i priče ispričane o tim činjenicama. Interpretaciju činjenica u ovom slučaju predstavljaju svjedoci koji, prema tradicionalnoj povijesti, predstavljaju samo komentatore povijesno uvriježenih činjenica, tj. priče ispričane o tim činjenicama. Jasno je da svaki od svjedoka predstavlja povijesnu priču kao doslovan prikaz stvarnih događaja, a povjesničar je ovdje da je, uspoređujući je s drugim svjedočanstvima i originalnim dokumentima, kritizira kao lažnu ili istinitu. Tako naprimjer, neki svjedoci koji su prisustvovali pokolju u Gornjoj Stubici u siječnju 1944. godine, prikazuju je, bez ikakva nasilja nad činjenicama, kao tragičnu priču. Kao tragičnu priču prikazuju je i svjedoci koji su davali iskaze neposredno nakon Drugoga svjetskog rata partizanskim istražnim organima. Jedan dio svjedoka, koji je davao iskaze 2006. godine, kao i originalni ustaški dokumenti, priču prikazuju kao odmazdu za partizanska ubojstva i doživljavaju čitav događaj kroz prizmu partizanske krivnje za ustaške zločine imenujući krivcima partizane, a ne ustaše, koji su, prema njihovom iskazu, bili izazvani te je njihova odmazda bila opravdana. Iz dvaju kontroverznih prikaza, ponekad čak i same njihove usporedbe, mogu se vidjeti privremeni obrisi jedne kompleksnije i potresnije povijesne istine.

U Hrvatskoj je do sada vrlo malo povjesničara prihvatilo takav način istraživanja. Uglavnom se radi o povjesničarima koji su interdisciplinarno istraživali pojedine društvene grupe u hrvatskim regijama. Sociologija i etnologija su dvije znanosti koje najčešće u metodi pripovijedanja surađuju s povijesti. Istraživanje metodom usmene povijesti sadržava dobro poznate slabosti: nepouzdanost sjećanja (posebno ukoliko je riječ o povijesnim događajima), subjektivnost (svjesnu ili nesvjesnu), prilagođavanje onome što ispitivač očekuje ili onome što je danas uvriježeno mišljenje ili pak svjedokovo naknadno sjećanje. Unatoč tome, vrijednost usmene povijesti je neizmjerena i neosporna: jedini je izvor za neka pitanja iz prošlosti, ne samo, na primjer, za pitanja mentaliteta, nego i ona koja se naizgled mogu dobiti iz drugih izvora, što samo potvrđuje staro načelo da je nužno svaku obavijest provjeriti podacima iz što više izvora. Moje je iskustvo pokazalo da dokumenti koji su nastajali za vrijeme Drugoga svjetskog rata, bili oni partizanske ili ustaške provenijencije, vrlo često daju samo jednu stranu istine, dok svjedoci daju iskaze te nadopunjavajući dokumente daju događaju i stupanj subjektivnosti. Usmena je povijest stoga nezaobilazan izvor za povijest dvadesetog stoljeća. Ona popunjava praznine koje arhivska građa ne može popuniti, posebno pri istraživanju prošlosti tzv. "malih" ljudi, o kojima su pisana svjedočanstva vrlo rijetka. U svakom životu skriva se mnogo više za suvremenost važnih informacija o prošlosti nego što pojedinac koji živi taj život može shvatiti. Zadaća svakog povjesničara je uzdignuti do svijesti činjenicu da se u povijesti svakog života krije, na različitim razmacima, i povijest društvenih grupa, nadgrupa kakve su društveni razredi ili nacije i povijest čovječanstva. Koliko god to zvučalo prenategnuto, ali činjenica je da povijest čini politička, društvena i kulturna svjetska povijest, a da ne govorimo o povijesti svakidašnjice. Povijest koju do sada poznajemo poglavito je politička povijest temeljnih društvenih struktura i njezinih izvora društvene moći, bez obzira radi li se o nacionalnoj ili svjetskoj povijesti. To je klasična događajnica, prepuna velikih imena i događaja koji su stvarali povijest. Međutim, ova nas povijest uvijek ostavlja na izvjestan način na površini razvoja civilizacija. Sve izvan toga je povijest subkultura koja navodno nije imala utjecaja na događajnicu.

Cilj ovoga rada je da se, uz arhivsku građu, novinske članke i dostupnu literaturu, metodom usmene povijesti, odnosno intervjua ili ankete s jasno definiranim pitanjima koja se provodi na određenom ciljanom uzorku stanovništva, prikupe oni elementi koji se ne mogu dobiti analizom arhivskih dokumenata. Prava vrijednost metode usmene povijesti leži upravo u tome što ona može u sprezi s ostalim metodama povijesne znanosti, odnosno s rezultatima arhivskog istraživanja, pojedinačnu pripovijest jednog svjedoka učini i općom. Cilj je da metodama pisanih biografija ili razgovorom sa živim svjedokom pokušamo što više saznati o intelektualnom, mentalnom i kulturnom sklopu sugovornika ili ispitanika o isječku njegova života (Drugi svjetski rat), probudivši u njemu živa sjećanja.

Prihvativši ovu metodu oralne povijesti, obavio sam više od pedeset razgovora s pripadnicima generacije od 1913. do 1943. godine zahvaćajući sve zone užega Hrvatskog zagorja, tj. današnje Krapinsko-zagorske županije. Morao sam pri tome stvoriti jasna pitanja i postaviti ih u nekakav logični sklop. Pri ispitivanju sam se susreo s brojnim problemima, poput problema konciznosti, jezika (raznorožna narječja Hrvatskog zagorja koja ponekad nisu razumljiva ni u najbližim susjednim selima), selekcije pitanja i odgovora, nepovjerljivosti ispitanika, nedozvoljavanja davanja podataka imena i prezimena. Moj izbor kazivača bio je slučajna što je uvjetovalo da se svjedoci izrazito razlikuju prema kvaliteti sjećanja, mogućnosti izražavanja i nastojanju da se prikažu u što boljem svjetlu ili da prešute "neugodne" događaje, tj. događaje koji, prema trenutačno dominantnome vrednovanju, nisu društveno prihvatljivi (npr. zašto je srušena crkva u Mihovljanu). Osim toga vrlo je teško ponekad bilo razlikovati kolektivno od osobnog sjećanja pojedinih ispitanika. Društveno sjećanje je pokatkada izuzetno važno za održavanje pojedine političke grupe (kao što su, naprimjer, pripadnici domobranske vojske, Vražje divizije ili partizanske vojske) ili socijalne grupe (selo poput Laza, Cerja Jesenjanskog, Petrovskog, Gornje Stubice ili Mihovljana gdje svi prijelomne događaje pamte na sličan način, ali nikako isti).

Velik problem za ispitavača može biti i financijsko-tehnička i etička komponenta. Naime, vrlo često su pojedinci udaljeni i po više kilometara od asfaltiranih putova te je dolazak do njih iscrpljujući. Što se etičke komponente tiče, zalaženje u intiman život pojedinaca ponekad je vrlo neugodna okolnost, a još je neugodnije kada se od pojedinaca traži dozvola za objavljivanje podataka. Doduše, ispitivanje političke prošlosti pojedinog kraja i događaja koji su se zbili na određenom terenu predstavljaju znatno ugodnija pitanja od onih koja obično postavljaju povjesničari – etnolozi (npr. o bračnom životu, djeci).

Ispitivanja su izvršena u ukupno 17 zagorskih općina, a ispitano je ukupno pedeset jedna osoba. Od toga je dvadeset šest muškaraca i dvadeset pet žena. Ponekad su u jednom domaćinstvu dvije osobe davale iskaz (suprug i supruga). Najstariji ispitanik imao je u trenutku ispitivanja devedeset tri godine, a najmlađa ispitanica je imala šezdeset tri godine. Ispitanici su namjerno birani iz različitih zagorskih općina kako bi njihovi iskazi bili što različitiji. Postojao je univerzalan obrazac pitanja, ali su se osim tih pitanja postavljala i pitanja koja su vezana za pojedine događaje u određenom kraju. Osim osnovnih pitanja, koja se nalaze u prilogu na kraju knjige, postavljao sam i pitanja prilagođena pojedinim krajevima i osobama te sam tako na području Gornje

Stubice postavljao pitanja o pokolju u Gornjoj Stubici 1944. godine, o pokolju obitelji Slivar nakon 1945. godine. Svjedoke koji su živjeli uz granicu s Trećim Reichom ispitivao sam o graničnim odnosima, o prelasku granice i krijumčarenju, u općinama Jesenje, Petrovsko, Jakovlje i Marija Bistrica ispitivao sam o pokoljima i požarima koji su se dogodili 1943. i 1944. godine, na području Mihovljana o rušenju katoličke crkve za vrijeme rata, a na području Desinića o pokolju domobrana i ustaša nakon Drugoga svjetskog rata. Zanimljivo je da su muškarci uvijek radije pristajali na razgovor, dok su se žene ponekad naknadno njima priključivale. Pridobivanje povjerenja ponekad je bilo izuzetno teško. U jednom slučaju nisam uspio doznati ime sugovornika te sam zato svjedoka koji mi je dao ove zanimljive podatke izostavio u svojim istraživanjima.

Svjedoke sam susretao na raznim mjestima. Najčešće sam ih posjećivao u njihovim domovima. Vrlo često pojedinci nisu imali vremena za razgovor ili su razgovor obavljali uz seljačke poslove. Bivši partizani su mnogo lakše pristajali na razgovore od bivših pripadnika ustaške vojske i Vražje divizije. Što se tiče domobrana i dezertera, kod njih je razgovorljivost ovisila o naravi. Najpotpuniji iskaz mi je dala žena, a ženski su iskazi redovito bili kvalitetniji od muških. Žene su bile slobodne od političkih nazora te su za vrijeme rata uglavnom boravile u svojim rodnim mjestima, dok su muškarci bili vrlo često izvan Hrvatskog zagorja, pa su njihovi iskazi pokatkad bili siromašniji od ženskih. Žene su svoje iskaze kronološki najčešće povezivale s događajima iz njihova obiteljskog života (poput rođenja djeteta, vjenčanja ili smrti), a muškarci uz političke događaje u njihovom kraju ili zemlji. Kvalitetni su i iskazi osoba koje su bile maloljetne za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Tako su mi dva muškarca iz općine Zagorska Sela dali izvanredne opise socijalne i ekonomske situacije na području svojeg kraja u vremenu od 1941. do 1945. godine. Doduše, ovi svjedoci su pripadali mlađoj generaciji te su samim time bili i pristupačniji za razgovore. Najkompliciraniji za razgovor bili su pripadnici ustaških i njemačkih jedinica. Bili su prestrašeni, nepovjerljivi i nesigurni u ono što su mislili da ispitivač želi čuti, zatvoreni, a vrlo često i potpuno nepristupačni za pojedine teme. Partizani su, za razliku od njih, vrlo često bili jako razgovorljivi, pa su čak ponekad stvarali mitove od vlastitih pobjeda.

2. Arhivski izvori, tiskovine i literatura

Arhivski izvori

Važni izvori za istraživanje povijesti Drugoga svjetskog rata na području Hrvatskog zagorja nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu i u Državnom arhivu Zagreb. Građa koja do sada u većem dijelu nije objavljena vezana je uz fond koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu pod nazivom Velika župa Zagorje. U ovom se fondu u prvih tridesetak kutija nalaze dnevni, mjesečni i godišnji izvještaji pojedinih kotarskih i općinskih vlasti te oružničkih postaja i ustaških tabora u Velikoj župi Zagorje od 1942. do 1945. godine, popisi Židova, Roma i Srba na području Hrvatskog zagorja te brojni dokumenti koji svjedoče o genocidu nad Židovima u Hrvatskom zagorju. Fond Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina sadržava brojne kutije u ko-

jima se nalaze iskazi svjedoka iz Hrvatskog zagorja protiv ustaških dužnosnika s područja Velike župe Zagorje. Iskaze treba koristiti s rezervom ili uz provjeru u drugim izvorima budući da su ih svjedoci dali Zemaljskoj komisiji u Drugom svjetskom ratu ili neposredno nakon Drugog svjetskog rata te su imali za funkciju ocrnjivanje njemačkih, talijanskih ili domaćih kvislinških organa. Fond Ozne sadržava mnogo korisnih podataka koji su prikupljeni protiv pojedinaca za vrijeme i nakon rata. Fond Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske važan je zbog uradaka o djelovanju pojedinih stranaka i ustaškog pokreta na području Hrvatskog zagorja prije Drugoga svjetskog rata i za vrijeme rata. U Državnom arhivu Zagreb nalazi se fond Kotarski okrug Zagreb, u kojem se nalazi niz odluka i optužnica protiv optuženih ustaša, domobrana i njihovih suradnika. Osim optužnica ovdje se nalazi i sav materijal vezan za pojedince, pa tako i svjedočanstva pojedinaca nastala u istražnom postupku. Ovo je jedan od rijetkih fondova u kojem se nalaze čitavi dosjei pojedinaca, a ne fragmenti, kao što to obično biva u fondovima koji se odnose na vrijeme neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Razmjerno je velika šteta što je ovaj fond vezan samo za područje Zagreba, kojemu su u to vrijeme iz regije Hrvatskog zagorja pripadali kotarevi Klanjec i Donja Stubica, dok za ostale zagorske općine nemamo sačuvan gotovo ni jedan slučaj (taj bi se fond morao nalaziti u Državnom arhivu u Varaždinu, ali nije sačuvan).

U Arhivskom sabirnom centru Krapina postoji fond Kotarska oblast Krapina od kojeg su sačuvane knjige ulaska i izlaska dokumenata za sva ratna godišta. Kotarska oblast Krapina obuhvaćala je područje današnjih općina Radoboj, Krapina, Sveti Križ Začretje, Zabok, Gornje Jesenje, Đurmanec i Petrovsko. Među dokumentima koji se nalaze u knjizi ulaska jasno je vidljivo da ima zanimljivih materijala, međutim nije sva dokumentacija sačuvana. Jedan veliki broj dokumenata nestao je vjerojatno još za vrijeme Drugog svjetskog rata, a drugi dio su vjerojatno izlučile jugoslavenske vlasti nakon rata. Činjenica je da od desetak izabranih dokumenata iz ulazne i izlazne knjige, među sačuvanim dokumentima nalazimo samo jedan traženi dokument. Slična je situacija i s fondom Trgovište Krapina, u kojem se nalaze dokumenti za područje grada Krapine. Ta dokumentacija nije bila toliko zanimljiva, budući da se radilo uglavnom o dokumentima vezanim za ekonomske probleme grada, manje prekršaje, sjednice gradskog poglavarstva, pojedine zabrane i zakonske odredbe, dezerterstva i uz pojave bolesti.

Tisak

Uz arhivsku građu važan je izvor informacija i tisak toga vremena. U Varaždinu izlazi u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske list "Hrvatsko jedinstvo". Ovaj nedjeljni list uglavnom prenosi članke iz "Hrvatskog naroda", a objavljuje i manji broj članaka s povijesnom tematikom koja je vezana uz grad Varaždin i bližu okolicu. Jedna kolumna posvećena je događajima u gradu Varaždinu, jer su novine u to vrijeme uglavnom čitali građani, a tek se ponekad pojavio članak vezan uz širu varaždinsku okolicu. Članci koji govore o partizanskim napadima na Klanjec i Zlatar, kao uostalom i svi ostali napisi, pisani su tendenciozno, neprofesionalno i vrlo pristrano, tako da nam ove novine, kao i ostale koje su izlazile u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a donosile su vijesti iz zemlje i svijeta, ne pomažu stvoriti realnu sliku o stanju u Hrvatskom

zagorju u Drugome svjetskom ratu. Tekstovi iz novina pomažu nam samo da stvorimo sliku o ustaškoj promidžbi. I "Hrvatski narod", posebno na početku rata, donosi članke o ustaškim skupštinama u zagorskim mjestima i o prelascima članova Hrvatske seljačke stranke u Ustaški pokret. Kada euforija od uspostave ustaškog režima i Nezavisne Države Hrvatske pomalo splašnja, broj vijesti iz manjih mjesta se smanjuje, a ističu se sve više imaginarne ustaške i nacističke pobjede.

Bibliografija

Do današnjih dana napisano je nekoliko knjiga o razdoblju Drugoga svjetskog rata na području Hrvatskog zagorja. Knjige o tom razdoblju pisane su često tendenciozno i ne u skladu sa znanstvenom metodologijom. Djela na tu temu polaze vrlo često s pozicije jednog od dvaju polova, te stoga nisu koncipirana "sine ira et studio", a njihovi su autori gotovo uvijek bili sudionici opisivanih i vrednovanih događanja, što vrlo često isključuje objektivni pristup temi. Budući da je do danas prošlo mnogo godina od događaja koji su se odvijali između 1941. i 1945., moguće je objektivnije, historiografski ispravno i koristeći izvornu građu pristupiti ovoj problematici. Ipak, vjerojatno će se postaviti pitanje zašto se danas baviti upravo ovom temom. Istražujući dokumente u arhivu i razgovarajući s još živim sudionicima događaja, došao sam do zaključka da ni u današnje vrijeme neka zbivanja nisu rasvijetljena. Ovaj rad zasigurno neće razjasniti sva pitanja vezana za Drugi svjetski rat na području Hrvatskog zagorja, ali će makar pokušati što je moguće objektivnije prikazati događaje kroz još neobjavljene dokumente i iskaze sudionika zbivanja.

Prva knjiga koja je imala historiografski karakter, a bila je napisana na temu Drugoga svjetskog rata u Hrvatskom zagorju, izdana je 1959. godine pod naslovom *Hrvatsko zagorje u narodnoslobodilačkoj borbi*. To je bio prvi pokušaj cjelovitijeg pregleda ove povijesne teme. Bez obzira na jednostran pristup koji je u toj knjizi izrazito lako uočljiv (kao doduše i u nekim kasnijim pregledima novije povijesti toga kraja), djelo je izuzetno vrijedno upravo zbog korištenja iskaza preživjelih svjedoka prijeratnog i ratnog perioda, a memoari su prikupljani dok je još postojalo vrlo jasno sjećanje na zbivanja u prvoj polovici 20. stoljeća. Na pojedinim mjestima su korišteni i izvorni dokumenti, ali nedostatak pomoćnog aparata, tj. neprimjeren metodološki pristup, umanjuje vrijednost samog djela. Dvadeset dvije godine nakon te knjige, izašla je vrlo slična monografija pod naslovom *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, u kojoj su, kako sami autori navode, "spoznaje o toj temi znatno proširene i produbljene". Istina je da je ovdje navedeno mnogo više podataka, ali i ova knjiga, kao i prva, bavi se isključivo radničkim pokretom, Komunističkom partijom te partizanskim jedinicama u Hrvatskom zagorju. Ustaše i domobrani prikazani su plošno, jednostrano i jednoobrazno. Kao i u većini knjiga koje se bave ovakvim temama, postoje samo pobjednici i poraženi, a kad pobjednici (oni koji su stvarno živjeli tu povijest) pišu povijest, onda povijest ne može ne biti jednostrana.² Bivši borci su surađivali u pisanju obiju knjiga, a predsjednici uređivačkih odbora su bili zagorski prvoborci.

² O objektivnosti i subjektivnosti u historijskom istraživanju piše: Goldstein, I. "Gledišta o objektivnosti i subjektivnosti u historijskom istraživanju prema novim njemačkim izdanjima", *ČSP*, sv. 3 (1980), 131-137.

U pojedinim monografijama kao što su *Trideset i druga divizija – Ljudi i događaji trideset i druge divizije u NOB-u* u kojoj je opisan put ove divizije na osnovi dokumenata i sjećanja te *Zagrebački partizanski odred* u kojem je također opisan put ovog odreda kroz Hrvatsko zagorje, te još u nizu manjih monografija pojedinih partizanskih vojnih jedinica koje su prolazile kroz Zagorje, dobivamo vrijedne podatke o političkim gledanjima i stanju duha stanovništva u Hrvatskom zagorju. Značajno je i djelo Mirka Beloševića, koji je 1968. godine napisao *Borbeni put Drugog zagorskog partizanskog odreda*, gdje je prikazao razvojni put odreda od njegova osnivanja u listopadu 1943. godine do oslobođenja 1945. godine. Zbornik *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji* u kojem se nalazi niz članaka o borbi partizana u Hrvatskom zagorju izlazi 1976. godine. Posebno vrijedne tekstove vezane za gospodarsku podlogu seljaštva u Hrvatskom zagorju uoči Drugog svjetskog rata napisali su Mira Kolar-Dimitrijević, Marijan Matićka te Marko Belinić, Pavle Žukina i Ivica Gretić koji su za zbornik priložili memoare upotunjene podatcima iz izvora.

Do 1981. godine izašao je niz od deset knjiga "Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj" u kojima su objavljeni svi važniji dokumenti partizanske provenijencije i poneki dokument ustaškog podrijetla. Jedno od posljednjih monografskih djela vezanih za Hrvatsko zagorje izašlo je 2003. Dragutin Mrkoci, bivši borac, napisao je knjigu *Moje selo partizansko*, o zbivanjima za vrijeme Drugoga svjetskog rata na području Luga Poznanovečkog i njegove šire okolice (Zlatar Bistrica – Poznanovec – Bedekovčina). To je djelo memoarskog karaktera pisano s nešto većim odmakom od zbivanja u Drugome svjetskom ratu i objektivnijim pristupom od dosad nabrojanih knjiga. Marijan Karabin objavio je 2006. knjigu *Tragom jednog sjećanja* u kojoj je u jednom dijelu iznio vlastita sjećanja na ustašku odmazdu u Gornjoj Stubici u siječnju 1944. godine.

S druge pak strane, mnogo je knjiga izašlo, većim dijelom u posljednja dva desetljeća, koje su vezane za stradavanja Hrvata na području Hrvatskog zagorja u vrijeme "preokreta" 1945. godine. U nekoliko općih pregleda stradanja Hrvata u završnim danima Drugog svjetskog rata i prvim tjednima nakon Drugog svjetskog rata spominje se povlačenje ustaške vojske i domobrana kroz Hrvatsko zagorje početkom svibnja 1945. godine i Križni put u drugoj polovici svibnja i početkom lipnja iste godine. Ovi pregledi, poput knjige Josipa Jurčevića *Bleiburg, jugoslavenski poratni zločin nad Hrvatima*, dotiču se samo jednim dijelom pravaca povlačenja koji su vodili preko Hrvatskog zagorja u Sloveniju. Zdenko Radelić 2002. godine je objavio knjigu *Križari – gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.* u kojoj se bavi problemom pojave zaostalih ustaških jedinica i pojedinaca nakon Drugog svjetskog rata u šumama Hrvatske. Takva je pojava bila vrlo česta i u Hrvatskom zagorju. U izdanju Hrvatskog instituta za povijest izlazi značajan zbornik radova raznih povjesničara "1945. – razdjelnica hrvatske povijesti". U ovom zborniku sa znanstvenog skupa koji je održan 2005. godine izašao je niz radova važnih za prikaz opće situacije u Hrvatskoj 1945. godine, a samim time i za ovu temu.³ Sve ove opće teme zadiru i u temu kraja Drugoga svjetskog rata u Hrvatskom zagorju.

³ U zborniku *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti* Marijan Matićka piše o problemu diskontinuiteta vlasti u Hrvatskoj 1945., Ivo Goldstein "Značenje godine 1945. u hrvatskoj povijesti

U raznim zbornicima sjećanja spominje se Hrvatsko zagorje kao jedno od mjesta pogubljenja hrvatskih civila, bivših ustaša i domobrana. Mnogo je takvih sjećanja u zbornicima "Povlačenje 1945., krivci i žrtve",⁴ "50 godina Bleiburga",⁵ "Od Bleiburga do naših dana, Zbornik radova o Bleiburgu i Križnom putu".⁶ Dva sjećanja, koja su izdana u obliku knjiga, posebno su vrijedna za istraživanje odabrane teme. Radi se o sjećanjima Zagoraca koji su bili u ustaškim redovima, Dragutina Pavline i Frana Živičnjaka. Pavlina je knjigu o svojem životu naslovio *Da se ne zaboravi*,⁷ a Fran Živičnjak, rodom iz sela Svedruža kod Pregrade, u svojim je memoarima opisao partizanski logor u Mirkovcu i ubojstva koja su partizani činili na području Hrvatskog zagorja u prvim danima nakon završetka Drugoga svjetskog rata.

Od velike je važnosti i knjiga *Zrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, izdana 2000. godine.⁸ U brojnoj literaturi koja se javila u posljednjih dvadesetak godina o stradanju Hrvata na kraju Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njemačke kapitulacije, postoje mnoga mjesta u poglavljima koja govore o stanju u Hrvatskom zagorju pred kraj rata i o sudbini brojnih Zagoraca nakon završetka rata.⁹

i osvetnički gnjev", Zdenko Radelić "Uloga OZNE u preuzimanju vlasti u Hrvatskoj 1945", a Mario Jareb "Etiketa ustaštva kao izgovor za progon političkih protivnika u poslijeratnoj Hrvatskoj".

⁴ Branimir Vidmar piše u svojem sjećanju "Od Zagreba do Salzburga" o povlačenju ustaša, domobrana i civila iz NDH koje je vodilo preko Krapinskih Toplica i Pregrade prema Sloveniji.

⁵ Zvonimir Zorić se u zborniku "50 godina Bleiburga" prisjeća početka Križnog puta koji je vodio kroz Hrvatsko zagorje.

⁶ Barun Vuk Steeb, podrijetlom iz Golubovca kraj Donje Stubice, kao pripadnik njemačke nacionalne manjine, povlačio se zajedno s bratom preko Bleiburga do Graza. Povlačenje je opisao u "Od Bleiburga do naših dana, Zbornik radova o Bleiburgu i Križnom putu". U istom zborniku o povlačenju i zarobljavanju kod Dravograda piše i Vladimir Šklopan. Andrija-Stjepan Nikić u tom zborniku piše o stradanju svećenika franjevac u Macelju.

⁷ Dragutin Pavlina u knjizi je potanko opisao prvi dio životnog puta koji je proveo u Oroslavju, a kasnije u ustaškoj vojnici u Mariji Bistrici. U sjećanjima je opisao i životni put nakon povratka iz Bleiburga te vrijeme koje je proveo u zatvorima.

⁸ U ovoj su knjizi jednostrano i pristrano prikazane činjenice vezane uz borbe za Zlatar 1943. i 1944., okolnosti oko rušenja zvonika crkve u Mihovljanu te stradanja Hrvata na Križnom putu.

⁹ Među brojnom literaturom upućujem samo na neke naslove koji govore o problematici Bleiburga i križnih putova: *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944 – 1945, I – II*, Beograd 1957; Basta, M. *Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske*, Beograd 1971; Colić, M. *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941 – 1945*, Beograd 1988; *Oslobođenje Hrvatske 1945. godine*, Zagreb 1986; Basta, M. *Rat je završio sedam dana kasnije*, Beograd 1986; *Bleiburg, otvoreni dossier*, ur. Grčić, M. 2. izd., Zagreb 1990.; Tolstoj, N. *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski Rog 1945*, Zagreb 1991; Žerjavić, V. *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Nikolić, V. Zagreb 1993.

II. HRVATSKO ZAGORJE UOČI RATA

1. Socijalna i gospodarska struktura stanovništva u Hrvatskom zagorju prije Drugoga svjetskog rata

Uže područje Hrvatskog zagorja obuhvaća predratne kotareve Donja Stubica, Zlatar, Klanjec, Pregrada i Krapina. Taj brežuljkasti kraj bio je vrlo gusto naseljen od 16. stoljeća kada su se u ove krajeve sklonile izbjeglice pred Osmanlijama. Gustoća naseljenosti Hrvatskog zagorja ostala je do današnjih dana jedna od karakteristika ovog dijela Hrvatske, za razliku od onih krajeva koje su Osmanlije opustošili i koji su nakon toga slabije naseljeni. Na području Hrvatskog zagorja broj stanovnika u predratnoj Kraljevini Jugoslaviji bio je čak 135 stanovnika po kilometru kvadratnom, a kod Pregrade je ta brojka dosegala visinu od 165. Najslabije naseljen kotar bila je Donja Stubica (velik dio površine je pod planinom Medvednicom) sa 125 stanovnika po kilometru kvadratnom, što je bilo daleko iznad tadašnjeg prosjeka Hrvatske. Mira Kolar-Dimitrijević iznosi da je nasuprot tako gusto naseljenosti bilo vrlo malo obradivih površina.¹ Tako je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj na jedan kilometar kvadratni obradive površine dolazilo čak 228 stanovnika, što je bila vrlo velika agrarna prenaseljenost.² Ona navodi da od svih privredno aktivnih osoba u cijelom Zagorju (današnja Krapinsko-zagorska, dio Zagrebačke i cijela Varaždinska županija) bilo 85% seljaka, a 7% građana (činovnici, samostalni poduzetnici, rentijeri) i 8% radnika. Taj je postotak na užem području Hrvatskog zagorja morao biti nešto drugačiji jer je grad Varaždin ipak utjecao na broj građana.

Na području užeg Hrvatskog zagorja samo su kotarska središta imala donekle karakter grada. Navedeni karakter imala je Krapina, a Donja Stubica, Pregrada, Klanjec i Zlatar su "de facto" bila mješovita naselja (nešto između grada i sela). Zabok, Oroslavlje, Bedekovčina i Zlatar Bistrica koji su se nakon Drugog svjetskog rata naglo razvili, u Kraljevini Jugoslaviji su bila mala nerazvijena naselja uz prugu prema

¹ Kolar-Dimitrijević, M. "Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 16-22.

² Cinjenica je da je u nekim dijelovima Hrvatskog zagorja agrarna prenapučenost (tj. broj stanovnika na 100 ha obradive zemlje) bila i veća pa je tako na području Klanjca bila 206, na području Pregrade 264, na krapinskom području 260, a oko Zlatara 232 (vidi kartu 6a, i podatke na 8 str. kod Bičanić, R. *Agrarna prenapučenost*, Zagreb 1940.).

Prodavači zaposleni kod Franje Weissa, iz spomenice Janka Mačeka, snimljeno oko 1925. (*Štubički glasnik*, br. 10, 6/2000, 19)

Varaždinu. Radništva je bilo također nešto manje od 8% jer se glavina rudokopa nalazila na području varaždinskog i ivanečkog područja. Siromaštvo, pothranjenost i glad bile su glavne odlike zagorskog sela. Zemlja, na kojoj se trebalo hraniti toliko mnogo ljudi, bila je iscrpljena dugogodišnjim iskorištavanjem. Svaka zagorska obitelj imala je uglavnom najmanje troje djece pa su posjedi koje su djeca nasljeđivala bili iz generacije u generaciju sve manji. Brojna seljačka porodica živjela je u jednoj, u najboljem slučaju u dvije sobe.³ Najveći broj posjeda u Hrvatskom zagorju imao je veličinu do najviše 2 hektara, za razliku od Podravine, bjelovarsko-bilogorske regije i

Posavine, gdje su posjedi bili veličine između 2 i 5 hektara.⁴ Gospodarski položaj seljaštva u Jugoslaviji tridesetih godina bio je izuzetno težak.⁵

Već su se 1926. godine počele snižavati cijene poljoprivrednim proizvodima, a nakon pojave svjetske ekonomske krize 1930. počela je propadati i industrija. Tek poslije sredine tridesetih godina obnovit će se gospodarstvo u Hrvatskoj. U najsiromašnijim krajevima, obitelji koje su živjele u najvećoj oskudici mogle su dobiti jednokratnu pomoć. Kakva je bila ta pomoć, pokazuje primjer Huma na Sutli, gdje je općina raspolagala s ukupno 9000 dinara za tu svrhu te je bilo odlučeno da 37 najsiromašnijih domaćinstava dobije po 15 dinara, dok su ostala domaćinstva morala svoju "pomoć" zaraditi sudjelovanjem u javnim radovima, budući da je tada prestala raditi tvornica stakla u Straži.⁶ Jedan dio gospodarstava nije mogao prehraniti svoje obitelji od žetve do žetve pa su čak morali kupovati hranu. Na području užeg Hrvatskog zagorja bilo je više od polovice takvih gospodarstava. Osim toga, visoki porezi su seljacima uvelike otežavali život.

Nerazvijena industrija na području Hrvatskog zagorja nije mogla zaposliti prezadužene poljoprivrednike. Seljacima su glavnice dugova postale problem te ih je bilo, od

³ O zagorskoj i prigorskoj obitelji vidi u: Stein-Erich, V. *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb 1971. i Leček, S. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2003.

⁴ Matićka, M. "Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 35-38.

⁵ O gospodarskom položaju seljaštva u Hrvatskoj između dva svjetska rata vidi kod Šimončić-Bobetko, Z. "Seljaštvo i poljoprivreda u Hrvatskoj 1929. – 1941." u: *Zbornik Međunarodni kulturno-povijesni simpozij Mogerendorf 1988.*, Osijek 1988., 205-225; Matićka, M. "Odras privredne krize (1929.–1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, br. 8 (1976.), 277-363; Šimončić-Bobetko, Z. "Selo u Hrvatskoj 1918.-1934. godine – gospodarski aspekt", *Povijesni prilozi*, br. 13 (1994.), 139-178; Šimončić-Bobetko, Z. "Karakteristike ekonomskog razvoja u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.–1941.)", *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 7, Zagreb 1980, 21-44; Figenwald, V. *Položaj seljaštva u staroj Jugoslaviji*, Zagreb 1952.

⁶ *Zagorske seljačke novine*, 28. travnja 1933.

početka svjetske ekonomske krize, nemoguće otplaćivati, jer su se jedva plaćale kamate, koje su bile između 10% i 40%.⁷ Najbolje je bilo stanje na području kotara Donja Stubica gdje je otprilike jedna trećina gospodarstava bila zadužena, a najgore na području kotara Pregrada gdje je gotovo polovica gospodarstava bila u dugovima.⁸ Nekim seljacima ni cijeli posjed ne bi platio dugove, tako da je prijetila opasnost da bi jedan dio seljaka mogao ostati bez krova nad glavom ukoliko bi vjerovnici željeli utjerati dugove. Jedan dio Zagoraca zbog toga odlazi u grad Zagreb, gdje traže sigurniji posao kojim bi mogli prehranjivati mnogočlane obitelji. Manje je bilo onih koji su se zbog prenaseljenosti selili prema području istočne Hrvatske. Naime, malotko je mogao sebi priuštiti kupnju zemlje i kućnog inventara u novom kraju pa gotovo nitko nije pristajao na takvu vrstu kolonizacije. Nakon 1936. godine sve je više stanovnika Hrvatskog zagorja koji odlaze na rad u Francusku i Treći Reich. Ondje rade u izuzetno nepovoljnim uvjetima za mali novac, a vrlo često bivaju i prevareni. Velik broj stanovnika je zbog takvih prilika kronično gladovao te je prema anketi Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva trebalo s područja Zagorja iseliti više od polovice stanovnika.⁹

Najmanje hrane je bilo na području Donje Stubice, Krapine i Zlatara. Zbog takvih prilika vrlo često su bile zaposlene i žene. Nadničarenje nije bilo ništa neobično te je velik broj Zagoraca radio za nadnicu na grofovskim imanjima, gdje su njihovi preci prije radili kao kmetovi.¹⁰ Često su nadničari znali primiti zaradu u vinu ili hrani, a malokoji je vlastelin plaćao više od osam dinara po danu.¹¹ Zbog toga su vrlo često nadničari i radnici štrajkali. Te su akcije rezultirale i sklapanjem kolektivnog ugovora kojim je dogovoreno da se nadnice povise na dvadeset pet dinara za odrasle i dvadeset za djecu.¹² Međutim, vrlo rijetko se taj dogovor poštivao, a Hrvatska seljačka stranka koja je do 1939. bila u opoziciji, našla se 1939. na vlasti u Banovini Hrvatskoj te se nije više zalagala za prava nadničara kao prije.¹³

Rad u industriji bio je znatno povoljniji i svi su njemu težili. Veće tvornice nalazile su se u Varaždinu i Zagrebu, a manji pogoni u Zaboku (Zagorska industrija vunениh

⁷ Maticka, M. "Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 45.; Pavlaković, V. *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939., 150.

⁸ Vidi tablicu 4. kod Maticka, M. "Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 44.

⁹ Bičanić, R. *Agrarna prenapučenost*, Zagreb 1940., 14.

¹⁰ O nadničarenju vidi u: Bičanić, R. *Kako živi narod*, II, Zagreb 1939., 14.

¹¹ U zlatarskom kotaru prosječna je nadnica koju je poljoprivredni radnik bio prisiljen primati bila od 3 do 6 dinara. (Bičanić, R. *Kako živi narod*, II, Zagreb 1939., 14-15).

¹² Kao primjer uređenja nadnica navodim članke iz *Gospodarske sloge*: "Uređenje nadnica u Gornjoj Stubici" u: *Gospodarska sloga*, br. 6-7, 9. travnja 1937., 7, 8; "Seljačke nadnice u Jakovlju", "Uređenje nadnica u kotaru Zlatar" u: *Gospodarska sloga*, br. 10, 23. svibnja 1936., 6. Više o uređenju nadnica vidi Šute, I. *Organizacija i djelovanje Gospodarske sloge (1935.-1941.)*, Zagreb 2006., 170-177, 251-254.

¹³ O toj činjenici svjedoči sporazum kojim je utvrđeno da u čitavoj Banovini Hrvatskoj najniže nadnice imaju upravo seljaci u Međimurju, Hrvatskom zagorju i Prigorju. (*Gospodarska sloga*, 15. travnja 1940.).

tkanina osnovana je 1936. godine) i Oroslavlju (Preslica i Ivančica su osnovane 1928. godine, a Tekstilna industrija Prpić osnovana je 1934. godine) te u Žutnici kod Krapine.¹⁴ Tekstilna industrija u Hrvatskom zagorju zapošljavala je nekoliko tisuća radnika i radnica u Hrvatskom zagorju koji su radili u neljudskim uvjetima, na starim strojevima i prekovremeno. U Hrvatskom zagorju je bio otvoren i niz lignitskih ugljenokopa krajem 19. stoljeća.¹⁵ Najstariji rudnik je bio onaj u Golubovcu, na granici današnje Krapinsko-zagorske i Varaždinske županije. Na području užeg Zagorja je radio ugljenokop Konjščina koji je zapošljavao 300 radnika, Budinščina 150 radnika, a zatim slijedi Krapinski rudnik u Strahinju te Zajezda, Poljanica Bistrička, Maretić, Peščno, Radoboj, Dubovec, Špičkovina i drugi. Vlasnike su rudnici zanimali jedino kao kratkotrajna poduzeća, usmjerena na što brže ostvarivanje profita bez imalo ulaganja. To je uvjetovalo i brzo mijenjanje vlasnika i kratak životni vijek rudara koji su radili prekovremeno u lošim uvjetima sa zastarjelom opremom.

Tvornice građevinskog materijala zapošljavale su nekoliko stotina sezonskih radnika. Ciglanu "Bedekovčina" u Bedekovčini imala je uoči Drugoga svjetskog rata 300 zaposlenih. U "Straži", tvornici stakla u Humu na Sutli, radilo je mnogo radnika iz kraja oko Huma na Sutli, Prišlina i Pregrade.¹⁶ Drvna industrija je bila vrlo slabo razvijena zbog toga što se veći dio šuma nalazio u privatnom vlasništvu (npr. šume oko Macelja su u vlasništvu baruna Ottenfelsa), a osim toga na području Hrvatskog zagorja i nema mnogo površina pod šumama.¹⁷ Tvornica štapova "Ban" u Krapini je zapošljavala oko 80 radnika.¹⁸ U Zagorju je eksploatirano i nekoliko kamenoloma (Gotalovec). Ipak je najznačajnije bilo zanatstvo. Na području Hrvatskog zagorja je bilo mnogo zanatlija koji su završili svoje naukovanje, ali niti su mogli naći posao niti su imali uvjete za otvaranje vlastitog obrta pa su onda često kombinirali zanatski posao, kojim su se bavili "u fušu", s poljodjeljstvom na vlastitoj zemlji.¹⁹

¹⁴ O tekstilnoj industriji u Hrvatskom zagorju vidi kod Kolar-Dimitrijević, M. "Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 19-20; Saftić, V. "Industrijalac Milan Prpić i ZIVT (1874./1954./2004./2005.)", *Hrvatsko zagorje*, 3 – 4/2005., 84 – 105; Janjatović, B. "Strajk tekstilnih radnika u Tivaru godine 1936", *Putovi revolucije*, sv. 6/1966., 55-58; *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 26-30; Pavlaković, V. *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939., 204; Šimončić-Bobetko, Z. "Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918. – 1941.)", *Povijesni prilozi*, br. 1 (1982.), 101-202.

¹⁵ O rudnicima u Hrvatskom zagorju vidi kod Kolar-Dimitrijević, M. "Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 20; Pavlaković, V. *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939., 199.

¹⁶ *100 godina staklane "Straže"*, Straža – Rogatec 1960.

¹⁷ O drvnoj industriji u Hrvatskom zagorju vidi kod Kolar-Dimitrijević, M. "Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 20.

¹⁸ Pavlaković, V. *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939., 197.

¹⁹ Zanimljivo je da je u Varaždinu bilo registrirano 543 obrtnika, a na području čitavog Hrvatskog zagorja 2997 obrtnika (*Izveštaj Znanstvene komore u Zagrebu za godinu 1935.*, Zagreb 1936., 296-7).

Nadnice kod seljaka u Zagorju bile su najniže u cijeloj Jugoslaviji, a i među najnižima u Europi (niže je imao samo Portugal prema popisima Međunarodne organizacije rada, iako nisu sve zemlje na tom popisu).²⁰ Bez obzira na to, još je uvijek bilo mnogo nezaposlenih na području Hrvatskog zagorja, a kako se čini, većina njih je bila spremna raditi bilo kakav posao uz bilo kakvu plaću.

2. Političke stranke i opredjeljivanja u Hrvatskom zagorju prije Drugog svjetskog rata

U Hrvatskom zagorju, u Krapini, u stanu Rudolfa Cesarca je formirana prva ćelija Socijalističke radničke partije Jugoslavije u lipnju 1919. godine.²¹ Njezini prvi članovi bili su Franjo Šimunić, postolar, koji je ujedno bio i predsjednik organizacije, Stjepan Nežmahen, tajnik, i još deset članova. Na izborima održanima 1920. godine komunisti su imali izvrstan uspjeh. Osim u Krapini, komunisti su dobili brojne glasove i u Loboru, Maču i Zlataru. Najviše glasova su dobili u Petrovskom (čak 324). Obznanom vlade Kraljevine SHS od 30. prosinca 1920. godine rad Komunističke partije Jugoslavije je bio zabranjen, pa je Partija otišla u ilegalu. Rad Komunističke partije u Hrvatskom zagorju je tada gotovo u potpunosti prestao. Pojedinci su i dalje održavali sastanke i raspačavali knjižice i letke kojima su htjeli zainteresirati seljake za svoje ideje. Tako je neki Andre Hudek, zidar po zanimanju, rodom iz Marije Bistrice, 1920. raspačavao komunistički tisak u Mariji Bistrici "upravo kada je žiteljstvo na trgu iza službe božje i pred općinskim poglavarstvom sabrano bilo da sluša različite službene objave i proglase..."²²

U to vrijeme je naglo ojačala Hrvatska seljačka stranka koja je privukla i većinu pristasa zabranjene Komunističke partije. Popularnost Hrvatske seljačke stranke neće opasti sve do sredine Drugoga svjetskog rata, kada će velik broj zagorskih seljaka, uvidjevši kako Mačekova politika čekanja ne pomaže, pristupiti partizanskom pokretu (što ne znači da će prihvatiti i komunističku ideju).²³ Hrvatska seljačka stranka je svojim horizontalnim i vertikalnim organizacijskim formama težila uključiti i najmanja sela. Ogranci Seljačke sloge, seoski odbori, Seljačka zaštita bili su pod snažnim utjecajima Hrvatske seljačke stranke. Svi stanovnici, žene, muškarci i djeca, doživljavali su sebe kao pripadnike te stranke. A uistinu je tako i bilo. Ukupno

²⁰ O tome vidi kod Kolar-Dimitrijević, M. "Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 21.

²¹ Podatke o osnivanju KP u Hrvatskom zagorju crpio sam iz: *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 61.

²² *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 63.

²³ Jedino u vrlo kratkom razdoblju kada je stranka zabranjena, nakon proglašenja šestosiječanjske diktature 1929., dolazi do slabljenja HSS-a. U tom razdoblju neki članovi stranke, kao npr. Stjepan Valjavec, prvi poslijeratni predsjednik kotarskog odbora HSS-a u Krapini, stupaju u JNS. HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 5).

Pripadnici Seljačko-demokratske koalicije

98% zagorskog stanovništva s biračkim pravom glasalo je za najpopularniju hrvatsku stranku u Kraljevini Jugoslaviji – HSS.²⁴

Politička aktivnost HSS-a očitovala se u raznim oblicima masovnih zborova u selima,²⁵ sastancima predsjedništava, kulturno – prosvjetnim djelatnostima Seljačke sloge, pri-

²⁴ Pripadnici drugih opcija gotovo da u Zagorju nisu ni postojali. Tek je samo poneki državni službenik glasao za JRZ, JNS ili SDS. Članovi JRZ bili su intelektualci koji su sudjelovali u državnom aparatu. Rad JRZ-e osjećao se uglavnom po bivšim kotarskim centrima. Na izborima 1938. predstavnici JRZ-e dobili su na području kotara Pregrada svega četiri glasa. Što se tiče JNS-a pristaše ove stranke uglavnom dolaze iz redova buržoazije i državnih činovnika. Stjepan Valjavec, koji je izašao iz HSS-a i priklonio se JNS-u, izabran je na izborima za načelnika općine Začretje. Stanko Lončar iz JNS –a bio je načelnik općine Zagorska Sela. Što se tiče SDS-a, ona je imala najmanje pristaša budući da autohtonog srpskog stanovništva nije bilo. Na području kotara Pregrada njezini pristaše se su bili Oton Iveković, slikar i vlasnik Velikog Tabora, i Josip Jurak iz Plavića kraj Desinića, koji je svojedobno bio načelnik općine Zagorska Sela i savjetnik Savske banovine. O svemu tome najbolje govore izborni rezultati 1935. i 1938. godine. Tako je u kotaru Donja Stubica za Mačeka 1935. godine glasalo 10 116 glasača, a za vladinu opciju 250 glasača. Stanje je 1938. godine bilo još izvjesnije. 11 079 glasača je dalo glas Mačeku (99,88%), a 13 vladinoj opciji (0,12%). Slično je bilo 1938. godine i u Krapini gdje je 8632 (ili 99,38%) glasalo za Mačeka, a 54 za vladu (0,62%), te u Klanjcu 7614 za Mačeka (99,79%) i 16 za Vladu (0,21%). Pregradi – 8424 (99,89%) za Mačeka i 9 za vladinu opciju (0,11%) i Zlataru 13282 (99,89%) za Mačeka i 14 (0,11%) za Vladu (Jančiković, T. *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb 1939, 31, 32; HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 83, 84, 85).

²⁵ U Hrvatskom zagorju, u Zlataru, 1928., održana je godišnja skupština HSS-a. Na tome zboru je govorio dr. Vladko Maček koji je u govoru rekao: "Hrvatska puška treba biti na hrvatskom ramenu, hrvatska kesa u hrvatskom džepu, beogradska bačva je pljesniva i u nju ne smijemo

redbama i folklornim zabavama. Hrvatska seljačka stranka je u svoje redove uključila imućnije i viđenije seljake koji su onda obnašali mnogobrojne političke funkcije po selima, kotarevima i gradićima. Najznačajniji predstavnici Hrvatske seljačke stranke znali su češće posjećivati Hrvatsko zagorje pa je tako dr. Ivan Pernar češće dolazio na područje kotara Klanjec, ing. August Košutić dolazio je na područje kotara Pregrada, a posebno u Krapinske Toplice, a Josip Torbar na područje kotara Zlatar.²⁶ U političkom raspoloženju i političkim opcijama hrvatskog seljaštva, Hrvatska seljačka stranka je tada potpuno dominirala, bez ijednog takmaca. Tek prije samog kraja predratnog razdoblja, već u Banovini Hrvatskoj, HSS je počeo voditi snažnu i intenzivnu antikomunističku propagandu, što je nesumnjivo bilo izazvano izvjesnim jačanjem utjecaja Komunističke partije.²⁷ Naime, početkom dvadesetih godina, Komunistička partija, koja je djelovala u ilegali, bila je znatno oslabljena zbog frakcija koje su je razjedinjavale. Tek nakon 1928. godine, suočena s pooštrenom represijom u diktatorskom režimu, ona se donekle konsolidirala. Josip Broz Tito, rođeni Kumrovčanin, vratio se 1934. godine, nakon odležane robije, u rodno selo i kontaktirao je ondje sa seljacima. Ipak, broj članova KPJ u Zagorju bio je i dalje vrlo malen: jedino na području Stubičkog kotara i oko Poznanovca komunističke su ideje na selu uspjele uhvatiti jače korijene.²⁸

Na izborima za Narodnu skupštinu 1935. godine HSS je u Hrvatskoj osiguravao premoćnu pobjedu opozicijskoj zemaljskoj listi čiji je nosilac bio Maček; u Zagorju je, dakako (usprkos javnom glasanju kojim je biračima, čiji je opstanak ovisio o postojećem režimu, "sugerirano" glasanje za vladu), premoć opozicije bila još izraženija. I članovi KPJ tada su svojim simpatizerima preporučali da se opredijele za Mačekovu listu, što je i logično, jer nijedna lijeva politička opcija nije tada imala mogućnost da se legalno artikulira ni da se izrazi u organiziranom političkom pokretu ili stranci – poraziti vladajuće političke snage bio je dakle prvi cilj. Ipak, zahvaljujući izbornom sistemu koji je otvoreno pogodio režimskoj zemaljskoj listi, usred Zagorja, u krapinskom izbornom kotaru, kandidat s liste predsjednika vlade B. Jevtića, podržan od smiješno malog broja birača, "pobijedio" je opozicijskog kandidata kojemu je biračko tijelo tog izbornog kotara izrazilo gotovo jedinstveno povjerenje.²⁹ Takav rezultat izbora ogorčio je zagorske

dati hrvatsko vino, jer bi se pokvarilo, tko će činiti protivno tome smatrat će se izdajnikom hrvatskog naroda." (HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 4).

²⁶ HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 2.

²⁷ Prije proglašenja Banovine Hrvatske HSS predvodi sukobe između seljaka i žandara. Tako naprimjer u selu Petrovsko 1938. godine dolazi do sukoba između žandara i seljaka, pod vodstvom Ivana Rumbaka, istaknutog HSS-ovca na području Petrovskog. Žandari su plijenili stoku siromašnim seljacima za porez te se oko 800 ljudi iz toga sela naoružalo vilama i puškama kako bi spriječili poreznim organima i žandarima, odvođenje stoke (HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 7).

²⁸ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 73.

²⁹ Ovakve, sa svakog razumnog stajališta apsurdne ali potpuno zakonite i, prema logici koja je vodila zakonodavca, opravdane i poželjne rezultate izbora omogućavala je raspodjela mandata kakvu je propisivao jugoslavenski Zakon o izborima iz 1931. godine. Učinke primjene obaveznog javnog glasanja i utvrđenog načina raspodjele mandata najplastičnije pokazuju ukupni rezultati izbora za parlament provedenih u razdoblju dok je taj Zakon bio na snazi: na izborima 1935., prema konačnim službeno objavljenim rezultatima, lista B. Jevtića dobila je 1 748 024 glasa i osvojila 303

birače, osobito seljake, koji se nisu htjeli upuštati u odgonetanje prilično zamršenog izračuna raspodjele mandata, nego su samo rogozorili protiv "srpske" politike, a u revoltu mnogih od njih počela se pojačavati i komponenta iskonske seljačke sumnjičavosti prema svakoj politici kao uglavnom "gospodskom" i više ili manje "prevarantskom" poslu.

Za vrijeme španjolskog građanskog rata (1936.–1939.), pojedini mladi ljudi iz Hrvatskog zagorja odlazili su, posredstvom partijskih veza, u Španjolsku da bi ondje stupili u republikanske internacionalne brigade. Ti njihovi odlasci nisu, dakako, mogli biti upotrebljavani u propagandne svrhe, jer su, radi njihove osobne sigurnosti i sigurnosti njihovih obitelji i partijskih veza i radi omogućavanja njihova povratka kući, bili tajnoviti. Ali njihova gesta, nesumnjivo samozatajna i hrabra, pomalo pustolovna i svakako kadra da u skoroj budućnosti dobije i širu popularnost, ipak je, anticipirajući na neki način veliku dilemu Hrvatskog zagorja u razdoblju Drugoga svjetskog rata, prva, ne samo simbolički nego i djelom, pokazala svojoj sredini da, osim "politike čekanja", postoji i druga moguća opcija. (Nije čudo što je velik broj španjolskih boraca s područja Jugoslavije koji su preživjeli građanski rat i vratili se kući kasnije bio u prvim redovima narodnooslobodilačkog pokreta).³⁰

Loši uvjeti rada u malobrojnim tvornicama pogodovali su sindikalnom organiziranju i poticali štrajkove.³¹ Godine 1921. izbio je štrajk u "Zagorki" u Bedekovčini zbog teške situacije u kojoj su se nalazili radnici. Godine 1922. organiziran je štrajk u golubovečkim rudnicima. Ondje su potom, nekoliko godina zaredom, izbijali štrajkovi zbog niskih nadnica. Tek 1925. godine te su akcije završile pobjedom golubovečkih rudara. Rudari su tada izborili veću nadnicu, kolektivni ugovor, besplatan alat, pravo na praznike, osamsatno radno vrijeme i pravo na plaćeni prekovremeni rad. Često štrajkovi nisu uspijevali zbog štrajkolomaca. Štrajkovi su bili organizirani i u tekstilnim tvornicama u Orosavlju gdje je došlo i do oružanog sukoba zbog toga što su vlasnici tvornica željeli dovesti nove radnike na mjesto štrajkaša. Ti su radnici trebali doći kamionima iz Bedekovčine i Dubrave Zabočke, ali su ih štrajkaši presreli te napali oružjem i kamenjem kod Bračka. Radnici su se udružili u sindikate. Početkom tridesetih formirane su organizacije Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza koji su okupljali sve radnike u pojedinim kotarevima Zagorja.³² Osim štrajkova i borbe za radnička prava, URSS je organizirao i proslave Praznika rada. Tako su 1935. radnici

mandata, dok je lista V. Mačeka dobila 1 075 389 glasova i osvojila 67 mandata; na izborima 1938. lista M. Stojadinovića dobila je 1 643 783 glasa i osvojila je 306 mandata, a lista V. Mačeka dobila je tada 1 364 524 glasa i osvojila ponovo 67 mandata. Zakon o izborima iz 1931. primjenjivao se do 1939., kada je, nakon sporazuma Cvetković – Maček, uspostavljena Banovina Hrvatska. Rubčić, V. N. "Izborni sistemi: izborni sistem po Ustavu iz 1931." u: *EJ*, sv. 4, Zagreb 1960., 415, 416.

³⁰ U španjolskom ratu su sudjelovali iz Hrvatskog zagorja: Antun Bednjanec, Marija Habulin, Josip Husinec, Stjepan Rogina, Rudolf Jakuš, Andrija Muhek, Juraj Rožman, Izidor Štok, Stjepan Slatković, Pero Jevčić, Josip Kelek, Ivan Bišćan, Janko Galamboš i Mirko Horvat. Vidi o tome u: *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 95.

³¹ Podatci o štrajkovima na području Hrvatskog zagorja crpljeni su iz: *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 64-70.

³² Janjatović, B. "Sindikalni pokret u Hrvatskoj 1933.–1936. s obzirom na politiku KPJ", *Časopis za suvremenu povijest Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske*, sv. 1-2/1969, 7-53; *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 31-33; Janjatović, B. "Štrajk tekstilnih radnika u Tivaru godine 1936.", *Putovi revolucije*, sv. 6/1966.

u Orosavlju željeli proslaviti Praznik rada pa su žandari radničke povjerenike, zbog toga što su izvjesili crvenu zastavu na tvornici, odveli u zatvor. Iz zatvora su ih izvukli radnici. U Žutnici kod Krapine bila je tekstilna tvornica. August Herceg,³³ bivši radnik u toj tvornici, sjeća se događaja iz 1936. godine, tj. organizacije tamošnjeg štrajka: "Pješačimo pet do sedam kilometara do tvornice. Radimo 12 sati dnevno. Najveća nadnica je dva dinara na sat. Mi to nismo mogli da podnesemo. ... Usprkos teškoćama uspjeli smo da skratimo radno vrijeme, da povećamo nadnice... Tvornica je nehigijenska. Liječnička služba ne valja. Žalili smo se. Nije pomoglo. Radnice imaju samo 14 dana prije poroda i isto toliko poslije poroda."³⁴ Poslodavci su davali i otkaze radnicima kao kaznene mjere.

August Herceg Brko

Žandari su vrlo često sumnjali na seljake da su komunisti. Tako su kod seljaka Stjepana Bosnara u kući pronašli komunistički tisak te su mu potom prijetili zatvorom od šest mjeseci ako im ne kaže tko mu je dao taj materijal. Čak su i kod Alojza Bosnara, predsjednika organizacije Hrvatske seljačke stranke, tražili komunističke materijale, a kad ih nisu našli, odveli su Stjepana sreskom načelniku te ga nakon ispitivanja i utvrđivanja da je tisak dobio poštom, pustili kući. Sukobi žandara s radnicima bili su uobičajeni. Godine 1937. žandarmerija vodi postupak protiv 19 radnika "Zagorke" iz Bedekovčine zbog rasturanja i kupovanja ilegalnih knjiga. Materijal je uglavnom došao iz Zagreba, a knjige su sadržavale vijesti i proglase iz Španjolskog građanskog rata. U Mariji Bistrici su lijevo orijentirani radnici iz okolnih rudnika i tvornica za vrijeme proštenja dijelili letke na kojima je pisalo "Što žele bistrički fašisti?", "Raskrinkavanje klerofašista", a letci su uglavnom sadržavali kritiku na račun bogatog Zagrebačkog kaptola, koji je dobivao prihode od prodaje na sajmovima, a u isto vrijeme Marija Bistrica nije imala bolnicu i srednju školu. Crkva je oštro reagirala protiv takvih istupa komunista.³⁵

³³ August Herceg radio je još za vrijeme Austro-ugarske u nekim mađarskim rudnicima. Rođen je 1898. u Gornjem Jesenju. Član URSS-a postao je 1929. godine, a 1932. počeo je raditi u Tekstilnoj tvornici u Žutnici, gdje se radilo 12 sati dnevno. Tu je organizirao radnike i poveo štrajk, a nakon prodora HRS-a bio je izbačen s posla u veljači 1936. Poslije je radio u Banovinskim rudnicima u Đurmancu, a 1940.g. postao je član KP i tada formiranog Okružnog komiteta KPH Krapina. U toku NOB-a bio je na raznim dužnostima. Umro je 1954. godine.

³⁴ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 78.

³⁵ O događajima u Mariji Bistrici prije Drugoga svjetskog rata i djelovanju komunista na području Marije Bistrice vidi u: *Hrvatska straža*, 9. srpnja 1937., br. 153, 7, članak pod naslovom "Mar-

Radnici tvornice Zagorka u Bedekovčini u štrajku 1935. godine

Pojedini lijevo orijentirani HSS-ovci vrlo su rano (još prije dolaska ustaša na vlast) počeli simpatizirati komuniste. Tako je u općini Bedekovčina Stjepan Petrovečki, načelnik općine, bio član odbora za Narodnu pomoć za Bedekovčinu, isto kao i njegov brat Franjo koji je bio tajnik kotarske organizacije HSS-a za kotar Zlatar. Kasnije su obojica postali pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta. Ipak, bilo je vrlo malo HSS-ovaca koji su naginjali suradnji s komunistima. U Hrvatskom zagorju najviše je bilo onih članova HSS-a koji su se orijentirali prema orijentaciji vodstva stranke. Najjači partijski ogranci bili su u mjestima gdje je postojalo radništvo. Tako na području Hrvatskog zagorja djeluju jače grupe u Bedekovčini, Poznanovcu, Mokricama, Loboru, Maču, Začretju, Zaboku, Đurmancu, Luki, Konjščini i Gornjoj Stubici prije 1941. godine. Iako su kretanja u selima u Banovini Hrvatskoj bila obilježena jačim socijalnim nemirima te iako je tadašnji jugoslavenski, još prilično sirov kapitalizam sve više crpio snagu iz već ionako malog i siromašnog seljačkog posjeda, Komunistička partija nije pridobila za sebe seljake, jer nije stvorila određen program za razvitak sela.

ksistička rabota u Mariji Bistrici". U članku stoji: "Vjerojatno je da će ta smiješna i neznatna šačica ptica crvendača i dalje raditi u Mariji Bistrici i da će ovaj letak, ubačen najprije u domaće seljaštvo, širiti i među hodočasnike, koji će i ovog ljeta u velikom broju ovamo dolaziti. Kao što se do sada upozoravalo hodočasnike: Čuvajte se džepara, morat će se i ubuduće govoriti: Čuvajte se komunista i ne primajte od njih letaka, nego uhvatite svakog koji ih širi! Završit ćemo riječima zagrebačkog nadbiskupa koadjutora dra Alojzija Stepinca koje je izrekao kad je saznao za spomenute letke. Današnja i jučerašnja procesija najbolji je odgovor na te pamflete. Mi dobro znamo tko su oni koji te letke dijele. Ništa im ne koristi da se skrivaju za bilo čije ime ili auktoret. Ovo je najbolji dokaz da im gori pod nogama i da propadaju. Mi ćemo se složeno boriti protiv njih, dok ih ne nestane s lica hrvatske zemlje." O istom događaju vidi i u: *Hrvatsko zagorje u narodno-oslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 40-44; *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 91, 92.

Sabor pravaške omladine prije Drugog svjetskog rata

Što se ustaškog pokreta tiče, pripadnika ove političke struje u Hrvatskom zagorju gotovo da i nije bilo. Tek pokoji izrazito desno orijentirani pojedinac iskakao je iz mnoštva pristalica HSS-a. Jugoslavenske vlasti su nakon rata optužile pojedince poput Mirka Pažura iz Krapine, Adalberta Novaka iz Klanjca, vlasnika autobusnog poduzeća, Nikolu Zrinskog iz Donje Stubice i Dragutina Topljaka iz Zlatara kao pripadnike nacionalistički obojene i šovinistički raspoložene buržoazije koja u ustaškom pokretu vidjela mogućnost povećanja vlastitog kapitala.³⁶ Korijene ustaškog pokreta te su vlasti prepoznavale u nastavljačima politike Josipa Franka. Nakon Prvog svjetskog rata to su bili Mirko Pažur, Adolf Kompare, Lavoslav Hirš i Vilibald Sluga u Krapini, Viktor Nadorffer,³⁷ Gabrijel Petanjek i Arsen Pozaić u Zlataru. Jugoslavenskim vlastima je nakon Drugoga svjetskog rata "trn u oku" bio kotar Zlatar koji je u vrijeme rata uistinu bio jedno od najjačih ekstremno nacionalističkih uporišta u čitavom Hrvatskom zagorju. Unutar Križarskog bratstva u Zlataru, koje je formirano 1933. ili 1934., navodno je došlo do širenja "ustaških" ideja.³⁸ Društvo je 1934. okupljalo oko 40 članova i djelovalo

³⁶ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 2.

³⁷ Viktor Nadorffer iz Ladislavca je emigrirao prije Radićeve smrti u Mađarsku te se povezao ondje s Hrvatskim emigrantskim komitetom. U kotaru Zlatar je tada organiziran štab za primanje oružja na čelu s Gabrom Petanjekom iz Velikog Komora. Cilj ove organizacije bio je da se naoružaju pripadnici HSS-a i da se digne oružani ustanak protiv tadašnje vlade te da se traži odcijepljenje Hrvatske. Taj plan nije uspio, budući da nije prikupljeno potrebno oružje. Brat Viktora Nadorffera, Mirko, istovremeno je prešao na stranu JRZ-a i postavljen je za ministra u ondašnjoj vladi. Kada se 1934. vratio u rodno selo Ladislavec, na njega je izvršen atentat i ubijen je. (HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 5, 6).

³⁸ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 5.

je do 1937. Križarska bratstva na području kotara Zlatar su postojala i u Bedekovčini, Belcu, Maču i Loboru. Takva je organizacija postojala i na području kotara Krapina, a vodio ju je Rudolf Hrašćanec, kapelan krapinske župne crkve.³⁹ Činjenica jest da je jedan dio pripadnika križarskih bratstava uistinu nakon kapitulacije Jugoslavije prelazio u redove ustaša. Inače, na pojedinim predizbornim skupovima HSS-a u Hrvatskom zagorju nerijetko su se čuli antisrpski govori. Tako naprimjer na skupu HSS-a koji je održan 1940. godine u Zlataru Ivan Vlahek govori: "Gospodo i braćo Hrvati, danas se još nalazimo u pandžama srpske gamadi, ali je blizu dan, kada ćemo postati samostalni. Gledajte, pratite događaje u Češkoj i Poljskoj, pa i u samoj Francuskoj." Dodao je još kako će veliki vođa dr. Maček osloboditi naš narod te uništiti onoga koji misli drugačije.⁴⁰

Na području Donje Stubice, prema izvorima nastalim nakon Drugoga svjetskog rata u Službi državne sigurnosti, djeluju Mijo Jurić, svećenik, koji u propovijedima govori protiv Srba te Nikola Zrinski, student prava, koji je djelovao u Zagrebu.⁴¹ U Mariji Bistrici djeluju trgovci Hudek i Kukolja, a u Oroslavlju Josip Krušelj, Josip Cerc i Juraj Šalec.⁴² Oko Pregrade ustaški nastrojeni su bili Martin Jurić, učitelj u Taborskom, Janko Leskovar, književnik iz Benkova, i Aleksandar Ciglenečki.⁴³ Što se Klanjca tiče, ondje je ekstremno nacionalistički bio orijentiran Marijan Sinković, koji je navodno organizirao i grupu u koju su bili uključeni njegovi istomišljenici. Grupa se raspala ubrzo nakon osnivanja oko 1930. godine. Uz njega su bili i Milivoj Stahuljak te Adalbert Novak.⁴⁴ U Krapini je 1936. godine bila osnovana organizacija "Hrvatski skaut" čiji su pripadnici nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske pristupili ustaškom pokretu.⁴⁵ Voditelji i osnivači te organizacije bili su Rikard i Mirek Pažur. Istovremeno je osnovana i u Zaboku takva organizacija.⁴⁶ Jugoslavenske su vlasti optuživale i pojedine kulturno-umjetničke organizacije za proustašku djelatnost.⁴⁷

³⁹ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 12.

⁴⁰ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 7 – 8.

⁴¹ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 8.

⁴² HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 9.

⁴³ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 10. Navodno je kći Janka Leskovara bila udata za Božidara Kavrana.

⁴⁴ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 10.

⁴⁵ I do uspostave NDH pripadnici ove organizacije bili su nacionalistički obojeni. Navodno su organizirali označavanje kuća jugoslavenski nastrojenih građana Krapine, a sadržaj njihovih parola bio je uperen protiv Židova i Srba (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 17).

⁴⁶ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 11-12.

⁴⁷ Među ostalima optužene su organizacije Hrvatsko radničko pjevačko društvo iz Dolića kod Krapine, Hrvatsko obrtničko-radničko društvo Gaj iz Krapine, Hrvatsko pjevačko društvo Zagorac iz Krapine, Kulturno-prosvjetna zajednica HRS-a iz Žutnice (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 13-16).

A kako je dočekana Banovina Hrvatska na području Hrvatskog zagorja? Sporazum Cvetković-Maček nesumnjivo je bio, u jugoslavenskim okvirima, značajan uspjeh politike Hrvatske seljačke stranke: uspostavom Banovine Hrvatske ostvarivao se velik dio političkih ciljeva koje je ta stranka sebi postavila u rješavanju tzv. hrvatskog pitanja.⁴⁸ I doista, koliko god da je tadašnja hrvatska krajnja desnica (uključujući i najdesnije "krilo" Hrvatske seljačke stranke) kritizirala navodno "pretjerane" Mačkove ustupke Dvoru (tj. knezu Pavlu) i srbijanskim vladajućim krugovima, činjenica je da su granicama Banovine Hrvatske bili obuhvaćeni gotovo svi dijelovi Jugoslavije s pretežno hrvatskim stanovništvom te da je ta nova upravna jedinica u svojoj organizaciji sadržavala i elemente autonomije koji su joj očito omogućavali da sa prilično povoljnih polaznih položaja vodi politiku koja će nastojati produbljivati i proširivati područja na kojima Sabor i Banska vlast mogu gotovo samostalno donositi odluke o veoma važnim pitanjima. Do prije nekoliko mjeseci, takvo nešto, unutar tadašnje jugoslavenske autoritarne i unitarističke države, nije bilo zamislivo.⁴⁹

Kako je Hrvatsko zagorje, kao gotovo stopostotno etnički "čista", tj. hrvatska, i na planu političkih opredjeljivanja još uvijek gotovo stopostotno haesesovska regija, doživjelo uspostavu Banovine Hrvatske? Očekivalo bi se, u najmanju ruku, s uobičajenim manifestacijama "političkog folklor", ako i ne sa spontanim izrazima oduševljenja. Međutim, prelistavajući brojeve "Hrvatskog dnevnika" izašle u tim povijesnim danima, počevši od potpisivanja sporazuma Cvetković – Maček, 26. kolovoza 1939., nisam, začudo, našao nijednu vijest ili bilješku o skupovima ili priredbama kojima bi se po zagorskim selima ili gradovima proslavljala ta politička pobjeda, taj stranački, makar i ograničen, trijumf. Je li moguće da je zagorski seljak, taj nepokolebljivi radićevac, uglavnom "odsutio" dosad najdomljivije ostvarenje političkog programa za koji se zalagao?

Možda je to bio samo nastavak jedne šutnje koja je u dugotrajnoj praksi politike čekanja postala navikom, jednom sastavnicom mentaliteta ili tek trenutačan zamor od suviše dugog iščekivanja rezultata višegodišnjih pregovora između vodstva stranke i beogradskih moćnika? Možda pak neka vrsta zamora od "politike" uopće, s neočekivanim, vremenu neprimjerenim ali nesavladivim povratkom stare, kronične sumnjičavosti, osjećaja da je čak taj naoko povoljan ishod zapravo plod dogovora gospode političara, dogovora u kojemu seljak, dakako, nije ni ovaj put bio pozvan da sudjeluje? Ili je to bio instinktivan strah od proširenih granica Banovine, od ulaska u političku igru i u odlučivanje o hrvatskoj seljačkoj svakodnevnici, među ostalim, i poklonika i nosilaca nekog drugog, veoma glasnog i tvrdog i prodornog hrvatstva, strah od gubitka svojevrsnog primata Zagoraca kao jednih od najodanijih i najstarijih boraca za hrvatske i seljačke pravice? Možda je to bila vrlo pronicava slutnja zagorskog seljaka kako će se njegova stranka koja je dosad podupirala i predvodila sva njegova nastojanja u unapređivanju i poboljšavanju njegove egzistencije od sada, otkad je u Banovini

⁴⁸ Usp. Goldstein, I. *Hrvatska povijest*, 2. izdanje, Zagreb 2008, 362-366.

⁴⁹ O Banovini Hrvatskoj vidi u: Boban, Lj. *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965; Šlabek, S. *Banovina Hrvatska*, Kutina 1997; Pavlaković, V. *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939; Vladislavljević, M. *Banovina Hrvatska*, Beograd 1940; Gaži, F. *Vladko Maček i stvaranje Banovine Hrvatske*, Zagreb 1991; Boban, Lj. *Maček i politika HSS-a 1928.-1941.*, sv. I-II, Zagreb 1974.

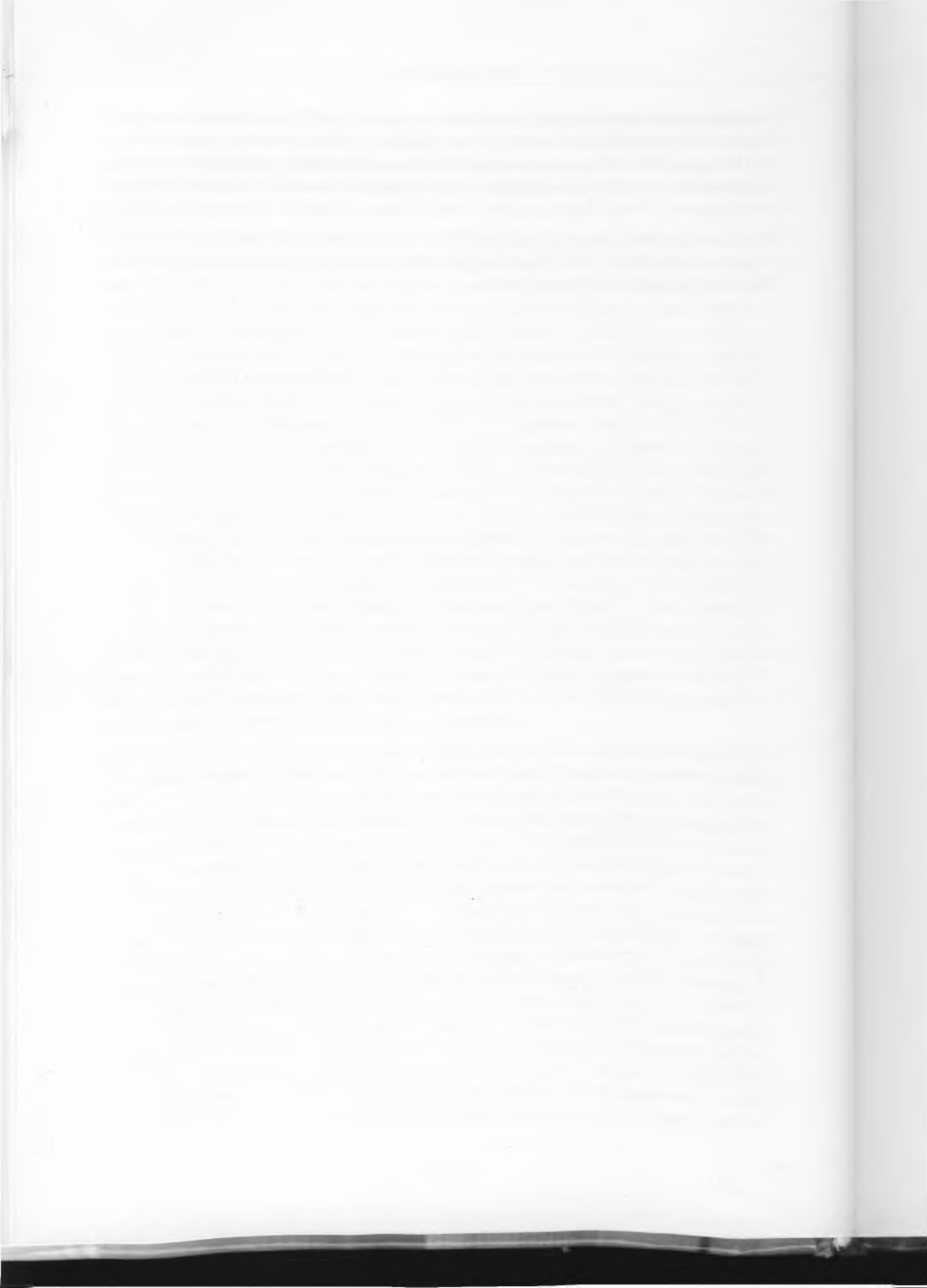
došla na vlast, nužno udaljiti od njegovih problema, da će prestati osjećati njegove teškoće i da će povremeno, kao sve dosadašnje vlasti, morati djelovati represivno, potiskujući i suzbijajući pojedine nesumnjivo pravedne i zakonite seljačke zahtjeve i potrebe? Ili pak, u različitim i promjenljivim doziranjima, neka smjesa svih tih sumnji, bojazni i opreznosti?

Možda. Zamišljam ipak, ako je i bilo tako, da je svim nijansama te skeptičke suzdržljivosti i rezerviranosti, pogodovala i davala specifičnu težinu i ih djelomično i proizvodila, jedna opća tjeskobna i depresivna atmosfera, karakteristična za cjelokupnu tadašnju europsku situaciju kao i opća uvjerenost da se iz te bezizlaznosti može izaći jedino nekim velikim, planetarnim katastrofalnim srazom. Ljudi u Europi počeli su u protjecanju suvremenosti osjećati povijest kao djelovanje nekih čovjeku neprijateljskih, zloćudnih i nezaustavljivih sila. Suviše toga se nagomilalo u kratkom razdoblju. U 1936. godini njemačka vojska umarširala u demilitariziranu Rajnsku oblast (7. ožujka); Italija je pobjedenu Etiopiju uključila u Talijansku Istočnu Afriku (9. svibnja); počeo je španjolski građanski rat (16. srpnja); formirana je "Osovina Rim-Berlin" (25. listopada). Hitler je 5 studenog 1937. pred svojim generalima iznio plan postupnog tzv. "rješavanja problema njemačkog životnog prostora". U 1938. godini njemačka je vojska ušla u Austriju (12. ožujka) i time je tadašnja Jugoslavija postala susjed Trećeg Reicha; Münchenskim sporazumom Čehoslovačka je prisiljena Njemačkoj prepustiti Sudetsku oblast (29. rujna); masovno organizirani fizički napadi u Njemačkoj u noći s 9. na 10. studeni ("Kristalna noć") na Židove. U 1939. godini: 14. ožujka proglašena nezavisnost Slovačke, države pod njemačkim pokroviteljstvom, čiji će status, organizacija i sudbina postati svojevrsnim uzorom dijelu hrvatskih nacionalista; narednog dana, 15. ožujka, Hitler je okupirao Češku i Moravsku; 28. ožujka trupe generala Franca ušle su u Madrid; 7. travnja Italija je okupirala Albaniju; 23. kolovoza, tri dana nakon potpisivanja sporazuma Cvetković-Maček, zaključen je u Moskvi sovjetsko-njemački sporazum o nenapadanju.

O tim događajima i kretanjima zagorski seljak nije, dakako, razmišljao u kategorijama "visoke" svjetske politike niti ih je promatrao i razumijevao sa svjetskopovijesnog gledišta. On ih je zacijelo, s nekim vremenskim i prostornim odmakom, ipak pratio i možda ih je nastojao sebi objašnjavati još uvijek primjenom drevnih predodžbi o postojanju nekakvih (svaki put drugačijih, a ipak u biti stalno istih) silno moćnih i dalekih carstava, osuđenih na to da se s vremena na vrijeme sukobljavaju i nastoje uzajamno uništiti, priređujući pritom istinski pakao samo za vječnog patnika povijesti, "malog" čovjeka. Ali čak i ako ih je shvaćao jedino na takav način, on nije manje intenzivno doživljavao na sebi njihov pečat. To više što ga je prepoznavao i u svojem svakidašnjem životu, koji je iz dana u dan postajao sve mukotrpniji i neizvjesniji. Posebno i zato što su ga njegova svakodnevnica, njegova mogućnost da proizvodi i da privređuje, a i da se opskrbljuje stvarima nužno potrebnima domaćinstvu, povezivale usko sa Zagrebom, gradom koji je u to vrijeme, intenzivno osjećajući tjeskobu povijesnog trenutka, već nazirao skori dolazak prvih mjera ograničavanja proizvodnje kruha i racioniranja raspodjele živežnih namirnica i energenata, koji je predosjećao formiranje prvih koncentracijskih logora i koji je proživljavao dotad nezapamćenu, ostru polarizaciju političkih opredjeljenja i, više od toga, nazora na svijet i njegovu povijest.

Zamišljam da je zagorski seljak u tim danima, ne razabirući jasno odakle se to pojavilo ni zašto se događa, bio obuzet crnim slutnjama o nevremenu koje se pripremalo, o jednoj kataklizmi za koju je znao da će svojom neminovnošću i svojim razmjerima daleko nadilaziti djelotvornost njegovih uobičajenih, rutinskih obrambenih mehanizama, njegove prakse čekanja, njegovih mudrijašenja, izbjegavanja i zatvaranja očiju.

Sporazum Cvetković-Maček koji je rezultirao uspostavom Banovine Hrvatske, bio je potpisan 26. kolovoza 1939. Tek nekoliko dana kasnije, 1. rujna, Njemačka je napala Poljsku. Započeo je Drugi svjetski rat.

III. OD USPOSTAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE DO SLOMA FAŠIZMA

1. Uspostava Nezavisne Države Hrvatske na području Hrvatskog zagorja

Napad sila Osovine na Jugoslaviju započeo je bombardiranjem Beograda u zoru 6. travnja 1941. godine. Vladko Maček, vođa HSS-a, vratio se iz Beograda, napustivši Simovićevu vladu, i preko radija uputio proglas "hrvatskom narodu" apelirajući u njemu na "puni red i disciplinu... kod kuće i u vojsci".¹ Budući da je najveći dio stanovništva Hrvatskog zagorja slijepo vjerovao u ispravnost Mačkovih uputa, većina mobiliziranih mladića odazvala se pozivu u kraljevsku vojsku. Zanimljiva su prisjećanja pojedinih svjedoka koji su doživjeli prolazak jugoslavenske vojske kroz Hrvatsko zagorje do granice s Trećim Reichom i njihov neslavni povratak. T. Č.² iz Laza Stubičkog sjeća se kako su kraljevski vojnici "dan i noć prolazili" putem od Sesveta prema Mariji Bistrici kroz Laz i dalje za Ormož gdje su trebali dočekati njemačku vojsku te kako su prilikom "bježanja natrag, tražili civilnu odjeću da se presvuku da ne bi pali u njemačke ruke kao ratni zarobljenici". Dragutin Mrkoci o dolasku Nijemaca piše: "Šestog travnja ujutro prvo što smo vidjeli bile su eksplozije granata iznad Zagrebačke gore na njemačke zrakoplove koji su nadlijetali Zagreb. Odmah iza toga dopro je do nas glas o bombardiranju Beograda i o tome da je fašistička Njemačka započela rat protiv Jugoslavije. Poslijepodne gledali smo s jednog uzvišenja iznad sela njemačke "štuke" kako se obrušavaju i bombardiraju Zabok, željezničko čvorište ...Već sutradan vidio se po koji vojnik kako dolazi odozdo, s južne strane i prolazi kroz naše selo, da bi otišao dalje svojim putem i dokopao se što prije svoje kuće. Sljedećih dana takvih je vojnika prolazilo kroz selo (Poznanovec, *op.a.*) sve više. ... Za nekoliko dana naišle su hitlerovske falange. U dugačkim motoriziranim kolonama, naoružani do zuba, jurili su kroz selo u smjeru Zaboka i dalje niz dolinu rijeke Krapine prema Zagrebu. Desetak dana trajao je njihov "mimohod".³ N. K. iz Lepe Vesi kod Donje Stubice prisjeća se kako se bombardiranje Beograda zbilo na Cvjetnicu. On je išao u crkvu, a iz njemačkih aviona su bacani letci na kojima je stajalo "Hrvati, ne bojte se ništa!"⁴

¹ Hrvatski dnevnik, 9. travnja 1941., 2.

² Iskaz T. Č., (r. G.), r.1930., Laz Bistrički (Marija Bistrica)

³ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 80, 81.

⁴ Iskaz N. K., r. 1931., Lepa Ves, (Donja Stubica).

HRVATSKI NAROD

ZAGREB, 10. TRAVNJA 1941.

CIJENA 1 DINAR

**PROGLAŠENA JE
NEZAVISNA HRVATSKA
DRŽAVA**

[illegible]

Proglas novog načelnika Zagreba

[illegible]

PROGLAS DRA MAČKA

PROGLAS DRA MAČKA

ZADREŠ, ŠE. TV. Dječice naših škola! Jednako prošle godine, kad smo bili u školi, imali smo predavanje o tome kako se treba ponašati u školi. Tada smo se složili da ćemo biti dobri i poštovati pravila škole. Danas, kad smo već stariji, moramo biti još bolji i poštovati pravila škole i društva. Zbog toga vam predlažem da napravimo zajednički dogovor o tome kako ćemo se ponašati u školi i u društvu. Ako ćemo svi biti dobri i poštovati pravila, onda ćemo svi biti sretni i zadovoljni. Zbog toga vam predlažem da napravimo zajednički dogovor o tome kako ćemo se ponašati u školi i u društvu. Ako ćemo svi biti dobri i poštovati pravila, onda ćemo svi biti sretni i zadovoljni.

Posebno izdanje lista *Hrvatski narod*
povodom proglašenja NDH,
10. travnja 1941.

određenim brojem općinskih načelnika i HSS-ovih dužnosnika u organima vlasti (posebno u provinciji).

U kotarevima i općinama Hrvatskog zagorja na vlasti su ostali gotovo svi predratni općinski načelnici. Ipak, bilo bi pogrešno tvrditi kako su svi pripadnici HSS-a koji su sudjelovali u vlasti Banovine Hrvatske pristali uz ustaški režim kako bi se održali na vlasti. Naprotiv, velik se dio njih isprva pasivizirao (kao i vodstvo HSS-a), a nakon prvih ustaških racija i zločina povukli su se s vlasti. Zanimljivo je kako su reagirali pripadnici Zaštite prilikom povlačenja kraljevske vojske kroz Hrvatsko zagorje. “U varaždinskom, zlatarskom, krapinskom i donjostubičkom kotaru jedinice Zaštite su razoružavale jugoslavenske kraljevske vojnike i zapljenjivali njihovo oružje. U Krapini se Đuro Stauduar stavio na raspolaganje Mirku Pažuru. Tako je razoružavanje proteklo veoma mirno, osim što su vojnici srpske narodnosti bili vrijeđani.”⁶ U Varaždinu se “Zaštita” uključila, zajedno s drugim organima, u održavanje nadzora, osiguravajući nesmetan dolazak Nijemaca i usta-

Nijemci su na svaki način željeli spriječiti mogućnost da Maček, koji je odbio njemački zahtjev da preuzme vlast, izda proglas kojim bi pozvao Hrvate na obranu (od Trećeg Reicha). Zato su Nijemci u tim trenucima željeli da ustaše što prije proglase Nezavisnu Državu Hrvatsku, a da Maček tu državu konkretno potvrdi. Maček nije pružao nikakav otpor novoj državi pa je nakon formalnog proglašenja 10. travnja 1941., kada je Slavko Kvaternik putem zagrebačke radiostanice proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku, pročitana i Mačekova poruka: "Hrvatski narode! Pučnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, proglasio je danas slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cjelokupnom historijskom i etnografskom području Hrvatske, te je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava, pozivam sve pristaše HSS-a, koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike i odbornike itd., da iskreno surađuju s novom narodnom vladom."⁵ Na temelju ovog poziva velik broj organizacija "Seljačke zaštite" i pododbora HSS-a podržao je i priključio se NDH. Slično je bilo i s

⁵ *Hrvatski dnevnik*, 13. travnja 1941.

⁶ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 21.

Ulazak njemačkih jedinica u Zagreb (HPM MRNH OF-7071_25)

ša.⁷ Na području Zlatara je došlo do formiranja pomoćnog oružništva koje je osnovano na prijedlog Ivana Jambreca. Zapovjednik toga oružništva je bio sudac kotarskog suda Franjo Petrović, a njegov zamjenik Dragutin Topljak. Ono je formirano sa zadatkom održavanja reda i mira te razoružavanja jugoslavenske vojske, a činilo ga je 25 osoba.⁸

Travanjski rat i proglašenje NDH otvorili su proces izlaska na površinu desno orijentiranih snaga. Potvrdilo se da su ustaški elementi bili duboko inkorporirani u pojedinim dijelovima HSS-a. Držanje "Zaštite" u tome kratkotrajnom ratu bilo je uglavnom proustaški orijentirano. Na kraju, što se tiče upravnog aparata, u kojem su ponajviše bili HSS-ovci, ustašama je bilo u interesu da ne bude nekih većih potresa prilikom prijelaza u novo stanje. Zanimljiv je telegram koji je poslao Slavko Kvaternik kotarskom poglavarstvu u Krapini već 10. travnja. Telegram glasi: "U sporazumu i sa voljom vlade Reicha i pobjedničke njemačke vojske, a po nalogu ustaškog Poglavnika vođe Hrvatskog naroda Ante Pavelića ... Nalažem svima vlastima gdje one bile da se još danas položi zakletva na vjernost i poslušnost poglavniku i vođi Hrvatskog naroda Dr. Anti Paveliću. Ujedno nalažem da ustaški povjerenici u svim mjestima preuzmu vlast kako je to bilo prije određeno. Neka se Njemačka vojska svagdje dočeka kao saveznik Hrvatskom narodu i neka joj se u svakom pogledu ide na ruku."⁹

⁷ VA VII, NDH, kut. 239, br. reg. 8/3-3, 4, Referada za Varaždin; F. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983, 47.

⁸ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 21-22.

⁹ AIHRPH, NG, kutija 1; Jelić-Butić, F. *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 51.

Donja Stubica u vrijeme Drugog svjetskog rata (HPM MRNH 11653_16A)

Na sve kuće su morale biti izvještene hrvatske zastave. Tako je u Krapini stanovništvo izvjesilo hrvatske zastave već 10. travnja, a noću s 10. travnja na 11. travanj kroz mjesto se povlačila poražena kraljevska vojska.¹⁰ Isto se dogodilo i u Donjoj Stubici. N. K. iz Lepe Vesi prisjeća se kako su im ustaše odmah po dolasku u Stubicu održali govor u kojem ih pozivaju da prijave svaku štetu koju bi pripadnik Ustaške vojske napravio u selu te im poručuju: "Mi smo tu da vas čuvamo!"¹¹ Iskaz D. G.¹² iz Gornje Plemenščine kod Pregrade potvrđuje činjenicu da je mnogo ljudi dočekalo Nijemce. Isto tako je njegov otac otišao dočekati Nijemce u Pregradu. Nijemci su u gradić ušli slavodobitno, a otac D. G. je već tada navodno kod kuće izjavio: "Veselo idu, tužno će se vraćati!" i "NDH nije prava, jer nije u dobrom društvu!" Prije toga Nijemci su prošli preko rijeke Sutle. Toga se sjeća V. S. iz Bratkovca kod Zagorskih Sela.¹³ Jugoslavenska vojska se povukla bez borbe. Jedan se jugoslavenski oficir u vinogradu iznad sela ubio, a iste večeri su došli Nijemci. Obitelj V. S-a ih je ugostila. Nijemci su u gradićima Hrvatskog zagorja imali podršku pripadnika Njemačke narodnosne zajednice. U nju su se učlanjivali i oni koji nisu bili Nijemci, već su po nacionalnosti bili Slovenci ili Česi. Najsnažnija takva skupina bila je u Krapini, ali su slične grupe postojale u svim gradićima Hrvatskog zagorja.¹⁴

¹⁰ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 23-24.

¹¹ Iskaz N. K., r. 1931., Lepa Ves, (Donja Stubica).

¹² Iskaz D. G., r. 1928., Gornja Plemenščina, (Pregrada).

¹³ Iskaz V. S., r. 1931., Bratkovec, (Zagorska Sela).

¹⁴ Josip Vrečko, Slovenac iz Maribora, nastanjen od 1929. godine u Krapini, daje iskaz Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača kako je pristupio Njemačkoj

Ustaška mladež u Krapini (HPM MRNH 12200-21)

U Krapini, 15. travnja, kotarski i općinski činovnici polažu zakletvu kojom se zaklinju na vjernost i odanost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Poglavniku. Polaganje zakletve se odvija pred ustaškim povjerenikom za kotar Krapina, Rikardom Pažur-rom.¹⁵ U Donjoj Stubici polaganje zakletve vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj je obavljeno 12. travnja 1941. Toga dana je zakletvu položilo deset osoba među kojima su bili kotarski predstojnik, kotarski podnačelnik, kotarski oficijal, kotarski veterinar, kotarski liječnik, kotarski šumar, kotarski zvaničnik, kotarski podvornik, dnevničar i dnevničar-zvaničnik.¹⁶

Već 22. travnja 1941. godine Pavelić je izdao odredbu u kojoj, između ostalog, stoji kako "svi činovnici i drugi službenici u službi države ... stavljaju se na slobodno raspolaganje nadležnom ministru. On ih može bez obrazloženja otpustiti, dići od službe, umiroviti, premještati bez njihove privole iz područja jednog ministarstva u drugo..."¹⁷ To jasno ukazuje na činjenicu da su svi koji nisu imali nacionalno "besprijeckornu" prošlost mogli ostati bez zaposlenja. Svatko tko je bio imalo sumnjiv, predlagan je "za umirovljenje". Tako je naprimjer Vilko Brotšnajder iz Krapine, sudac Kotarskog suda, 1938. godine "glasovao za listu Milana Stojadinovića, a za vrijeme

narodnosnoj skupini zato da poboljša svoj položaj kao trgovca. Na svojoj je trgovačkoj radnji u Krapini imao dvojezičan natpis, a u iskazu navodi da je vođa Njemačke narodnosne skupine za kotar Krapinu bio Gabrijel Brandis, a vođa mjesne skupine Karlo Sucher. Vojnom izobrazbom u Zaboku rukovodio je neki Sigert. (HDA, ŽKRZ-ZH, kutija 351, 24568/45).

¹⁵ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 25.

¹⁶ HDA, MUP NDH, kutija 23.

¹⁷ Jelić-Butić, F. *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 51.

svojega boravka u Krapini uvijek se kretao među pripadnicima Jugoslavenskog sokola". O tome Općinsko poglavarstvo Krapine obavještava Hrvatski ustaški logor u Krapini već 30. srpnja 1941. Godine ¹⁸ Zbog zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti izvršena je čistka u državnim službama te su redom svi Židovi (a kasnije i Srbi) izbačeni iz njih.¹⁹

Dana 8. svibnja 1941. godine vlade Trećeg Reicha i Nezavisne Države Hrvatske sklopile su sporazum prema kojem je bilo utvrđeno kako će iz NDH u toku 1941. godine na rad u Njemačku otići 54 000 radnika. Prema obavijestima ustaškog tiska od svibnja do rujna 1941. godine u Njemačku je na rad otišlo oko 50 000 ljudi. Na inzistiranje Nijemaca broj od 54 000 ljudi povećao se isprva na 100 000, a kasnije na 150 000 ljudi.²⁰ Pozivi opunomoćenika njemačkog ministra rada za Nezavisnu Državu Hrvatsku prikazivali su sliku boravka u Njemačkoj ljepšom nego što je bila. Opunomoćenik je isticao da su nadnice pravedne, smještaj i hrana dobri i da se novac koji se uštedi od nadnica može poslati u Nezavisnu Državu Hrvatsku bilo kojom prilikom²¹. Od 19. svibnja 1941. rasporedom iseljeničkog ureda Ministarstva zdravlja Nezavisne Države Hrvatske predviđeno je primanje najmanje 200 radnika iz kotara Donja Stubica za rad u ugljenokopima u Njemačkoj. Isti broj radnika otišao je i iz Klanjca, dok je iz Zlatara, Krapine i Predgrade na rad otišlo njih 300.²²

Jedan dio mobiliziranih su bili već izučeni rudari. S. L.²³ iz Dubovca, između Gornje Stubice i Bedekovčine, prisjeća se kako je u svibnju 1941. otišao na rad u njemačke

¹⁸ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 30.

¹⁹ Dana 22. listopada 1941. godine Hrvatski ustaški logor Krapina dostavlja ustaškom povjereniku Đuri Štauduaru dopis da prema naređenju UNS-a "najhitnije dostavi popis činovnika, namještenika, dnevničara, podvornika" itd sa opširnom napomenom, kakve je vjere i narodnosti, koliko je godina u državnoj službi, u kojim je mjestima do sada službovao te kakve je vjere bio prije proglašenja NDH, a kakve nakon proglašenja. Interesantno je napomenuti da su neki bez obzira na svoju nepoćudnost ostajali u službi, ali je nad njima zavedena kontrola. Takav je primjer Anica Vrtarić, djelatnica u pošti, čiji je brat bio komunist u Slavanskom Brodu. (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 34, 35).

²⁰ Od svibnja 1941. do veljače 1945. godine na radu u Njemačkoj je bilo 240 000 ljudi i to: 146 980 onih koji su otišli na rad prema sklopljenim sporazumima, 35 000 ljudi koji su i Njemačkoj radili kao ratni zarobljenici i 60 000 koje su Nijemci odveli bez ugovora. (*Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 59.) O tome piše i Grünfelder, A. M. Ona piše kako 54 000 radnika u Njemačku odlazi 21. srpnja 1941., a do kraja 1941. godine odlazi 77 542 radnika. Do svibnja 1942. godine, prema njezinim izračunima u njemačkom Reichu je bilo sveukupno 235 000 radnika iz NDH (uključila je radnike koje je rat zatekao u Njemačkoj, Belgiji i Francuskoj, radnike koji su preko Zemuna odvođeni na rad u Njemačku, ljude koje je Ustaška nadzorna služba odvela u logore, a potom na rad u Njemačku te 6500 radnika iz Istočnog Srijema koji se do svibnja 1942. godine nalazio pod direktnom njemačkom upravom (Grünfelder, A. M. *U radni stroj velikog njemačkog Reicha, Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*, Zagreb 2007, 82–83).

²¹ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 58, 59.

²² *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 111.

²³ Iskaz S. L., r. 1922, Dubovec, (Gornja Stubica).

rudnike. To je, između ostalog, bio način da izbjegne novačenje, ali da nešto i zaradi. I prije Drugog svjetskog rata je radio kao rudar u rudniku Vučak. Na radu u Njemačkoj je ostao godinu i osam dana. Rok Fištrić iz Bratkovca gotovo je cijeli rat proveo u Njemačkoj. On je radio u tvornici koja se bavila izradom optičkih pomagala u mjestu Reithenu od ljeta 1942. do svibnja 1945. godine.²⁴ Bilo je i onih koje su Nijemci prevarili. Otac M. H.²⁵ iz Vrha Vinagorskih, mjesta između Desinića i Pregrade, radio je na imanju nekog Nijemca u Hannoveru šest mjeseci u 1941. godini. Kod kuće je ostavio nepismenu ženu i djecu. Budući da novac koji je zarađivao nije mogao sam poslati kući, molio je gazdu kod kojeg je radio da to učini umjesto njega. Gazda ga je prevario te novac nije slao obitelji u Nezavisnu Državu Hrvatsku i zato je otac M. H., kad se vratio kući nakon šest mjeseci rada, imao jedva toliko novaca da kupi krevet. Barica H. iz okolice Zlatara, rođena 1918. godine, priznaje "kako su ljudi nasjeli ponudama da bi tek kasnije shvatili kako se nalaze na prisilnom radu". Obećali su joj rad u tvornici svjetiljki u Beču, a dospjela je u proizvodnju za izradu ručnih bombi u pogonu metaloprerađivačkog koncerna Steyr-Daimler-Puch kod Graza.²⁶ Jedan dio onih koji su otišli u Njemačku tražili su ispunjenje ugovora koji su potpisali pri odlasku iz Nezavisne Države Hrvatske. Njima su Nijemci dali teže poslove, a neke su otjerali u radne logore (gdje su, dakako, radili besplatno).

Uspostavom velikih župa 10. lipnja 1941., Pavelić je Hrvatsko zagorje podijelio na dva dijela. Kotarevi Klanjec, Krapina, Zlatar i Pregrada potpali su pod Veliku župu Zagorje sa sjedištem u Varaždinu, a Donja Stubica pod Veliku župu Prigorje sa sjedištem u Zagrebu. Na čelo Velike župe Zagorje je Ante Pavelić postavio Stjepana Uroića, starog pristašu Hrvatske seljačke stranke, koji je izašao iz stranke onda kada je Stjepan Radić pristao uz Vidovdanski ustav. Ustaška propaganda nastojala je što više iskoristiti to imenovanje tvrdeći da je na taj način počela ostvarivati program tzv. "seljačke države". Ustaše su posebno naglašavali da je među tabornicima i logornicima bilo preko 90% seljaka. Pojedine čitave organizacije Hrvatske seljačke stranke su prišle ustaškom pokretu. Tako su u nekim gradovima u Hrvatskoj organizirane i svečanosti pristupanja HSS-ovih ogranaka ustaškom pokretu. Jedna takva svečanost organizirana je i u Krapini.²⁷ Svaka organizacija koja je pristupila ustašama, navedena je u dnevnicima i tjednicima koji su izlazili u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (*Hrvatskom narodu*, *Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, *Novom Listu* ili *Hrvatskim novinama*). U Krapinskim Toplicama organizacija Hrvatske seljačke stranke je pristupila ustaškom pokretu 28. rujna 1941. godine²⁸ pod pritiskom bivšeg načelnika Josipa Kranjčeca,

²⁴ DAZ, K. O. 1947, 1/52.

²⁵ Iskaz M. H., r. 1929.g., Vrhi Vinagorski, (Pregrada)

²⁶ Grünfelder, A. M. *U radni stroj velikog njemačkog Reicha. Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*, Zagreb 2007, 78,79. (Barica H. je podnijela zahtjev austrijskom fondu za pomirbu 20. ožujka 2001. godine)

²⁷ Jelić-Butić, F. *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983, 59.

²⁸ HDA, MUP NDH, kutija 306, bb/41. Slično je bilo i s nekim drugim organizacijama HSS-a u Hrvatskom zagorju. Organizacija HSS-a u Klanjcu također je pristupila ustaškom pokretu. (*Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 54, 55.) Isti spis vidi i u: HDA, SDS RSUP SRH, kutija 13, serija 010.36, Izjava lojalnosti Paveliću općinskih odbornika HSS-a u Krapinskim Toplicama, 1-8.

kojeg je vlast Kraljevine Jugoslavije smijenila s tog položaja u travnju 1940.g. budući da je "javno kritizirao sporazum (misli se na sporazum Cvetković- Maček, *op.a.*) i širio i čitao ustaške letke". Mjesna organizacije Hrvatske seljačke stranke u Klanjcu i općinska organizacija u Zagorskim Selima pristupile su ustaškom pokretu u kolovožu 1941. Dopis koji je mjesna organizacija bivše Hrvatske seljačke stranke u Klanjcu poslala ministru unutarnjih poslova Andriji Artukoviću potpisalo je 36 osoba, a dopis poslan iz Zagorskih Sela su potpisale 23 osobe.²⁹ Općinska organizacija Hrvatske seljačke stranke u Luki³⁰ (pokraj Velikog Trgovišća) prišla je 7. rujna 1941. "jednodušno Hrvatskom Ustaškom Pokretu". Dvadeset šest predstavnika Hrvatske seljačke stranke iz Luke, Žeinaca, Pluske, Vadine i Krajske Vesi pridružilo se tom prilikom ustašama. Slično je bilo i u drugim zagorskim mjestima.

2. Odnos ustaške vlasti prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine

Područje Hrvatskog zagorja relativno je jednolično naseljeno što se tiče nacionalnog sastava. I prije Drugoga svjetskog rata više od 95 posto stanovništva činili su Hrvati. Ipak, pojedini manji gradići imali su određeni postotak Srba i Židova. Srbi su uglavnom radili u upravnom aparatu ili drugim državnim službama (željeznice i tvornice), a Židovi su bili trgovci, ljekarnici ili odvjetnici (ili su imali neki oblik vlastitog obrta). Židovi su se u Hrvatsko zagorje doselili uglavnom potkraj 19. stoljeća ili na početku 20. stoljeća. Malen broj njih je došao pred Drugi svjetski rat iz okupiranih zemalja Europe, gdje je već započeo Hitlerov teror. Pred sam Drugi svjetski rat broj Židova u gradićima Hrvatskog zagorja nije prelazio stotinu. U selima Židova gotovo uopće nije bilo, osim u nekim manjim mjestima gdje su držali trgovinu (Mihovljan, Sopot). Što se Roma tiče, oni su bili samo povremeni stanovnici Hrvatskog zagorja, budući da su se selili s jednog mjesta na drugo.

U Kraljevini Jugoslaviji, na posljednjem popisu koji je izvršen 1931. godine, a primjenjivao je, između ostalog, kao klasifikacijske kriterije, vjeroispovjest i materinski jezik, onih koji su se izjasnili oko "ciganskog" kao materinskog jezika je bilo na području Hrvatske 14 540. Čak 70 203 popisanih bilo je uvršeno i upisano u rubrike "druge ili nepoznate vjeroispovjesti" ili "bez konfesije" što znači da je i među njima zacijelo bilo osoba koje su bili Romi.³¹ Od tih 14 540 Roma s područja Hrvatske, na području koje obuhvaća Hrvatsko zagorje (današnja Krapinsko-zagorska županija) bilo je naseljeno tek nekoliko romskih čeraga oko Đurmanca, Mača, Lobora, Mihovljana i Zlatara.

Odmah nakon što je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, doneseni su propisi koji su ozakonili teror i odredili državne institucije koje će teror provoditi. Tako je već 17. travnja 1941. donesena Zakonska odredba za obranu naroda i države.³²

²⁹ HDA, MUP NDH, kutija 27, 2000/41.

³⁰ HDA, MUP NDH, kutija 304, bb/41.

³¹ Lengel – Krizman, N. *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Zagreb – Jasenovac, 2003, 31.

³² *Zakoni NDH, I*, Zagreb 1941, 15; *Hrvatski narod*, 18. travnja 1941; Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 117.

Njome se utvrdilo da svatko "tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločina veleizdaje", a takvu osobu "ima stići kazna smrti". U Narodnim novinama od 30. travnja 1941., dakle samo dvadeset dana nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, objavljena je Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu.³³ Sve tri zakonske odredbe bile su izravno uperene protiv Roma i Židova. Zakonskom odredbom o rasnoj pripadnosti je točno definirano tko je "arijevac", a tko nije. Zakonskom odredbom o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda zabranjeno je sklapanje brakova između Židova i Roma te pripadnika drugih nearijevskih rasa s pripadnicima arijevske krvi. U Hrvatskom zagorju je bilo vrlo malo židovskih obitelji,³⁴ a i te obitelji su sklupale brakove uglavnom unutar vlastitog kruga, svakako unutar židovske zajednice te je zato molbi za ženidbu između "nežidova" i "Židova" uglavnom nije bilo. Zakonska odredba o državljanstvu je oduzela Romima i Židovima pravo na državljanstvo. Budući da osoba koja nije državljanin Nezavisne Države Hrvatske ne stoji pod zaštitom države, ona je izložena svakoj vrsti progona.

U gradu Zagrebu je popisivanje Židova izvršeno sredinom svibnja. U provinciji je taj posao obavljen nešto kasnije. **Židovi** s područja Hrvatskog zagorja su popisani u kolovozu 1941. godine. U međuvremenu (između svibnja i kolovoza 1941.) izašao je još jedan niz zakonskih odredbi koje su Židovima i Romima, a donekle i Srbima umnogome otežale život. Početkom svibnja 1941. godine donesena je Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu i njome je gotovo onemogućen prijelaz sa židovske vjere na katoličanstvo ili islam.³⁵ Usprkos tome veći broj Židova je podnio molbe za prijelaz sa židovske na katoličku vjeru. Taj je zakon Srbima, kojih je na području Hrvatskog zagorja bilo nešto više od stotinu,³⁶ pružio mogućnost da prijeđu s pravoslavne vjere na katoličku što su oni uglavnom činili, isprva da bi spasili svoje poslove, a kasnije i živote. Krajem svibnja u Zagrebu, a kasnije i u provinciji, Židovi su bili dužni nositi židovski znak na lijevoj strani grudi i na lijevoj strani leđa. Znakovi za Židove izrađivali su se u Zagrebu te su uz posredovanje zagrebačke Židovske općine slani u razna mjesta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U Hrvatsko zagorje

³³ *Narodne novine*, 30. travnja 1941; *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1941, 42; *Zakoni NDH*, Zagreb 1941, I, 109-112; Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 119-121.

³⁴ Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u posebnoj su rubrici navedeni "druge ili nepoznate vjeroispovjesti", što bi značilo da se u toj brojci nalaze i Židovi zajedno s Romima. Takvih na području navedenih pet kotareva popisano svega 155 (Donja Stubica 66, Klanjec 4, Krapina 59, Pregrada 0 i Zlatar 26), (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938.).

³⁵ *Narodne novine*, 4. svibnja 1941; Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 122.

³⁶ Bilo ih je sveukupno 148 na području kotareva Klanjec, Krapina, Donja Stubica, Pregrada i Zlatar. (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938.).

su židovske oznake poslane u Krapinu (30 komada) i Donju Stubicu (5 komada).³⁷ Ubrzo su počele stizati molbe za nenošenje židovskog znaka. Tako, na primjer, dr.

³⁷ Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 130-131. Što se tiče Židova iz područja Donje Stubice, S. J. (r. 1920.) iz Svetog Križa Začretja, upravo je kod Weissovih bio na trgovačkom nauku tridesetih godina. Prema S. J., Bogdan Weiss, sin Miška Weissa bio je istaknuti član HSS-a. Stradala je samo njegova pomajka Štefica, rođena Riječanka i druga supruga Bogdanova oca. Bogdan se za vrijeme Drugog svjetskog rata sklonio u Crikvenicu sa sinom Vladimirom (Bogdanova supruga, učiteljica u Dobrim Zdencima umrla je uoči rata). Bogdanu Weissu su pomogli ustaški povjerenik koji je postavljen u Weissovu trgovinu, Lisec i donjostubički liječnik dr. Josip Matuš da sa sinom pobjegne u Hrvatsko primorje. Na koncu se Bogdan Weiss prebacio u partizane. (D. Pelko, "Prilog povijesti Židova u Donjoj Stubici" u: *Hrvatsko Zagorje*, sv. 1-2 [2011]). Sin Vladimir je u SAD-u nakon rata postao ugledan stručnjak. Od obitelji Schoenwald je rat preživjela jedino Ruža udana Anić, koja je umrla prije nekoliko godina. U travnju 1942. godine obitelj Feller se našla zatočena s još nekim Židovima u podrumu kuće pored ljekarne. Svjedok V. H. vraćao se iz škole i začuo je poznati glas iz spomenutog podruma. Bio je to desetogodišnji Ivica Feller. Ivica Feller je svojem prijatelju ostavio nekoliko igračaka da mu ih sačuva kako bi se mogli zajedno igrati kada se on vrati. Kazimir Feller je ubijen u logoru Jasenovac ili Stara Gradiška, a njegova žena Iluška, sin Ivica i Štefica Weiss navodno su popili otrov u logoru Stara Gradiška. (Iskaz V. H. (r. 1930.g.) (Donja Stubica); Iskaz V. H. (r. G.) (r. 1927.g.) (Stubičke Toplice); D. Pelko, "Prilog povijesti Židova u Donjoj Stubici" u: *Hrvatsko Zagorje*, sv. 1-2 (2011),). Jedina je preživjela loza brata Ferda Feller, također ljekarnika koji je tijekom rata bio u Njemačkoj, poslije se vratio u Hrvatsku, živio u Fellerovoj obiteljskoj vili u Jurjevskoj ulici u Zagrebu. Nakon rata su Ferdo i Zora Feller svjedočili u korist kardinala Štepinca, ali je ta svjedočenja sud odbacio. (HDA, OP Politeo, 144-149 i u: M. Štambuk-Škalić, "Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Štepinca" u: *Fontes*, br. 2 (1996), 99).

Da je bilo pokušaja spašavanja Židova od strane lokalnih Hrvata svjedoči Š.O. iz Donje Stubice. Ona se prisjeća kako su dr. Zenon Hanžek i župnik stubički Stjepan Radošević išli na njemačku komandu i zahtjevali puštanje Židova iz zatvora. Navodno su bili jako razočarani kada ih ondje nisu željeli saslušati. (Iskaz Š.O., r. 1930., Donja Stubica) (Podatke o obiteljima Weiss, Feller i Schoenwald te o njihovoj sudbini tijekom Drugog svjetskog rata i nakon rata dobio sam od gospođe Vlaste Horvatić-Gmaz koja mi je ustupila vrijedne podatke do kojih je došla vlastitim istraživanjima. I ovom joj se prilikom najljepše zahvaljujem.)

A. G. (1920.) iz Brezja se prisjeća kako su Židovi bili omiljeni prije Drugog svjetskog rata u stubičkom kraju i "kako su svima htjeli pomoći" što potpuno razbija stereotipnu fašističku predodžbu o Židovima kao lihvarima i pokvarenjacima. (Iskaz A. G., r. 1920., Brezje, (Gornja Stubica). O tome kako su Židovi bili dobri svjedoči i Marijan Karabin u svojem djelu "Tragom jednog sjećanja" spominjući se kako su "tata i Dragec ... jako kritizirali progone svakoga nevinnoga čovjeka, ponajviše Srba i Židova, koji su živjeli na širem stubičkom području, a koji su bili uglavnom ugledni i simpatični ljudi i mahom njihovi dobri poznanici, djelomice čak izraziti prijatelji". (M. Karabin, *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006., 37.) Štoviše, Felleri su držali ljekarnu, Weissovi trgovinu sitnim alatom, a Kleinovi trgovinu živim namirnicama, a prema iskazima svjedoka nemalo su puta pomagali onima koji nisu imali novaca ne naplaćujući im robu koju su kupovali. I Š.O. se prisjeća kako je "stara gospođa Weiss uvijek u dućanu imala bombone za djecu" (Iskaz Š.O. r. 1930., Donja Stubica). Osim toga, jasno je da su Židovi svojim kulturnim načinom života uvelike podigli kvalitetu života Donje Stubice. Ustaška država im je oduzela sve što su imali, upravo kao što su napravili i u drugim zagorskim gradićima, te ih likvidirala u koncentracijskim logorima Jasenovac i Stara Gradiška. Fellerovu ljekarnu preuzeo je 1943. godine ustaša iz Krapine, Riko Pažur (O obitelji Pažur vidi izvještaj sekretara Komisije za ratne zločine za kotar Krapinu u: HDA, ZKRZ – ZH, kutija 273, 14812 – 14813.), po zanimanju farmaceut, koji ju je držao sve do 1945., a slično se zbilo i s imovinom ostalih Židova, za koju je država isprva postavila povjerenike, a potom je prodala u većini slučajeva

Židovska obitelj Feller

Oskar Sachs, odvjetnik u Zlataru, moli "Povjereništvo za javni red i sigurnost" u drugoj polovini mjeseca svibnja 1941. da mu se priznaju "sva prava koja pripadaju osobama arijskog podrijetla", te da se njega i suprugu, Karolinu Sachs, oslobodi nošenja židovskog znaka. Kao razlog tome ustupku prilaže i "svjedodžbu" Ivana Mihelčića od 27. travnja 1941. godine, dekana i župnika u Zlataru koji potvrđuje da je Oskar Sachs "bivši javni bilježnik, a sada odvjetnik u Zlataru kroz 32 godine svoja zvanja uvijek nesebično, a u korist zlatarskog žiteljstva vršio, te je opće poznato, da je uvijek pružao svoju pravnu pomoć bijednim i siromašnim, da je jedini od ovdašnjih odvjetnika zastupao – razumije se besplatno – one koji su bili pod prijašnjim režimima politički progonjeni, i da nije nikada svoje pravaško uvjerenje zatajio".³⁸

Molba za nenošenje židovskog znaka mu je odobrena 29. svibnja, ali je poništena 17. srpnja iste godine. Oskar Sachs se nadao da će preseljenjem u Zagreb riješiti probleme, ali u Zagrebu ga je zatekla još teža situacija. Stan, koji je imao u Jurjevskoj ulici broj 20, u prvom naletu uspio je zadržati. Budući da se angažirao u prebacivanju novaca ustašama u Italiju tridesetih godina dvadesetog stoljeća, Pavelić mu je osobno jamčio "arijska prava". Usprkos tome, Sachsov stan je želio neki ustaški dužnosnik pa je Sachs deportiran u Jasenovac. Iz Jasenovca se Sachs vratio u

pripadnicima ustaškog pokreta. O tome da je Fellerova imovina još za vrijeme rata bila oštećena svjedoči Š. O. Ona kazuje kako su u Fellerovu zgradu Nijemci uselili komandu mjesta. (Iskaz Š. O., r. 1930.g., Donja Stubica). Treba spomenuti i činjenicu da je 1940. godine 115 židovskih izbjeglica iz Austrije i Njemačke pronašlo utočište u Stubičkim Toplicama. Oni su ušli u Kraljevinu Jugoslaviju s turističkom vizom bježeći od represija. Banska ih je vlast raspredila na širem prostoru pa su neki od njih bili smješteni i u Donjoj Stubici. Tu je bilo internirano 12 Židova. Prema iskazu svjedokinje Š. O. u kući Boroše bili su Židovi koji nisu bili iz Stubice i koji su tamo založili svoju imovinu koju su prodavali. Golubovečka barunica Hildegarda Steeb spasila je dvije bečke židovske obitelji koje su se sklonile u Donjoj Stubici. Ipak, čini se da su u kasnijim godinama rata neki članovi ovih obitelji odvedeni u koncentracijske logore. Židovske su organizacije omogućile barunici Steeb i kćeri Alice da zajedno s grupom židovskih emigranata isele u Austriju (Pelko, D. "Prilog povijesti Židova u Donjoj Stubici", *Hrvatsko Zagorje*, sv. 1-2, 2011.).

³⁸ HDA, MUP NDH, kutija 302, inv. br. 29913.

Zagreb, ali je ponovno uhapšen i ubijen u logoru u travnju 1943. godine.³⁹ Početkom svibnja 1941. godine na poticaj Ustaškog logora u Krapini, oduzeti su radio-aparati Židovima: Vilmi Šnider, Ruži Gostl, Juliusu Wochelu i Malvini Gostl.⁴⁰ Nedugo potom, 14. svibnja 1941. Kotarska oblast Krapina pod br. 687 donosi odredbu o zabranama koje se odnose na Židove. Odredbu je potpisao općinski načelnik Đuro Štauduar i općinski bilježnik Nikola Miljan: "Zabranjuje se Židovima svako kretanje po ulicama Krapine u vremenu od 20 – 07 sati, s tim da se u to vrijeme mogu zadržavati samo u svojim stanovima. Zabranjuje se svaki ulaz Židovima u gostionice, krčme, kavane i ostale lokale."⁴¹ Dana 28. lipnja Općinsko poglavarstvo u Krapini pod brojem 4355 objavljuje naredbu svim Židovima "da predaju foto-aparate još istoga dana do 18 sati".⁴²

Već 10. srpnja 1941. Kotarska oblast u Krapini šalje Ministarstvu udružbe popis nepoćudnih na području kotara Krapina. U popisu se navode "nepoćudni Židovi opasni po javni poredak". Nabrojani su Ljubo Singer, trgovački pomoćnik iz Krapine, Miroslav Klein, student veterine, dr. Remigij Bubanj,⁴³ liječnik, učitelj iz Gornjeg Jesenja Anhalzer Albert,⁴⁴ dr. Julije Lemberger, općinski liječnik iz Začretja i Dragutin Gregurević, privatni činovnik.⁴⁵ Kao što se iz priloženog vidi, ustašama su najviše smetali uglavnom školovani Židovi te su kao najopasnije izdvojili dvojicu liječnika, učitelja i studenta. Prva pritvaranja Židova na području Hrvatskog zagorja izvršena su 4. kolovoza 1941. godine. Sljedećeg su dana prvi Židovi s područja Krapine i Zaboka odvedeni u logor Gospić po nalogu Ravnateljstva ustaškog redarstva u Varaždinu. Tada je odvedeno trideset troje Židova koji su uglavnom bili liječnici, trgovci, činovnici, uči-

³⁹ Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 265.

⁴⁰ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 26.

⁴¹ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 27.

⁴² HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 29.

⁴³ Dr. Remigij Bubanj, prema iskazu liječnika dr. Ede Krušlina, "imao je odobrenje velikog župana (Uroića, *op.a.*) da ostane, ali je usprkos tome, po odredbi Rike Pažura, odveden" (HDA, ZKRZ – ZH, kutija 273, 14812 – 14813).

⁴⁴ Anhalzer je bio namješten kao učitelj u Gornjem Jesenju. Kako je bio Židov, nedugo nakon uspostave NDH otpušten je iz službe. Ravnatelj škole u Krapini Juraj Frankol je prikupio pomoć od ostalih kolega za Anhalzera (140 dinara) i predao njegovoj majci. Zdenka Kalečak, logornica Ženske ustaške mladeži i učiteljica, prijavila je Frankola Riki Pažuru, ustaškom logorniku u Krapini, koji je uspio Frankola poslati u mirovinu. (HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204.) Anhalzeri su zajedno s drugim Židovima iz kotara Krapina uhićeni 4. kolovoza 1941. Obitelj je prvo transportirana u Gospić, a odatle krajem kolovoza nakon dolaska Talijana u Jastrebarsko. U Jastrebarskom su odvojeni muškarci od žena. Žene su upućene u logor Krušćicu kraj Travnika, a muškarci u Jasenovac. U Jasenovcu je odmah nakon dolaska poginuo Josip Anhalzer, a njegov sin Adalbert je ubijen krajem 1942. godine. Iz logora Krušćica žene su prebačene u Lobor, gdje je punica, Lina Gostl, umrla od tifusa, a supruga Josipa Anhalzera odvedena je u Auschwitz gdje je ubijena. O njihovoj sudbini Zemaljsku komisiju obavještava Dragutin Gregurević, nećak Josipa Anhalzera (HDA, ZKRZ-ZH, kutija 372, 27379-27393).

⁴⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 22/1941.

telji, studenti i kućanice. Od navedenih trideset troje iz Gospića se do 16. kolovoza 1941. vratila tek Branka Dončević, činovnica tekstilne industrije u Zaboku. Bilo je pokušaja da se pojedinci spase. Tako su 72 seljaka iz Dolića kod Krapine, od kojih trojica nepismenih, u kolovozu 1941. godine molili da se "peteročlana obitelj Klein pusti iz logora i vrati kući i da im se tu dozvoli trajan i miran boravak".⁴⁶ Neki Židovi s područja kotara Krapina čudom su se spasili od transporta u logore. Tako se Karolina Štajner iz Zaboka vozila u vrijeme racije željeznicom između Zaboka i Krapine te je tako ostala kod kuće sve do svibnja 1943. godine.⁴⁷ Melanija Gostl spasila se s majkom zahvaljujući kotarskom pristavu Perakoviću u Krapini. Što se dogodilo s imovinom odvedenih Židova? Kako se navodi u zapisniku od 15. kolovoza 1941. godine koji je sastavljen u kotarskoj oblasti u Krapini, svi objekti koji su pripadali Židovima bili su nakon njihova odvođenja u logor zapečaćeni. Potom je odbor od pet osoba napravio popis imovine (samo u Krapini, zato da bi se u ostalim općinama mogli bez prevelikih pravnih problema opskrbiti ustaški logori i pojedinci prije popisivanja imovine), a zatim je jedan dio kućnog inventara i sav novac odnesen u Ustaški logor u Krapini, dok su u kućama ostavljeni "provjereni" ljudi da čuvaju i hrane preostale životinje.⁴⁸

Dana 20. kolovoza Ravnateljstvo ustaškog redarstva Velike župe Zagorje izvjestilo je velikog župana Velike župe Zagorje da su svi Židovi s krapinskog područja deportirani u logore i da treba "u njihove posjede po mogućnosti naseliti siromašne Zagorce".⁴⁹ Zanimljivo je da su ustaše prilikom uhićenja obitelji Biller u Zaboku, prije popisivanja, odnijeli veći broj predmeta pa je zbog toga Mirko Pažur odgovarao dva mjeseca kasnije pred ravnateljem Redarstva Velike župe Zagorje.⁵⁰ U listopadu je Pažur već bio smijenjen s položaja ustaškog logornika u Krapini (vrlo vjerojatno zbog toga što je potkrađao "državnu imovinu").⁵¹ Pažur nije krao samo imovinu krapinskih i zabočkih

⁴⁶ HDA, RUR, Židovski odsjek, 28026 i u: Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 633. Josip Klein živio je u osobito dobrom odnosu s ocem Rike Pažura Mirkom koji mu je jamčio da mu se ništa neće dogoditi. (HDA, ZKRZ-ZH, kutija 372, 27379-27393).

⁴⁷ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 372, 27379-27393.

⁴⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, 165/41.

⁴⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 96/41. Jedino Fanika Goldberger i njezina 95 godišnja majka (koja je bila slijepa i gluha), nisu bile odvedene tom prilikom u logor, iako je to zahtijevao Riko Pažur. (HDA, ZKRZ – ZH, kutija 273, 14812 – 14813). Židovi iz Krapine i okolice odvedeni su prvo u logor u Gospiću, potom su žene razdvojene od muškaraca i neke od njih su smještene u logor u Loboru, dok su muškarci većim dijelom odvedeni u Jasenovac i logore u Njemačkoj. Žene su kasnije odvedene u logor Auschwitz. Od uhićenih Židova jedino su živi nakon rata ostali Dragutin Gregurević i njegova žena Vera, rođena Kozina, koja je bila zatvorena iako je bila arijevska. U kolovozu 1941. godine 37 Židova je deportirano iz Krapine. Nakon odvođenja Židova u logor, ustaše su ukrale oko kilu i pol zlata iz njihovih stanova. (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 31-32.)

⁵⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, IV V.T.

⁵¹ O tome da je Mirko Pažur krao imovinu odvedenih Židova govori i činjenica da je nakon Drugega svjetskog rata Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača zaključila da su "Mirek i Riko vodili glavnu riječ u Krapini te bili aktivni kod popisivanja židovske imovine. Vjerojatno je da su braća prigrabila svu gotovinu iz židovskih radnja i stanova, pošto nije nigdje ta gotovina evidentirana, a nevjerojatno je da se ne bi gotovine našlo kod Židova, kao imućnih ljudi.", HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204. Zaključak se temelji na

Židova, već je plijenio i imovinu židovskih slugu. Tako je 12. listopada 1941. Malčika Tkalčević, služavka Ljudevita Silbermanna u Petrovskom, tražila od velikog župana Stjepana Uroića da joj se vrate stvari koje je zaplijenio Mirko Pažur. Navodno je Mirko Pažur tom prilikom izjavio Malčiki Tkalčević "da su to državni novci, i da bi mogla dobiti kuglu u glavu" (ako ih bude tražila, *op.a.*). Navodno da je "postupkom ustaških članova Krapina oštećena za preko 15 000 kuna" Uočljiva je njezina potpuna nebriga za ljude kod kojih je radila. Silbermanna su ustaše otpremili u koncentracijski logor u Gospiću⁵² te onda u Jasenovac, a Malčika Tkalčević izjavljuje da "prema gospodinu Silbermannu imadem i potraživanja od 350 kuna plaću za mjesec kolovoz".⁵³ Zanimljivo je da traži plaću za mjesec u kojem uopće nije radila (4. kolovoza su Židovi odvedeni).

Još dok se nalazio na dužnosti, u kolovozu, ustaški logornik iz Krapine Mirko Pažur optužuje petnaesticu ljudi za "komunističku djelatnost". Prvi na popisu osumnjičenih "Srba i Židova – komunisti" nalazi se dr. Julije Lemberger, općinski liječnik iz Začretja. Mirko Pažur optužuje dr. Julija Lembergera da je "održavao veze sa svim komunistima u Krapini". Na njegove optužbe Lemberger odgovara kako su lažne i kako se uopće nije bavio nikakvom politikom, "a najmanje komunističkom propagandom, jer mi je ta ideologija oduvijek bila potpuno strana".⁵⁴ U isto vrijeme događale su se slične stvari i u ostalim zagorskim mjestima. Tako je jedan dio Židova iz Donje Stubice odveden u ustaške logore smrti između 9. i 12. kolovoza 1941. godine.⁵⁵ Većina njih je prethodno prešla na rimokatoličku vjeru. U kolovozu su također odvedeni Židovi iz Zlatara (obitelji Biller iz Zlatara i Hemenika iz Donje Budinščine).⁵⁶

izjavi Petra Mikulca i Đure Miljana koji su 1941. bili imenovani za popisivanje židovske imovine. Zanimljiv je i iskaz Vlade Billera nećaka Vilima Billera. On izjavljuje Zemaljskoj komisiji: "Prigodom odvažanja u logor podpuno su opljačkali njegovu imovinu te većinu te robe koja je bila u dućanu odveo je k sebi Mirko Pažur stariji trgovac iz Krapine, dok su gotovinu koja je prelazila milijun dinara opljačkali ustaši (sic!) koji su odveli mojeg strica. Njega je osobno odveo Riko Pažur, pa je za tu pljačku on u glavnom odgovoran. Jednako su tako odnijeli i biljege koji su također predate Mirku Pažuru starijem. Jedan dio te imovine je podijelio Riko Pažur raznim ustašama u Krapini pa sam na njima video odijela koja su kasnije bila na njima, a prije su bila vlasništvo (sic!) moga strica. Moj stric je imao i veću količinu zlata, Napoleondora koji su također tom prilikom opljačkani. (HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204.)

O pljački imovine Vilima Billera svjedoči i dokument HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 191/41. O krađi židovske imovine svjedoče i drugi brojni dokumenti. U Budinščini su zlatarski ustaše 23. travnja Emilu i Miroslavi Weiss oduzele svu gotovinu, 48 300 dinara. Njihovim su dužnicima Rudolfu Banu i Ivanu Posavcu naredili da dugove nastale kupoprodajom zemlje obitelji Weiss, po 2500 kuna svaki, ne smiju isplatiti Weissovima nego mjesnom ustaškom stanu, što su ovi i izvršili. Nekoliko mjeseci kasnije, kada je postavljen povjerenik na imanje Weissovih, tražio je da se dio toga novca vrati, ali je uspostavljeno da "novac niti je kome odaslan niti je kod tamošnjeg ureda (Državne riznice, *op.a.*) predan na čuvanje." Vrlo je vjerojatno da su novac zadržali lokalni ustaše (HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, 199 Prs/1941).

⁵² U *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 488, navodi se da je Ljudevit Silbermann ubijen u Jasenovcu 1941.

⁵³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 39, XI/41.

⁵⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, V. T. XI.

⁵⁵ HDA, ZKRZ, mikrofilm Z – 2944, 3704-3706.

⁵⁶ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 50.

Dopisnica iz Jasenovca (HPM MRNH D-3749-1)

Sestre Ljuba, Paula i Ada Biller su u Zlataru imale trgovinu mješovitom robom.⁵⁷ U srpnju 1941. godine je objavljeno u dnevniku "Hrvatski narod" kako je Varaždin čist od Židova.⁵⁸ Ipak, do rujna je ostalo još nešto Židova u varaždinskoj bližjoj okolici. Iz općine Petrijanec u selo Radoboj kod Krapine su iseljeni Židovi Samuel i Emilija Pollak.⁵⁹ Ostavljeni su da se snalaze kako znaju.

Očito je da jedan dio Židova nije bio odmah deportiran, jer se još 8. listopada 1941. dostavlja popis Židova s područja kotara Zlatar Velikoj župi Zagorje.⁶⁰ Svi koji se nalaze na tome popisu imaju kao posebnu primjedbu "pokršten" što znači da su bili prije donošenja Zakonske odredbe o prijelazu s jedne vjere na drugu pokršteni ili su zbog svojih "zasluga" dobili "arijska prava". Međutim i njihova sudbina nije ništa bolja. Obitelj Weiss iz Budinščine 27. siječnja 1942. godine šalje molbu velikom županu Velike župe Zagorje u Varaždin u kojoj stoji: "Ja Emil Weiss, star 70 godina, a Miroslava Weiss 57 godina, po zanimanju smo ratari, vjere Izraelit. Mojsijeve (sic!)." Oni su se rodili u Budinščini, kao i njihovi roditelji, a očito je da nisu bili jako imućni. Molbu završavaju ovako: "Pošto su u zadnje vrijeme počeli opet židove (sic!) otpremati u koncentracione logore, to se obraćamo na Vas gospodine Veliki župane, da Vi sa svoje strane, ako je moguće, poduzmete korake, da nam se izda zamoljena odluka, da možemo nesmetano živjeti na posjedu u Budinščini, tj. da se na njemu doživimo. Mi se bojimo tim više, jer su već tri puta došli do nas neki nepoznati ljudi radi informacija o tom posjedu"⁶¹ Odgovor je negativan. Dana 4. travnja 1942. dolazi odgovor u kojem stoji da molitelji "podnesu molbe za rješenje arijskih prava – do konačnog rješenja odnosne molbe ovaj odsjek ne izdaje nikakve privremene zaštite". Emil Weiss je naveden kao žrtva koncentracijskog logora Jasenovac 1942. godine.⁶² U srpnju 1942. godine iz Pregrade i Sopota su odvedeni tamošnji Židovi Leo Kirschner te Vilko, Albina i Vjekoslava Gostl, a nakon toga su rasprodane namirnice iz njihovih dućana.⁶³ Židove su lovili i prilikom transportiranja zatočenika logora Lobor u Auschwitz.

⁵⁷ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 372, 27379-27393.

⁵⁸ Hrvatski narod, 16. srpnja 1941.

⁵⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, 191/41.

⁶⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, bez signature.

⁶¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 37, 5501/41. O tome vidi i dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 65/1941.

⁶² Hrvatsko zagorje u revoluciji, Zagreb 1981, 493.

⁶³ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 442, 35218 – 35521. Jedina koja je preživjela i koja je kasnije prijavila Zemaljskoj komisiji njihovo ubojstvo bila je Mira Gostl iz Sopota, koja je izjavila da su

Tako su Milana Weissa koji je bio namještenik u trgovini Tome Mrkocija u Zlatar Bistrici uhvatili u kolovozu 1942. godine, dok je na kolodvoru u Zlatar Bistrici stajao vlak prepun zatočenika iz Lobor-grada za Auschwitz. Weiss je čuo da ga pripadnici Gestapa traže pa je pobjegao sakrivši se u obližnjem kukuruzištu. Međutim, Nijemci su ga pronašli i on je priključen transportu za logor Auschwitz odakle se nije vratio.⁶⁴ Iz Bedekovčine su krajem 1942. godine odvedeni Mavro, Zdenko, Branko i Augusta Klein prvo u zatvor na Savskoj cesti, a potom u logor Jasenovac odakle se nisu vratili. O tome je obavijestio Zemaljsku komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. godine Vilim Klein, brat Mavre Kleina.⁶⁵ Još u kasno ljeto 1943. godine, Nijemci su pronalazili Židove u Hrvatskom zagorju. Tako je Eduard Sigeti, "državljanin Češko-moravskog protektorata", poluarijevac i voditelj tekstilnih tvornica u Zaboku i Žutnici, uhićen zato što su ga Nijemci "držali Židovom".⁶⁶ Kotarska oblast u Krapini ističe kako to nije ispravno, budući da je spomenuti Sigeti poluarijevac, a uz to ima ženu koja je čista arijevka. Uz to se Sigeti isticao svojim radom te "njegovo uhićenje predstavlja težak udarac za sam rad u tvornicama". Sigeti je u svakom slučaju odveden u Gestapo u Zagrebu, a o njegovoj daljoj sudbini ne znamo ništa.

Kao poseban slučaj ističem sudbinu Židovke Marije Roth, udane Hrestak. Ona se, naime 1939. godine doselila u Pregradu. Po dolasku upoznala je Rudolfa Hrestaka, trgovca iz Gornje Plemenščine koji je tijekom rata bio ustaški tabornik u Pregradi. Marija se za Hrestaka udala i s njim je čekala dijete. Međutim, ubila su je na Badnjak 1943. godine dva partizana koja su je tom prilikom i opljačkala.⁶⁷

Rome s područja Hrvatskog zagorja ustaše su popisali u srpnju 1941. godine. Popisivanje je izvršeno na temelju Uputa koje je donijelo Ministarstvo unutarnjih poslova 3. srpnja.⁶⁸ Prema toj Uputi "Popis imadu obaviti općinska poglavarstva, Redarstvena ravnateljstva i predstojništva gradskih redarstava na svom području. popis valja sačiniti u tri primjerka, od kojih jedan imade ostati kod oblasti, drugi valja dostaviti nadležnom Velikom županu, a treći Ministarstvu unutarnjih poslova". Na području općina Mihovljan, Mače, Đurmanec, Zlatar i Lobor bilo je pripadnika romskog naroda. Na području Zlatara popisano je 94 Roma. Radilo se uglavnom o Romima koji su bili "skitalaci" kako ih navode popisivači iz općinskog poglavarstva. Na području Mača popisano je 83 Roma, na području Mihovljana 35, na području Lobora 18, a na području Đurmanca njih 46.⁶⁹ Na području Krapine popisano je 46 Roma u 7 obitelji.⁷⁰ U popisu se navodi čime se pojedini Romi bave (uglavnom se navodi da su skitnice, a vrlo rijetko da su koritari, svirači, kovači ili konjski trgovci), njihova dob i spol. Ističe se isto tako tko je glava porodice; tj. Romi su grupirani po porodicama,

Židovi bili zatočeni 6 tjedana u zatvoru kotarske oblasti, a potom odvedeni u koncentracijske logore Staru Gradišku i Jasenovac odakle se više nisu vratili.

⁶⁴ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 437, 34534/45.

⁶⁵ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 396, 29744/45.

⁶⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1777/43.

⁶⁷ Kantoci, M. "Prilog povijesti Židova u Hrvatskom zagorju tijekom Drugog svjetskog rata", *Hrvatsko zagorje*, br. 3-4 (2008), 157-164.

⁶⁸ Lengel – Krizman, N. *Genocid nad Romima – Jasenovac 1942.*, Zagreb–Jasenovac 2003., 35.

⁶⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 55/1941; HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 34/1941.

⁷⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 81/1941.

a pored glave porodice stoji ukoliko je pojedini Rom smješten na nečijem zemljištu i tamo ima kolibu ili se radi o skitnici. Rome koji su na područje Nezavisne Države Hrvatske doselili nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata trebalo je protjerati preko granica. Romi uglavnom nisu znali ništa o arijevim zakonima i zakonskim odredbama Nezavisne Države Hrvatske te su zbog toga postali relativno lak plijen za ustaše. Isprva je postojala ideja da se Romi, kao i Srbi, koloniziraju izvan Nezavisne Države Hrvatske, ali se izbijanjem oružanog ustanka u ljeto 1941. od te ideje odustalo. Što se s popisanim Romima s područja Hrvatskog zagorja dogodilo, možemo samo pretpostaviti. U popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac na području grada Krapine navode se Romi iz zaseoka "Polići".⁷¹ Takvo mjesto ne postoji na području Hrvatske (u Bosni i Hercegovini postoje dva mjesta s tim imenom: kod Gruda i kod Bosanskog Grahova, ali je malo vjerojatno da su ondje bili naseljeni Romi). Između Krapine i Đurmanca postoji zaseok Doliće⁷² iz kojeg su najvjerojatnije navedene žrtve. Iz toga zaseoka je u logoru Jasenovac stradalo dvadeset četiri Roma s prezimenima Jovanović i Sokolović.⁷³ Imena stradalih se u većem dijelu slažu s popisom Roma koji su zabilježeni na području Đurmanca u srpnju 1941., a potvrđena su i u popisu žrtava u knjizi "Hrvatsko zagorje u revoluciji".⁷⁴ Za ostale Rome ne postoji potvrda o tome da su stradali, ali budući da ih nakon Drugoga svjetskog rata ne nalazimo u popisima stanovništva, vrlo je vjerojatno da se nalaze među bezimenim žrtvama koncentracijskog logora Jasenovac.⁷⁵

S obzirom da **Srbi** zbog izrazite malobrojnosti nisu predstavljali opasnost za ustaški režim u Hrvatskom zagorju, oni nisu stradali u masovnim pokoljima, kao što je to bio slučaj u nekim drugim dijelovima Nezavisne Države Hrvatske. Na području kotareva Velike župe Zagorje prema popisu iz 1931. godine bilo je 3165 pravoslavnih.⁷⁶ Najviše ih je živjelo na području kotara Ludbreg (koji ne ulazi u područje istraživanja). Na području kotareva koji ulaze u uže Hrvatsko zagorje prije Drugog

⁷¹ *Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, Bošnjački institut, Zürich – Sarajevo, 1998, 506 – 507.

⁷² *Veliki atlas Hrvatske*, Zagreb 2002, 386.

⁷³ U elaboratu Sekretarijata unutarnjih poslova navode se poimenično 7 Roma iz Dolića koji su navodno odvedeni u isto vrijeme kada i Židovi iz Krapine, dakle u kolovozu 1941. (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 32.)

⁷⁴ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 477. U ovoj su knjizi potvrđeni samo Jovanovići (Evica, Milan, Rozika, Ružica, Stjepan, Zlatko i Zurka).

⁷⁵ S područja Hrvatskog zagorja (današnje Krapinsko-zagorske županije) stradalo je 414 osoba u logorima Jasenovac i Stara Gradiška. Od toga su 287 Hrvati, 99 Židovi, 26 Romi, 1 Srbin i 1 Slovenac. S područja bivše općine Zlatar Bistrice ubijeno je 76 Hrvata i 16 Židova u Jasenovcu i Staroj Gradišci, s područja bivše općine Donja Stubica 83 Hrvata i 28 Židova, s područja bivše općine Klanjec 38 Hrvata, 1 Židov i 1 Slovenac, s područja bivše općine Zabok 40 Hrvata, 11 Židova i 1 Rom, a s područja bivših općina Krapina i Pregrada 50 Hrvata, 43 Židova, 25 Roma i 1 Srbin. Za ove podatke zahvaljujem kolegi Đorđu Mihoviloviću iz Spomen-područja Jasenovac. Dakako, popis nije potpun, a ovi podaci su prikupljeni do 7. studenog 2011. godine.

⁷⁶ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Beograd 1937-1940. Na području kotara Stubica živjelo je 34 pravoslavna, na području Klanjca 14, oko Krapine 50, na pregradskom području 15, a oko Zlatara 35. (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938.)

svjetskog rata živjelo je 148 pravoslavaca. Na sastanku koji je održan 4. lipnja 1941. godine u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu na kojem su sudjelovali Siegfried Kasche i Slavko Kvaternik potpisan je sporazum o "izmjeni pučanstva".⁷⁷ Tada je dogovoreno da će se Slovenci iz Trećeg Reicha preseliti na područje Nezavisne Države Hrvatske, a Srbi iz Nezavisne Države Hrvatske na područje Srbije. Na područje Velike župe Zagorje trebalo je u svaki kotar naseliti s po 2500 Slovenaca što je zbog malog broja Srba na području te župe predstavljalo problem. Prema popisu iz 1943. (treba uzeti u obzir da je tada već većina Srba bili iselila) na području Klanjca je živjelo troje Srba, na području Krapine devetnaestero, Zlatara deset i Pregrade jedan (za Stubicu nisam pronašao podatak).⁷⁸ Kad su popisivali Rome, ustaše su popisivali i pravoslavne Srbe. U dopisu koji Kotarska oblast u Krapini šalje Ministarstvu udružbe dana 10. srpnja 1941. godine navode se "nepoćudna lica na području kotara Krapina".⁷⁹ Pod točkom dva stoji: "Pošto na području ovog kotara nema nepoćudnih Srba pravoslavaca, to odgovor na točku 2 otpada".

Ipak, svega nekoliko dana kasnije, 17. srpnja 1941. godine, Kotarska oblast Krapina šalje popis od 13 "Srba – pravoslavaca koji borave na području kotara Krapina".⁸⁰ Radi se o sedam obitelji čiji su članovi uglavnom vezani za državne poslove. Tako je Milan Dragić iz Blinje pokraj Petrinje željeznički prometni činovnik koji ima su-prugu i dvije kćeri, Milka Smoljanović iz Slušnice kod Slunja je "pisarica" na kotarskom sudu (koja je sumnjiva zbog pripadnosti Jugosokolu 1934. i 1935. godine),⁸¹ Stanko Glumac iz Lipova Polja kod Perušića je oružnički narednik, Radivojević Savo iz Kosovca kod Nove Gradiške je inženjer agronomije u Gospodarskoj školi, a Dane Dobrić iz Tomingaja kod Gračaca je bivši "žandar" (ima osmero djece koji su svi rimokatolici). Dane Dobrić je 30. srpnja 1941. prijavio Kotarskoj oblasti u Krapini prelazak iz "grko-istočne u rimokatoličku vjeru".⁸² Slična je situacija bila i sa Stankom Glumcem koji je zatražio prijelaz na rimokatoličku vjeru za sebe i djecu. Koliko je suditi prema popisu iz 1943. godine, čini se da je ipak većina Srba s područja Krapine ostala do vremena izrade popisa u svojim domovima, a vrlo vjerojatno su i zadržali svoja zaposlenja. Moguće je da je tako bilo i u ostalim dije-

⁷⁷ O preseljenju Srba iz NDH u Srbiju i Slovenaca iz Trećeg Reicha u NDH vidi u: I. Goldstein, "Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine" u: Jerše, S. (ur.), *Med srednjo Europo in sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 595-605; A. Lj. Lisac, "Deportacije Srba iz Hrvatske 1941", *Historijski zbornik*, sv. IX, 1956, 125-145; Hutinec, G. "Teror ustaškog režima u Velikoj župi Zagorje 1941.", (neobjavljeno). Ivo Goldstein navodi da je do kraja rujna u NDH premješteno 26343 Slovenaca : Goldstein, I. "Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine" u: Jerše, S. (ur.), *Med srednjo Europo in sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 603), a A. Lj. Lisac navodi da je u NDH iseljeno 15 256 Srba (Lisac, A. Lj. "Deportacije Srba iz Hrvatske 1941", *Historijski zbornik*, sv. IX, 1956, 145) Dakako da je broj Srba bio veći, budući da nisu svi bili popisivani ili su samostalno bježali preko granice.

⁷⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20. 1133/1943.

⁷⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 22/1941.

⁸⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 22/1941. U Narodnim novinama br. 46/41 postoji naredba o tome da se vlastima odmah prijave svi pripadnici srpske narodnosti. (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 28).

⁸¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 62/1941.

⁸² HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 62/1941.

lovima Hrvatskog zagorja, budući da za većinu Srba s područja Hrvatskog zagorja ne postoje podatci da su stradali u Drugome svjetskom ratu.⁸³

3. Koncentracijski logor u Hrvatskom zagorju

Jedini koncentracijski logor na području današnje Krapinsko-zagorske županije bio je logor Lobor-grad. Logor je bio smješten u baroknom dvorcu obitelji Keglević, na desnoj strani ceste koja vodi od Zlatara prema Loboru. Početkom 1941. godine, u zgradi dvorca nalazio se starački dom sa šezdesetak staraca. U rujnu 1941. godine liječnicima iz Skrbi za logore naređeno je da pregledaju objekt i da ustanove koliko židovskih žena i djece može u njega stati. Pregled je vodio Božidar Gregl, po ocu folksdojčer, a po majci Tereziji Židov, povjerenik Ustaškog redarstva za Veliku župu Zagorje u Varaždinu. Liječnici iz Skrbi za logore su procijenili da u logor stane najviše između 150 i 180 osoba, ali ih je Gregl prisilio da potpišu izvještaj u kojem stoji brojka od 400 do 600 osoba.⁸⁴ Židovska općina se brinula o zatočenicima. Prvi transporti u ovaj logor bili su iz logora Kruščica kod Travnika. Po dolasku zatočenika u logor Lobor-grad iz Kruščice izdvojeno je 165 muškaraca koji su bili stariji od 16 godina i oni su otpremljeni u logor Danicu kod Koprivnice.⁸⁵ U logoru Lobor-grad se od listopada 1941. godine nalazi između 1300 i 1700 židovskih i 300 srpskih žena i djece.⁸⁶ Prema iskazu bivše logorašice Zore Blau Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača kroz logor je prošlo oko 4000 žena i djece.⁸⁷

U fondu Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača nalazi se izvještaj o logoru u Loboru.⁸⁸ "Izgladnjele i iznurene zatočenice, koje su proživjele najstrašniji teror i silovanja u transportima i zatočeničkim sabiralištima od strane ustaških stražara, bile su sve amenoreične uslijed slabosti, a njihova tjelesna dispozicija bila je takova da su uslijed toploga tuša i hrane, koju su primile prigodom dezinfekcije i dezinsekcije nakon dugog gladovanja ... dobile krvarenje i proliv." Kad su zatočenice došle u logor Lobor – grad, "ležale su okolo po livadama

⁸³ Na području užeg Hrvatskog zagorja 1948. godine bilo je 149 Srba od kojih je iz Srbije po-drijetlom bilo 130 što znači da su najvjerojatnije doseljeni nakon Drugog svjetskog rata, pa se može zaključiti da je veći dio Srba koji su prije Drugog svjetskog rata živjeli u Hrvatskom zagorju za vrijeme rata promijenili mjesto stanovanja ili bili ubijeni. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991 po naseljima*, knjiga II, knjiga III, knjiga V, Zagreb 1998; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948, knjiga VI, Stanovništvo po rodnom kraju*, Beograd 1955; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti*, Beograd 1954.

⁸⁴ Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 344.

⁸⁵ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga I, Zagreb 1981, 412.

⁸⁶ Goldstein, I. – Goldstein, S. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 346. Od toga je nešto manje od polovice uhićenih s područja sjeverozapadne Hrvatske, a ostali su uglavnom iz Like i Bosne i Hercegovine. Popis Srba zatočenih u Lobor-gradu pokazuje kako su Srbi uglavnom dovedeni iz Gospića, Stoca, Ljubinja, Bihaća, Sarajeva, Mostara i Trebinja. (*Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga I, Zagreb 1981., 408-412.

⁸⁷ HDA, ZKRZ-AK, kutija 689, B fascikl, 373/45.

⁸⁸ HDA, ZKRZ – GUZ, kutija 689, B fascikl, 1/46, 3.

LOGOR LOBOR-GRAD

I. Progoni Židova

Ispitujući i utvrđujući zločine okupatora i njihovih slugu i pomagača nad nevinim stanovništvom tzv. NDH, ova je Zemaljska Komisija utvrdila i zločine, koji su počeli od konca lipnja god. 1941 nad Židovima, odnosno Židovkama i to specijalno u logoru Lobor-grad.

Da bi ostali dosljedni u služenju svojim nacističkim gospodarima i naredbodavcima, ustaški su zločinci, odmah nakon kapitulacije Jugoslavije, te okupacije naše zemlje i stvaranja tzv. NDH, počeli prema Rosenbergovoj nauci sistematskim istrebljivanjem starosjediškog židovskog stanovništva s područja čitave tzv. NDH.

Već koncem travnja 1941 god. donesene su "zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda" i "zakonska odredba o rasnoj pripadnosti", koje obe zakonske odredbe stavljaju Židove van zakona.

Masovni progoni i istrebljenja Židova počinju tek koncem lipnja 1941 god. kada je "poglavnik" Ante Pavelić izdao 26 lipnja 1941 izvanrednu zakonsku odredbu i zapovjed, u kojoj kaže:

"Buduci Židovi šife lažne vijesti u svrhu uznemiravanja pučanstva te svojim poznatim spekulativnim načinima smetaju i otežavaju opskrbu pučanstva, to se kolektivno smatraju za to odgovornim, i prema tome će se protiv njih postaviti i spremati ih povrh kaznenopravne odgovornosti u zatočenička zbirišta pod vedrim nebom."

I doista sada započinje prava kalvarija Židova. Hapšenju i odvajanju Židova u logore po čitavoj tzv. NDH vrše se danonoćno u masama, a njihova imovina se od reda pljačka i podijeljuje između ustaša i njihovih nacističkih gospodara.

Na brzu ruku formiraju se privremeni sabirni logori pod vedrim nebom u Zboru u Zagrebu, Krušćici, Gospiću i Slanom, da konačno nakon svih muka i patnja izgladnjeli, prebiti, bolesni i opljačkani muškarci budu zatočeni u St. Gradišci i Jasenovcu, a silovane žene u Lobor-gradu.

Sudbina zatočenika u St. Gradišci i Jasenovcu poznata je.

Ovdje se obrađuje samo logor Lobor-grad.

Izveštaj o logoru u Loboru (HR-HDA-306, ZKRZ, AK, kutija 689, 1/1946)

ke dužnosti". U vrijeme zaraze bio je zaražen i bunar iz kojeg su zatočenice uzimale vodu. Higijenski zavod je poslao u logor kloramin koji je trebalo u malim količinama dodavati u zaraženi bunar, ali je zapovjednik logora Karlo Heger,⁸⁹ bivši urar iz Zagreba, bacio sav kloramin odjednom u bunar i voda je zadugo postala potpuno neupotrebljiva. "To je iskoristila straža, koju su sačinjavali članovi Kulturbunda, i prodavala čašu pitke vode uz vrlo skupe novce." Straža se sastojala od 12 Nijemaca, pretežno iz Vojvodine.⁹⁰ Od tifusa je u logoru umrlo oko 200 žena i djece. Svi su pokopani uz logorsku ogradu. Prehrana je također bila strašna za zatočenice. Dobivale su svaki drugi dan 15 dkg kruha po osobi, ujutro malo crne kave, a u podne i na večer šalicu loše juhe.

⁸⁹ Karlo Heger je navodno bio izuzetno grub u ophođenju sa zatočenicama. Za svaku najmanju neposlušnost Heger je zatvorenika zatvarao u tzv. komoricu. Osoba koja je bila zatočena u ovom prostoru, čija je površina iznosila jedan kvadratni metar, bila je izolirana od ostalih zatočenika i osuđena na hladnoću i glad (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 51.)

⁹⁰ HDA, ZKRZ-AK, kutija 689, B-fascikl, 373/45.

bespomoćne, tupa pogleda, ispijena lica, upalnih očiju, suhe navorane kože, koja se ljuštila, kao znak pretrpljenih strahova i bijede, te latentnog patološkog straha". Liječnik, dr. Janko Pajas, predsjednik humanitarnog društva "Socijalna zaštita" zaključuje kako je dijagnoza kod većine zatočenica bila: "avitaminoza uslijed koje su ispadali zubi i kosa, nagrešani nokti, ljuštenje kože, vanjska stigmata spola gotovo izbrisana", a uz to je zaključio da su kod svih prisutne i psihoneuroze. U svakoj je sobi bilo između 50 i 90 zatočenica, a zatočenice su "ležale na slami i ništa nisu imale za pokrivanje". Zbog loših higijenskih uvjeta u logoru, mnogo je žena i djece umrlo od tifusa. Epidemiji je pogodovala okolnost da su u čitavoj logorskoj zgradi bila samo četiri zahoda, te su "zatočenice morale u redu čekati kroz sate, dok dođu na red za obavljanje nužde". Mnoge se nisu mogle suzdržati i nuždu su obavljale po hodnicima, te su se "fekalije razvlačile po čitavom logoru, a i pronasale odjećom, koja je bila onečišćena".

Židovska općina je obilno slala lijekove, ali "zapovjednik logora je logorskoj liječnici, zatočenici dr. Milici Band-Kuhn, oduzima lijekove i sprečavao joj vršenje liječničke

Hranu i novac koje je slala Židovska općina u Zagrebu, podijelili su stražari i zapovjednik logora. U logoru su se vrlo često događala silovanja, bile su silovane i djevojčice od 14 do 16 godina. U studenom je zbog prenatrpanosti logora Lobor, osnovana depandansa u mjestu Gornja Rijeka kod Križevaca (također u dvorcu). Logor u Loborgradu radio je do kolovoza 1942. godine, kada su židovske zatočenice i njihova djeca odvedeni u Auschwitz. Mlađe Srkinje su odvedene na rad u Njemačku, a starije u Srbiju.

Koliko su o tome svemu znali mještani okolnih sela? Franjo Novosel, ljekarnik iz Zlatara, dao je u siječnju 1946. Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača izjavu: "Logor je bio isključivo za ženske i, koliko je meni poznato, bile su u njemu same židovke i to od djece do starica. One su bile upotrebljavane za razne poslove, te su ih u zimi čak upotrebljavali za čišćenje snega na cestama".⁹¹

Stjepan Kovačić iz zaselka Markušbreg izjavio je 1946. da je u dvorcu osim Židovki bilo i dvadesetak muškaraca židovske vjere. "Postupak u logoru samom mi nije poznat, pošto u logor nije smio nitko ići – straže su bile okolo logora i nitko nije smio doći u razgovor s logorašima, čak ni rodbina." "Mi susjedi znamo da su djevojke nosile šljunak iz potoka na malim nosiljkama, donasale iz šume kolce za paradajs (sic!), kojega su nasadili oko grada, a nikakve koristi od njega, te čistile puteve od snijega." Kovačić navodi i da su stanovnici okolnih sela bili cijepljeni protiv tifusa kad se ta bolest pojavila u logoru.⁹² Drago Tomašić, kotarski liječnik u Zlataru dolazio je u logor za vrijeme rata kako bi cijepio zatočenice. Ustanovio je da ih je čak 366 bolovalo od tifusa.⁹³

4. Početak otpora ustaškom režimu

Odmah nakon uspostave ustaškog režima na području Hrvatskog zagorja počele su se javljati prve grupe koje su izražavale svoje nezadovoljstvo novonastalom situacijom. Ustaške su vlasti, prema preuzetim spisima Banovine Hrvatske i Kraljevine Jugoslavije što su ih pojedine kotarske oblasti čuvala u svojoj arhivi, uglavnom znale tko je u Hrvatskom zagorju lijevo orijentiran. U rujnu 1941. napravljeni su popisi osoba za koje su ustaše sumnjale da su komunisti.⁹⁴ Među sumnjivima su uglavnom učitelji, studenti, lovopazitelji i odvjetnici, ali i ratari. Jedan dio "sumnjivaca" stalno je naseljen u Zagrebu, ali su rođeni na području Hrvatskog zagorja. I o njima ustaše vode računa. Zanimljivo je da ustaše ističu "kako je povučen veliki broj Židova u logor, koji su bili sumnjivi radi komunizma", što je očito značilo da su za sastavljače izvještaja Židovi zbog svoje rase pripadnosti odmah skloni komunizmu.

⁹¹ HDA, ZKRZ – GUZ, kutija 689, B fascikl, 36/46.

⁹² HDA, ZKRZ – GUZ, kutija 689, B fascikl, 36/46.

⁹³ HDA, ZKRZ – GUZ, kutija 689, B fascikl, 36/46.

⁹⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, V.t. IV. Kotarska oblast u Pregradi je tako uputila dopis Ministarstvu unutarnjih poslova u kojem je iznijela popis osoba koje su nepoželjne ili sumnjive na području općine Hum na Sutli. Među nepoželjnim nisu se nalazili samo oni koji su bili projugoslavenski orijentirani, već i oni koji su se zalagali da se općina Hum na Sutli pripoji Trećem Reichu. (HDA, MUP NDH, kutija 28, 32669/41).

U kotaru Pregrada situacija je donekle drugačija. Ondje ustaše imaju podatke samo za "sumnjive komuniste" s područja općine Desinić, dok s područja Krapinskih Toplica, Pregrade i Huma na Sutli podataka nema. Razlog tome je "što je bivši kotarski predstojnik sve povjerljive spise s kartotekama neposredno pred dolaskom njemačke vojske spalio". To pokazuje kako su pojedinci koji su sudjelovali u vlasti Banovine Hrvatske djelovali pred dolazak ustaša i Nijemaca. Prve akcije protiv Nijemaca i ustaša poduzete su već nekoliko dana nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske.

Prema izjavi Alojza Debeljaka iz Lupinjaka, prvoborca, "u travnju 1941. godine (15. ili 16.) mi smo presjecali telefonski kabel njemačke vojske koja se njime služila u prvom kretanju u unutrašnjost naše zemlje. Preko petsto metara smo presjekli toga kabela na liniji Rogatec – Pregrada i još više na liniji Rogatec – Krapina. ... Nadalje smo srušili graničnu liniju kojom je okupator htio pripojiti Reichu cijelu bivšu općinu Hum i selo Kostel iz sastava kotara Pregrada".⁹⁵ Vrlo je vjerojatno to bila prva "partizanska diverzija" na području Hrvatskog zagorja. U srpnju 1941. godine⁹⁶ Kotarska oblast u Zlataru obavještava Veliku župu Zagorje da su pronašli komunističke letke u Orehovici (selo nekoliko kilometara sjeverno od Bedekovčine). "Letci su ležali pred crkvom u Orehovici, zatim na livadi između crkve i trgovine Pavleki, te uz put do navedenog zaselka." U svemu je bilo oko dvadeset letaka. Ustaše su sumnjale da su letke dijelili zagrebački komunisti ili Gabrijel Ban i Josip Novosel koji su ustašama još od prije bili poznati kao komunisti iz Poznanovca, tj. Luga Poznanovečkog.

5. Prva uhićenja

Ustaše su u Hrvatskom zagorju u kolovozu 1941. započeli s prvim uhićenjima komunista i simpatizera Partije. Uspjeli su uhititi Mariju Habulin iz Poznanovca, člana KP i španjolskog borca⁹⁷ i Josipa Novosela, studenta i komunistu.⁹⁸ Uz njih su uhitili i Franju Habulina (brata Marije Habulin) i Josipa Mrkocija. Uхваćeni su 6. kolovoza 1941. godine u klijeti iznad sela Poznanovec.⁹⁹ Marija Habulin je pokušala pobjeći, ali su je ustaše ranile. Ustaše su se nadale kako će u klijeti naći komunistički propa-

⁹⁵ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 121. Nijemci su odmah nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije samo faktički, ali ne i formalno pripojili jedan dio bivšeg kotara Pregrada tadašnjem Trećem Reichu. Ovo je učinjeno radi tvornice stakla Straža koja se nalazila u Humu na Sutli i zbog geografski pogodnijeg pregleda granice za Nijemce. Taj je dio teritorija ostao pod njemačkom upravom svega nekoliko mjeseci, a zatim je ponovo pripojen NDH. (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 61.).

⁹⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 8/1941.

⁹⁷ Marija Habulin je rođena 1912. godine u Poznanovcu. Nakon dolaska u Zagreb 1932. godine, Marija se upoznala s radom Komunističke partije čiji je član postala 1934. godine. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bila je više puta zatvarana, a 1937. godine je Josip Broz Tito osobno šalje u Španjolsku da sudjeluje u Građanskom ratu. Ubijena je zajedno s Josipom Novoselom u Rakovom Potoku 1941. godine (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003, 49-52).

⁹⁸ Josip Novosel je rođen 1916. godine u Poznanovcu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uključio se u Komunističku partiju. Ustaše su ga ubile zajedno s Marijom Habulin u Rakovom Potoku 1941. godine (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 83-84).

⁹⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 141/41.

gandni materijal, ali nisu pronašli ništa što bi kompromitiralo ovo dvoje. Ipak su ih osudili na trideset dana zatvora, a poslije ubili. Ako su pojedinci bili imalo sumnjivi, ustaše su ih uhitile. Međutim, mnogi su čuli o odvođenjima koja su završavala strijeljanjima pa nisu dopuštali da budu uhvaćeni. Tako je Petar Richter iz Radoboja, "sudski prislušnik" pobjegao kada su po njega došli oružnici da ga uhitite. "Razlog tomu je, što sam u zadnje vrijeme čitao i čuo da se obzirom na iznimno stanje i revolucionarno doba, koje zapravo kod nas još vlada, obavljaju strijeljanja sumnjivih ljudi bez ikakvog naročitog postupka, pa bojeći se da je i mene možda tko osumnjičio kao opasnog po postojeći poredak, mislio sam da će biti najbolje pobjeći."¹⁰⁰ Poslije dva dana skrivanja u šumama prijavio se u Kotarsku oblast u Krapini, budući da je doznao da "oružnici zlo postupaju" s njegovom ženom. Partizana u to vrijeme u Hrvatskom zagorju nema, ali je sasvim sigurno da bi Petar Richter stupio u partizanske redove da su tada bili formirani.¹⁰¹ M. H. iz Huma Stubičkog¹⁰² prisjeća se kako je služio kod nekog veleposjednika u kašinskom kraju u svibnju 1941. Ondje mu je pristupio neki ustaša koji mu je pištoljem prijetio da će ga ubiti ako mu krave nisu čiste. Tada je poželio da su šume pune ustaških neprijatelja, kojima bi se i on pridružio.

6. Odlasci u vojsku

Nije daleko od istine tvrdnja koja je istaknuta u knjizi *Hrvatsko zagorje u revoluciji* da su ustašama pristupili "razni probisvjeti, neradnici i ljudi kojima se pružila prilika da budu nekakva vlast, da teroriziraju narod, da švercaju..."¹⁰³ I sam Glaise von Horstenau, njemački veleposlanik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ustaše naziva "zločincima, barabama, neljudskim sadistima, pljačkašima i ubojicama nevinih".¹⁰⁴ To se dokazuje i činjenicom da je u izvještaju o radu ustaša u Zlataru iz rujna 1941. redarstveni referent primijetio kako su ustaše rekvirirali imovinu koju nisu smjeli, krali iz blagajne, primali mito, krali oružje i uopće ponašali se kao vrhovna vlast na području kotara.¹⁰⁵ Već 3. rujna 1941. ustaše raspisuju tjeralicu za Augustom Hercegom, tada već istaknutim komunistom, a 24. rujna u mjestima oko Krapine pojedini članovi Ustaškog logora održavaju straže zbog bojazni od mogućeg otpora.¹⁰⁶

Zagorski seljaci nisu rado odlazili u vojsku. Pogotovo kada je dignut ustanak u južnijim krajevima, odlazak u vojsku postaje opasan za život. Ustaše su nudile rješenje. Onaj tko je otišao u Ustašku vojnici nije se morao bojati da će ga rasporediti u ustanicke krajeve. Ustaše su uglavnom ostajale kod kuće, a domobrani, dakle redovna

¹⁰⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 10, 62/1941.

¹⁰¹ Dr. Petar Richter osuđen je na kaznu strijeljanja u Zagrebu 20. siječnja 1943. godine "kao komunistički simpatizer" koji je 1942. g. organizirao s Augustom Hercegom u Krapini odbor za narodnu pomoć. Kazna nikada nije izvršena, već je pretvorena u doživotnu tamnicu.

¹⁰² Iskaz M. H., r. 1926. g., Hum Stubički (Gornja Stubica).

¹⁰³ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 111.

¹⁰⁴ Kazimirović, V. NDH..., Beograd, 126-128.

¹⁰⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 11, 3042/41.

¹⁰⁶ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 33.

Čekanje ručka u jednoj domobranskoj vojarni (HPM MRNH OF-11073)

vojska, odlazili su krajeve u kojima su se pojavili partizani i borili se s njima. Jedan dio mladića koji su imali "dobre veze", kako navodi A. J.¹⁰⁷, uspio se izvući iz vojski. Takvi su obično završavali u "Časnoj radnoj službi". A. J. se prisjeća da su oni znali čistiti korov oko crkve, betonirati, saditi cvijeće i raditi druge korisne stvari.

Bilo je vrlo mnogo onih koji se pozivima u vojsku nisu odazivali. Njihovi razlozi bili su raznoliki. Tako je Izidor Štrok¹⁰⁸ iz Krapine, rođen 1911. godine, dobio poziv da se 23. siječnja 1942. javi u Varaždin na vojnu vježbu.¹⁰⁹ Dana 29. siječnja za njim je raspisana tjeratica, budući da mu "uslijed nepoznatog prebivališta" nije uručen poziv. Izidor Štrok, inače španjolski borac, u to se vrijeme već nalazio među partizanima

¹⁰⁷ Iskaz A. J., r. 1927. g., Selnica, (Marija Bistrica).

¹⁰⁸ Izidor Štrok rođen je u Podgori kraj Krapine 1911. Izučio je za strojobravara i vozača. Radio je u Žutnici i na pilani u Zagrebu. Otišao je u Francusku i iz Pariza se dobrovoljno javio u oslobođilačku vojsku Republike Španjolske. Godine 1938. primljen je u KPJ. U kolovožu 1941. stupio je u II. kordunski partizanski odred i bio je na dužnosti komesara I. bataljuna. U listopadu 1942. došao je sa Žumberačkom četom na područje Hrvatskog zagorja. Odlukom Glavnog štaba Hrvatske i naredbom Staba II. Operativne zone imenovan je za komandanta Kalničkog odreda. U rujnu 1943. imenovan je komandantom brigade "Braća Radić", a u prosincu iste godine postaje komandant 32. divizije. Proglašen je za narodnog heroja 1953. godine i nosilac je Partizanske spomenice 1941. Nakon rata obavljao je niz dužnosti u JNA (*Glas Hrvatskog zagorja*, god. XIII (1961), br. 4, 5. travnja 1961., 8; *Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga II, Beograd 1975., 246-247).

¹⁰⁹ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 45-46.

na Kordunu. Na području sjeverozapadne Hrvatske takvih je tjeratica 1941. bilo raspisano više od 1000. Broj tjeratica je rastao s povećavanjem opasnosti na ratištima kamo su slani domobrani. Tako se naprimjer potkraj siječnja 1942. godine za Varaždinsku doknadnu bojnu nije odazvalo 740 od 980 pozvanih, a kod Zagrebačkog popunidbenog zapovjedništva 1170 od 1400 pozvanih.¹¹⁰ A. Š. iz sela Sušobreg kod Konjščine se sjeća kako se njezin brat M. V. skrivao pred ustašama od početka rata.¹¹¹ Kad bi god ustaše došli po njega da ga uzmu u vojsku, on bi se skrivao po tavanima i u šumi. Navodno ga je jedanput petnaest ustaša čekalo cijelu noć. Osim toga, M. V. je pomagao partizanima. Kod njega je stajalo oružje koje bi partizani preuzimali noću. Njegov prvi susjed J. D. primio je poziv za vojsku 1942. godine.¹¹² Dva puta je pobjegao pred ustašama kada su u selu napravili raciju da pokupe sve vojne bjegunce. Nakon drugog puta se javio na regrutnu komisiju. Ustaša koji se tamo našao tvrdio mu je da je bio u partizanima te se javlja sada "kada ustaše pobjeđuju". Bez obzira na sve, primili su ga u domobransku vojsku.

Izidor Štrok

7. Podrška komunistima

Komunisti u prvoj godini rata u Hrvatskom zagorju nisu imali podršku domaćih seljaka. Vladimir Popović 29. studenog 1941. godine piše Centralnom komitetu KPJ o vojnim i političkim prilikama u Hrvatskom zagorju: "Svi naši dosadašnji naponi da pokrenemo oružanu borbu u Hrvatskom zagorju ostali su bez uspjeha".¹¹³ Popović također ističe kako su komunisti pokušali izazvati sukob između ustaša i hrvatskih seljaka, ali kako im to nije uspjelo "zato što teren nije bio politički pripremljen". Najveći im je problem predstavljala "politika čekanja" Hrvatske seljačke stranke koja je izričito naglašavala: "Ništa s komunistima, već čekajmo". Kako su malobrojni komunisti u Hrvatskom zagorju bili organizirani, najbolje ocrtava izjava Marka Mrkocija, narodnog heroja iz Poznanovca: "Naša partijska organizacija održala je sastanak potkraj travnja. Znali smo da su pred nama veliki događaji, ali kakvi, to nismo znali. Pa iako smo skupili dosta oružja, nije nam bilo jasno što ćemo s njime.

¹¹⁰ VA VII, fond NDH, kutija 71, 58/6.

¹¹¹ Iskaz A. Š., (r. V.), r. 1930. g., Sušobreg, (Konjščina).

¹¹² Iskaz J. D., r. 1925. g., Sušobreg, (Konjščina).

¹¹³ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga I, Zagreb 1981., 339, 340; Arhiv CKSKJ, fond CK KPJ, 1941/91; *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom II, knjiga 2, br. 42, 84-86.

Mi mladići željeli smo akciju, bili smo nestrpljivi, bacali smo pijesak u lagere vagona, pokušavali paliti sijeno određeno za Njemačku, ali nam zadaci nisu bili jasni.”¹¹⁴

Prva organizirana oružana grupa u Hrvatskom zagorju pojavila se nakon uhićenja Marije Habulin i Josipa Novosela. Na vijest o tome da su neposredno ugroženi, pojedinci iz Poznanovca povukli su se sredinom kolovoza 1941. u šumu Kotarščicu iznad Poznanovca i sa sobom ponijeli šest vojničkih i četiri lovačke puške, četiri pištolja i nekoliko ručnih bombi. Svi koji su se povukli smatrali su se ljevičarima, iako nisu svi bili članovi Komunističke partije. Budući da je šuma bila površinom mala, mogla je poslužiti samo kao zaklon, ali je bila nedovoljna da su u njoj izgradi bilo kakav logor. Postojala je i stalna veza sa selom. Obitelji i drugi pojedinci su “oružanu grupu” potpomagali informacijama o kretanju ustaša, domobrana i žandara. “Oružana grupa”, njih šesnaestorica, vježbala je gađanje iz pištolja u šumi Kotarščici. Grupa, ipak, nije mogla pružiti bilo kakav značajniji otpor ustašama ili domobranima, a još je manje mogla izvršiti oružani napad na neku značajniju stratešku poziciju ili vojnu jedinicu. To je rezultiralo raspadom grupe nakon dva tjedna i povratkom njezinih pripadnika svojim poslovima. Osim nedovoljnog broja ljudi, “oružana grupa” nije imala upute od strane Okružnog komiteta KPH Krapina ili KPH Zagreb.¹¹⁵ U izvještaju Povjerenstva Centralnog komiteta KPH za Zagreb od 24. ožujka 1942. godine napominje se da se “rad (misli se partijski, *op.a.*) odvijao u nekoliko sela u čitavom okrugu” i ističe se “oportunističko shvaćanje dvojice članova bivšeg O.K. koji su zastupali tezu ‘da još nije vrijeme’”.¹¹⁶ Očito je da su za neuspjehe na političkom planu optuživali dvojicu Jakuša koji nisu bili za aktivno suprotstavljanje ustaškom režimu. Na sastanku Okružnog komiteta KPH Krapina, koji se održao 28. veljače 1942. godine, a s kojeg je bio i ovaj izvještaj, članovi Komiteta, Lacko Jakuš i Antun Jakuš Mejarec, smijenjeni su s vodećih pozicija i na njihova mjesta su došli August Herceg Brko, kao organizator dizanja ustanka na području kotara Krapina, Edo Leskovar¹¹⁷ za kotar Pregradu, Ivan Jadan Mika¹¹⁸ za kotar Klanjec i Alojz Čleković¹¹⁹ za kotar Zlatar.¹²⁰ Na tom sastanku je također

¹¹⁴ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 56.

¹¹⁵ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003, 85-91; *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 57; *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 122, 123.

¹¹⁶ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 139-141; AIHRPH, KP – 7/94.

¹¹⁷ Edo Leskovar rođen je u Valentinovu, kraj Pregrade. Bio je metalski radnik u Zagrebu te prijeratni član Komunističke partije. Za vrijeme rata Partija ga je odredila za sekretara Okružnog komiteta. Poginuo je u lipnju 1942. godine prilikom prelaska granice preko Sutle u borbi s Nijemcima kod Zagorskih Sela. (*Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 347-349).

¹¹⁸ Ivan Jadan Mika je rođen 1910. godine u Bedekovčini. Član je KPJ od 1935. godine, a sudionik NOP-a od 1941. godine. Bio je komesar prve partizanske čete Hrvatskog zagorja, član Okružnog komiteta KPH Krapina, tajnik Okružnog komiteta KPH Krapina i šef OZN-e za okrug Krapinu (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2011., 370).

¹¹⁹ Alojz Čleković je rođen 1906. godine u Poznanovcu. Član je KPJ od 1938. godine, sekretar partijske ćelije u Poznanovcu, član Okružnog komiteta KPH Krapina, pripadnik oružane grupe Luga i Poznanovca 1941. te Prve partizanske čete Hrvatskog zagorja 1942. Poginuo je 9. svibnja 1942. u borbi u Velikom Bukovcu (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2011., 251).

¹²⁰ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 90-91.

zaključeno da ima najmanje trideset ljudi koji su spremni za borbu, budući da ih je 26 na području Bedekovčine i Luga Poznanovečkog te Poznanovca, a 5 na području Gornjeg Jesenja.¹²¹ Već u ožujku 1942. godine pristupilo se formiranju Prvog partizanskog vođa Hrvatskog zagorja.

8. Prelazak u akciju

Prvi partizani u Hrvatskom zagorju pojavili su se oko Poznanovca, Stubice i Klanjca. Već dana 12. ožujka 1942. godine organiziran je sastanak komunista i antifašista mjesta Poznanovec i Lug Poznanovečki te je na tom sastanku formirana četa u kojoj su bili Poznanovčani, Bedekovčani i Lužani.¹²² Sastanak je održan na Špiranec brijegu, a o tome Gabrijel Vidiček Žir govori: "Jednoga dana došao je k meni Alojz Čleković i rekao: 'Odlučeno je da se krene. Treba odmah pripremiti opremu i suhu hranu – i čekati spreman naknadnu obavijest'. I ta je obavijest stigla već za nekoliko dana. Ustvari, bio je to poziv da se 12. ožujka dođe do Špirančeve klijeti na Špiranec brijegu. Stigao sam tamo oko pola osam navečer. Već su kod klijeti bili na okupu svi koji su dobili obavijest kao i ja. Bilo nas je 25-30. Najprije nam je predloženo zašto smo se sastali, da ćemo formirati partizansku jedinicu (o tome nam je govorio Ivan Jadan Mika), a onda smo izabrali drugove koji će jedinicom rukovoditi."¹²³ Na sastanku je odlučeno da desetak mladića ostane kod klijeti kopati zemunicu, a ostali da se vrate kućama. O toj organizaciji ustaški dokumenti ništa ne govore, tako da treba zaključiti da ustaše za ovaj sastanak nisu ni znali. Ipak, osim raznošenja letaka i kopanja zemunice ništa novo se ne događa.¹²⁴ Dana 18. ožujka 1942. u Brdovcu je osnovan manji partizanski odred u kojem je bilo osamnaest osoba. I oni su, kao i odred iz Poznanovca, iskopali tri zemunice na Medvednici, a tri na području između Luke i Pušće (nekadašnji kotar Klanjec).¹²⁵

Tek noću, s 8. na 9. travnja 1942. godine, uoči prve obljetnice uspostave Nezavisne Države Hrvatske, partizani počinju djelovati. Tada su partizani iz Donje Stubice i klanječko – zaprešićkog kraja dobili zadatak da napadnu oružničku postaju u Brdovcu kod Zaprešića i oružničku postaju u Donjoj Stubici. U Donjoj Stubici se nalazilo samo desetak oružnika koji nisu očekivali partizanski napad. Zadatak partizana nije bio da razoružaju oružnike, već da pokradu oružje koje je bilo spremjeno u zgradi postaje.¹²⁶ Stoga im je cilj bio da jedna grupa izvuče oružnike iz postaje, a da druga dotle pokrade oružje. Veći broj komunista tada je još živio legalno, a manji broj ih se skrivao po zemunicama na Medvednici "gdje se većina njih i prehladila i razbolila".

¹²¹ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984, 139-141; AIHRPH, KP – 7/94; Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 90-91.

¹²² *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 129.

¹²³ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 92-93.

¹²⁴ Vidi dokumente: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 162, 163; 174-176.

¹²⁵ Žukina, P. "Osnivanje i djelovanje Prvoga zagorskog partizanskog odreda" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 330.

¹²⁶ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 70, 71.

Donja Stubica u vrijeme Drugog svjetskog rata (HPM MRNH 11653_4A)

Same akcije se sjeća Pavle Žukina, jedan od organizatora ustanka u Hrvatskom zagorju.¹²⁷ "Ja sam najprije odredio drugove koji će još u akciji sudjelovati: Miško Krašovec iz Toplica, Ivan Landripet i Milan Horvat iz Stubice. Preostalo mi je da pokupim još oružje i neke drugove iz Orosavlja. Oružja smo nešto imali u Podgori, ali je bila i jedna puška u Mokricama kod Orosavlja, koja nam je također bila veoma važna."¹²⁸ Žukina je četiri partizana s Medvednice smjestio u klijet svojeg oca. Akciju je trebalo organizirati u roku od dvadeset četiri sata i zato nije bilo obaviješten dovoljan broj ljudi. Napad na postaju u Brdovcu nije izvršen jer su oružničke snage ondje bile odviše snažne. Dogodilo se da je napad na postaju u Donjoj Stubici postao glavni, ali se ljudstvo mobilizirano za napad u Brdovcu nije uspjelo priključiti stubičkoj grupi.

Napad i oduzimanje oružja nije uspjelo. Žukina se prisjeća te noći: "Pošto smo sve naoružali puškama i poneke bombama pošli smo u napad prema dogovorenom planu. Približili smo se zgradi žandarmerije. Već smo izdaleka primijetili spuštene rolete. ... Uskoro su ispaljena četiri metka kod mosta kako je bilo dogovoreno. Jedan žandar provirio je kroz prozor, ali u tom času jedan seljak vozio puna kola bačvi. Dvojica žandara su izašli i uz seljakova kola uputili se prema mostu, gdje su bila trojica naših drugova. Seljaka su pustili da ode, a tada su ova dvojica pripucala na žandare. Žandari su uzvratili vatrom, ali su brzo pobjegli u zgradu. Svi su tada pripucali u pravcu zgrade, ali su se žandari rasporedili i pružili snažan otpor. počelo je da sviće i mi smo se morali povući."¹²⁹ Sasvim je jasno da su partizani dali do znanja

¹²⁷ Za Žukinom su nakon akcije u travnju 1942. godine ustaše raspisali tjeralicu i ponudili nagradu od 100 000 kuna. (*Glas Hrvatskog zagorja*, god. XIII (1961), br. 4, 5. travnja 1961., 8).

¹²⁸ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 70.

¹²⁹ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 132.; Žukina, P. "Osnivanje i djelovanje Prvoga zagorskog partizanskog odreda" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i so-*

Zgrada oružničke postaje u Donjoj Stubici na koju je izvršen partizanski napad 9. 4. 1942.

ustašama da i u Hrvatskom zagorju djeluju grupe koje se bore protiv ustaškog režima, jer do tada su ustaše isticali kako se u srpskim krajevima javlja ustanak, budući da Srbi NDH ne smatraju svojom državom. U izvještaju Kotarskog logora Donja Stubica stoji: "Noću 8. travnja oko 3 sata izvršen je napad od nepoznatih osoba sa vojničkim puškama i samokresima na oružničku postaju Donja Stubica. Borba se vodila do 5 sati ujutro. Napadaj je odbijen bez žrtava. Potjera za napadačima nastavljena odmah i vodi se dalje."¹³⁰

Već sljedeći izvještaj, koji je vjerojatno pisan odmah nakon citiranog, odaje mnogo više nervoze u redovima. "Očekujemo danas napad komunističkih odreda koji dolaze iz Sljemena prema Mariji Bistrici i D. Stubici naoružani puškama i mitraljezima i to u većim skupinama. Više odreda kreće se također iz Kašine, obasipajući letcima i pozivajući narod na ustanak. Marija Bistrica i Donja Stubica ugroženi su, potrebna je žurna oružana pomoć i to svakako prije mraka. Molimo da se pošalje bez odlaganja 30-40 naoružanih vojnika u Donju Stubicu i neka putuju preko Podsuseda te se jave Kot. oblasti u D. Stubici. ..." ¹³¹ Čini se da su se ustaše i oružnici u Donjoj Stubici uspaničili zbog prve partizanske akcije. Sasvim je sigurno da su njihove informacije o većem broju partizana na Sljemeni bile u potpunosti pogrešne. Partizanski dokument ¹³² navodi da je "akcija imala vanredno djelovanje u narodu", što vrlo vjerojatno nije istina, budući da se nakon toga nitko nije priključio partizanima, a oni malobrojni

cijalističkoj revoluciji, Varaždin 1976., 332.

¹³⁰ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959., 69.

¹³¹ Isto, 71.

¹³² Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984, 230-233; AIHRPH, KP – 8/32; Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 4, 124-127.

koji su s njima surađivali bili su uhićeni. Navodi se također i podatak da je u Donju Stubicu došlo pojačanje u oružničku postaju te da se sada tamo nalazi dvostruko više ljudi nego prije (dakle dvadeset). Nakon napada, veći broj partizana se vratio kućama, manji broj je bio smješten u podsljemenska sela kod seljaka, dok je jedan dio otišao uistinu na Sljeme. Te je godine zima bila izuzetno duga pa je još u travnju bilo snijega na Medvednici te su se i spomenuti partizani koji su se smjestili na Sljemeni morali uglavnom vratiti svojim kućama. Napad na oružničku postaju u Donjoj Stubici nije uspio, ali je pokazao kako unatoč svojoj etničkoj strukturi, stanovnici Hrvatskog zagorja, nipošto ne podržavaju jednodušno ustašku vlast. Osim napada na oružničku postaju u Stubici, u mjestu Jakovlje počinjen je napad na dvojicu ustaša: "U mjestu Jakovlje kotar Donja Stubica, ubijena su dva zakleta ustaše koji su bili omraženi kod seljaka zato jer su krivo optuživali nevine ljude i prijetili strijeljanjem. Nakon ubistva odmah se prisutnim ljudima objasnilo zašto je to učinjeno i rečeno je da će svatko tako proći koji radi protiv naroda. ... Od toga dana poznatiji ustaše ne usude se kod kuće spavati niti jesti, već se sakrivaju."¹³³ Ubijeni su bili gostioničar Juraj Zorko i trgovac Ivan Poturica.¹³⁴ Oni su skupljali za Ustašku nadzornu službu podatke o politički nepoćudnim osobama u kraju oko Jakovlja te su ih partizani stoga ubili. To je bio jedan od načina partizanske borbe pa su tako i kasnije u drugim krajevima Hrvatskog zagorja stradavali, ponekad i nedužni pojedinci. Pitanje je koliko su mještani Jakovlja nakon toga pristupali partizanima iz straha, a koliko iz vjerovanja u ispravnost njihove ideje i pravednost njihove borbe.

Ustaše su se vrlo brzo osvetili za ovaj napad. U Donjoj Stubici su uhitili kotarskog predstojnika i ljekarnika, a navodno i još nekoliko osoba. U poslijeratnoj literaturi navodi se brojka od oko njih stotinu, ali mislim da tada još nije bilo tako masovnih uhićenja.¹³⁵ Zanimljiv je slučaj gornjostubičkog župnika Franje Rihara,¹³⁶ koji je uhićen na prvu godišnjicu uspostave Nezavisne Države Hrvatske, jer nije želio služiti misu. Prema svjedočenju kanonika dr. Vilima Nuka, župnik Rihar je trebao, prema odredbi ustaških vlasti, 10. travnja 1942. obaviti svečani *Te Deum* za prvu godišnjicu uspostave Nezavisne Države Hrvatske. U Hrvatskom državnom arhivu postoji dokument koji govori o tome događaju.¹³⁷ Ustaški tabor u Gornjoj Stubici poslao je 11. travnja 1942. predmet "Rihar Franjo, župnik u Gornjoj Stubici, sabotaža hrvatske proslave 10. IV. 1942." ustaškom stožeru za veliku župu Prigorje u Zagrebu. Tu piše kako je Franjo Rihar sabotirao proslavu godišnjice Dana nezavisnosti NDH time što je u crkvi "slu-

¹³³ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 230-233; AIHRPH, KP – 8/32; *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom V, knjiga 4, 124-127.

¹³⁴ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 75. Zbog ovih ubojstava uhapšeni su već sljedeći dan: Florijan Fijan, Alojz Bočina, Juraj Đundeć i Stjepan Vranešić. Nekoliko dana kasnije u selo su upali Nijemci, i tada je uhapšen Ivan Coka koji je pokušao bježati, ali su ga Nijemci ranili u ruku. Vidi u: *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 317.

¹³⁵ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 77.

¹³⁶ Rihar je rođen u Dobrovi kraj Ljubljane 1909. Dana 29. lipnja 1934. za svećenika Zagrebačke nadbiskupije zaređio ga je Alojzije Stepinac. Velečasni Rihar je bio prvo kapelan, a zatim župnik u Đelekovcu kraj Koprivnice. Župnikom u Gornjoj Stubici postaje kada Florijan Papić odlazi na mjesto župnika u Mariju Bistricu.

¹³⁷ HDA, ZIG NDH, kutija 196, VI-1, 65.

žio običnu tihu misu" i, bez obzira na to što je vidio "veliko ogorčenje oko 3500 do 4000 ljudi", nije htio odslužiti *Te Deum*.

Ustaše su ga optužili da je zbog toga izbio velik incident, jer je nastala gužva i u njoj je pogazeno mnogo žena i djece, ali nije bilo povrijeđenih i na kraju se uspio "uspostaviti red i mir te nastaviti svečanu proslavu prema programu". Ustaše ga optužuju da "ne samo da nikada nije htio sudjelovati u narodnom hrvatskom radu, već je gdje je mogao bagatelizirao Ustaštvo i Hrvatstvo. Takav čovjek, koji je k tomu još i pravi Slovenac, ne samo da nemože biti ovdje župnik, već on u opće nesmije biti ovdje i kvariti poštenu Hrvatski narod." Tabor je zatražio u ime cijelog stubičkog naroda da se Rihara "odmah odavde udalji i odvede kamo i spada, u logor, gdje se nalaze i ostali nepouzdan i Slovenci".

Postoji i druga verzija događaja, koju spominje Stjepan Kožul u svojoj knjizi *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke biskupije*,¹³⁸ a u kojoj tvrdi da je Franjo Rihar želio služiti *Te Deum*, ali da su ustaški dužnosnici došli pola sata ranije od zakazane mise, podvalili mu da je nije želio služiti i uhitili ga. Nakon toga je župnik Rihar odveden u logor Jasenovac gdje je ubrzo i stradao bez obzira na prepisku koju je nadbiskup Alojzije Stepinac vodio s ministrom Andrijom Artukovićem u vezi s njegova spašavanja.¹³⁹

9. Ustaška odmazda

Ubrzo nakon napada na oružničku postaju u Donjoj Stubici i manjih akcija participirana na pruži Varaždin-Zagreb, u Varaždinu je 15. travnja 1942. održana sjednica u vezi s komunističkim pokretom na području Velike župe Zagorje.¹⁴⁰ Na njoj su

¹³⁸ Kožul, S. *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 1992., 101-104.

¹³⁹ Štambuk-Škalić, M. "Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca", *Fontes*, br. 2 (1996), 138-141; Dedijer, V. *Vatikan i Jasenovac*, Beograd 1987., 329; Bulačić, M. *Misija Vatikana u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*, Beograd 1992., 612, 614; HDA, MUP NDH, kutija 29, 4287/42).

¹⁴⁰ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 73, 74; *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 211-216; VA VII,

USTAŠKI TABOR U DONJOJ STUBICI
Broj: 9/42.- Gor.Stubica, 11.travnja 1942.-
PREDMET: Rihar Franjo župnik u Gor.Stubici
sabotaža Hrvatske proslave 10.IV.1942.-

USTAŠKOM STOŽERU ZA VELIKU ŽUPU PRIGORJE
u)

Ovomjastni župnik g. Franjo Rihar, po narodnosti Slovenac sabotaža je proslavu godišnjice Nezavisnosti Države Hrvatske time, što je u stvari običnu tišu misu, sa zahtjev potpunog i drugih parolnih predstavnika, na da je vidio veliko ogorčenje oko 3500 do 4000 ljudi - nije htio odslužiti *Te Deum*. Be se je zbog toga u crkvi dogodio incident, nastala je gužva zbog narodne različenosti prema župniku, mnoga djece i žene pogazane su, na na sreću ne ozbiljno povrijeđene i jedva je uspjelo uspostaviti red i mir, te nastaviti i obaviti svečanu proslavu prema programu. Taj g. župnik ne samo da nikada nije htio sudjelovati u narodnom hrvatskom radu, već je gdje je mogao bagatelizirao Ustaštvo i Hrvatstvo. Takav čovjek, koji je k tomu još i pravi Slovenac, ne samo da nemože biti ovdje župnik, već on u opće nesmije biti ovdje i kvariti poštenu Hrvatski narod.

Ovaj tabor po zahtjevu cijelog stubičkog naroda - molim, da se istog g. Rihara odmah udalji i odvede kamo i spada u logor gdje su nalaze i ostali nepouzdan i Slovenci. - On je skroz nepouzdan i upravo opasan za narodne hrvatske proslabe u današnjim vremenima.

ZA DOM SPRAMNI I

USTAŠKI LOGOR U DONJOJ STUBICI.
Dioj 1942.- Donja Stubica, 15.IV.1942.-

USTAŠKOM STOŽERU VELIKE ŽUPE PRIGORJE

Postavlja se naslovu tužba ustaškog tabora Gornja Stubica sa izjaviteljem, da su navodno gornjaci izjavili i da je obično poglavstvo u Gornjoj Stubici također podnijelo protiv u toga tužbu duhovnom stolu u Zagrebu putem župnog ureda u Gornjoj Stubici, u kojoj se hitno traži njegovo odstranjenje i kazne za počinjena sabotaža.

ZA DOM SPRAMNI I

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA - VELIKA ŽUPA PRIGORJE
28.Broj 719/1942.- Zagreb, 15. travnja 1942.-

PREDMET: Rihar Franjo, župnik u Gornjoj Stubici - sabotaža Hrvatske proslave 10.IV.1942.-

MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
Tajništvo ministra

Davao ovdašnjim izjaviteljem od 20. sv. mj. T. Broj 675/1942. predlaže molbu na aznjenje i daljnji postupak.

ZA DOM SPRAMNI I

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
Primljeno, d. d. 2. 5. 1942.
T. Broj. 2167. t. A. priloga

Ustaške optužbe na ručnu župnika
Franje Ribara (HR-HDA-1549, ZIG NDH,
kutija 196, VI-1/65)

sudjelovali veliki župan Stjepan Uroić, podžupan dr. Josip Vedriš, gradonačelnik Varaždina dr. Slavko Medvedović, stožernici i oružnici na visokim funkcijama. Ondje su izneseni prijedlozi o "upućivanju većeg broja osoba u koncentracione logore", a isto tako je odlučeno da će se smrtne osude javno izvršavati u krajevima gdje komunisti djeluju. U prvom redu se sve to odnosilo na područje Kalnika, gdje su se formirale znatnije partizanske čete nego u Hrvatskom zagorju. Dakako, razlog tome je bio i ustaški teror nad pravoslavnom stanovništvom zapadne Bilogore i istočnog Kalnika koje je spas nalazilo u partizanskim formacijama. Budući da komunisti nisu imali snage pokrenuti akcije u Hrvatskom zagorju, što zbog nepovjerenja naroda, što zbog vlastite neorganiziranosti, ustaše su ubrzo pronašli zemunice u kojima su se malobrojni pristaše partizana skrivali.

Partizanske grupe koje su se prije napada na Donju Stubicu razdvojile, otad su se nešto povećale pa su bile formirane četiri grupe. Prema zadatku, sve četiri grupe trebale su se sastati na planini Ivanščici, ali taj su sastanak ustaše omeli. Ustaška nadzorna služba izvještava 6. svibnja 1942.¹⁴¹ kako su u šumi Dubrava kod Velikog Trgovišća toga dana viđeni "sumnjivi ljudi", te da "se skupila oružana sila od 20 ljudi i pošla u potjeru, da se istraži šuma". Ljude nisu našli, ali su zato naišli na "jedno skrovište za 10 ljudi i ostatke jela". Jedna od navedene četiri grupe početkom svibnja se odvojila od drugih grupa i otišla na područje Donje Stubice, dok su ostale tri grupe ostale u spomenutoj šumi (u blizini Velikog Trgovišća). Grupu koja se odvojila otkrili su ustaše 5. svibnja i napali je kod klijeti Vrančić na Stubičkom humlju. Kako se navodi u ustaškom izvještaju: "odposlana je obhodnja od pet ljudi, koja je kod crkve s. Antuna, 1.2 km udaljeno od Donje Stubice, naišla na jedno skrovište. Došlo je do borbe. Jedan od sumnjivaca ostao je mrtav, dok su se drugi povukli."¹⁴² U kasnijim izdanjima koja govore o borbi partizana u Hrvatskom zagorju navodi se da je grupu napala veća "grupa ustaša, domobrana i financa",¹⁴³ što je očito netočno. Željelo se, naime, prikazati kako su se partizani branili, bez obzira na snagu neprijatelja, ali je očito da su ustaše bili spremniji za borbu i da su partizane u tom trenutku iznenadili. Uostalom, do tada ta grupa nije sudjelovala u pravim oružanim sukobima. Tom je prilikom stradao Tomislav Radić,¹⁴⁴ zapovjednik grupe, koji je prvo bio ranjen, pa su ga suborci pokušali sakriti u grmlje, ali su ga poslije ustaše navodno pronašli te ga tek tada ubili.¹⁴⁵

U izvještaju Štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Hrvatskog zagorja Glavnom štabu narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke

fond NDH, kutija 150/2-1.

¹⁴¹ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984., 299, 300; VA VII, fond NDH, kutija 172a, reg. br. 6/5.

¹⁴² VA VII, Fond NDH, kutija 172 a, reg. br. 6/5; Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984., 299,300.

¹⁴³ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959., 77.

¹⁴⁴ Tomislav Radić je rođen 1913. godine na Sušaku. Podučavao je u raznim mjestima u Hrvatskoj djelujući kao lijevi intelektualac. U NOP-u surađuje od samog početka ilegalno u Zagrebu. Kad je pozvan u domobranstvo, odlazi u Zagorski partizanski odred i ondje pogiba. (Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959., 83).

¹⁴⁵ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959., 77.

vojske Hrvatske stoji da su partizani ostavili Tomislava Radića u šumarku. "Kada ranjeni drug Radić spazi ustaše u šumi – teško ranjen u stomak – otvorio je vatru, te ubio još dva ustaška gada. Tako je drug Radić poginuo herojski u borbi sa krvavim neprijateljem, koji ga je iz mitraljeza izrešetao."¹⁴⁶ Nakon toga događaja ustaše su uhvatili cijelu obitelj Vrančić, Marka Mirta i još jedanaestero ljudi iz Oroslavlja te njih nekoliko iz Mokrica Stubičkih.¹⁴⁷

O tim događajima svjedoče supruge pojedinih uhićenika nakon rata. Ankica Lončar iz Mokrica je uhićena 10. svibnja 1942. "po pripremnoj bojnoj i žandarima iz Oroslavlja". Istog je dana odvedena u zatvor u Donju Stubicu gdje je provela oko 15 dana, a "na istrazi sam bila terećena radi veze s partizanima, radi pomaganja partizana, a također i radi mogeg muža Bože koji se nalazio u partizanima". Za vrijeme istrage su joj prijetili logorom. Nakon što su ju pustili, muž Božo se pojavio kod kuće te su ga ovaj put ustaše uhitili. "Poslije hapšenja bio je otpraćen u zatvor u Donju Stubicu, a iz Donje Stubice gdje je sav pretučen da ga nije bilo za prepoznati, otpraćen je u zatvor u Savsku cestu u Zagreb. Iz Savske Ceste (sic!) otpraćen je u Jasenovac te kako mi je rečeno moj muž Božo umro je još putem od batina koje je dobio."¹⁴⁸

Slično je bilo i s Ankom Šćitnik-Veverec, čiji je muž Josip uhićen "oko 10. svibnja 1942.". Anku su u zatvoru držali oko 10 dana, a njezin je muž pobjegao. U izjavi datoj Udbi u Donjoj Stubici nakon Drugog svjetskog rata tvrdila je da joj je muž umro od raka koji je dobio zbog rane koju je zaradio prilikom bijega iz zatvora.¹⁴⁹ Zora Lončar tvrdi da ih je bilo u zatvoru iz Mokrica i Oroslavlja između 20 i 25.¹⁵⁰ Jela Knezić iz Oroslavlja kao i sve navedene osobe optužuju pred Udbom Josipa Krušelja, ustaškog tabornika u Oroslavlju, koji joj je navodno rekao kada je došla moliti za razgovor sa svojim mužem u zatvor u Oroslavlje "da neka idem kući ako ne želim i ja doći k njemu u zatvor".¹⁵¹ Josip Knezić je također stradao u Staroj Gradišci.

Swjedoci su pred Udbom vrlo teško optuživali Josipa Krušelja. Alojz Gredičak iz Oroslavlja je tvrdio da je "isti mogao nekog predložiti da se zatvori i otpremi u Jasenovac, a također mogao je da ga oslobodi iz zatvora".¹⁵² Zbog Krušelja¹⁵³ su, dakle, stradala braća Lončar (Petar i Božo) i Josip Knezić u Jasenovcu i Staroj Gradišci neposredno nakon ove akcije ustaša kod crkvice svetog Antuna iznad sela Matenaca

¹⁴⁶ AIHRPH KP – 43/22; Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 4, br. 68, str. 249-254; Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984., 339-344.

¹⁴⁷ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959., 77.

¹⁴⁸ DAZ, K.O. Zagreb 1949, kutija 12, 48/93, Presuda Josip Krušelj, 21.

¹⁴⁹ DAZ, K.O. Zagreb 1949, kutija 12, 48/93 Presuda Josip Krušelj, 22 ; Ustaše su nakon bijega Josipa Šćitnika iz zatvora za njim raspisali tjeralicu. Anka Šćitnik-Veverec je očito željela dobiti odštetu zbog muževe smrti pa je stoga tvrdila da je Josip umro od posljedica ranjavanja prilikom bijega iz zatvora. Vidi u: Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984, 331, 332 I HAV, AKK, spisi br. 4569/1942.

¹⁵⁰ DAZ, K.O. Zagreb, 1949, kutija 12, 48/93, Presuda Josip Krušelj, 23.

¹⁵¹ DAZ, K.O. Zagreb, 1949, kutija 12, 48/93, Presuda Josip Krušelj, 24.

¹⁵² DAZ, K.O. Zagreb, 1949, kutija 12, 48/93, Presuda Josip Krušelj, 25.- 26.

¹⁵³ O Josipu Krušelju bit će još govora u poglavlju "Zločin i kazna".

pokraj klijeti Vrančić.¹⁵⁴ O braći Lončar pripovijeda njihova sestra D. J., rođena Lončar.¹⁵⁵ Ona pripovijeda kako su ustaše nakon napada na oružničku postaju u Donjoj Stubici došli kod njih u kuću i, budući da njezine braće nije bilo, "uzeli sa sobom dvije snahe, strica i najmlađeg brata koji se ponudio da ide mjesto oca". Dragica je nosila hranu zatočenima u zatvor u Donju Stubicu i ondje ih je vidjela prebijene. Dok su ustaše odvodili njih četvero u zatvor, braća su to sa sjenika gledala. Prema kazivanju D. J., braću je prijavila jedna od dvije snahe, Anka Lončar, Nikoli Zrinskom, logorniku u Orosavlju. Zrinski je obećao da će ih pustiti, ali kad su ih ustaše uhvatili, osudili su ih na tri godine boravka u logoru u Jasenovcu.¹⁵⁶

U isto vrijeme u drugom dijelu Hrvatskog zagorja odvijala se slična tragedija. U okolini Poznanovca ustaše su u noći sa 6. svibnja na 7. svibanj 1942. godine započeli s akcijom širih razmjera. Upravo tih dana trebali su se zagorski partizani uputiti prema planini Ivanščici i ondje formirati prvi partizanski odred u Hrvatskom zagorju. Malobrojni partizani iz Luga Poznanovečkog i Poznanovca upravo su se 6. svibnja uvečer spremali na pokret prema Ivanščici na Špiranec brijegu. Na to su mjesto trebali doći i ostali partizani iz zaprešićkog, klanječkog i stubičkog kraja. Međutim, zakazanog dana do okupljanja partizana nije došlo, pa je čitava akcija odlaska u planinu pomaknuta za jedan dan. Problem koji se javljao prilikom odlaska u planinu, bilo je pitanje ustaške odmazde nad onima koji ostanu kod kuće. Dogovoreno je stoga da će ići i žene, a da će stariji ljudi sami odlučiti hoće li ostati u naseljima ili otići u šumu.¹⁵⁷ Međutim, ustaše su upravo tu noć došli u mjesta Poznanovec i Lug Poznanovečki i na prepad izvršili uhićenja onih koji su planirali otići u partizane. Prema izvještaju Kotarske oblasti Zlatar Župskoj redarstvenoj oblasti u Varaždinu, "jedna jača oružnička ophodnja od 6 oružnika i 7 ustaša otišla je u mjesto Poznanovec i okolicu da uhite dvanaestoricu vojničkih pričuvnika koji se nisu odazvali vojničkim pozivima." "Svi oni se već neko vrijeme potraživaju, ali se danju nisu mogli pronaći, jer su se sakrivali čim bi iz daleka vidjeli vojničku obhodnju ili su na istu bili upozoreni, pa uslijed toga je iste trebalo noću pronaći jer se predpostavljalo da noću spavaju kod svoje kuće."¹⁵⁸

Ustaše i oružnici su prvo u zaseoku Novoseli uhitili Rudolfa Novosela, a u zaseoku Vidički Rudolfa Vidičeka. U kući Stjepana Vidičeka ophodnja je naišla na otpor. Ondje su, naime, ustaše i oružnici trebali uhititi dvojicu dezertara, Milana i Viktora Vidičeka. "Kuća je bila zatvorena te nitko nije htio otvoriti i na ponovni poziv

¹⁵⁴ U izvještaju Zapovjedništva prve oružničke pukovnije od 15. lipnja 1942. godine navodi se da su se Lončari "prijavili i predali vlastima" 23. svibnja (Petar i Božo Lončar), a da je Ljudevit Lončar uhićen 27. svibnja "jer je održavao veze s partizanima". (VA VII, fond NDH, kut 146, reg. br. 29/4 – 1, 2, 3, 4, 5 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 434.

¹⁵⁵ Iskaz D. J., (r. Lončar), r. 1921., Mokrice (Oroslavje).

¹⁵⁶ "Trogodišnjaci" su obično bili ubijani u koncentracijskom logoru Jasenovac. O "trogodišnjacima" u logoru Jasenovac vidi u: *Zločini u logoru Jasenovac*, Jasenovac 1977.; Mataušić, N. *Jasenovac: 1941.-1945.: logor smrti i radni logor*, Jasenovac 2003.; Čolaković, D.H. *Kronika iz pakla*, Jasenovac 1971.; Huber, Č. *Bio sam zatočenik logora Jasenovac*, Jasenovac 1977.

¹⁵⁷ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 94-95.

¹⁵⁸ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 306, 307; HDA, Velika župa Zagorje, kutija 12, 221/42.

obhodnje mjesto toga je iz tavana iz te kuće netko počeo pucati na obhodnju ali tom prilikom nitko nije stradao.”¹⁵⁹ Do zore je ispred kuće postavljena straža pa kad su ujutro ukućani otvorili vrata, uhvaćeni su svi. Uhvaćena su tri brata Vidiček (Janko, Stjepan i Alojz),¹⁶⁰ supruga i kći jednoga od njih, te sin drugog brata i rođakinja Anđela Rukljač koja se slučajno našla u kući.¹⁶¹ U isto vrijeme kada se pucalo iz kuće u selu, počelo se pucati i iz klijeti na okolnim brežuljcima. Oružnici i ustaše su se zbog tih događaja prepali te zatražili pojačanje. “Na temelju toga su danas u jutro rekvirirani po mjestu Zlatar svi samovozi kojima su preveženi u Poznanovec ostali raspoloživi oružnici oružničke postaje Zlatar te isto tako oružnici raspoloživi sa oružničkih postaja Mihovljan i Budinščina.”

Ustaše su tražili i pojačanja iz Zaboka, Stubice i Svetog Križa Začretja pa je očito da su se ozbiljno uplašili puškaranja. “Danas ujutro sa područja kotara Zlatar je organizirana potjera sa nešto preko 50 naoružanih lica u selu Poznanovcu i okolici za licima koja su noćas pucala po vinogradima, te su se ovi povukli u obližnju šumu.” Ustaše su bili dobro obaviješteni kad spominju da ima oko dvadesetak onih koji su pobjegli u šumu, a isto tako su dobro zaključili da ovi događaji imaju veze s nedavnom borbom kod crkve svetoga Antuna iznad Donje Stubice u naselju Matenci. Petar Peroš, povjerenik Glavnog ustaškog stana za kotar Stubicu, došao je u Poznanovec i zatražio je da svi uhvaćeni budu odvedeni u Ustaško redarstvo za grad Zagreb, budući da se sumnja da ovi događaji imaju veze s događajima u kotaru Stubica. Kotarski predstojnik u Zlataru zatražio je čak pojačanja iz logora u Lobor-gradu strahujući da je područje na kojem su se partizani mogli sakriti preveliko za pretraživanje.

Marko Mrkoci Bertaš¹⁶² prisjeća se kobnih događaja u noći sa 6. svibnja na 7. svibanj 1942. godine. Mrkoci je bio vodnik I. voda. “U noći 6/7. svibnja Alojz Čleković, Josip Jurin, Viktor Vidiček i ja nalazili smo se na klijeti Mateka Mlinarića. Ostali dio voda, jedna grupa nalazila se u zaseoku Mejarci, a jedna u zaseoku Vidički. U neko vrijeme iza pola noći čuli smo pucanj puške (očito pucanj koji je ispaljen iz kuće Stjepana Vidičeka, *op.a.*). Pojurili smo odmah na zbornu mjesto (klijet na Špiranec brijegu, *op.a.*), ali na njemu još nikoga nije bilo.”¹⁶³ Prema njegovu kazivanju

¹⁵⁹ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984., 306, 307; HDA, Velika župa Zagorje, kutija 12, 221/42.

¹⁶⁰ Nakon rata suseljani iz Poznanovca su prijavili ustaše iz Poznanovca i Bedekovčine zbog uhićenja ovih osoba i zbog njihova stradanja u logoru (HDA, ZKRZ – ZH, kutija 438, 34605).

¹⁶¹ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984., 306, 307; HDA, Velika župa Zagorje, kutija 12, 221/42.

¹⁶² Marko Mrkoci Bertaš je rođen u Poznanovcu 1918. godine. Kao mladi radnik uključio se u Komunističku partiju Hrvatske 1939. godine. Krajem 1941. počinje organizirati svoje suseljanje u šumi Dubrava kod Poznanovca. Mrkoci je postao u ožujku 1942. vodnik u I. partizanskoj četi I. zagorskog partizanskog odreda. U svibnju 1942. odlazi u partizane u Slavoniju. Krajem 1942. vraća se u Hrvatsko zagorje i dalje djeluje na širenju ustanka. Posebno se angažira oko formiranja Drugog zagorskog partizanskog odreda. Do kraja Drugog svjetskog rata bio je sekretar Okružnog komiteta KPH Krapina. Nakon rata je bio na brojnim dužnostima, a među ostalima bio je i poslanik Ustavotvorne skupštine FNRJ, savezni i republički poslanik od 1945. do 1974. Nosilac je Partizanske spomenice 1941., a za narodnog je heroja proglašen 1952. (*Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga I, Beograd 1975., 561).

¹⁶³ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 110-113.

Anastazija Vidiček mu je rekla da su ustaše i "žandari" upali u mjesto i da su počeli hvatati sve one koji se nisu odazvali vojnim pozivima. Navodno su poslije toga Alojz Čleković, Josip Jurin, Viktor Vidiček i Marko Mrkoci počeli pucati na kamione koji su bili puni ustaša, a koji su se kretali prometnicom Bedekovčina-Poznanovec. Poslije su se svi našli kod klijeti na Špiranec brijegu i počeli se povlačiti prema šumi. Partizanima je bio cilj dokopati se Strahinšćice i tu se spojiti s ostalim grupama. Ustaše su zauzeli sve važnije prometnice oko Poznanovca, a rasporedili su se i po okolnim šumama, tako da je povlačenje ostataka partizanske grupe iz Poznanovca bilo značajno otežano.

Ustaše su zajedno s oružnicima počeli pretraživati okolne klijeti pa kotarski predstojnik iz Zlatara 8. svibnja 1942. izvještava da su 7. svibnja "pod večer uhićeni Mejarec Ladislav radnik iz Bedekovčine i Mejarec Jakuš Blaž radnik iz tvornice kože u Poznanovcu, i to zato što su pucali iz pušaka i samokresa na oružničke obhodnje".¹⁶⁴ Kod Ladislava su ustaše pronašli i korice za revolver, a obojicu su predali Ustaškom redarstvu u Zagrebu. Prva je žrtva pala pod večer 7. svibnja. Tada je ubijen Pavao Jakuš, kožarski radnik iz Poznanovca, dezertir iz domobranske vojske. Dragutin Mrkoci se sjeća kako su ga ustaše pitali tko je ubijeni. Ustaše, naime, isprva nisu znali da se radi o Pavlu Jakušu, već su vjerovali da je ubijen Jura Rogan. Dragutin Mrkoci se prisjeća: "Na poziv jednog žandara, stao sam na nekoliko metara ispred kola (na kojima se nalazilo mrtvo tijelo, *op.a.*). I oni su stali, a žandar koji me zaustavio pristupio je k meni, uhvatio me za rever kaputa i drsko gurao do kola, gdje me dočekao ustaša R.G. pitanjima: 'Koji je ovo bandit? Da li je to Jura Rogan?' Nisam se dvoumio da je to Pavao Jakuš Mejarec. Odmah sam ga prepoznao. Bio je bez kose, ošišan do glave. Većina ih se tako ošišala iz Luga Poznanovca koji su bili u sastavu partizanske čete. ... Bio je polegnut leđima i nepokriven. Vidio sam da je prostrijeljen s tri metka, od kojih mu je jedan prošao ispod brade, jedan kroz grudi i jedan kroz butinu lijeve noge. Metkom ispod brade najvjerojatnije da je sam sebi oduzeo život, da ne bi bandi pao živ u ruke."¹⁶⁵ Mrkoci nije rekao kako se poginuli zove, ali je rekao da pred njim ne leži Jura Rogan.¹⁶⁶

Dana 8. svibnja 1942. ustaše su uhvatili Jelu Vidiček koja je nosila jelo i kaput mužu u šumu. Ustaše su pretražili sve kuće na okolnim brjegovima i utvrdili da je nestalo dvadesetak ljudi. Nisu nestali samo muškarci, već žene i djeca koji su pobjegli zajedno s muževima prema šumi. Dana 9. svibnja ubijeni su Vjekoslav Čleković, Milan Vidiček i Valent Jakuš Mejarec, svi iz Luga Poznanovečkog. U ustaškom izvještaju se navodi da su uhićeni, a ne ubijeni.¹⁶⁷ Kod njih su nađene dvije puške i tri revolvera.

¹⁶⁴ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 309-311.; HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 222/42.

¹⁶⁵ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 118., 119.

¹⁶⁶ Pavla Jakuš Mejarca je identificirao njegov brat Vilim koji nije mogao gledati kako lež njegovog brata leži u grobljanskoj kapelici na groblju u Bedekovčini. Nakon toga su ga ustaše bacili u jamu, a jednom prilikom kada je njegova sestra Kata došla staviti cvijeće na bratov grob, grobu je pristupio župnik iz Bedekovčine Janko Dumbović koji je izjavio: "Pokopali su ga životinjski, ali ja sam mu ipak blagoslovio jamicu."

¹⁶⁷ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 312-313; HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 227/42.

Pogibije Alojza Člekovića se sjeća njegova supruga Ljubica Čleković: ¹⁶⁸ "Da je Alojz poginuo saznala sam isti dan (9. svibnja) oko podne. Otišla sam odmah u Mače na groblje, kamo su već bili dovezeni: Milan Vidiček, Valent Jakuš i moj Lojz. Našla sam ih u mrtvačnici položene na podu. Na Alojzu sam odmah primjetila da mu je razrezano čelo, u obliku petokrake zvijezde. Kada sam ušla u mrtvačnicu, počela sam plakati. U mrtvačnici je bilo više ljudi, muškaraca i žena. Na moj plač, žene su na mene počele vikati: 'Kaj se vi plaćete za ovim banditima? Oni bi nama srušili sve cirkve! I sve bi nam popalili! Dobro je da su tu bandu potukli!' ... U međuvremenu su došli ustaše. Nije ih bilo na groblju kada sam ja došla gore. Bili su obaviješteni o tome čija sam. Radi mene su i došli na groblje. Odmah su me pitali da li sam vidjela kako izgleda komunistički kralj – pokazujući mi rukom na Alojza, zatim kada je zadnji put bio kod kuće, i gdje sam ga skrivala. ... Sutradan su ih pokopali pored živice na zapadnoj strani groblja. Pokopali su ih bez lijesa. Samo su ih onako bacili u raku. Nakon nekoliko dana općina je tražila od nas da platimo troškove ukopa i ja sam morala platiti 2500 kuna."

Kako su poginula njih trojica? Čini se da su trojicu ustaše opkolili u obližnjoj šumi ujutro 9. svibnja. Kad su ih opkolili, pozvali su ih na predaju, ali trojka je na njih otvorila paljbu. Milan i Valent su u borbi poginuli, a Alojz si je vjerojatno posljednjim metkom oduzeo život. Navodno su navedenu trojicu ustašama odali mještani zaseoka Kapličići. Istoga dana kada su stradala ova trojica, ustaše su uhvatili trojicu dezertera iz Bedekovčine: Ćirila Jureca, Josipa Jureca i Janka Špiranca.¹⁶⁹ Nakon ovih događaja u selima Poznanovec i Lug Poznanovečki općinsko poglavarstvo Mače izdaje proglas¹⁷⁰ u kojem poziva odbjeglo stanovništvo da se vrati kućama, da oni koji neovlašteno posjeduju vatreno oružje predaju to oružje vlastima te da oni koji se do sada nisu odazvali vojnim pozivima to učine u četiri dana. Općinsko poglavarstvo Mače uvjerava sve stanovnike kotara Zlatar i općine Mače da su "žitelji (ovoga kotara, *op.a.*) bili od uvijek dobri Hrvati, kao takvi se uvijek borili za svoj najviši ideal, a to je državna nezavisnost koju smo danas dobili najvećom zaslugom našeg Poglavnika, te je uslijed toga posve razumljivo, da će hrvatske državne vlasti, uvijek, svagdje i u svakom pogledu žiteljstvo zaštititi."

Iz ovog proglasa je posve jasno koliko je ustaše iznenadio ovakav neposluh i koliko im je bilo stalo da dezerteri ne odu u partizane nego u domobrane. Kad pozivaju dezertere da se prijave, ističu kako se "protiv onih, ako se u tom roku prijave (četiri dana, *op.a.*), neće poduzeti nikakav postupak, jer su ovakvi bili sigurno zavedeni..."¹⁷¹ Općinsko poglavarstvo se ovdje prikazuje kao zaštitnik naroda, ali upravo je strah od ponovnih oružanih sukoba u neposrednoj blizini Zagreba i željezničke pruge Varaždin-Zagreb natjerao poglavarstvo da sastavi ovakav proglas.

¹⁶⁸ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 116-117 (iskaz Ljubice Čleković).

¹⁶⁹ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 312-313.; HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 227/42.

¹⁷⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 229/42.

¹⁷¹ HDA, SDS RSUP SRH, kur. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 53.

Iz Poznanovca su se samo manje grupe uspjele povući prema planini Strahinjščici. Među onima koji su se povlačili, bio je i Marko Mrkoci Bertaš iz Poznanovca. On se s još nekolicinom članova ove grupe uspio izvući iz šume iznad Poznanovca i pobjeći prema Strahinjščici. Prisjeća se kako su pobjegavši od ustaša, lutali po zaselcima prema Mihovljanu i Gornjoj Šemnici. Ustaše su ih pratili u stopu, a jedna im je žena spasila život rekavši ustašama da su oni otišli u drugom smjeru. Iz Gornje Šemnice je Mrkocijeva grupa otišla na planinu Strahinjščicu i od tamo uputila Viktora Jakuša u Krapinu koji je stradao na putu.¹⁷² Na Strahinjščici su proveli još dva – tri dana tražeći partizane, no kada kad ih nisu našli, otišli su preko Očure na Ivanščicu. Tu su ih kod jedne klijeti otkrili oružnici te su Marko Mrkoci i Josip Jurin odlučili da je najbolje da se vrate u Poznanovec strahujući da bi ih ustaše i oružnici sada mogli tražiti na planini. Druga je grupa bila iz Bedekovčine, a došla je na Strahinjščicu pod vodstvom Ivana Jadana i Josipa Špiranca.¹⁷³ Kretanje te grupe bilo je otežano zbog žena i djece koji su bili s njima. Naime, s njima se iz područja Gornje Bedekovčine povuklo najmanje devet žena i devetero djece.¹⁷⁴ Oni su na Strahinjščicu došli 10. svibnja 1942. Kako su se grupe iz Poznanovca i Bedekovčine nalazile na različitim stranama Strahinjščice, jedna na drugu nisu naišle. Olujno vrijeme, kiša i tuča, koje su u svibnju 1942. padale na Strahinjščici učinile su život u gospodarskoj zgradi simpatizera NOB-a Jože Malogorskog iz Jesenja nepodnošljivim. Odlučeno je da se žene i djeca vrate kućama ili odu rođacima da ne dođe do bolesti. Razišli su se po naredbi Augusta Hercega "Brke" iz Gornjeg Jesenja, zamjenika sekretara OK Krapina.¹⁷⁵ Do kraja svibnja otišli su i muškarci koji su ostali na Strahinjščici nakon odlaska žena i djece te su se oni kasnije prijavili u domobranstvo. Oni su s domobranskim jedinicama su poslani u Bosnu gdje su prešli u partizane.

U isto vrijeme postojala je jedna veća grupa partizana na području zapadnog dijela Hrvatskog zagorja. Njih je bilo, vjerojatno, četrdeset osmero, na čelu s Lazom Vračarićem. Predviđeno je da se ta četa spoji s partizanima s područja Poznanovca i Bedekovčine, no ona nije pravovremeno krenula s područja zapadnog Hrvatskog i zato pokret prema planini Strahinjščici nije izvršen na vrijeme. Grupa predvođena Vračarićem stigla je na Špiranec-brijeg u zoru 12. svibnja. Nakon doručka krenuli su dalje, ali je potjera za njima već bila organizirana. Grupa je zastala iznad zaseoka Tenšeki, kod crkve svetog Vida, da se odmori. Do borbe između ustaša i partizana iz ove grupe došlo je u blizini ove crkvice, u ranim popodnevnim satima. Ustaše su to

¹⁷² Prema iskazu njegove sestre Drage Jakuš, Viktor je uhvaćen u Donjoj Šemnici i to tako što je neki mještatin na njega pustio velikog psa koji ga je srušio na zemlju, a onda su na njega skočili ustaše i zavezali ga lancem. Poslije su ga ustaše iz Šemnice predali ustašama u Mihovljanu. Kasnije je Viktor Jakuš obješen u Dotrščini (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 116, 117).

¹⁷³ Josip Špiranec Pintar je rođen 1917. godine u Bedekovčini. Bio je radnik, elektroinstalater. Član je KPJ od 1940. godine, a sudionik NOP-a od 1941. Komandant je Prve partizanske čete Hrvatskog zagorja, a u Kalnički odred je stupio u travnju 1943. U Odredu je bio komesar bataljuna, a potom komandant Zagorskog partizanskog odreda, komesar brigade "Matija Gubec" i komesar Zagorskoga vojnog područja (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2011., 376).

¹⁷⁴ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 309-311; HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 222/42.

¹⁷⁵ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 138, 139.

njezino kretanje primijetili pa je poslana "jedna potraga iz Krapine" prema Mihovljanu. Kod Mihovljana je došlo do sukoba "te je rezultat ovog sukoba bio da je na mjestu bilo ubijeno 12 komunista", iako je stvaran broj mrtvih bio veći.¹⁷⁶

Pavle Žukina opisuje taj sukob ovako: "Što se kolona partizana više približavala podnožju gore Strahinjšćice, više se očekivala pojava neprijateljskih snaga i ispred čela kolone. Kada se četa predvečer približila samom podnožju gore, a trebalo je još samo prijeći cestu prema Lepoglavi, na nekoj većoj uzvišici s nekoliko seljačkih kuća borci su se malo odmorili i dogovorili o nastavku puta, odnosno o kritičnom prijelazu. Jer, čim se prijeđe cesta, počinju padine šume Strahinjšćice. Na tom kraćem putu do ceste i njenom prijelazu, očekivao se sukob s neprijateljem. Predviđajući to, dogovoreno je da se kolona podijeli u dva voda i tako u dva pravca krene na određeno mjesto. U slučaju težeg proboja u manjim grupama, određeno je zbornom mjesto na nekom vrhu Strahinjšćice gdje bi se svi borci prikupili. Tek što su kolone krenule, naišle su na brežuljku kod sela Tenšeka na jaku neprijateljsku zasjedu koja je otvorila vatru iz pušaka i mitraljeza na obje kolone. Ubrzo je pristigla i ona neprijateljska kolona sa začelja što je dugo pratila četu, pa je i ona otvorila vatru na našu jedinicu. ... I mnogi seljaci iz okolnih sela otvoreno su pomagali ustašama i žandarima u hvatanju partizana, kad su se probijali iz neprijateljskog obruča, što se do tada partizanima u Hrvatskom zagorju nije događalo. Taj je dio Zagorja, u podnožju Strahinjšćice, najsiromašniji; bio je slabo obuhvaćen političkim radom naše Partije, pa je neprijateljska propaganda kod tih seljaka našla pogodno tlo prikazujući partizane kao četnike."¹⁷⁷

Zapravo je toga i sljedećeg dana ubijeno i ranjeno najmanje 27 partizana.¹⁷⁸ Ranjene borce su ustaše poubijali kad su ih zarobili. U izvještaju Kotarske oblasti Zlatar Župskoj redarstvenoj oblasti od 13. svibnja 1942. stoji da se "potraga iz Krapine jučer nešto poslije podne sukobila sa grupom komunista (kojih je bilo oko 60) na području općine Mihovljan i Sv. Križ tj. u neposrednoj blizini međe", a da je nakon borbe uhvaćen jedan komunist koji je bio ranjen te je prevezen u Varaždin. Radi se Josipu Turku iz Pušće (Zaprešić).¹⁷⁹ Kasnije je uhvaćeno još 6 partizana i jedna partizanka, a po noći su ustaše i oružnici ubili u blizini mjesta Vojnić još dva komunista. "Nadalje su sa strane Ustaške bojnice iz Zagreba uhvaćena 3 komunista". Čini se da su ova

¹⁷⁶ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga II, Zagreb 1984., 322-324.; HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 236/42.

¹⁷⁷ Žukina, P. "Osnivanje i djelovanje Prvoga zagorskog partizanskog odreda" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, 336.

¹⁷⁸ Tom prilikom su uhapšeni i ubijeni: Josip Jandras iz Kupljenova, Stjepan Tucman iz Kupljenova, Mirko Bzik iz Kupljenova (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), Stjepan Filković iz Pojatna (strijaljen kasnije na Dotršćini), Slavko Vidak iz Pojatna (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), Imbro Barilović iz Hruševca (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), Josip Milić iz Hruševca (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), "Škrba" iz Brdovečkog Prigorja, Barica Krkač iz Jakovlja (ubijena kasnije u logoru Jasenovac), Juraj Đundek iz Jakovlja (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), Ivan Svetec iz Jakovlja (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), Nikola Nikolić iz Donje Stubice, Tomislav Radić iz Sušaka, Josip Turk iz Kupljenova (ubijen kasnije u logoru Jasenovac), Stjepan Broz iz Kumrovca (ubijen u Dotršćini), Jakov Matas iz Lečevice kod Splita (ubijen kasnije), Blaž Valin iz Ugljana, Ivan Sokolčić iz Rakitja i Dragutin Petrović.

¹⁷⁹ Josip Turk je ubijen u Jasenovcu (*Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 457.) U knjizi *Hrvatsko zagorje u revoluciji* je navedeno da je rođen u Kupljenovu 30. siječnja 1921.

Marko Belinić kod Slunja (HPM MRNH F-2601)

posljednja trojica strijeljana u Dotršćini nedugo nakon što su bili uhvaćeni.¹⁸⁰ Koliko se čini ustaše su uhvatili 13 partizana, a 14 ih je ubijeno. Sami ustaše su iznijeli brojku od 27 komunista izbačenih "iz stroja".¹⁸¹ Ustaše su smatrali da su se partizani željeli povezati s rudarima u rudniku Novi Golubovec, ali je mnogo realnija pretpostavka da su partizani namjeravali napadati pojedine ustaške položaje s Ivanšćice i Strahinjčice. Također je vrlo vjerojatna tvrdnja ustaša da "komunisti ne samo da nemaju nikakove pomoći od domaćeg žiteljstva nego što više samo žiteljstvo ih goni..." Ova izjava je potkrijepljena i činjenicom koja se spominje i u izvještaju Štaba narodno – oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Hrvatskog zagorja Glavnom štabu. Naime, u ovom izvještaju Marko Belinić¹⁸² i Ivan Krajačić, "politkomesar i koman-

¹⁸⁰ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 402.

¹⁸¹ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 322-324; HDA, V. župa Zagorje, kutija 12, 236/42.

¹⁸² Marko Belinić rođen je 1911. u Jakovlju. Kao jedanaestogodišnji dječak došao je u Zagreb i školovao se za krznara. Belinić je primljen u KPJ 1934., a već je 1935. sekretar Petog rajonskog komiteta – područja Trešnjevke. U prosincu 1935. on je sekretar Mjesnog komiteta KP Hrvatske za Zagreb. Godine 1936. Belinić je uhapšen, ali je zbog nedostatka dokaza oslobođen. Godine 1937. organizira prvu partijsku ćeliju u Oroslavju. Od 1937. djeluje u URSS-ovim sindikatima kao tajnik Saveza tekstilno-odjevnih radnika, a od veljače 1938. i kao član Okružnog komiteta KP Hrvatske za Varaždin. Godine 1938. je uhapšen, a u studenom 1939. dobiva izgon iz Varaždina. Neko je vrijeme proveo u leopoglavskom zatvoru. Okupaciju zemlje Belinić je dočekao kao član Mjesnog komiteta KP Hrvatske za Zagreb. Belinić organizira i Prvi zagorski partizanski odred, član je Povjerenstva CK KP Hrvatske za Zagrebačku oblast, politički komesar Druge operativne

dant", optužuju Lazu Vračarića, "komandira voda", da je bio upozoren da se ne kreće pravcem između Svetog Križa Začretja i Mihovljana "jer su u tom dijelu i seljaci loši".¹⁸³ Navodno je Vračarić sam odredio da se partizani povlače pravcem Sveti Križ Začretje – Mihovljan prema Strahinjščici, a onda kada je došlo do borbe je pobjegao, "odbacivši čak i svoj revolver". Zbog takvog su ga ponašanja partizani osudili na smrt, ali je uvjetno osuđen te smrtna kazna nikada nije izvršena.

Posljednja grupa partizana (tzv. četvrti vod) izbjegla je svibanjski udar ustaša, jer se prebacila na vrijeme na područje Žumberka. Prije toga su navodno borci tog voda prošli kroz sela oko Pušće (Kupljenovo, Kupljenski i Puščanski Hruševac) i u tim selima održali mitinge. O prebacivanju tog voda na Žumberak izvještaj daju 30. lipnja 1942. Ivan Krajačić i Marko Belinić: "8. maja prebacio se je IV. vod, koji je operirao u okolici Pušća-Zaprešić-Brdovec u jačini 20 partizana, u Samoborsko gorje (Plešivicu)." Ondje se ovaj vod spojio s još jedanaest komunista s područja Korduna, a onda su se zajedno povezali s komunistima u Sloveniji (u Dolenjskoj). Ova grupa partizana se uglavnom borila s Talijanima i špijunima te s lokalnim ustašama i pokojim domobranom.¹⁸⁴

Iz raspoloživih činjenica možemo zaključiti da je "prvi zagorski odred" bio sastavljen od domaćih ljudi, da ih je prema dosadašnjim istraživanjima bilo 147 i da su podrijetlom uglavnom bili s područja Pojatnog, Jakovlja, Mokrica Stubičkih, Gornje i Donje Stubice, Bedekovčine, Poznanovca i Zagreba. Potezi koje je "odred" vukao nisu bili u skladu s njegovom snagom. Manje akcije bi zasigurno šačuvale "odred" od propasti. Borci "odreda" bili su nedovoljno uvježbani, velik broj njih se prijavio u partizane da bi izbjegli novačenje u domobrane, a kad su se prvi put našli u borbi, većina ih je pogibala ili bježala. Ustaše, Nijemci i domobranci imali su jake baze na području Hrvatskog zagorja, a budući da u to vrijeme još u Hrvatskom zagorju nije bilo slobodnih teritorija, nije postojalo područje na koje bi se borci u slučaju neuspjeha u nekoj od akcija mogli povući. Jedan dio zagorskih seljaka nije pristajao uz partizanski pokret pa su borci na terenu bili nesigurni za razliku od krajeva gdje je ustanak djelomično bio dignut i zbog stravičnih ustaških zločina nad domaćim srpskim stanovništvom (Banija, Kordun i Lika). Nakon pretrpjenog neuspjeha u borbama s ustašama partizanski pokret na području užeg Hrvatskog zagorja gotovo se u potpunosti ugasio. Jedan dio boraca otišao je u Žumberak ili na oslobođene teritorije, a drugi dio se vratio svojim kućama i prijavio u domobransku vojsku. Očigledno je trebalo još vremena kako bi se razvili uvjeti za borbu na području Hrvatskog zagorja.

zone, a od studenog 1943. član Politbiroa CK KP Hrvatske. Biran je također i u najviše predstavničke organe zemlje: AVNOJ i ZAVNOH. Nakon rata obnaša niz važnih dužnosti, a od 1945. do 1969. bio je biran i za poslanika u Saboru SR Hrvatske i Saveznoj narodnoj skupštini. Za narodnog heroja proglašen je 1953. (*Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga prva, Beograd 1975, 59-60).

¹⁸³ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 339-344; AIHRPH KP – 43/22; *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom V, knjiga 4, br. 68, 249-254.

¹⁸⁴ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984, 339-344; AIHRPH KP – 43/22; *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom V, knjiga 4, br. 68, 249-254.

10. Pasiviziranje partizana u drugoj polovici 1942. godine i prvoj polovici 1943. godine

Hrvatsko zagorje je nakon poraza partizana u svibnju 1942. godine bilo neko vrijeme bez partizanskih akcija. Ipak, događaji koji su se tada dogodili, unijeli su stanovitu nesigurnost u stanovništvo koje je osjetilo da se rat može vrlo lako proširiti i na dotada mirno Hrvatsko zagorje. Ustaše u svojim izvještajima pišu: "Narod u Hrvatskom zagorju svesrdno je pomogao rad naših oružanih snaga i u mnogome je pridonio tako brzom uništenju ovih partizana..."¹⁸⁵ što je djelomično točno, jer su seljaci iz pojedinih sela doista dobrovoljno pomagali ustašama. U aktivnoj borbi su nakon svibanjskog neuspjeha ostali samo partizani koji su otišli na Žumberak. Oni su na tome području sudjelovali uglavnom u manjim okršajima s domobranima i vršili diverzantske akcije zajedno s Kordunašima i Slovencima na potezu Zagreb-Karlovac.¹⁸⁶

U Hrvatskom zagorju se oslobodilački pokret nakratko opet sveo na borbu i vrbovanje novih snaga putem letaka. Tako je nepoznati pošiljatelj u drugoj polovini lipnja 1942. godine, poslao nekoliko letaka na adrese u Klanjcu, a primatelji su u strahu pred ustaškim vlastima omotnice sa sadržajem odmah predali policiji. Kotarski predstojnik u Klanjcu uvjerava Veliku župu Zagorje da se svakodnevno vrši cenzura kako pošta sličnog karaktera ne bi došla u ruke građana.¹⁸⁷ Već 1. srpnja 1942. godine Povjerenstvo CK KPH u Zagrebu obavještava CK KPH o tome kako su u kotarevima Pregrada, Krapina i Klanjec formirani novi organi Pokreta: u Krapini odbor od 12 članova, u Pregradi odbor od 26 aktivista, a u Klanjcu četiri odbora NOF-e koji obuhvaćaju 12 sela.¹⁸⁸ Budući da je oružana borba tijekom ljeta 1942. godine uglavnom zamrla, partizani se okreću već prokušanoj tehnici širenja letaka protuustaškog sadržaja. Tako oružnička postaja u Klanjcu izvještava Kotarsku oblast Klanjec o širenju komunističkih letaka 29. kolovoza 1942. godine.¹⁸⁹ "Antun Fajt iz sela Gorkovca ... izjavio je da je on 27. ov. mj. oko 18 sati došao u Nove Dvore radi kupovanja otave.... i pokraj puta na ledini opazio dosta debelo previjenog papira tamne boje.¹⁹⁰ Misleći da su to možda nekom ispali neki ugovori, iste je podigao i provizorno pogledao, ali kada je počeo čitati vidio je, da se nešto radi protiv države, brzo je metnuo u džep i pošao odmah kući." Fajt je letak predao ustaši Janku Vlahoviću koji ga je prosljedio dalje. Kad su Vlahovića pitali zna li tko je mogao ostaviti letak pored puta odgovorio je "da on sumnja na ljude iz okolnih sela, koji se još do danas nisu upisali u Ustaški pokret i da oni mrze ustaše..."

¹⁸⁵ VA VII, fond NDH, kutija 71, reg. br. 7/2-1 i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 460.

¹⁸⁶ O ovim akcijama vidi u: AIHRPH, KP 43/48 i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 483-488.

¹⁸⁷ HDA, fond Velika župa Zagorje, kutija 22, 507/42 i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 491, 492.

¹⁸⁸ AIHRPH, KP – 10, 219 i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga II, Zagreb 1984., 506-514.

¹⁸⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 13, 969/42.

¹⁹⁰ Radi se o broju 2 "Glasa Hrvatskog zagorja" za srpanj 1942. godine.

U susjednoj Štajerskoj istovremeno su partizani vrlo snažno djelovali tako da su se vlasti Nezavisne Države Hrvatske bojale da im se ne bi pridružili Slovenci na radu u zagorskim rudnicima i tvornicama uz granicu.¹⁹¹ Osim toga, kotarske oblasti su svakodnevno izvještavale o stanju na svojim područjima nadležnu Veliku župu. Tako je Kotarska oblast Klanjec izvijestila Veliku župu Zagorje da su se na klanječkom području sredinom rujna pojavili partizani. U strahu od partizana, klanječka Kotarska oblast partizanima naziva četrnaestoricu dezertera koji su se očigledno izgubili pobjegavši iz njemačkog vojnog logora u Šleskoj. Oni i sami izjavljuju Martinu Skomini, koji im je pokazao put prema Sutli, "da su se u našu državu (NDH, *op.a.*) prebacili kod Samobora, jer da su bili istjerani od Talijana i da sada imaju jedino želju opet prebaciti se u Sloveniju"¹⁹²

Josip Tucman Crni

Možda najbolje o stanju u Hrvatskom zagorju u drugoj polovici 1942. godine govori izvještaj Josipa Tucmana Crnog¹⁹³ Povjerenstvu CK KPH u Zagrebu.¹⁹⁴ On u izvještaju od 12. listopada 1942. godine piše ovako: "Ovdje je stanje vrlo zategnuto. Ima mnogo provokatora koji obilaze po selima i ispituju seljake na razne načine. Prikazuju se kao šumari i kao bjegunci iz Njemačke." On navodi da su početkom listopada 1942. godine na taj način otkrili partijsku organizaciju u krapinskom kotaru. "I tako ti družu u krapinskom OK nema više skoro nikakvih mogućnosti da se na koga osloniti, jedino što ima u kotaru Klanjec, ali i tu je dosta oslabilo. Ona diverzionna grupa što sam je bio formirao od vojnih bjegunaca potpuno se je razbjegla poslje ovih svinjarija koje su se ovdje dogodile. Jedan dio je otišao u vojsku, a drugi koji su još doma prosto bjegaju predamnom i nedaju mi se ni pokazati. Oni kažu da sam ja njim rekel da čuju

¹⁹¹ Zbog toga su predlagali preseljenje Slovenaca naseljenih uz granicu natrag u Treći Reich, tj. u Štajersku (HDA, V. župa Zagorje, kutija 13, 1050/42).

¹⁹² HDA, V. župa Zagorje, kutija 13, 1101/42.

¹⁹³ Josip Tucman Crni je rođen u Kupljenovu 1907. godine. Do 1936. godine je radio kao postolar u Zagrebu. Član je Komunističke partije od 1939. godine. Godine 1940. osnovao je partijsku organizaciju u Kupljenovu. U NOB-u sudjelovao je od 1941. godine, prvo kao sekretar KK KPH Zagreb, a od studenog 1941. kao član Okružnog komiteta KPH Zagreb. Godine 1942. dolazi u Okružni komitet KPH Krapina najprije kao član, a onda kao sekretar. U listopadu 1943. postaje član Oblasnog komiteta Zagreb. Nakon Drugog svjetskog rata izabran je za narodnog poslanika Zagrebačkog kotara u Saveznoj narodnoj skupštini (*Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 60).

¹⁹⁴ AIHRPH, KP – 81/2949 i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 383-385.

doći partizani i da bi se oni njima pridružili. Ja sam njim stvarno to govorio, ali to ste nam i vi rekli, da ćete njih poslati.” U zaključku Tucman pokušava opravdati Zagorce, iako se ljuti na njih da su kukavice. Doduše, njihov neodlazak u partizane je razumljiv budući da u blizini ne postoji oslobođeni teritorij, a ni oni sami nisu dovoljno motivirani. “Druže ja ti kažem da ovdje uslet svih pokušaja neće biti moguće formirati od samih Zagoraca odrede partizana, jer oni su ti prevelike kukavice. Ja sam mislio kad sam formirao diverzionu grupu da će to biti jezgra oko koje će se okupljati ostali neza-dovoljnici i tu sam doživio krah, barem za jedno vreme inače ti je stanje takvo, u vojsku zoveju sve više i ljudi nerado idu, ali kažu da su tu partizani mi bi išli k njima ali ovako se ne usudimo ostatu doma jer nema tko da nam štiti familiju a i nas će postreljati.”

Tucman piše da ih “uči kako nek se skrivaju, odgovorim im kako to nije točno da će njim familiju dirati, ali bez uspjeha”. Na kraju zaključuje da tu i tamo netko ostane kod kuće, ali da za neki značajniji otpor nisu. Osim toga, očigledno je da kada dođe do nekog većeg pritiska, dezertteri se javljaju u vojsku. Zanimljivo je kako Tucman tvrdi da se čak i pripadnici partijske organizacije u Bedekovčini toliko boje s njim sa-stati da im već tri mjeseca nije uspio odnijeti materijale. Razlog tome strahu su borbe do kojih je došlo na početku svibnja 1942. godine na njihovom području. Tucman traži da mu Povjerenstvo CK KPH pošalje nekog pouzdanog borca, po mogućnosti dezerttera Viktora Palanovića iz općine Veliko Trgovišće koji je trenutačno na Žumberku jer je za njega Tucman doznao “da je dosta svjestan i marljiv”. Naime Tucman se uistinu nije imao na koga osloniti, već je gotovo sve zadatke morao obavljati sam. Na kraju navodi da je gotovo potpuno bez novaca, jer oni koji su pristupili partijskim organizacijama u zagorskim kotarevima su uglavnom jako mladi i nemaju posla, pa ne mogu novčano potpomagati partizane.

Iz ovog pisma jasno vidimo kako je partizanski pokret potpuno zamro na području Hrvatskog zagorja iza svibanjske katastrofe. Nakon pokolja kod Mihovljana i uhićenja u stubičkom kraju, nitko nije mogao uvjeriti zagorskog seljaka da mu se neće ništa dogoditi ukoliko ode u partizane. Za uspjeh je bilo potrebno ono što i Tucman u svojem izvještaju spominje, a to je u svakom slučaju oslobođeni teren, područje koje je oslobodila partizanska vojska i kamo bi se dezertteri iz domobranske vojske i njihove obitelji mogli skloniti. Tucman navodi da se obiteljima dezerttera ništa ne bi dogodilo, a zaboravlja da Zagorci imaju pred sobom živ primjer sela Poznanovec u kojem stradavaju i ljudi potpuno neumješani u ustaško-domobransko-partizanske sukobe. U izvještaju Okružnoga komiteta KPH Zagreb Centralnome komitetu KPH o radu za rujna 1942. rečeno je vrlo jasno i sažeto ono što je Tucman opisivao “slikovito”. Kad se navodi podatak o radu komunista na području općine Orosavlje stoji da “ni ovdje nije bilo nekog življeg rada zbog hapšenja, koja su vršena u toku ovog ljeta. 15 simpatizera je uhapšeno, pa su se drugovi prepali aktivnog rada”¹⁹⁵

U listopadu 1942. godine u Hrvatskom zagorju se prolazno pojavila oveća grupa partizana koji su sa Žumberka išli na Kalnik.¹⁹⁶ Ove partizane su zamijetili mješta-

¹⁹⁵ AIHRPH, KP – 14/469 i u: *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 537-541.

¹⁹⁶ Partizani su se s područja Žumberka kretali preko Save kod sela Brdovec kraj Zaprešića, a zatim podnožjem Medvednice preko područja Marije Bistrice i Zlatar-Bistrice do prvih obrona-

ni Stubičkog Strmca, pa su to kretanje prijavili vlastima nakon njihova odlaska.¹⁹⁷ Do borbe između ustaša i domobrana te partizanskih jedinica tom prilikom nije došlo, iako je Veliki župan župe Prigorje obavijestio Prvi domobranski zbor o kretanju partizana na području Donje Stubice. Cilj partizana je u tim trenucima bio da se u zagorskim brdima stvori slobodno područje odakle bi se mogla napadati veća ustaška središta, ali i izvoditi diverzije na željezničkim prugama i drugim vrstama prometnica. Marko Belinić, zamjenik političkog komesara Druge operativne zone NOP odreda Hrvatske, u pismu koje piše Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske spominje činjenicu da su diverzanti – partizani uništili prugu kod Velikog Trgovišća da bi odvratili pažnju ustaša i Nijemaca od partizana sa Žumberka koji su prolazili južnim Hrvatskim zagorjem kako bi se domogli Kalnika.¹⁹⁸ Tračnice su prema izvještaju Kotarske oblasti Klanjec bila odvijene i vlak je iskliznuo, a pritom su smrtno stradale dvije osobe.¹⁹⁹ Zbog diverzija koje su se od tada učestalo događale na pruzi, Velika župa Zagorje je odlučila 20. studenog 1942. godine ukinuti noćne vlakove kroz Hrvatsko zagorje (pruga između Zagreba i Varaždina).²⁰⁰

O putovanju žumberačke grupe do Kalnika kroz Hrvatsko zagorje više doznajemo od zarobljenog partizana Ljudevita Goričkog, kojeg su oružnici postaje Zabok 27. listopada 1942. godine uhvatili na spavanju u selu Špičkovina kod Bedekovčine.²⁰¹ On tvrdi kako je četrdeset petero partizana prešlo preko Save kod Brdovca u njegovoj grupi i kako je "sastanak prve Zagorske partizanske čete (kako on naziva svoju čet, *op.a*) sa dvema četama iz Slavonije (Kalnički odred, *op.a*) bio urečen – zakazan u Kalniku kod planinarskog doma..." Gorički je sve ispričao oružnicima, te istovremeno odao imena svojih pretpostavljenih i svojih kolega. Naveo je i podatak da je putem desetak partizana dezertiralo. To mnogo govori o motiviranosti za borbu. Karakteristično je da se partizanske grupe iz Slavonije i zagorsko-žumberačka grupa nisu dogovorile o tome kada će se sastati pa je uslijed toga došlo do lutanja zagorske grupe. Gorički navodi kako je njegova grupa došla na Kalnik, ali kako nije mogla naći slavonske grupe, vratila se istim putem prema Hrvatskom zagorju i Zagrebu. To je vjerojatno djelovalo vrlo demoralizirajuće na borce, a osim toga u mjestima kroz koja su se vraćali dočekivali su ih domobrani i ustaše u zasjedama, pa su se, osim protiv vlastite nemotiviranosti, morali boriti još i protiv njih.

ka Kalnika gdje su se spojili s Kalničkim odredom koji je formiran u selu Bijela kod Daruvara 10. listopada 1942. godine. Uz put do Kalnika žumberački partizani imali su nekoliko okršaja i izvan navedene rute (*Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 95).

¹⁹⁷ VA VII, Fond NDH, kutija 14, reg. br. 14/1 – 6 i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 390, 391.

¹⁹⁸ VA VII, Fond NOB, kutija 10, V. reg. br. 14/1 a i u: *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 430-432.

¹⁹⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1316/42.

²⁰⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1543/42.

²⁰¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1409/42; O tim događajima iznosi i podatke Izidor Štok, "Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 351-366. Izidor Štok iznosi događaje nakon mnogo godina tako da su neki datumi i pojedina zbivanja pogrešno zabilježena.

Nekako u isto vrijeme kada su spomenuti partizani prolazili područjem Hrvatskog zagorja da bi se domogli Kalnika, u Poznanovcu je netko ubio poznatog ustašu, vlasnika tvornice kože, Janka Rukljača. On se nalazio 15. listopada 1942. godine "na svojoj oranici u blizini svoje kuće u Poznanovcu sam". Čini se da se odjednom u njegovoj blizini našao neki čovjek, koji je s njim razgovarao, da bi zatim "počeo samokresom pucati na u predmetu navedenog" (na Rukljača, *op.a.*).

Ustaše su s razlogom sumnjali da se radi o ubojstvu političke naravi. Naime, Rukljač i sam pritslaica ustaškog pokreta, imao je tri sina koji su dijelili očevo mišljenje te su stoga vlasti sumnjale da je ubojstvo počinio čovjek iz okolice ili iz samog Poznanovca. Drugi razlog ubojstva ovog čovjeka bila je, prema mišljenju kotarskog predstojnika Draščića, Rukljačeva tvornica kože u Poznanovcu koja je svojim proizvodima opskrbljivala zlatarske i zagorske ustaše. Njegovim ubojstvom je na neko vrijeme stao rad tvornice pa je prema držanju ustaša, to bio saboterski pokušaj.²⁰² Nakon ubojstva Rukljača uhvaćeni su Alojz i Rudolf Mrkoci. Oni su navedenog dana sijali pšenicu na svojim njivama koje su oko 150 metara udaljene od mjesta na kojem je ubijen Rukljač. Tog čina se prisjeća njihov brat i sin Dragutin Mrkoci: "Oca su uhapsili u tvornici 'Zagorka' gdje se već nalazio na radnom mjestu u poslijepodnevnoj smjeni, a brata na putu k 'bajeru', kamo se pošao skloniti, kada je bio obaviješten da su oca uhapsili u tvornici i upozoren na nailazak ustaša prema našem zaseoku".²⁰³ Osim njih dvojice, uhvaćen je i Ivan Mrkoci. Sve su ih, s lisicama na rukama odveli u Poznanovec, u tvornicu kože, gdje su ih pojedinačno ispitivali. Nitko od njih nije znao tko je uistinu ubio Rukljača, ali su glavno-optuženog Alojza ustaše smatrali ubojicom koji je navodno s udaljenosti od 150 metara iz puške pucao na Rukljača, dok su Rudolf i Ivan Mrkoci bili optuženi kao očevidci.

Nakon ispitivanja, optužene su odveli u zatvor u Zlatar, gdje su ostali sedam tjedana. Brinući se za njihovu sudbinu, Dragutinova majka i Alojzova supruga, učinila je vrlo hrabru gestu uputivši se udovici ubijenog Rukljača, Dragi Rukljač. Prema navodu Dragutina Mrkocija, Draga Rukljač je na molbe njegove majke obećala da će intervenirati za nevine Poznanovčane kod oružničkog natporučnika u Krapini, Rukavine. Nekoliko dana nakon toga, majka se uputila Rukavini i molila ga da pusti zatvorenu trojku na što joj je on rekao da se vrati kući i čeka njegov dolazak u Zlatar. Rukavina je, došavši u Zlatar, tražio jamstvo da optuženi neće napustiti mjesto boravka i uputiti se u partizane. To jamstvo trebalo je potpisati sedmero svjedoka, "što je značilo – za svakog okrivljenog dvojica, a sedmi, trebao je jamčiti za sve". "Jamstvo se davalo potpisom na zapisnik i dizanjem dva prsta desne ruke do glave Isusa na križu, koji se nalazio na stolu." Dragutin Mrkoci i njegova majka pronašli su trojicu svjedoka, dok su Ivanovi pronašli preostalu trojicu. Sedmog svjedoka nisu ni tražili. Kad su svjedoci došli u Zlatar kako bi potpisali zapisnik, izbio je spor jer su ustaše tražili da svi jamče za sve, a ne po dvojica za jednoga. Ipak, svi su potpisali. Međutim, neko vrijeme nakon puštanja, Rudolf i Alojz Mrkoci otišli su u partizane na Kalnik. To je među svjedocima izazvalo paniku. Prijetila je opasnost da svjedoci interveniraju kod ustaša u vezi s tim pitanjem pa je Rudolf vraćen u selo.

²⁰² HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1286/42.

²⁰³ O uhićenju Alojza, Rudolfa i Ivana Mrkocija zbog Rukljačovog ubojstva vidi u Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 142-146 i 153-154.

Ubrzo pozvan u domobrane te je, umjesto da se prijavi u Varaždin, dezertirao kod Konjščine i ponovo pobjegao na Kalnik. Nakon tog odlaska u partizane, jedan od svjedoka je od straha napravio samoubojstvo. Radilo se o Josipu Mrkociju. U oproštajnom pismu napisao je da je to učinio zato što se "Lojz odmetnuo u šumu, a on je za njega prisegao".

Uz ubojstvo Rukljača vezan je još jedan, nešto kasniji događaj, koji je također važan za razumijevanje djelovanja "partizanskih grupa" u mjestu Poznanovcu. Naime, svega tri mjeseca kasnije, u Poznanovcu je ubijen Franjo Malosej, starješina sela, pripadnik ustaškog pokreta.²⁰⁴ Zbog ovih je događaja 25. veljače 1943. godine, veliki župan tražio kotarskog predstojnika u Zlataru da "uzme najžurnije u proučavanje pitanje poduzimanja mjera protiv žitelja u pomenutim selima (misli na Lug Ponanovečki i Poznanovec, *op.a.*) napose onih, koji su sumnjivi zbog komunizma ili su inače u rodbinskim ili drugim vezama sa partizanima".²⁰⁵

Dijelovi Kalničkog odreda napali su oružničku postaju u Zaboku 2. studenog 1942. godine. Oružnici su taj napad odbili. Ipak, partizani su opljačkali poštu i željezničku stanicu, a na stanici su još zapalili vagon te skladište. Zanimljivo je da trojicu zarobljenih ustaša nisu ubili već su im oduzeli oružje i odore.²⁰⁶

Paljenju stanice se navodno suprotstavio Izidor Štok, a navodi i činjenicu da su uništili kompoziciju od deset vagona.²⁰⁷ Nakon napada na Zabok partizani su se povukli prema selu Črešnjevec.²⁰⁸ Oružnika iz Velikog Trgovišća nije bilo dovoljno da bi napali skupinu od 150 do 200 ljudi koji su bili naoružani strojnicama i zato su čekali pojačanje. Pojačanje je stiglo tek noću. Domobrani i ustaše su čitavu noć čekali pod brdima na kojima su bili partizani, da bi tek ujutro napali. Međutim, kada su se popeli na brdo, vidjeli su da na brdu nema nikoga, iako su ustaše i domobrani cijelu noć pucali prema partizanskim položajima na kojima partizana više nije bilo.

Dana 5. studenog 1942. partizani su napali Đurmanec u kojem su izveli sličnu akciju kao i u Zaboku.²⁰⁹ Ustaše su zbog nervoze vrlo često znali sami prouzročiti zabunu.

²⁰⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 18, 112/43.

²⁰⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 18, 259/43.

²⁰⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1404/42; HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1414/42.

²⁰⁷ Štok, I. "Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 357.

²⁰⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1429/42.

²⁰⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 14, 1441/42; 1457/42. Nakon te akcije Ustaška nadzorna služba je uhvatila 23. studenog sedam osoba iz Đurmanca; to su bili Leopold Horvat (manipulativni vježbenik), Stjepan Mikša (namještenik pilane), Stjepan Škrlec (ustaški tabornik), Gretić (trgovачki pomoćnik), Dragutin Broz (povjerenik radničke komore u Krapini), Vladimir Samec (postolarski obrtnik iz Krapine) i Stjepan Nežmahen (trgovac i gostioničar iz Krapine). (Vidi dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1586/42). Osim toga, nakon što su pokupili novac iz željezničke i općinske blagajne partizani su se povukli u šume Macelja. Ondje su se u zaseoku Kranjčeci smjestili u kuće, a koliko se čini i prespavali. Nitko od seljaka nije prijavio njihov boravak u selu pa je dan kasnije Jure Francetić dao uhititi sve muškarce iz toga sela. Međutim, budući da nisu postojali dokazi protiv njih, ustaše su ih pustili (vidi dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1647/42).

Zbog saznanja da se u blizini Krapine nalazi veća skupina partizana, u noći sa 7. studenog na 8. studeni ustaški stražari rudnika Mirna kod Radoboja digli su lažnu uzbunu, oglašivši kako su partizani napali rudnik. Netko je usred noći ispalio iz vatrenog oružja u blizini rudnika pa su nervozni stražari odmah pozvali pojačanje iz Krapine. Na kraju se ispostavilo da su sami ustaški stražari to ispalili misleći da se u blizini nalaze partizani.²¹⁰ Partizani su, međutim, iz Đurmanca i Gornjeg Jesenja preko Ivanca stigli natrag na Kalnik.²¹¹ Iz opisanih događaja možemo zaključiti da partizani tada nisu imali ambicije voditi borbe s ustašama i domobranima u Hrvatskom zagorju. Također se nisu sukobljavali ni s manjim skupinama, koje su zasigurno mogli pobijediti, a nisu činili štetu na privatnim objektima. Palili su, uništavali i pljačkali isključivo državnu imovinu. Njihove akcije su bile planirane i promišljene, što dokazuje i činjenica da su zaobilazili manja mjesta i zaselke, a ciljano napadali središta općina. Sama prisutnost partizana činila je domaće ustaše nervoznima, a budući da nisu bili naviknuti na borbu dolazilo je do zabuna i nesigurnosti, što je dovodilo do lažnih uzbuna.

11. Napad s Kalnika

Na Kalniku su partizani imali znatno više uspjeha nego na području Hrvatskog zagorja. Naime, osim što na Kalniku ima pravoslavnih žitelja, koji doduše nisu bili masovno odvođeni u logore i ubijani, kao što je to bio slučaj s pravoslavnim Srbima na Baniji ili Kordunu, ali koji su u znatnoj mjeri osjetili druge oblike ustaškog terora (preseljavanje stanovništva i prijelaze na rimokatoličku ili grkokatoličku vjeru), postojao je i koridor kojim je Kalnik bio povezan preko Bilogore s oslobođenim područjima na Psunju i Papuku. Na taj je način bilo znatno lakše organizirati povlačenja u slučaju opasnosti ili osigurati logističku podršku.

Ustaše su zajedno s domobranima 29. studenog 1942. godine krenuli u opću ofenzivu na planinu Kalnik. Partizani su nedugo prije toga nizom akcija u ludbreškoj Podravini dali naslutiti da se velik broj njih nalazi na planini Kalnik.

U ofenzivi 29. studenog 1942. godine sudjelovale su ustaške i domobranske jedinice iz Novog Marofa, Križevaca, Koprivnice, Ludbrega, Varaždinskih Toplica i Varaždina. Kalnički odred se podijelio na tri dijela: jedan dio je otišao na Bilogoru, drugi je krenuo prema Zagrebu, a treći se uputio na Ivanščicu. Partizani su za ofenzivu saznali tek 28. studenog 1942. i u svojim izvještajima iznose kako su se snašli. "Put našeg prvog bataljona, ispunjen različitim peripetijama završio je sa punim uspjehom, makar neprijatelj uspio da nas razbije u povratku u nekoliko grupa. Mi se ponosimo time što smo Paveliću i cijeloj njegovoj bandi sjeli na šiju, pod nosom Zagreba, na samom Sljemenu, mi se ponosimo time što smo desetak dana proveli

²¹⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1517/42. Već prije samog "napada" zapovjednik osiguranja rudnika "Mirna" kod Radoboja je tražio podizanje utvrda oko rudnika zbog mogućih partizanskih napada (vidi dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 16, 1815/42).

²¹¹ Štok, I. "Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 358-361.

u srcu Zagorja, boreći se krvavo s njegovim hordama i tumačeći narodu liniju naše Narodno-oslobodilačke borbe. Mi smo održali mitinge u Kolarcu, Mariji Bistrici, u Lazu, Šagudovcu i Svetom Mati.”²¹² (misli na Svetog Mateja, *op.a.*). Ustaše su svjesni da njihova ofenziva nije uspjela. Župska redarstvena oblast u Varaždinu to jasno kaže već 2. prosinca 1942. godine: “Kako se iz svega napried izloženog vidi, partizani su bili točno obaviješteni o početku vojne akcije proti njih na području Kalnika, koja je zaista počela danom 29. XI. t.g. Da izmaknu vojnim potjerama uputili su se preko Ljubelja, Kolarca, sela Drašković, Bisaga, Huma i Brezničkog Huma u više grupa u raznim pravcima Velike župe Zagorje i župe Prigorje, odnosno kotarevima Ivanec, Zlatar i Donja Stubica. Zapovjedništvo potjernih odjela nije pravovremeno zatvorilo taj stari i poznati put i prolaz partizanima, te uslijed tog propusta došlo je do sviju u današnjem izvještaju pomenutih partizanskih napada, kojima su stradali mnogi životi, a i pretrpljena ogromna materijalna šteta.”²¹³

Prvi bataljun Kalničkog odreda kretao se preko Kolarca, Marije Bistrice i Laza do Sljemena, a potom su se povukli na Bilogoru. Prva akcija koju su poduzeli u Hrvatskom zagorju bila je ona u rudniku Peščeno kod Konjščine. Ondje su, naime, razoružali domobrane koji su držali stražu, i od kojih su se trideset četvorica priključili partizanima, dok su ih dvadeset šest partizani pustili gole i bose da se vraćaju od Marije Bistrice do rudnika. U rudniku partizani nisu napravili nikakvu štetu.²¹⁴

Partizani su tada prvi puta zauzeli Mariju Bistricu. O ulasku u Mariju Bistricu piše u izvještaju Štaba Kalničkog NOP odreda Štabu Druge operativne zone od 21. prosinca 1942. godine:²¹⁵ “Naš ulazak u Mariju Bistricu odjeknuo je široko. ... Kod ulaska u mjesto dočekale su nas opatice, koje su s mirom promatrale likvidaciju pošte i općine, izjavivši partizanima da ih se one ne boje, jer znadu da im mi nećemo ništa učiniti. Miting koji je uveče održan, bio je prilično posjećen²¹⁶. U samom mjestu izdali smo letak i podijeli ga na mitingu.”²¹⁷ Partizani su se čak i našalili s vlastima NDH te su ih nazvali iz Marije Bistrice. U izvještaju ustaške vlasti o tome stoji: “Tu se je pogrdnim riječima izrazio o Poglavniku i izrekao izvjesne prijetnje na naslov Varaždinskih Ustaša.”²¹⁸

²¹² VA VII, fond NDH, kutija 1699, reg. br. 6/2 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984, 771-778.

²¹³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1649/42.

²¹⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1661/42.

²¹⁵ O ulasku u Mariju Bistricu piše i Izidor Štok u navedenom članku. On kaže kako je samo dvadeset i pet žandara branilo Mariju Bistricu, a oni nisu očekivali dolazak partizana te su se odmah predali.

²¹⁶ Na mitingu je navodno bilo prisutno 200 ljudi. (Štok, I. “Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)” u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, 362).

²¹⁷ VA VII, fond NDH, kutija 1699, reg. br. 6/2 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 771-778.

²¹⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1649/42. Navodno je Joža Horvat nazvao ustaše u Varaždinu (Štok, I. “Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)” u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 362).

Mještani Marije Bistrice pozdravljaju fašističkim pozdravom (HPM MRNH 11662-16A)

Prvi bataljun je iz Marije Bistrice produžio prema selu Laz na sljemenskom bilu. Ondje je, prema partizanskom izvještaju, "narod počeo plakati" strahujući da će partizani nasilno odvoditi muškarce i uništavati i pljačkati kuće. Izbjegavajući borbu s ustašama i domobranima, partizani su došli do Gornje Stubice, a potom su se, odjeveni u domobranske uniforme, popeli na Sljeme i ondje "unovačili" dvadesetak domobrana u svoje redove, a ostale razoružali. Nakon Sljemena se prvi bataljun spustio u dolinu rijeke Krapine, na područje između Luke i Velikog Trgovišća (vjerojatno Žeinci) te su se ondje sukobili s ustašama. Ustaše u svojem izvještaju iznose da je 6. prosinca 1942. godine u bitci sudjelovalo oko tristo partizana te da su u borbi stradala njih dvadeset četvorica, dok su sedmorica zarobljena. Ustaše su imali četvoricu mrtvih i dvanaest ranjenih.²¹⁹

Prvi bataljun Kalničkog odreda krenuo je odande prema krapinskom kraju. U Petrovsko su došli u noći sa 7. prosinca na 8. prosinac. Ondje su spalili sve spise i knjige koje su pronašli u općini, a od pljačke blagajne su odustali budući da općinski bilježnik nije imao ključeve od blagajne. Potom su otišli u selo Strahinje Radobojsko u

²¹⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1764/42. Sasvim druge podatke donosi Izidor Štok. On kaže da su ustaše petnaest puta jurišali na partizanske položaje i da su pritom stradala dvojica, a bila ranjena trojica partizana. Ustaše su, smatra on, imali deset mrtvih. Sasvim je izvjesno da se istina nalazi negdje između, ali kako pobjednici pišu povijest, u literaturu je uvršten podatak Izidora Štoka. Štok, I. "Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, 363. U jednom izvještaju koji je pisan već 10. siječnja 1943. godine navodi se da se u toj borbi petnaest domobrana Srba koje su partizani "unovačili" na Sljemen predalo, zajedno s oružjem ustašama (VA VII, fond NOB, kutija 1600, reg. br. 5/3 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 830-832).

kojem su postavili straže kako nitko ne bi mogao otići izvan sela i dojaviti ustašama da su u selu partizani, ali odmah nakon što su napustili selo, seljani su otišli u ured kotarske oblasti u Krapini i u općinu Radoboj te tamo prijavili da su se u njihovu kraju zadržavali partizani. Redovito se tražilo da seljaci prijave svakog partizana kojeg prepoznaju. Tom je prilikom bio prepoznat Izidor Štok iz sela Podgore, koji je bio sudionik Španjolskog građanskog rata.²²⁰ Iz Radoboja su partizani nastavili šumovitim obroncima Strahinjšćice prema Ivanščici i preko Hrašćine natrag na Kalnik. U izvještaju Kotarske oblasti u Zlataru od 11. prosinca 1942. godine stoji kako su u pojedinim mjestima na putu između Lobora i Hrašćine partizani "prisilili" seljake da ih vode od sela do sela prema Kalniku. "Po pripovjedanju ovih vodiča svih je moglo biti najmanje oko stotinu, a svi su oboružani uglavnom puškama a na njima se vidjelo da su vrlo umorni."²²¹ Kao što sam već spomenuo, na svojem je putu prvi bataljun održavao propagandne govore nadajući se da će zagorski seljaci pristupiti partizanskom pokretu. No, usprkos njihovim nadanjima samo je neki "siromašni zidar u Kolarcu" pristupio nakon "mitinga" partizanima. Za ostale Zagorce u svojem izvještaju kažu: "U prvom redu, hrvatski narod u ovim krajevima još nije doživio fašizam u njegovoj potpunosti. Doduše, svi oni govore o nesmiljenoj pljački koju ustaše vrše nad njima. Svi nam oni pokazuju pocijepana odijela i cokule, tuže se na karte i gospodu, kukaju za svojim sinovima u domobranstvu, ali sve je to premalo. Oni još uvijek vjeruju, da im je glava sigurnija u Pavelićevoj vojsci, gdje se nadaju da će se nekako izvući i otslužiti vježbu i na svaki naš poziv izgovaraju se ženama i djecom, bolestima itd. ..."²²²

Treći bataljun, koji se kretao od Kalnika prema Ivanščici, svoje prve akcije je izveo u rudniku Zajezda te kamenolomu Gotalovec. Dana 1. prosinca stotinjak partizana je došlo do rudnika u Zajezdi i ondje su razrušili centralu te odnijeli 104 kilograma eksploziva i 37 258 kuna. Iz kamenoloma Gotalovec uzeli su samo pisali stroj, a zatim su prešli preko planine Ivanščice prema selima u ivanečkoj općini.²²³ Kao i pripadnici prvog bataljuna, i pripadnici trećeg bataljuna su držali mitinge, ali bez uspjeha. Najveći uspjeh trećeg bataljuna bilo je oslobađanje pet sovjetskih vojnika iz njemačkog zarobljeništva. O tome je izvijestio i broj "Borbe"²²⁴ pod naslovom "Naša najpleša pobjeda". Zanimljivo je kako je stanovništvo navodno reagiralo kada su partizani zajedno s crvenoarmejcima prolazili prema Kalniku. "... Narod je dolazio da vidi i da pozdravi sovjetsku braću. Neopisive su scene kako su starci, koji su nekad bili u ruskom zarobljeništvu i ondje naučili ruski, pozdravljali i grlili 'tovarišće'. Već unapred išao je glas da s nama kreću Rusi, a jedan nam je seljak pričao, da ih je na svoje oči 'videl i da su veliki kak jegnjedi i da im se šinjeli po zemlji vleču.'²²⁵

²²⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1734/42.

²²¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1749/42.

²²² VA VII, fond NDH, kutija 1699, reg. br. 6/2 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 771-778.

²²³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 15, 1648/42, 1649/42.

²²⁴ *Borba*, 23. decembar 1942., 1.

²²⁵ VA VII, fond NDH, kutija 1699, reg. br. 6/2 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga III, Zagreb 1984., 771-778.

12. Obnavljanje rada Komunističke partije u Hrvatskom zagorju

Premda su kalnički partizani djelovali u prosincu 1942. godine u Hrvatskom zagorju, rad Komunističke partije nije tada ondje značajnije zaživio. Djelovali su pojedinci, pa čak i manje skupine, ali u seljačkoj masi KP nije imala uporišta. Štoviše, krajem studenog 1942. godine došlo je do "provale" partijske organizacije u Krapini, te su tom prilikom uhapšeni Stjepan Kovačec, Stjepan Nežmahen²²⁶, Petar Richter i Ivan Božić. Oni su 21. siječnja 1943. godine osuđeni na kaznu strijeljanjem, s tim da je smrtna kazna izvršena samo nad Stjepanom Kovačecom, dok je drugima kazna pretvorena u doživotnu tamnicu i dvadeset godina teške tamnice. Najveći "grijesi" bili su pripisani Stjepanu Kovačecu, koji je bio "član komunističke stranke, član kotarskog komunističkog komiteta i sekretar općinskog komiteta u Đurmancu"²²⁷ te se istakao u nizu diverzantskih akcija protiv ustaša. Nežmahen i Richter su prikupljali "narodnu pomoć", a Božić je davao "narodnu pomoć". Taj udarac je još više oslabio djelovanje komunista u Zagorju. U tom razdoblju je Josip Tucman-Crni, sekretar OK KPH Krapina, bio poslan na "kurs" izvan Hrvatskog zagorja, te je kao svojeg zamjenika ostavio Franju Tuđmana – Franceka.²²⁸ Franjo Tuđman je redovito izvještavao Povjerenstvo CK KPH o stanju u Hrvatskom zagorju, ali, koliko se čini, njegovim radom to povjerenstvo nije bilo zadovoljno. "Drug Francek je dobar tehničar, tehnika pod njegovim rukovodstvom radi dobro i brzo, ali on nije dorastao da politički rukovodi jednim okrugom, a i brzoplet je pa nam je slao nedovoljno provjerene izvještaje."²²⁹

²²⁶ Stjepana Nežmahena su ubili ustaše 26. prosinca 1944. godine, a njegovu je smrt prijavila Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača njegova supruga Julka Nežmahen koja je tražila da se za smrt njezina supruga optuži Josip Večarić iz Orešja (HDA, ZKRZ-ZH, kutija 369, 27004-27006).

²²⁷ AIHRPH, NG, kutija 482, fasc. I i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985, 137, 138. Kasnije su Nežmahen, Božić i Richter oslobođeni iz logora Lepoglava akcijom partizana 13. srpnja 1943. godine (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 37, 38). Nežmahen je inače bio predsjednik kotarskog odbora HSS-a 1935. godine, a 1943. godine postaje u Macelju predsjednik JNOF-e te je na toj dužnosti sve do 1945. g. (HDA, SDS RSUP SRH, kutija 2, serija 01.23, Bivše građanske stranke na kotaru Krapina, 16, 17).

²²⁸ Franjo Tuđman rođen je 1922. u Velikom Trgovišću. U vrijeme Drugog svjetskog rata priključio se partizanima na području Hrvatskog zagorja i bio je pripadnik 10. zagrebačkog korpusa te je radio kao obavještajni časnik. Još prije završetka Drugog svjetskog rata upućen je u Beograd u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Nakon Drugog svjetskog rata radio je u Glavnoj personalnoj upravi Ministarstva obrane, u Generalštabu JNA, a završio je i Višu Vojnu akademiju (1955.–1957.). Od tada piše i povjesna djela. U Zagrebu je 1961. postao ravnateljem Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske čiji je ravnatelj do 1967. godine. Godine 1967. izbačen je iz Saveza komunista, smijenjen s položaja ravnatelja Instituta, a zabranjeno mu je i predavanje na Sveučilištu te je prisilno umirovljen. Razlog tome je Tuđmanovo "nacionalističko djelovanje". Neko je vrijeme zbog svojih stavova proveo i u zatvoru. Od 1990. do svoje smrti 1999. godine predsjednik je Republike Hrvatske (Hudelst, D. *Tuđman: biografija*, Zagreb 2004.).

²²⁹ AIHRPH, KP – 19/823 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985, 241.

Stoga je Povjerenstvo CK KPH poslalo Stjepana Ivekovića Bracu da održi savjetovanje u selu Ravnice u blizini Klanjca 6. veljače 1943. godine. Franji Tuđmanu je Povjerenstvo posebno zamjerilo što ih nije obavijestio o držanju četvorice zarobljenih komunista i simpatizera u Krapini. Tuđman nije javio o njihovom navodnom lošem držanju ni riječi, o čemu je Povjerenstvo saznalo "od nekih simpatizera".

Dana 6. i 7. veljače 1943. godine uistinu je održano partijsko savjetovanje Okružnog komiteta Krapina. Savjetovanje je otvorio Josip Tucman, a na samom početku je zaključeno da "rad partijske organizacije nikako ne zadovoljava tako da je u čitavoj Hrvatskoj najslabiji Krapinski okrug". Josip Tucman je podnio izvještaj o organizacijskom stanju koje je uistinu bilo katastrofalno. Naime, u čitavom krapinskom okrugu bile su uništene sve organizacije. Tako "u kotaru Klanjec rastepla se part. jedinica u Luci, koja je imala sedam članova, i u općini Veliko Trgovišće, koja je brojila 6 članova. U zlatarskom kotaru, koji je bio najbolji, nije ostalo ništa. U kotaru Pregrada bile su dvije jedinice, ali su provokacijom razbijene u jesen 1942. U kotaru Krapina, gdje je radio član OK drug Herceg bile su dvije jedinice, ali su u jesen 1942. hapšenjem razjurene. Sada u čitavom srezu nema ništa. (odnosi se na jesen 1942.g., *op.a.*).“ Navodeći trenutačno stanje, Tucman kaže da su se neke jedinice ipak oporavile i da sada postoje jedinice u Klanjcu, Ravnicama, Dubrovčanu, Luci, Krapinskim Toplicama, Loboru, Maču, Zlataru, Bedekovčini i Hrašćini-Trgovišću. Ukupan broj partijaca u Hrvatskom zagorju (izuzevši kotar Donja Stubica, koji potpada pod zagrebački okrug) bio je pedeset dvoje. Za obnavljanje rada partijskih organizacija u kotaru Zlatar je bio zaslužan Marko Mrkoci kojeg su posebno radi toga poslali u Zlatarski kotar. Član Povjerenstva CK KPH Ivo Marinković-Slavko²³⁰ je bio prisutan na ovom sastanku i oštro je ukorio rukovodstvo Okružnog komiteta ocijenivši da "u ovom okrugu naša Partija nije ispunila svoju zadaću", te je stoga odlučeno da se partijske organizacije "očiste od svih oportunisti, ... da se u Partiju uvedu novi borbeni drugovi koji su već prethodno isprobani i prekaljeni u radu i borbi postojeće članove Partije mastojati izgraditi... partijski rukovodioci treba da rade na vojnički, ratni način..."

Ivo Marinković je također na savjetovanju u Ravnicama smatrao potrebnim da se zauzme tvrdi stav prema onima koji ne ulaze u partizanske redove jer "ko je protiv naše Partije taj je i protiv narodnooslobodilačke borbe". Naime, tada je postalo sve jasnije da se Hrvatska seljačka stranka, koja je brojala najveći broj pristalica upravo u Hrvatskom zagorju, podijelila u tri tabora: desni koji je prišao, makar formalno, ustaškom pokretu (a tih je bilo podosta u Hrvatskom zagorju), neutralni koji je bio uz Mačekovu politiku čekanja (kojih je bilo najviše) i lijevo orijentirani koji su pristajali uz partizanski pokret (njih je bilo vrlo malo). Ovakav oštar stav nije pridonio tome da

²³⁰ Ivan Marinković-Slavko je rođen 1905. godine u Sutivanu na Braču. Od 1932. godine radi u koprivničkoj gimnaziji, a u okolici Koprivnice djeluje kao komunistički agitator. Marinković je proveo gotovo tri godine u zatvorima, a od 1939. sekretar je OK KPH za Karlovac, Kordun i Baniju. Godine 1940. postaje član CK KPH. Na Kordunu je u prvim godinama rata organizirao niz NOO-a, organizacija SKOJ-a i AFŽ-a. Od 1942. godine radi u Zagrebu na uspostavljanju veza s oslobođenim teritorijem i na prebacivanju ljudi na partizanski teritorij. U studenom 1942. organizirao je odlazak Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića u partizane. U veljači 1943. godine uhapsili su ga ustaše i ubili 21. travnja 1943. Za narodnog je heroja proglašen 1945. godine (*Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga I, Beograd 1975., 469-470).

se u partizanski pokret i Komunističku partiju priključe novi borci; štoviše iz Partije su isključeni Lacko i Antun Jakuš, članovi Okružnog komiteta, koji očigledno nisu učinili dovoljno za mobiliziranje domaćeg stanovništva u partizanske redove.²³¹ Što se tiče Hrvatske seljačke stranke, u izvještaju koji Josip Tucman piše svega mjesec dana nakon savjetovanja u Ravnicama, stoji da su se na području Krapinskih Toplica i Zagorskih Sela pojavile manje grupe bivših pripadnika Seljačke zaštite koje su održale tajne sastanke na kojima su kritizirali ustaški režim.²³² Naime, jedan od članova Komunističke partije je sudjelovao na sastanku, na kojem je rečeno da se Sovjetski savez bori za "slobodu svojeg naroda, a da HSS treba da iskoristi tu borbu". Ipak, spas su prije vidjeli u Rooseveltu kao "državniku, koji će spasiti naš narod". Koliko se čini, HSS-ovci su zazirali od komunista, gotovo jednako kao i ustaša, pa su smatrali da će svi komunisti biti uništeni "pet minuta prije dvanaest". Vjerojatno su se nadali da će Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države djelovati na uništenju jugoslavenskih komunista. Dana 15. ožujka 1943. godine Povjerenstvo CK KPH u odgovoru na pismo Josipa Tucmana iznosi stav da "osnovno što ih (Hrvatsku seljačku stranku, *op.a.*) rukovodi u toj njihovoj djelatnosti, jeste činjenica da uviđaju skori slom fašizma te se kao lješinari spremaju da poslije njegovog sloma zauzmu vlast i ponovo zajašu narodu na grbaču"²³³ Borba protiv Hrvatske seljačke stranke se nastavila i kroz borbu protiv "popova". Naime, konkretnim radom pripadnici nekadašnje Hrvatske seljačke stranke pridobivali su ljude za sebe. Partizane je najviše zabrinulo kada su bivši HSS-ovci počeli organizirati rad na gradnji cesta i kanalizacije. "Često naročito naglašavaju borbu protiv ustaša, ali i protiv partizana."

Očito su te frakcije nekadašnjeg HSS-a u prvoj polovici 1943. godine bile posebno jake na područjima oko Klanjca i Radoboja.

U isto vrijeme su se na području Donje Stubice pojavile bande koje su izjašnjavale kao partizani i pod tom krinkom činile razna zlodjela. Tako terenski radnik "Mirko" Kotarskom komitetu KPH Donja Stubica piše pismo u kojem ih obavještava da se na području Igrišća pojavila takva banda koja je jedne večeri na putu zaustavila seljaka "te ga u ime partizana odvela u šumu gdje su ga svukli do gola i objesili".²³⁴ Na sreću, taj se čovjek spasio, ali je nakon toga otišao u domobrane ili ustaše.

Nakon održavanja savjetovanja u Ravnicama u veljači 1943. godine, Okružni komitet Krapina izdao je proglas stanovništvu Hrvatskog zagorja u kojem ga poziva da stupi u narodnooslobodilačku vojsku.²³⁵ U proglasu komunisti najviše "igraju" na kartu nestašice živežnih namirnica. "U mnogim i mnogim seljačkim kućama ponestalo je već kruha i masti. Ono malo što se još nije oduzelo prodaje se po strahovito visokim

²³¹ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 208.

²³² AIHRPH, KP – 45/370 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985., 399-402.

²³³ AIHRPH, KP 81/2971 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985., 495.

²³⁴ AIHRPH, KP – 80/2916 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985., 288.

²³⁵ AIHRPH, KP – 88/3724 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985., 366-368.

cijenama, što naš zagorski svijet ne može kupovati, pošto nema novčanih sredstava." Isto tako se poziva na činjenicu da je Pavelić naredio rekviziciju masti, kukuruza, graha, pšenice i stoke pa se zaključuje da su Zagorce Pavelić i "njegove sluge ustaše osudili na smrt glađu".²³⁶ Nadajući se da će ovo ostaviti dojam na Zagorce, komunisti pozivaju vojne obveznike da ignoriraju pozive i da ne idu u "Pavelićevu vojsku", a da se mobilizacija u Pavelićevu vojsku treba pretvoriti u mobilizaciju u partizanski pokret.

Početkom ožujka 1943. godine komunisti su ponovo započeli s diverzijama na pruzi i napadima na željezničke stanice. Tako su u noći s 9. na 10. ožujka 1943. napali stanicu u Konjščini.²³⁷ Radilo se očito o partizanima s područja Svetoga Ivana Zeline. U roku od pet minuta domobrani koji su štitili stanicu bili su razoružani. Očigledno je da su domobrani čuvali svoj život i da ga nisu htjeli izlagati opasnosti u borbi s partizanima te da su nakon kratkotrajnog puškaranja mirno predali oružje jačem neprijatelju. Partizani su u ovakvim situacijama najčešće bili u prednosti, budući da su napadali mjesta na kojima su znali da se nalaze domobrani, slabo naoružani i nemotivirani za borbu.

Ubojstva Rukljača i Maloseja bila su tek uvod u međusobna obračunavanja na području Hrvatskog zagorja. Partizani su, likvidirajući istaknutije ustaše, unosili strah među ostale, a posebno među one koji su se istaknuli u akcijama protiv partizana i u lošem postupanju s partizanskim obiteljima. Dobar primjer za to je ubojstvo Tome Svećnjaka, ustaše iz Preseke kod Krapine, kojeg su ubila četiri napadača, "obučena djelomično u domobranska, a djelomično u civilna odijela".²³⁸ Napadači, kako ističe kotarski predstojnik Turkalj iz Krapine, nisu bili domaći ljudi, već očito partizani koji su za cilj imali odvesti tabornika Antuna Presečkog i pripadnike pripremljene zato da bi ih strijeljali, ali im se suprotstavio Tomo Svećnjak koji se u svojoj vlastitoj kući počeo hrvati s napadačima pa mu je u jednom trenutku priskočila u pomoć i njegova četrnaestogodišnja kći, dok su ostali ukućani i jedan ustaša koji se nalazio u kući pobjegli. Nakon što su Svećnjaka ubili, napadači su se razbjegli.

Sličan se slučaj zbio u Budinščini mjesec dana kasnije (kraj travnja). Tada su kalnički partizani, koji su se kretali područjem Ivanščice, ubili Gabora Keliša, tabornika općine Budinščina, koji je navodno odao Marka Marinčića, "poznatog komunista".²³⁹ Keliš je kad su ga partizani izveli iz njegove kuće počeo bježati pa su ga partizani ubili.

Na koji je način funkcionirala ustaška vlast u kotarevima, izvrsno vidimo iz izvještaja koji je podnio kotarski predstojnik u Zlataru 13. ožujka 1943. godine Velikoj župi Zagorje.²⁴⁰ On na dvije stranice iznosi što je sve učinjeno 1942. godine. Najviše

²³⁶ Radi se o "Oblastnoj odluci Državnog ureda za oblikovanje ciena i nadnica od 5. veljače 1943. br. 253-1943. o otkupnoj cieni svinjske masti od svinja zaklanih za vlastite kućne potrebe" u *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, godina 1943., godište III., Zagreb 1944., 108-109.

²³⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 669/43 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985., 440-441. O istoj je akciji izašao članak i u *Glas Hrvatskog zagorja*, br. 14, 15. travanj 1943., god. II.

²³⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 715/43.

²³⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 1011/43.

²⁴⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 18, 387/43.

Zlatar u vrijeme Drugog svjetskog rata (HPM 81229_21)

podataka iznosi o ubojstvima 21 partizana na svojem terenu, a vrlo je svjestan činjenice da su mu, bez obzira na to, partizani upali na područje kotara svega četiri dana prije pisanja izvještaja i da su ubojstva komunista bila samo trenutačna. Hvali se i činjenicom da mu je bez upotrebe oružane sile uspjelo izvršiti prisilni otkup stoke i masti. Zbog očigledne korupcije upravnog aparata te nesređenosti i nesigurnosti države, na području Zlatara cvalo je krijumčarenje.²⁴¹ Stanje je vrlo vjerojatno bilo još teže na područjima uz granicu s Trećim Reichom, o čemu svjedoči i iskaz M. Z. iz Zagorskih Sela.²⁴² On kaže kako je njegov otac posjedovao zemlju u Sloveniji i kako je u "leđnoj šprici za grožđe" nosio duhan preko Sutle i ondje ga mijenjao za petrolej i šećer koji je u "šprici" prenosio natrag.

Zbog krijumčarenja robe preko granice u Treći Reich, ali i zbog prebacivanja partizana, njemačke policijsko-pogranične snage podignule su početkom 1943. godine bodljikavu žicu uz Sutlu²⁴³. Naime, prije podizanja žice već je određen broj ljudi poginuo prelazeći ilegalno granicu naletjevši na mine koje su bile postavljene uz Sutlu. Postavljanje žice nije spriječilo krijumčare i partizane da i dalje prelaze preko Sutle. Uglavnom, što se tiče krijumčarenja na području kotara Zlatar, kotarski predstojnik Drašćić i sam priznaje "da rezultat rada područnih organa u tom pogledu nije bio zadovoljavajući". Kotarski predstojnik Drašćić kaže da se s područja kotara krijumčari uglavnom meso, a na područje kotara petrolej, sol, duhan, tekstil, koža i kukuruz. To ukazuje na tešku gospodarsku situaciju i na činjenicu da je sve više onih koji nemaju osnovne živežne namirnice.

²⁴¹ O krijumčarenju mesom na području Klanjca vidi dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 837/43. Ovdje se spominje kako su dva mesara u Klanjcu kupili uginulu kravu i potom je prodavali svojim mušterijama po dvanaesterostrukoj cijeni. Da apsurd bude veći, mesare su ustaške vlasti kaznile, ali im je i nakon kazne ostalo jedna trećina novca koji su zaradili.

²⁴² Iskaz M. Z., r. 1938., Zagorska Sela (Zagorska Sela).

²⁴³ HDA, MUP NDH, kutija 4, inv. br. 6002.

Na kraju se Drašić hvali kako je u posljednje vrijeme pao broj slučajeva krijumčarenja mesa. Očigledno je da zbog prisilnog otkupa stoke, sve manje ljudi može krijumčariti meso, jer im je ono nužno za vlastite potrebe. Zbog takvih loših gospodarskih prilika sve je više stanovništva Velike župe Zagorje nezadovoljno ustaškim režimom.

Početkom travnja 1943. godine na području planine Ivanščice pojavila se skupina partizana s Kalnika. Doduše, sada ih je bilo manje nego prije šest mjeseci, ali su ustašama donijeli velike brige. Na područje kotara Zlatar partizani su s Kalnika pristigli 7. travnja i prvo su se pojavili na Ivanščici.²⁴⁴ Šezdesetak partizana je došlo u zaselak Pokojec koji se nalazio visoko u planini te su zabranili ženama iz toga zaselka odnošenje hrane svojim muževima koji su se nalazili na radu u kamenolomu Gotalovec. Partizani su se dalje kretali sjevernim obroncima Ivanščice i prošli kraj rudnika u Donjem Ladanju, koji su opljačkali, vrativši se opet u krajeve oko Belca gdje su potpuno blokirali selo Juranščinu i prema izvještajima kotarskog predstojnika, oduzeli hranu tamošnjem stanovništvu.²⁴⁵ Kotarsko predstojništvo u Zlataru napominje kako su tražili živežne namirnice "ali kako je ovo selo jedno od najsiriomašnjih dobili su vrlo malo živežnih namirnica". Ustaške su vlasti mobilizirale nekoliko vojnih jedinica da bi spriječile moguće napade na rudnike i kamenolome. Ustaška bojna iz Marije Bistrice bila je smještena, na početku ovog partizanskog prodora u Hrvatsko zagorje, u području kamenoloma Gotalovec, ali kako su se partizani kretali područjem sjevernih obronaka Ivanščice, bojna je napustila taj položaj. Sada kotarska oblast moli Veliku župu Zagorje da pošalje zaštitu na područje kamenoloma "jer ako se unište strojevi za drobljenje kamena (kao što je to prošle godine učinjeno u rudniku Zajezda) onda će kamenolom prestati raditi čime bi preko 200 radnika ostalo bez posla." Partizani ipak nisu napali kamenolom, već su se, izbjegavajući borbu, povukli prema Kalniku.²⁴⁶

Zašto su partizani ulazili u ovako opasne pothvate? Područje djelovanja kalničkih partizana bila su uglavnom šumovita područja današnjih općina Novi Marof, Ludbreg, Koprivnica, Križevci i Bjelovar. Ukoliko su odlazili u akcije koje su bile izvan tih područja, u vrijeme kada još partizanski pokret nije poprimio masovni karakter, onda je to bilo na istok bilogorskim krajem prema đurđevačkoj Podravini, zapadnoj Slavoniji ili Moslavini. Odlazak na zapad, gdje partizani nisu imali logističku podršku u lokalnom stanovništvu, značio je iznenađenje za vlasti NDH. Doduše, Župska redarstvena oblast u Varaždinu 9. travnja 1943. godine iznosi u izvještaju "kako je već bezbroj puta u povremenim izvještajima potpisani naglašavao, da od strane Kalničkog partizanskog odreda prijeti opasnost po Hrv. zagorje..."²⁴⁷ Bez obzira na tu činjenicu, ustašama i domobranima, koji su bili smješteni u Hrvatskom zagorju, ovo je bio neočekivan napad. Partizani su na taj način proizveli učinak zastrašivanja domaćih ustaša. Svakako da otimanje živežnih namirnica lokalnom stanovništvu nije bilo možda najbolji način pridobivanja novih pripadnika partizanskog pokreta, ali se takvo što nije odviše često događalo kada znamo da su partizani ne rijetko kupovali hranu od seljaka.

²⁴⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 919/43.

²⁴⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 959/43.

²⁴⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 952/43.

²⁴⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 952/43.

Slučajevi vraćanja iz partizanskog zarobljeništva postali su učestaliji od kraja 1942. godine. Ukoliko bi partizani zarobili ustaše, najčešće bi ih strijeljali. S domobranima je situacija različita. Slučaj Dragutina Ravenskog i Florijana Briškog je karakterističan za domobransku sudbinu. Njih dvojica su osiguravala željezničku prugu i most u blizini Bosanskog Novog. Neka partizanska jedinica ih je zarobila i vodila nekoliko dana sa sobom. Na putu im je neki partizan održao govor u kojem ih je pozvao da uđu u partizanske redove. Samo je jedan od zarobljenih prišao partizanima. Ostale su partizani kroz slobodni teritorij Banije odveli do Pokupskog. Tako su i ova dvojica, nakon što su prešli Kupu, odvedeni u Zlatar Bistricu. "Kada smo došli preko Save ostavila nas je dotadnja partizanska straža, ali nas je u noći predala nekim naoružanim civilima koji su nas tjerali dalje. Tako smo putovali od mjesta od mjesta te su nas jedni civili predavali drugima. Putovali smo u noći te ne znamo mjesta kuda smo putovali. Tako smo stigli do Zlatar-Bistrice, gdje su nas ostavili same, pa smo tako potpunoma nahlađeni, gladni, napola bosi krenuli svojim kućama, kamo smo stigli 20. siječnja 1943. i tu ostali bolesni ležati u krevetu."²⁴⁸ Tek nakon dva mjeseca su se dotična dvojica prijavili općinskom poglavarstvu u Đurmancu s namjerom da ponovo stupe u domobrane, iako su im partizani govorili "da ne smijemo više u vojsku i ako nas bude tko tražio, da neka pobjegnemo u šumu". Njih dvojica su partizanima (mudro) obećali da će se priključiti partizanskim jedinicama na svojem području pa su ih, prema njihovom mišljenju, radi toga pustili.

Sličnog je karaktera i izvještaj koji su potpisala četvorica domobrana iz općine Petrovsko koji su bili zarobljeni od strane kalničkih partizana u Novom Marofu, ali su ih nakon nekoliko dana partizani pustili kućama.²⁴⁹ Karakteristično je za sve ove izvještaje da se domobrani opravdavaju kako su se odupirali zarobljavanju, ali budući da je neprijatelj bio jači morali su se predati; također se opravdavaju da nisu pobjegli, tj. dezertirali, već da su bili zarobljeni, a kao vrhunac navode kako se i nakon zarobljavanja i pretrpljenih "muka" ponovo vraćaju u vojsku. Iz svega ovoga se jasno vidi kako domobranstvo u najvećem broju slučajeva nije bila vojska s visokim moralom i kako su domobrani već unaprijed znali da će se u slučaju da budu napadnuti predati. Povratak u vojsku bila je nužda, budući da su se bojali da ih neki od njihovih suseljana ne prijavi zbog dezerterstva. Možemo zaključiti da su partizani zarobljavali domobrane nadajući se da će im se tkogod od njih pridružiti nakon uvjeravanja. Domobrani se nisu priključivali partizanima znajući da im se ništa neće dogoditi ukoliko ne stupe u NOP. Tako se vrlo često događalo da su domobrani i po nekoliko puta bili zarobljeni.

U svibnju intenzivirao se odnos između slovenskih i zagorskih partizana. Naime, nakon okupacije slovenskog dijela Kraljevine Jugoslavije (Dravske banovine) teritorij bivše Slovenije podijeljen je između Mađarske, Njemačke i Italije. Uz podjelu teritorija, provedeno je i etničko čišćenje u pojedinim dijelovima Slovenije. Tako su u jedan dio Štajerske bili naseljeni Nijemci, a iseljeni Slovenci su bili poslani u NDH.²⁵⁰ Su-

²⁴⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 19, 918/43.

²⁴⁹ HAD, V. župa Zagorje, kutija 19, 977/43.

²⁵⁰ O iseljavanju Slovenaca s područja Trećeg Reicha vidi u: I. Goldstein, "Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine" u: Jerše, S. (ur.), *Med srednjo Europo in sredozemljem:*

tla je postala granicom između NDH i Trećeg Reicha. Već od samog početka rata uspostavljen je koridor između slovenskih i hrvatskih ilegalaca. Isprva je veza između jednih i drugih bio Milan Šepetavc, a nakon njegova uhićenja veza se održavala preko Olge Iveković-Kubović koja je imala stan u Zagrebu dok je prijatelje i rođake imala u Klanjcu. Iz Klanjca su pošta, a vrlo često i ljudi putovali preko Zagorskih Sela i Plaviča, gdje su postojali jataci, za Sloveniju.

Suradnja između zagorskih i slovenskih partizana u svibnju 1943. počela je jačati. Naime, partizanski Kozjanski odred zamolio je Okružni komitet Krapina da uspostavi vezu s Kalničkim partizanskim odredom da im pošalje pojačanje.²⁵¹ Nove snage su bile potrebne za oslobođenje 150 ruskih zarobljenika. Slovenci su tražili dvije jedinice koje bi brojile između 50 i 80 ljudi. Josip Tucman je tada zatražio formiranje odreda koji bi svoje sjedište imao na slovenskoj strani, a u koji bi bili slani partizanski dobrovoljci i s hrvatske strane (iz područja Pregrade i Klanjca) jer "traže da bi se održali ondje na terenu odnosno gdje bliže a ne [da idu] u Kalnik". Prebacivanje dobrovoljaca u Kalnik predstavljalo je veliku opasnost budući da se radilo o više ljudi koji su morali neopaženo prijeći veći neprijateljev teritorij. Stoga je odlučeno da će se na područje Štajerske poslati dvadeset šest boraca koji bi bili osnovica za odred koji bi okupljao slovenske i hrvatske partizane. Za zapovjednika čete je određen Gabrijel Vragović,²⁵² a za povjerenika Ivan Jadana Mika. Grupa je prešla preko Sutle početkom lipnja 1943. godine između sela Dubravica i Kraljevec na Sutli. Ivan Jadana ovako opisuje tu situaciju: "Graničnu žicu sasjekao je hrabri borac Kozjanskoga partizanskog odreda drug Janez koji nas je tu pričekaio i poveo u planinu. ... Već na prvim koracima u Sloveniji došlo je do kratke pucnjave, jer su nas primijetili Nijemci. Njihova je patrola krstarila uz granicu i opazila nas. Kad smo ušli već duboko u šumu, opet nas je s jedne uzvisine neprijateljska zaseda osula puškomitraljezom i puščanom vatrom. Da usput kažem, tome je kriv bio Gabrijel Vragović, jer je ispalio metak na policijskog psa koji se na nas zaletio. ... Boraveći kratko vrijeme na Kozjanskom području došli smo do spoznaje da u Sloveniji nećemo moći obaviti mobilizaciju, jer je na granici bila pojačana kontrola s obzirom na okolnosti pod kojima smo ušli u Sloveniju, a i sama granica bila je na širokom prostoru utvrđena žicom; ali je bilo najosnovnije, što je slovenski živalj s toga područja bio od fašista protjeran, i to nam je naročito otežavalo kontakt s ljudima."²⁵³ Nakon tri tjedna (polovinom lipnja) hrvatski su se partizani

Vojetov zbornik, Ljubljana 2006.

²⁵¹ AIHRPH, KP – 81/2976 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985., 779-780.

²⁵² Gabrijel Vragović rođen je 1915. godine u Malom Bukovcu. Bio je trgovački pomoćnik. Sudionik je NOP-a i član KPJ od 1942. godine. U vrijeme Drugog svjetskog rata bio je član Općinskog komiteta KPH Mače, sekretar Kotarskog komiteta KPH Zlata i sekretar Kotarskog komiteta KPH Krapina. U borbi s ustašama ranjen je kod Krapinskih Toplica (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2011., 391).

²⁵³ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 111-112. O boravku zagorskih partizana u Sloveniji vidi i u Vidović, G. "Veze i suradnja Hrvatskog zagorja i Slovenije u narodnooslobodilačkoj borbi" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, 237-245. U ovom tekstu Vidović nema kritički odmak prema događajima u kojima je i sam sudjelovao (poput Ivana Jadanu), pa ne spominje kritičnu situaciju prilikom prelaska granice i razloge napuštanja Slovenije od strane zagorskih partizana.

vratili u Hrvatsko zagorje te je jedan dio njih otišao na Kalnik, a drugi su ostali djelovati na terenu Hrvatskog zagorja.

Uz granicu NDH i Reicha napadnut je logornik Milivoj Stahuljak 17. svibnja 1943. godine. Logornik se vraćao zajedno sa svojim pobočnikom iz Mihanović Dola prema Klanjcu te je iz obližnje krčme na njega ispaljen hitac. Hitac logornika nije pogodio, ali su pobočnik, logornik i još jedan ustaša odmah otišli do gostionice i prisutne uhitili. Uvjereni da je na njih ispalila hitac jedna od osoba koja se nalazila u krčmi, optužili su sve prisutne da su se dogovorili da ih napadnu i da su "najodlučniji protivnici hrvatstva uobće". U izvještaju dalje navode za svakog od desetoro koji su se nalazili u krčmi zašto su opasni po državu pa tako navode da su rođaci ili prijatelji pojedinih partizana, spominju da su surađivali s jugoslavenskim vlastima u teroriziranju ostalih seljaka, da su davali izjave protiv NDH i Poglavnika ili da su širili uznemirujuće vijesti.²⁵⁴ Zbog svega navedenog, a ponajviše zbog opaljenog hitca (i povrijeđenog logornikova ponosa), predloženo je da se svi dotični odvedu u logor. Nedugo prije toga (1. svibnja) bila je izvešena crvena zastava na Cesargradu iznad Klanjca, pa je to još više "podgrijalo vatru" za ovo uhićenje.²⁵⁵ Iz ovoga izvještaja je jasno vidljivo da su ustaše svakoga smatrali neprijateljem države. Ako je među deset ljudi koji su se nalazili u gostionici svih deset zbog nečega bilo sumnjivo, onda je sasvim jasno da su svi oni koji nisu bili javno uz ustaški režim bili sumnjivi i nepoćudni i da ih se trebalo kazniti logorom.

Isto tako je vidljivo da su u maloj sredini, kao što je Klanjec svi o svima sve znali te se ne treba čuditi kako su i osobne netrpeljivosti vrlo često uzrokovala i teške posljedice po onoga koji ih je osjetio na vlastitoj koži. U optužnicama protiv pojedinih ustaša s područja Hrvatskog zagorja koje su nakon rata podigle jugoslavenske vlasti, našao sam i optužnicu protiv dr. Milivoja Stahuljaka, spomenutog logornika²⁵⁶. Među ostalim zločinima za koje se logornik tereti, nalazi se i teško zlostavljanje navedenih osoba. Čini se da, bez obzira na molbu logornika Stahuljaka, zatočenici nisu nikada odvedeni u logor, već je grupa zatočenika, na čelu s Josipom Milčićem, pobjegla iz klanječkog zatvora.²⁵⁷ Milčić je 1945. godine o Stahuljaku dao podatke Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača.²⁵⁸

Nakon toga događaja u Klanjcu, u cijelom su se Zagorju počeli pojavljivati partizani. Doduše, nisu sve to bili domaći borci, ali jedan veći broj osoba bio je s područja Hrvatskog zagorja. Planine su, kao i uvijek, bile dobro sklonište za partizane. Tako su dijelovi Kalničkog odreda ponovo prešli na istočne obronke Ivanšćice i ugrozili sela u njezinu južnom podnožju sredinom svibnja. Ovaj put su bili napadnuti Budinščina,

²⁵⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1168/43. O istome događaju vidi i dokument: AIHRPH, KP – 46/416 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985,

²⁵⁵ O pojavi crvene zastave na Cesargradu za 1. svibnja 1943.g. vidi dokument: AIHRPH, KP – 22/1107 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IV, Zagreb 1985, 854.

²⁵⁶ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 297, 17372-17375.

²⁵⁷ Zbog ovog bijega uhapšen je kotarski podvornik Milan Pernar. Vidi dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1203/43.

²⁵⁸ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 282, 15965. O cijelom slučaju vidi više u poglavlju "Zločin i kazna".

Belec i Selnica. Partizani su potpuno uništili željezničku stanicu i sve ostale službene zgrade u Budinščini, a potom su se kretali prema rudnicima u Starom i Novom Golubovcu. Ustaše su, kao i prije, strahovali od partizanskih napada, a smatrali su da je "ova grupa naročito opasna, jer se znade, da se sastoji iz samih domaćih Zagoraca, te da je pod vodstvom Hudeka, Merkocija, Golenka itd." Iz ovoga se vidi da su vlasti NDH smatrale da su opasniji protivnici oni koji dobro poznaju teren (po mogućnosti i ljude), negoli strani partizani na nepoznatom terenu. To je dakako unosilo i drugačija razmišljanja među domaće stanovništvo koje je sada uvidjelo da i njihovi susjedi stupaju u partizanske redove.

Ovaj napad na područje Hrvatskog zagorja je po prvi put ugrozio i kotarsko središte Zlatar. O tome govori i izvještaj Kotarske oblasti u Zlataru od 20. svibnja 1943. godine²⁵⁹ u kojem stoji da su partizani bili u Loboru te kako su ustaše i domobrani poslani u Lobor nakon njihova odlaska zato da bi zaštitili mjesto od ponovnog upada partizana, ali kako su se navečer morali povući prema Zlataru strahujući da partizani ne bi napali Zlatar dok su domobrani i ustaše u Loboru. Partizani su u Loboru uništili dokumentaciju iz općine te opljačkali općinsku i poštansku blagajnu. Razbili su uredski namještaj, "a pred općinom su zapalili vatru u koju su odmah pobacali sve spise i knjige te sadržaj koji se nalazio u ladicama". Kao i uvijek dotada razbili su sliku Ante Pavelića te su pokrali poštu i blagajnu općine.²⁶⁰ Uz podatak da su partizani opljačkali blagajnu općine i pošte u Loboru, potrebno je spomenuti kako su partizani prilikom napada na Budinščinu počinili isto, te su nakon toga "prisilili neke trgovce, da otvore trgovine" i od tamo su partizani uzeli baterije, vazelin i duhan. "Odnešenu robu su platili prema stvarnoj vrijednosti."²⁶¹ Partizani su očito željeli da se ne zamjere stanovništvu, pa su "uredno" plaćali robu.²⁶² Doduše, roba je očito plaćena opljačkanim novcem iz općinskih i poštanskih blagajni.

Zanimljiv je slučaj grobara Valenta Buzine iz Gornjeg Jesenja.²⁶³ Krajem svibnja u mjesto su došli partizani te su ga optužili za održavanje veza sa župnikom (koji je bio proustaški nastrojen) i zarobili ga. Čuvši da će njegova supruga slučaj prijaviti župniku, zarobili su i suprugu. Dok su ih vodili prema planini, došlo je do ustaško – domobranskog napada koji su Buzina i supruga iskoristili i pobjegli natrag u selo. Odvođenje pojedinaca iz njihovih kuća zbog "podržavanja veza" s ustašama ili proustaški orijentiranim pojedincima bila je svakodnevnica koje se do svibnja 1943. godine učestalo ponavljala. Takvi pojedinci su često bili ubijeni od strane partizana u šumama u blizini mjesta gdje su zarobljeni.²⁶⁴ To ukazuje i na već spomenutu činjenicu da je sve više

²⁵⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1165/43.

²⁶⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1189/43.

²⁶¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1151/43. Iste događaje spominje i dokument: HDA, MUP NDH, kutija 1, 205/43.

²⁶² Sličnih primjera ima još. Tako su partizani 19. kolovoza 1943. opljačkali poštu u Tuhelju nakon što su spalili spise iz općinskog ureda Tuhelj. Nakon pljačke pošte otišli su na "obližnju raskrsnicu, gdje je kip Majke Božje i pjevali komunističku himnu i popili 10 litara vina koje su kupili i platili u gostioni Dobrina Josipa". Za opljačkani novac partizani su izdali potvrde. (HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1719/43).

²⁶³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1183/43.

²⁶⁴ O takvom slučaju vidi i dokument: HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1213/43.

domaćih ljudi bilo u partizanima te da su oni, što zbog političkih uvjerenja, što zbog osobnih razloga, ubijali pojedince. U svibnju se također počinju događati i snažnije borbe između ustaša, domobrana i partizana. U tim sukobima obje sukobljene strane vrlo često nisu mogle iznijeti svoje ranjene i mrtve te ih liječiti i pokopati. Neuobičajen se slučaj dogodio u selu Svedruža u blizini Petrovskog kod Krapine.²⁶⁵ Tamo su, naime, partizani, prema ustaškim izvornima, upali u kuću Živka Kunšteka, podvornika škole u Svedruži s jednim ranjenim partizanom. Postavili su ranjenog partizana na neku vrstu podloge i zatražili (ostali partizani) od njega da pod sebe podmetne bombu što je ovaj i učinio. Nakon toga je bomba eksplodirala i izobličila ranjenog partizana kako ga ustaše poslije ne bi mogli prepoznati. Partizani su ga odnijeli na polje i tamo ostavili.²⁶⁶ Riječ je o događaju o kojem je vrlo teško utvrditi točne činjenice budući da postoje samo ustaški izvori. Bilo je slučajeva oskrnavljivanja leševa s jedne i druge strane. "Neprijateljski" leševi su pokopani vrlo plitko pa je postojala vrlo velika opasnost od širenja zaraze te mogućnost da ih divlje životinje iskopavaju.

Krajem svibnja partizanska djelatnost se sve više osjeća i u kotaru Pregrada, "koji je do sada bio pošteđen od djelatnosti partizana". Kotarski predstojnik Mirko Kovač piše o tome stanju Velikoj župi Zagorje.²⁶⁷ On je vrlo svjestan partizanske opasnosti, budući da u kotaru Pregrada nema dovoljno oružnika koji bi spriječili partizanske napadaje. "Zna se, da u Pregradi postoji oružnička postaja sa svojih devet ljudi. Kako će moći oružnici da čuvaju svoju oružničku postaju, kotarsku oblast, poštu, općinu i kotarski sud, jer su po svom sastavu preslabi, a nema revolucionaraca (misli na ustaše, *op.a.*), a niti drugih pouzdanih ljudi, koji bi se mogli angažirati za obranu. Uzmimo, da bi i takovih bilo, ali nema oružja za njihovo naoružanje." Još je realniji kada piše o mentalitetu Zagoraca. "Gledom na mentalitet naših Zagoraca, to je veoma važna stvar. Jer ako ima uzmimo samo 40 takovih odmetnika u blizini, i ako se ne pokuša njih istjerati iz naše blizine, toj četrdesetorici mogu se lako priključiti i oni, koji bi trebali ići u vojsku..." Stoga predstojnik predlaže da se prikupi veći broj ustaša i oružnika koji bi rastjerali partizane na Brezovici iznad Đurmanca. Predstojnik je svjestan da ukoliko partizani ojačaju neće moći popuniti redove regularne vojske. On dobro osjeća da je već sada poljuljan autoritet vlasti u Hrvatskom zagorju, ali da bi se stanje moglo i pogoršati. Jasno kaže da u cijelom kotaru nema "revolucionaraca", tj. zakletih ustaša, koji bi išli "rado" u borbu s partizanima. Na oružnike se ionako ne može računati, kao što se vidjelo već više puta prilikom partizanskih napada. Partizani su brojčano nadmoćniji, a oružnici su vrlo slabo motivirani te brojčano slabiji.

Dana 28. svibnja 1943. partizani su napali Konjščinu,²⁶⁸ važno željezničko središte u Hrvatskom zagorju. Kao i u prethodnim napadima u Loboru i Budinščini, stradale su zgrade koje su pripadale javnoj upravi. Čini se da je u ovom napadu sudjelovalo više partizana (oko 200). Brojke koje ustaške vlasti navode u svojim izvještajima u vezi s napadima na pojedina mjesta nisu realne. Vrlo je čest slučaj pretjerivanja u izvještajima jer se željela iskazati veća partizanska opasnost nego što je ona stvarno bila.

²⁶⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1213/43 i 1271/43.

²⁶⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1213/43.

²⁶⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1218/43.

²⁶⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1232/43.

Partizani su početkom lipnja 1943. pokušali prodrijeti i u općinu Radoboj šireći komunističke ideje. Interes širenja prema općini Radoboj bio je vrlo velik zbog rudarskih okana koja su se nalazila u okolini, ali su partizani isto tako bili svjesni svoje nepopularnosti kod rudara. Dana 6. lipnja 1943. u izvještaju što ga Okružni komitet KPH Krapina šalje Povjerenstvu KPH stoji da u rudniku rade seljaci iz okolnih sela, "koji rade za mizernu plaćicu a neki i čak plaćaju samo da ih se primi u posao i zavede kao rudare, jer su time oprošteni od vojske"²⁶⁹ "Naročito ova okolnost nam otežava bilo kakav rad s njima." Seljaci koji su radili u rudniku bili su svjesni osjetljivosti svojeg položaja. Pošto-poto su željeli ostati kod kuće, što pokazuje i činjenica da su bili spremni platiti da ih se zaposli kao rudare, ali nisu željeli ući u partizanske redove, znajući da bi im onda bile ugrožene obitelji, a i oni sami, što u rudniku nisu bili.

Još jedna činjenica koja se spominje u istom izvještaju koji govori o rudarima u Radoboju, osvjetljava odnos partizana prema HSS-u. Naime, u Radoboju je organizaciju HSS-a vodio Stjepan Galović. Galović je oko sebe sredinom 1943. okupio 17 ljudi. Jedan "uvjerljivi" partizan je otišao do Galovića da mu "objasni ciljeve naše borbe". Galović je, vidno prestrašen, budući da ga je upućeni partizan "opomenuo na njegov protunarodan rad", odlučio otići do Stjepana Nežmahena, koji je bio narodni zastupnik za kotar Krapinu i u ustaškom saboru, i upitao ga za savjet. Nežmahen je već tada surađivao s partizanima te mu je dao savjet da se priključi partizanima ili "ako ćeš raditi protiv njih jednog dana ćeš nestati". Galović je na to otišao do drugog kolege, koji mu je jednako savjetovao. Tada je on očito bio uvjeren da mora raspustiti Hrvatsku seljačku stranku i pribaviti partizanski tiskani materijal koju će dijeliti po selima. Partizanima je nakon Galovićeva pristanka bilo omogućeno dijeliti "prvomajske letke".

Galović, koliko se čini, nije bio čvrsto uvjeren u ispravnost partizanske borbe. O tome svjedoči izvještaj o njemu koji je stigao u kolovozu 1943. godine. Naime, iz izvještaja je vidljivo da je Galović djelovao u ljeto 1943. kao pristaša HSS-a.²⁷⁰ Materijal koji je dobio od "Glavnog Pomoćnog Štaba NOVH-e", Galović je umnožio više puta. Kada su ga partizani upitali zašto je to učinio, odgovorio je da je želio širiti propagandni materijal, iako taj materijal nije bio za širu upotrebu. Moguće je da su partizani Galovića krivo optužili, budući da mu nisu dali dovoljno uputa za širenje partizanske propagande. U svakom slučaju vrijedi napomenuti kako su Galovića u kolovozu 1943. godine uhvatili Nijemci zajedno s još šestoricom Radoboječana. Njih sve je prijavio Stjepan Mišak, seoski svadljivac. Svu sedmoricu je prijavio zbog osobne mržnje, kako navodi Općinsko poglavarstvo Radoboj u dopisu Kotarskoj oblasti Krapina. Općinsko poglavarstvo je zahtijevalo da se uhvaćeni vrate kućama budući da nisu ništa krivi, a da se spomenuti Mišak uhititi.²⁷¹ Mišak je nedugo potom uhićen, a "lažno optuženi" su pušteni iz zatvora.²⁷² Jasnije je koliko je partizanima vrijedio Galović na

²⁶⁹ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga V, Zagreb 1986, 79-90.

²⁷⁰ AIHRPH, KP – 27/1724 i u Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga V, Zagreb 1986, 980-986.

²⁷¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1707/43.

²⁷² HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1768/43.

području Radoboja, budući da do tada nisu uhvatili korijena u tome dijelu Hrvatskog zagorja te ondje nisu imali logistiku. Nije bilo dovoljno doći u neki kraj i vojnim snagama ga zauzeti, već je bilo potrebno isto tako imati ljude koji će biti podrška toj vlasti. Prateći dalje Galovića, vidimo kako su partizani izgubili povjerenje u njega. U rujnu 1943. tvrde kako "imaju dovoljno materijala" za "likvidaciju Galovića".²⁷³ Kod njega su, naime pronašli propagandni materijal HSS-a, optužuju ga da ga je slao Branku Kranjčecu koji je bio HSS-ov tajni špijun u partizanskim redovima te je navodno organizirao pljačkaške grupe koje je predstavljao kao partizane. Čini se da je partizane posebno pogodilo te što se ta "pljačkaška banda" rugala drugu Titu. I Kranjčec i Galović su početkom listopada 1943. ubijeni.²⁷⁴ Iako je Galović bio zapravo potpuno bezopasan zagorski "mudrijaš", svoje zakulisne igre platio je glavom. O njegovoj smrti izvještavaju ustaše: partizani su u Galovićevu kuću došli u noći s 8. na 9. listopada 1943. i, prema izvještaju Kotarske oblasti u Krapini, ustrijelili ga zbog toga što je imao "obješenu sliku dr. Mačeka".²⁷⁵

Slično je bilo i s Ivanom Ferenčakom, nekadašnjim HSS-ovcem i narodnim zastupnikom u Hrvatskom državnom saboru za kotar Stubica iz Jakšince koji je navodno "prisilno" surađivao s partizanima. Kod njega su njemački vojni organi, kada su ga uhvatili, pronašli izjavu bivšeg narodnog zastupnika HSS-a Tome Vojkovića iz Garešnice u kojoj on poziva narod da pomaže partizanima i jednu priznanicu za narodnu pomoć partizanima od 10 000 kuna. Ferenčak je trebao sročiti takvu sličnu molbu za područje kotara Stubice. Ferenčak je nakon dane izjave pobjegao iz ureda kotarske oblasti.²⁷⁶

Partizani su došli sredinom 1943. godine na područje Pregrade, ali nisu uspjeli se održati ondje, između ostalog, jer je "sav narod plašljiv". Uopće, čini se da su 1943. godine partizanima jedan od većih problema bili HSS-ovci, koji su se osvijestili i ponovo počeli tajno organizirati i okupljati. HSS-ovci su i dalje igrali na "kartu čekanja", o čemu govori i činjenica da je Josip Torbar savjetovao HSS-ovcima u okolici Zlatara "da stvaraju zeleni kadar", što znači da ih je pozivao da ne idu u ustaše, domobrane ili njemačku vojsku, već da se skrivaju po kućama, podrumima i šumama. Djelovanje HSS-a na području kotara Stubica ponovo je zamijećeno. HSS-ovci su, prema partizanskim izvještajima, širili propagandu govoreći: "Partizani. To su komunisti, a komunisti oduzimlju zemlju i seljaci u Rusiji žive loše"²⁷⁷ U lijevoj struji HSS-a bio je, od istaknutijih članova stranke, i Božidar Magovac, koji je na oslobođeni teritorij prešao najvjerojatnije 19. lipnja 1943. godine, a svega nakon tri tjedna uputio je i "Poslanicu svim poštenim pristašama Hrvatske seljačke stranke" u kojoj je pozvao "svakog poštenog Hrvata" da se nađe "u redovima istinskog domobranstva, u

²⁷³ AIHRPH, KP – 81/3018 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 418-423.

²⁷⁴ AIHRPH, NV – 6/391 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 464-469.

²⁷⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2112/43.

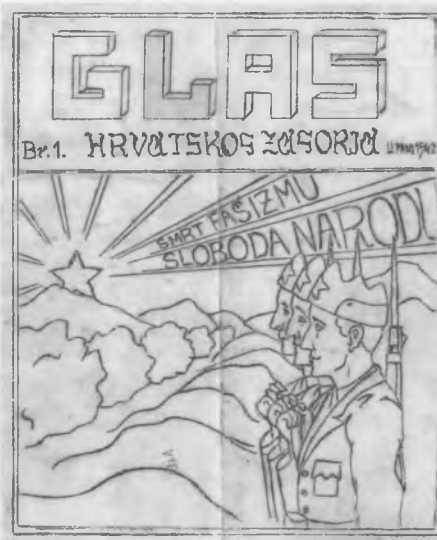
²⁷⁶ HDA, MUP NDH, kutija 19, 1215/44. Prema izvještaju OZNE Ferenčak je bio simpatizer NOP-a. (HDA, OZNA, kutija 14).

²⁷⁷ AIHRPH, KP – 77/2405 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 265-271.

redovima Narodno-Oslobodilačke Vojске.²⁷⁸ Nedugo nakon toga je na slobodnom teritoriju počeo izlaziti i list "Slobodni dom", koji je bio "glavno glasilo hrvatske seljačke politike" i preko kojeg će se NOP obraćati "hrvatskom seljačkom narodu".²⁷⁹

Želeći popuniti svoje redove i pridobiti što više pristaša, partizani su također izdavali časopise i dobro organizirali njihovu raspodjelu. Njihov najznačajniji list koji je izlazio u Hrvatskom zagorju, "Glas Hrvatskog zagorja", u svibnju 1943. izašao je u 356 primjeraka, dok su "Radio-Vijesti" izlazile i u većoj nakladi. Partizani su svjesni manjkavosti "Glasa Hrvatskoga zagorja". Kao manjkavosti ističu kako je list jednostran zato što ga priprema nekolicina ljudi, kako je velik broj seljaka još nepismen, kako imaju malo novaca da bi list tiskali u većoj nakladi te kako se ljudi boje držati kod kuće materijal koji je predviđen za raspačavanje zbog mogućnosti da ga pronađu ustaše.

Ustaški dokument od 15. lipnja 1943. godine otkriva koliko je teška situacija bila u općinskim središtima Hrvatskog zagorja sredinom 1943. godine. Već naviknuti na to da se pojedina općinska središta pljačkaju, općinski arhivi pale, a novac iz blagajna odnosi, Velika župa Zagorje naredila je da općine Budinščina, Bedekovčina, Lobar, Mihovljan, Mače, Hrašćina – Trgovišće, Krapina, Đurmanec, Petrovsko, Radoboj, Zabok i Začretje ne smiju u blagajnama držati više od 5000 kuna u gotovini i isto toliko u vrijednosnim papirima.²⁸⁰ Očito su iskustva u većem dijelu Hrvatskog zagorja prisilila vlasti da se na taj način obrane od "možebitne štete". Klasičan primjer je spomenuta pljačka općinske zgrade u Loboru 21. svibnja 1943. godine.²⁸¹ Kada Zapovjedništvo Prvoga domobranskog zdruga piše Ministarstvu oružanih snaga NDH, domobranci već imaju iskustva s partizanskim radom,²⁸² pa sada prelaze sve više iz ofenzivnog u defenzivno djelovanje, što se vidi i po ograničenju držanja gotovine. Prvi domobranski zdruk zna na koji način partizani dižu vlakove u zrak, što je postala stalna praksa na pruzi između Varaždina i Zagreba. "Partizani koriste za rušenje željezničke pruge eksploziv koji se upotrebljava u rudnicima. Mine prave na taj način, da limeni valjak (žljeb) promjera do 15 cm napune eksplozivom do 10

Glas Hrvatskog Zagorja, lipanj 1942. (HPM MRNH T-2736-2)

²⁷⁸ ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1943/I, Zagreb 1964., dok. br. 92, 265-266.

²⁷⁹ Jelić-Butić, F. *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 192.

²⁸⁰ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 209, 210.

²⁸¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 20, 1189/43.

²⁸² *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 214-227 i u: VA VII, Fond NDH, kutija 53, f. 2-1, dok. Br. 11.

kgr., obje strane žljeba zatvore čepovima." Izvještaj Obavještajne službe MK KPH Zagreb Mjesnom komitetu KPH Zagreb o diverzijama na prugama otkriva koliko su puta napadnuti vlakovi u Hrvatskom zagorju tijekom svibnja 1943. godine. Vlak je napadnut četiri puta od 1. svibnja do 1. lipnja, a činjenica je da je to bila jedna od sigurnijih pruga u NDH²⁸³. Partizani očito sve više napadaju, a vođići su im tom prilikom domaći ljudi. Zapovjedništvo Prvog domobranskog zdruga izvještava: "Prepađi i pljačke se vrše sa strane pridošlih odmetnika, a domaći za ovo vrieme ostaju po strani".

Stanovništvo je bilo uvelike svjesno tko sve vrši nasilja. Naime, to nisu bili samo ustaše, nego i partizani koji su se osvećivali svojim neprijateljima. Ponekad su to činili javno. Pod petom točkom Zapovjedništvo piše kako su "u toku ovog mjeseca (svibnja 1943., *op.a.*) svoje djelovanje partizani ... usredotočili na uništavanje državnih objekata, naročito u Zagorju." Zapovjedništvo ističe svoje nedostatke, "grieške" i navodi da su partizani vrlo često bolje naoružani od domobrana u nekim mjestima, kako bi posade trebalo mijenjati budući da su uslijed "danonoćne službe premorene", a isto tako da je dojavna služba vrlo slaba. Ove posljednje dvije točke ocrtavaju stanje u domobranskoj vojsci. Jasno je da je broj vojnika koji se odaziva na poziv za vojsku vrlo malen, da je raširen "zeleni kadar" i da lokalno stanovništvo nije spremno na suradnju s domobranima. Razlozi nesuradnje mogu biti različiti: jedan dio ljudi je potpuno nezainteresiran za politiku, drugi dio je preplašen, a treći su na strani partizana i ne žele dojavljivati njihova kretanja.

Partizani su, dakako, među ljudima na terenu, posebno u krajevima pod Kalnikom i Bilogorom, imali mnogo svojih pristaša. Mnogi poznavatelji terena prebacivali su buduće partizane na partizanski teritorij. Takav je posao bio vrlo riskantan, jer je postojala vrlo velika mogućnost da "kuriri – tekliči" budu uhvaćeni. Tako se dogodilo 18. lipnja 1943. da je uhvaćeno 39 osoba za koje se sumnjalo da pomažu prebacivanje budućih partizana na oslobođeni teritorij.²⁸⁴ Za ovaj čin je bio odgovoran Eugen Volani, ustaša na službi u Varaždinu, koji je sastavio spisak onih koje treba uhititi. Nisu svi uhvaćeni istoga dana, a pouzdano se zna da je njih petnaest bilo s područja Luga Poznanovečkog i Poznanovca.²⁸⁵ Često se događalo da je neki od uhvaćenih pokušao pobjeći, kako ne bi kompromitirao svoje suborce materijalima koji bi se našli kod njega, ali bi takvi najčešće nastradali prilikom pokušaja bijega. Tako je i ovom prilikom ubijen Janko Sajko iz Poznanovečkog Luga.²⁸⁶

²⁸³ AIHRPH, KP – 70/1587 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 229-233.

²⁸⁴ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 280, 281.

²⁸⁵ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003, 223-225. Uhapšeni su uglavnom surađivali s partizanima, ali nisu imali nikakve podatke koji bi mogli koristiti ustašama. Dragutin Mrkoci pretpostavlja da su uhapšeni najviše ispitivani o Bertašu, partizanu iz sela, ali da nitko nije o njemu ništa rekao. Najsumnjiviji (Ana Mrkoci, Gabrijel Jug, Alojz Sajko i Kata Sajko) bili su posebno mučeni pri ispitivanju u Varaždinu. Gabrijela Juga i Alojza Sajka otpremili su u Jasenovac, gdje je Sajko ubijen, a Jug je uspio pobjeći. Anu Mrkoci i Katu Sajko su nakon mučenja pustili.

²⁸⁶ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 224.

Odlazak suseljana u partizane izazivao bi veliku uznemirenost među onima koji su ostali u selu. Posebno su se bojali rođaci onih koji su otišli u partizane. Dragutin Mrkoci se sjeća kako su roditelji dječaka koji su otišli u partizane zahtijevali njihov povratak bojeći se da ne dođe do odmazde. Neki su poslušali roditelje i vratili se kućama, dok su drugi usprkos opasnosti za svoje najmilije ostajali u partizanima²⁸⁷. Da bi kontrolirali broj stanovnika u selima, njemačko zapovjedništvo u Bedekovčini je 21. rujna 1943. godine, izdalo proglas o izvješavanju popisa stanara u pojedinim kućama i stanovima.²⁸⁸ "U popisu se imaju naznačiti samo one osobe, koje su stvarno kod kuće te u toj kući spavaju, a ne koje su odsutne u Zagrebu, vojsci i slično." Ujedno je pod prijetnjom smrtno kazne zabranjeno držanje vatrenog oružja (osim lovačkog).

Zagorska omladina je sudjelovala na Prvoj konferenciji USAOH-e u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. godine.²⁸⁹ Josip Kolar je govorio u ime zagorske omladine. On je sam istaknuo da je razlog priključivanju zagorskih seljaka u narodnooslobodilački pokret bio taj što su ustaše počeli pljačkati po selima, pa su se tek onda Zagorci odlučili priključiti narodnooslobodilačkoj borbi. Kolar također optužuje HSS-ovce za propagandu protiv partizana. "Organiziraju grupe koje naoružavaju i šalju ih u pljačku u ime naše vojske, a daju im partizanske značke." Moram zaključiti kako je bilo takvih grupa, ali nisam siguran u HSS-ovu odgovornost za njihovo pojavljivanje ili se radilo o običnim razbojnicima kojima je bilo samo do pljačke tuđe imovine. Navodno je "mačekovac" Milan Belačić u kotaru Pregrada organizirao "pljačkašku bandu" koja "nije imala uspjeha u narodu, jer ju je uspjelo raskrinkati".²⁹⁰ Kolar smatra da je pitanje mobilizacije u Hrvatskom zagorju riješeno. Naime, on kaže kako mladi u Hrvatskom zagorju ne žele ići od kuće, pa se zato skrivaju pred ustašama koji bi ih poslali na front. Partizani nude rješenje: ostanite kod kuće, a aktivno sudjelujte u grupama koje napadaju ustaše, njemačku vojsku i domobrane u vašem kraju.

Sredinom srpnja 1943. došlo je do prvog jačeg bombardiranja nekog zagorskog naselja. Radilo se o selu Zajezda podno istočnih obronaka Ivančice. Naime, Šesnaesta omladinska brigada "Joža Vlahović" koja je brojala između 2000 i 2500 ljudi, 10. srpnja je ušla u selo Zajezdu gdje su tražili hranu²⁹¹. Budući da su se partizani duže zadržali u Zajezdi, njemački su avioni koji su nadlijetali to područje, bombardirali čitavo selo. Prilikom bombardiranja potpuno je uništena nova osnovna škola, stara teže oštećena, poginulo je troje djece i jedna žena, a stanovnici sela Zajezda pobjegli su u šumu od straha pred novim bombardiranjem. Stradale su i kuće, oštećen je dvorac i župna crkva u Zajezdi, a osim navedene djece bilo je još stradalih u najbližoj okolici. Zanimljiva je izjava jednog od partizana koji je mještanima rekao "da oni nisu komunisti, nego samo nezadovoljnici sadašnjeg stanja", a nakon bombardiranja Zajezde partizani su seljake uvjeravali: "Sada vidite, da mi vama nikakve štete ne nanašamo, već vaši saveznici Nijemci, a poslije će to prebaciti na nas".

²⁸⁷ Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 153-154.

²⁸⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 1909/43.

²⁸⁹ AIHRPH, USAOH – 34/41a i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 314-316.

²⁹⁰ AIHRPH, KP – 23/1291 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 337-358.

²⁹¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1430/43.

U izvještaju Kotarske oblasti u Zlataru od 13. srpnja 1943. stoji i to da su partizani željeli napasti i Budinščinu, ali ih je zajezdanski župnik od toga odvratio. Sve u svemu, čini se da jedan dio partizanskih boraca u tome razdoblju u jedinicama koje su operirale u tom kraju još nisu bili pod isključivim vodstvom i nadzorom i ideološkim utjecajem organiziranih komunista u svojim redovima: oni su svi prihvaćali komunističku simboliku koja je bila važna komponenta "partizanskog folklor", ali je komunistička ideologija većini njih (zacijelo i nekim članovima KP u tim jedinicama) bila slabo poznata i strana. Oni se bore pod srpom i čekićem, viču "Živio Staljin!" i zalažu se za bratstvo svih jugoslavenskih naroda s ruskim narodom, ali i dalje poštuju župnika i jasno izjavljuju kako nisu komunisti. U kasnijem razdoblju, kada će partizanski pokret već znatno ojačati, i kada će biti sasvim jasno da se Reichu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bliži kraj, uloga KP kao stvarnog organizatora oslobođilačkog pokreta postat će i zbog samog razvoja stvari jasno vidljiva i stalno isticana, a pojedine će komunističke ideje postati dio "kolektivnog mentaliteta" te će mnogi od pripadnika partizana, prije toga politički neopredijeljeni ili pristalice neke od građanskih stranaka, početi smatrati poželjnim da se priklone partizanskom vodstvu i da jednoga dana i sami postanu članovi KP.

Dva dana kasnije, 12. srpnja 1943., uslijedio je i partizanski napad na Lepoglavu i njeno oslobođenje.²⁹² U Lepoglavi, u kaznionici od 1854. godine, gdje su za Kraljevine Jugoslavije robijali mnogi osuđeni komunisti, Banovina Hrvatska je osnovala koncentracijski logor za internaciju politički nepoćudnih osoba. Kad je taj logor predan ustaškoj vlasti, u njemu je bilo pedesetak komunista. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske položaj komunista u logoru se znatno pogoršao, a njihov se broj udvostručio, tako da je njihovo oslobođenje imalo veliki moralni značaj za partizane. Napad na Lepoglavu organizirale su 12. slavonska divizija i Kalnički partizanski odred. Iz izvještaja Zapovjedništva Glavnoga stožera domobranstva Glavnome stožeru oružanih snaga NDH vidi se kako su partizani napadom na Lepoglavu u noći s 12. srpnja na 13. srpanj 1943. godine i oslobođenjem u jutarnjim satima 13. srpnja 1943. godine oslobodili "oko 800 kažnjenika", a "navodno se oko 300 kažnjenika pridružilo partizanima".²⁹³ Stjepan Jureković, jedan od osuđenih komunista u Lepoglavi, prisjeća se kako je došlo do oslobođenja Lepoglave. "Na početku srpnja jednoga jutra, kad su se robijaši spremali da krenu u radionice na rad, otjerani su nazad u ćelije. Brzo se pronio glas da veće partizanske jedinice kreću prema Lepoglavi. Predvečer 12. srpnja 1943. sve se umirilo. Čuli su se samo brzi koraci izvan kaznioničkog zida, a po hodnicima su se stražari brže kretali. ... Poslije 9 sati navečer, nasred kaznioničkog kruga u staroj zgradi tresnula je minobacačka granata. Tresak je odzvanjao zidinama najprije oštro, a zatim se muklo gubio u prostoru bivšeg pavlinskog samostana. U dvorište su nahrupili civili, obitelji lepoglavskih stražara koje su pobjegle u zidine Lepoglave i zavukle se u podrum. Vatra iz svih mogućih oružja, čas se pojačavala, čas opet jenjavala, kao valovi. ... Borba je trajala više od dva sata, kad se čitava zgrada stresla. Odjeknuo je strahovit tresak – haubica je

²⁹² Iako Lepoglava ne potpada pod područje koje istražujem u ovom radu (nalazi se na području bivše općine Ivanec, županija Varaždinska), obuhvatio sam ovu epizodu oslobođenja logora, jer je ona jedna od najvećih prekretnica u povijesti NOB-a na području Hrvatskog zagorja.

²⁹³ VA VII, Fond NDH, kutija 25, f. 1, dok. br. 13 i u *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom V, knjiga 17, dok. br. 137, 436-439.

Logor Lepogalava nakon partizanskog napada (HPM MRNH OF-2384)

počela rušiti zgradu.... Po hodnicima su odjekivali povici partizana: 'Drugovi, evo nas, spašeni ste, izvući ćemo vas!' Oko pet sati ujutro 13. srpnja 1943. pucala su vrata na svim ćelijama, iz kojih su istrčavali robijaši i grlili se s partizanima. ... Robijaši su brzo napuštali kaznionicu. Istrčali su u kaznionički krug, po kojem je još uvijek sa crkvenog tornja brisao neprijateljski teški mitraljez. U odstojanju su trčali prema jednom uglu kaznioničkog zida i provlačili se kroz rupu koju je otvorila haubica. U koloni, predvođeni partizanskim kurirom, ubrzanim su koracima kretali robijaši do najbližeg partizanskog štaba.²⁹⁴ Radivoj Davidović, koji je u logoru proveo punih dvanaest godina, prisjeća se kako su stražari molili za milost prilikom oslobođenja kaznionice.²⁹⁵

Nastavak priče nije tako svjetao kao Jurekovićev iskaz. Čini se da je oko sto zatočenika bilo komunista. Ostali su uglavnom, prema tvrdnji kasnijih komunističkih vlasti, bili kriminalci. U izdanju *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi* spominje se da "jedan dio teških kriminalaca nije bio oslobođen, nego je ostao i dalje u kaznionici".²⁹⁶ U izdanju *Hrvatsko zagorje u revoluciji* stoji da ih je stotinu prišlo 12. diviziji i Kalničkom odredu, "a najveći dio je pušten kućama".²⁹⁷ U knjizi 32. divizija NOVJ stoji da je "Komisija Operativnog štaba s načelnikom Radom Bulatom na čelu, u kojoj su bili Radivoj Davidović, Marijan Cvetković, Mihajlo Javorski i Zvonko Komarica, evidentirala političke zatvorenike i oslobodila one koji su bili zatvoreni zbog manjih političkih delikata. Pedeset kriminalaca nije pušteno na slobodu već su pod zatvorskim

²⁹⁴ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 233, 234.

²⁹⁵ Davidović, R. "Sećanje na robiju u Lepoglavi" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976., 854.

²⁹⁶ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb 1959, 119.

²⁹⁷ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 234.

stražama upućeni u kotarsko mjesto Ivanec odakle su kasnije vraćeni u Lepoglavu”.²⁹⁸ U dokumentu koji je pisan neposredno nakon samog događaja, tj. izvještaju Štaba Dvanaeste divizije NOV i PO Hrvatske Štabu Drugoga korpusa NOV i PO Hrvatske od 2. kolovoza 1943. godine, vidljivo je “da je u ovoj akciji oslobođeno oko 100 političkih osuđenika i oko 600 kriminalaca”. Dalje se navodi da se “veći broj ovih razbjegao, dok je jedan dio ponovo predan vlastima, a jedan dio zadržan u našim jedinicama”²⁹⁹ Očito je, naime, da je jedan dio zatočenika, za koje se znalo da nisu komunisti, ostao zatočen u logoru ili je ponovo predan domobranima ili ustašama. Činjenica je da su partizani bili izuzetno nezadovoljni lepoglavskom akcijom stoga što su “kriminalci, odnosno jedan veliki njihov dio, uspjeli da pobjegnu i danas pljačkaju mirno stanovništvo Zagorja”.³⁰⁰ Također spominju da imaju nepotvrđenu vijest o tome da ih se okupilo dvadesetak da “u naše ime vrše pljačku”.

Slavonci su Hrvatskom zagorju pomagali Kalničkom partizanskom odredom koji je u to vrijeme još bio preslab da sam pokrene napad na Lepoglavu i slična ustaško-domobranska uporišta.³⁰¹ Slavonski partizani u izvještaju od 1. kolovoza 1943. Centralnom komitetu KP Hrvatske osvrnuli su se na političku motiviranost zagorskih seljaka.³⁰² Objektivno, čini se da se situacija nije značajnije promijenila od vremena kada su partizani s Kalnika 1942. godine došli u Hrvatsko zagorje. Dvanaesta NOV divizija uspjela je mobilizirati svega dvadesetak ljudi, a čini se da se na mitinge gotovo nitko nije odazivao. Slavonski partizani su svjesni da je razlog tome što partizane do tada zagorski seljaci sa sjeverne strane Ivanšćice uopće nisu vidjeli (posebno ne u tolikom broju) te su bili “pod utjecajem neprijateljske propagande, da mi Hrvate koljemo, ubijamo i činimo razna druga zvjerstva”. Mitinzi nisu uspijevali upravo zbog toga što su seljaci bili svjesni kratkotrajnosti i nesigurnosti partizanske vlasti na tome terenu, pa su se bojali da ih nakon njihova odlaska ustaše ne uhvate. Slavonski partizani su iz tog razloga ulazili u kuće i tražili od zagorskih seljaka poslušnost, a uz to da ih ponude sa svojom sirotinjskom hranom. Zanimljivo je spomenuti da je u Slavonskoj dvanaestoj diviziji bilo 1129 boraca, a od toga ih je u Komunističkoj partiji bilo 244 (dakle, jedna petina).³⁰³ U Izvještaju koji ista divizija šalje Štabu Drugoga korpusa stoji da je disciplina popustila nakon prijelaza preko ceste Zagreb-Varaždin u Hrvatsko zagorje, budući da su partizani očigledno bili vrlo nezadovoljni time što su prešli na nesigurno područje te su težili “da se vrate na oslobođenu teritoriju”.³⁰⁴ O silini

²⁹⁸ 32. divizija NOVJ, Zagreb 1988, 27.

²⁹⁹ Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 18, dok. br. 4, 16-22.

³⁰⁰ AIHRPH, KP – 26/1494 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 715-717.

³⁰¹ Slavonska divizija je krenula iz Slavonije 27. lipnja i stigla na Kalnik nakon teških borbi s ustašama na Bilogori 5. srpnja 1943. godine. Njezin odlazak na ovo područje uslijedio je po naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. O tome vidi dokument: *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom V, knjiga 16, dok. br. 99.

³⁰² AIHRPH, KP – 26/1486 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 691-692.

³⁰³ AIHRPH, KP – 26/1486 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 692.

³⁰⁴ Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 18, dok. br. 4, 16-22.

partizanske akcije govori podatak koji se spominje u istom dokumentu, da je oko 280 Nijemaca, žandara, ustaša i domobrana u ovom partizanskom pohodu stradalo, te da ih je dvije stotine zarobljeno.

Oslobođenje Lepoglave, nije bilo dugotrajno, ali je snažno odjeknulo u Hrvatskom zagorju. Nakon te akcije je postalo jasno da su partizanske snage snažnije od slabih žandarskih jedinica. Nakon ove akcije poslao je komesar Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske Marko Belinić Okružnome komitetu KPH Krapina pismo u kojem govori o potrebi jačeg rasplamsavanja ustanka u Zagorju³⁰⁵. U pismu od 28. srpnja 1943. spominje kako je komitet KPH Krapina tražio da se na njihov teren upute jače jedinice zato da bi bio oslobođen jedan dio teritorija zbog razvijanja mogućnosti mobilizacije stanovništva i stvaranje logističke baze na terenu koji nije pod šumom. Oslobođenje Lepoglave i većeg dijela kotara Ivanec te dolazak slavonskih partizana bio je upravo ono što je bilo potrebno zagorskim komunistima. Marko Belinić želi osigurati još snaga za teren Hrvatskog zagorja, pa zato poziva nekog iz Krapine da dođe na Kalnik i "obavijesti o političkim i vojnim prilikama" oko Krapine.

Nakon partizanske pobjede kod Lepoglave, partizanske položaje napadaju ustaše, domobrani i Nijemci. Velik broj partizana u tim je borbama stradao. Bombardirajući partizanske kolone njemački avioni uništavali su kuće i crkve u sjevernom dijelu Hrvatskog zagorja. U izvješčaju oficira Kalničkog NOP odreda Štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske stoji kako su marševi u Hrvatskom zagorju i slaba ishrana izmučili borce.³⁰⁶

Odmah nakon partizanskog osvajanja Lepoglave, povećala se i partizanska bahatost na područjima na kojima su i inače boravili. Tako su i ubojstva utjecajnijih ljudi koji se nisu slagali s komunističkim idejama ili koji su sudjelovali u borbama na ustaškoj strani, bila sve češća. U selu Gornje Jesenje dogodilo se okrutno ubojstvo župnika Matije Žigrovića. Partizani su 17. srpnja 1943. upali u Gornje Jesenje i tom prilikom odveli župnika "za čiju se sudbinu do danas ništa ne zna".³⁰⁷ Župnik je navodno, prema iskazu Augusta Hercega iz Gornjeg Jesenja, Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, već 20. travnja položio ustašku prisegu, a potom je pomagao u naoružavanju pripremne bojne te je denuncirao pojedince za koje je smatrao da su partizani ili njihovi simpatizeri i informirao ustaše o kretanju partizana.³⁰⁸ Š. D.³⁰⁹ iz Gornjeg Jesenja sjeća se kako su partizani mislili da ih je župnik gađao mitraljezom s crkvenog zvonika. Župnik se, osim toga, javno izjašnjavao protiv komunista i partizanskog pokreta. Prema ustaškim izvorima župnika su, nakon što su ga zarobili, zavezali konju za rep i pustili ga tako da konj vuče po cijelom selu te ga tako ubili. Župnika su, po svemu sudeći, ubili domaći partizani. Tog ubojstva se sjećaju i drugi³¹⁰, a svi tvrde da je župnik imao nezakonitog sina Dragu Žigrovića

³⁰⁵ AIHRPH, KP – 81/2994 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 626.

³⁰⁶ *Zbornik Vojnoistorijskog instituta*, tom V, knjiga 17, dok. Br. 94, 319-326.

³⁰⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1484/43.

³⁰⁸ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 378, 28213/45.

³⁰⁹ Iskaz Š. D. (r. A.), r. 1921., Gornje Jesenje, (Jesenje).

³¹⁰ Iskaz M. P. (r. D.), r. 1927., Cerje Jesenjansko, (Jesenje).

(možda Galina?) koji je bio u ustašama, pa da je to bio još jedan razlog zbog kojeg su ga ubili. Nedugo nakon nestanka Matije Žigrovića stigao je 24. srpnja iz Krapine u Varaždin dopis u kojem stoji da je župnik pronađen "ubijen i zakopan u okolini Golubovca".³¹¹ "Istoga je dopremio u Krapinu Dragutin Galina, pokojnikov rođak". Stravičan je opis ozljeda. Župniku je gornji dio lubanje bio jako oštećen, a bila mu je prelomljena i desna ruka.³¹²

Partizani nakon osvajanja Lepoglave nisu boravili samo po šumama već su se spuštali i prema gradskim središtima. Tražili su "jatake" koji bi im pomogli u nabavi hrane, sanitetskog i uredskog materijala te oružja za partizane u šumama. Često se događalo da su kuriri, koji su trebali dostaviti materijal, uhvaćeni. Neki od njih su se tijekom ispitivanja hrabro držali, dok su drugi odavali svoje bivše suborce. Nenad Brajković iz Zagreba bio je na jednom takvom zadatku uhvaćen u Krapini. Njega su partizani poslali iz Zaprešića da iz ljekarne Milana Petrovića u Krapini dobavi sanitetskog materijala. Brajković je bio sve samo ne oprezan. Prvo je otišao odvjetniku Šimi Semiću i, predavši mu omotnicu adresiranu na njega tražio da mu odvjetnik da uredski pribor i upitao ga za adresu gospođe Božić. Odvjetnik je odbio dati pribor, a adresu mu je rekao, da bi mu potom Brajković počeo prijetiti. Semić je, odmah nakon što je kurir otišao, slučaj prijavio vlastima. Vlasti su potom ispitali gospođu Božić i ljekarnika Petrovića, koji su priznali da su razgovarali s dotičnim partizanom, ali su nijekali bilo kakvu vezu s Narodnooslobodilačkim pokretom. Brajkovića su žandari uhitili kod ljekarnika, a on im je na ispitivanju gotovo sve otkrio. Priznao im je kako je došao u partizane, rekao im je imena svojih suboraca i mjesta gdje se partizani kriju, te je tako u opasnost doveo veći broj ljudi.³¹³ Dok se ovo događalo u Krapini, načelnik općine Petrovsko Ivan Rumbak, pobjegao je u partizane. Slučajevi bijega načelnika općine u partizane nisu bili česti, ali su se događali.

U južnom dijelu Hrvatskoga zagorja koji je pripadao Velikoj župi Prigorje, vrlo se sporo razvijao narodnooslobodilački pokret. Oko Donje Stubice bile su stalno su raspoređene vrlo snažne njemačke i ustaške snage. Posljedice napredovanja Crvene armije i uspostavljanje ZAVNOH-a nisu odjeknule u Hrvatskom zagorju. Zbog malog broja pismenih, čitanje tiskovina nije imalo mnogo zainteresiranih. Pavao Beluhan, član Okružnog komiteta KPH Zagreb izvijestio je s partijskog savjetovanja Kotarskog komiteta KPH Stubica³¹⁴ i zaključio kako je "politička situacija na terenu ovoga kotara vrlo slaba", a posebno utvrđuje da je Komunistička partija kriva takvoj situaciji. Ističe da se jedan dio članova KP na području Marije Bistrice isključio samim time što su otišli u vojsku, a jedan dio članova je uhićen, dok veći broj ne radi ništa. Nije ni čudo što je došlo do takve situacije, budući da se u mjestu nalazi jako ustaško uporište.

³¹¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1510/43.

³¹² Prema iskazu Augusta Hercega nakon rata Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača čini se da je Žigrović uhvaćen u srpnju 1943. te je nakon toga predan 12. brigadi NOV-a. Ona ga je predala vojnom sudu Kalničkog partizanskog odreda gdje je protiv njega bio proveden postupak te je nakon postupka Žigrović osuđen na smrt i strijeljan (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 378, 28213/45).

³¹³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1533/43.

³¹⁴ AIHRPH, KP – 77/2428 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986.

Istovremeno kada je Beluhan sastavio izvještaj o stanju na području Donje Stubice, kotarska oblast u Klanjcu izvijestila je o napadu partizana na područje Velikog Trgovišća.³¹⁵ Ovaj napad nam je posebno zanimljiv zbog detalja spomenutih u izvještaju. Naime, partizani su tom prilikom uspjeli zarobiti manji broj domobrana. Svim domobranima su oduzeli odjeću i obuću i nakon toga ih pustili. Jednog od njih, Franju Martinka, su zadržali i odveli sa sobom do današnjih Žeinaca. Ondje su ga seljaci iz Velikog Trgovišća osudili na smrt, "ali drugi, koji su imali partizanske kape sa zvijezdama i odoru nisu to usvojili, nego su naredili neka bježi kuda znade od njih". Sasvim je izvjesno da je takvih slučajeva već bilo u Hrvatskom zagorju, ali i u drugim krajevima. Znalo se češće dogoditi i obrnuto, tj. da se seljaci protive izvršenju smrtno kazne. Partizani su obično vrlo rado likvidirali onoga kojega su seljaci prokazali kao zločinca.

U kolovozu 1943. godine učestali su partizanski napadi na zagorska sela. Zajezda, koja se nalazi podno planine Ivanšćice, bila je podesna za takve napade. Naime, odmah iznad sela počinje gusta šuma, kamo su partizani mogli pobjeći u slučaju ustaške ili njemačke intervencije. Napad koji je izvršen 17. kolovoza 1943. godine na automobil koji se kretao prema Zajezdi pokazuje koji su sve bili ciljevi partizana.³¹⁶ Partizani spomenuti automobil nisu prisvojili, jer su znali da se ne bi njime mogli slobodno kretati po zagorskom području, već su ga uništili. Vozači automobila nisu ubijeni, već su pušteni kućama. Partizanske napade karakterizira činjenica da nemaju karakter osvetničkih akcija protiv stanovništva, već da su usmjereni isključivo na uništavanje državne imovine. Partizani rijetko kada mogu mnogo toga ponijeti sa sobom. Oni uglavnom uništavaju predmete, a samo ponekad uzimaju pisaće strojeve. Novac koji pronađu u općinskim blagajnama redovito uzimaju.

Kako jača partizanski pokret u Hrvatskom zagorju, tako se povećava i broj dezertera među domobranima. O tome svjedoči izvještaj Kotarske oblasti u Klanjcu od 18. kolovoza 1943. godine: "Ova grupa partizana (misli na grupu partizana koja je smještena zapadno od Velikog Trgovišća prema Klanjcu, *op.a.*) koja se kreće noću po području ove postaje, vrši promičbu da se pozvani na vojnu dužnost ne smiju odazvati, jer da će naskoro rat završiti u korist Crvene vojske i ovo narod i pozvani na vojnu dužnost prihvaćaju, tako da javno i govore da neće nitko s područja ove postaje dalje u vojsku bilo u Hrvatsku a pogotovo u Njemačku. Nastalo je silno bjegstvo domobrana kućama iz vojske i više se ne vraćaju u svoje jedinice. Za istima stižu tjeralice, ali što je ova postaja nemoguća za sada izvršiti vojne naloge i hvatati vojne bjegunce uslied malog broja momčadi a područje je ugroženo."³¹⁷ Iz istog se izvještaja vidi da su se partizani oblačili u razne uniforme koje su otimali od ustaša, Nijemaca i domobrana te da su tako preodjeveni znali unositi zabunu u neprijateljske redove. Dakle, jasno je vidljivo da je tendencija dezertiranja u redovima domobranske vojske bila sve veća, a da kotarske vlasti nisu imale dovoljno ljudi koji bi hvatali dezertere. Općenito uzevši, nedovoljan broj oružnika i domobrana koji su djelovali na području Kotarske oblasti u Klanjcu nije mogao uspješno suzbijati dezerterstvo, a zbog

³¹⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1602/43.

³¹⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1652/43.

³¹⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1653/43.

nedjelotvornosti državnih organa bježanje iz vojske postaje sve učestalija pojava, pri čemu tu nedjelotvornost djelomice planski, tj. "po zadatku", izazivaju i povećavaju prikrivenim sabotiranjem pojedini simpatizeri NOP-a u općinskim i državnim službama i u domobranstvu. Partizanske patrole zaustavljale su starješine pojedinih sela kako bi im oduzimale pozive za mladiće u njihovim selima. Tako su u selu Cigrovec kod Pregrade tri partizana dočekala starješinu sela i oduzeli mu pozive za vojsku koje je nosio u svoje selo.³¹⁸

Partizani su tijekom kolovoza 1943. godine palili sijeno želeći nanijeti što veću štetu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ustaški organi izvještavaju da su stanovnici Velikog Trgovišća "80% zadovoljni" time što su partizani učinili.³¹⁹ Od izuzetne je važnosti izvještaj Župske redarstvene oblasti u Varaždinu Velikoj župi Zagorje i Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost Nezavisne Države Hrvatske od 12. kolovoza 1943.³²⁰ U tome izvještaju stoji očajnička molba upravitelja Krunoslava Batušića koji traži pomoć za suzbijanje partizana:

"Uspoređujući današnji položaj u ovoj župi sa položajem unatrag 1. godine dana – dolazim do poraznog rezultata, da se situacija neusporedivo pogoršala, da vlast nije gospodar situacije i da položaj biva iz sata do sata sve teži i izgleda da nije daleko čas kad će stanje postati vrlo, vrlo kritično!! Molim, da se ovo ne uzme kao kakav pesimističan izvještaj – već izvještaj savjestan i stvaran gledan očima čovjeka čvrstih živaca i velikog iskustva u ovakovim stvarima. – Nakon tolikih izvještaja, koje je potpisani predložio u interesu javnog reda i sigurnosti mogu ustvrditi da nije poduzeto do danas – ništa, da se uspostavi autoritet vlasti – do li nedavno vojne akcije, nakon pada Lepoglave, koja je bila i opet samo repriza svih dosadašnjih akcija, to jest ganjanje oko Ivančice i Kalnika – namjesto, da se iznenadno opkolilo Kalnik i sve potjeralo u sjevernom pravcu na obalu Drave, gdje bi rezultat bio sasvim drugačiji!"

Ovaj je izvještaj važan budući da se radi o izričitom upozorenju jednog državnog službenika da se stanje sigurnosti na području Velike župe Zagorje izuzetno pogoršalo. Očito je da se ustaške i domobranske jedinice više nemaju snage boriti protiv sve jačeg partizanskog pokreta. Batušić ima rješenje za sigurnost Velike župe Zagorje, ali zaboravlja da su partizani i u drugim krajevima Nezavisne Države Hrvatske na mnogo većim područjima te da državne vlasti nemaju dovoljno raspoloživih vojnika koji bi stvorili obruč oko Kalnika i uništili partizane. Još jedan izvještaj ima vrlo velike sličnosti s prethodnim. Radi se o izvještaju Kotarske oblasti Klanjec, u kojem kotarski predstojnik Jelinić kaže kako su partizani "na području ove postaje svojom djelatnošću i na području susjednih postaja raširili svoju promičbu u tolikoj mjeri, da su narod demoralisali i da narod vjeruje više u njihovu moć, nego u moć državnih vlasti, pa se i ne odazivaju vojnim dužnostima, već se kriju po šumama i pridružuju partizanima"³²¹

Kao i više puta dotada, partizani su obavljali noćna uhićenja istaknutijih ustaša i HSS-ovaca. Prije takvih uhićenja nije bilo na području Pregrade, ali u kolovo-

³¹⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1664/43

³¹⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1669/43.

³²⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 21, 1671/43.

³²¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1759/43.

zu 1943. godine je uhićen Milan Belačić iz sela Benkovo, bivši potpredsjednik HSS-a i zamjenik narodnog zastupnika za kotar Pregradu.³²² On je navodno surađivao s ustašama i slao Stjepana Kosa, "koji je nedavno došao iz vojske, naoružan pištoljem" da "u ime narodne vojske ide kod partizanskih simpatizera i da svakog ubije". Partizani su uhvatili Belačića i kod njega pronašli pismo Radeka Horvata, ustaškog načelnika iz Pregrade. U tom pismu ga je Horvat pozvao da surađuje s ustašama. Belačić je nakon ispitivanja pušten kući.³²³ Ponekad se stječe dojam da su aktivni bivši HSS-ovci bili veći neprijatelji partizanima od samih ustaša. Čini se da su se partizani sredinom rata osjećali relativno ugroženi od strane HSS-ovaca koji su, posebno u Hrvatskom zagorju, imali jak utjecaj na stanovništvo. Ustaški pokret nikada nije uhvatio korijene u Hrvatskom zagorju, pa je opasnost da zagorski seljak pristupi dobrovoljno u ustaški pokret bila vrlo malena. Istovremeno kada je uhićen Belačić, na području istoga kotara uhićen je i barun Ottenfels koji je držao dvorac Bežanec. Izvještaj Kotarske oblasti Pregrada o uhićenju Ottenfelsa govori o napadu 150 partizana na dvorac Bežanec u noći između 21. i 22. kolovoza 1943.³²⁴ Partizani su prvo opljačkali dvorac (zaplijenili su barunova odijela, konje i bačvu vina), a zatim su baruna odveli sa sobom. On je navodno bio tajni agent Gestapa "što je i na preslušanju priznao", kako pišu partizani. Na saslušanju je Ottenfels navodno izjavio i da je bio osobni prijatelj njemačkog poslanika u Zagrebu te da je obavještavao Nijemce i prije rata o stanju u Kraljevini Jugoslaviji.³²⁵ U zapisniku saslušanja također stoji: "Godine 1942. u mjesecu augustu nalazio se još kod mene Kernik detektiv i sa kojim sam išao u Varaždin tražeći ustaše i vojsku da pohvataju i pohapse sve domaće partizane koji još nisu bili organizirani."

Ottenfels je, prema riječima D. G.³²⁶ iz Gornje Plemenščine bio okrutan vlastelin. Prije Drugog svjetskog rata on nije dao sagraditi cestu preko svog zemljišta kada su ga seljaci pitali, dok u Macelju gdje je posjedovao zemlju nije dozvolio sječu šume iako ju je sam nije koristio. Kako nije bio omiljen među seljacima, a bio je još i Nijemac ili Austrijanac i sumnjičen za suradnju s Gestapom nije ga bilo teško osuditi na smrt. Navodno su njegovo ubojstvo tražili i sami seljaci. Ubijen je negdje u okolicu Male Gore, prema iskazu A. H.³²⁷ Nakon ubojstva u šumi, 23. kolovoza, već sljedećeg dana, bio je dopremljen iz Vinagore na župno groblje u Pregradu. Ustaške vlasti su njegovo ubojstvo obrazložile činjenicom da je tražio pomoć od ustaša kada su na njega partizani spremali napad "i tom je prilikom stradao neki Mihelja iz Pregradskih Vrha i Debeljak Alojz iz Lupinjaka, a ova dvojica prigodom napadaja na lepoglavsku kaznionicu pridružili su se partizanima".³²⁸ Ubojstvo baruna Ottenfelsa krivo je shvaćeno među lokalnim stanovništvom, što navode i sami partizani.

³²² AIHRPH, KP – 47/477 i AIHRPH, KP – 27/1724 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 891-896 i 980-986.

³²³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1745/43.

³²⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1745/43.

³²⁵ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 189-190.

³²⁶ Iskaz D. G., r. 1928, Gornja Plemenščina (Pregrada).

³²⁷ Iskaz A. H. (r.1930), Mala Gora (Desinić).

³²⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1745/43.

Naime, seljaci su njegovu likvidaciju shvatili kao ubojstvo zla "barona", a ne organizatora Gestapa.³²⁹

Noćna ubojstva pojedinaca nakon ovoga događaja neće više biti neobična. Štoviše, ona će postajati sve učestalija. Partizani su svojih neprijatelja brzo rješavali. Osobne nesuglasice su vrlo često mogle dovesti do ubojstva pojedinaca.³³⁰ Tako je obični domobran Ivan Švigir, koji je došao na odmor iz vojske, ubijen dok je spavao na štaglju u Krapinskim Toplicama.³³¹ Naime, dotični Švigir je ranije bio u ustaškoj vojsci u Bosni pa ga je netko tužio partizanima, koji su ga prije nego što su ga ubili upitali "Koliko si djece ubio?". U rujnu 1943. godine, vrlo često stradavaju ustaše i domobrani koji su se vratili kućama na dopust iz vojske. Trupla pokopanih muškaraca u kukuružištu, po šumama ili na njivama postaju vrlo česta. Partizani su žrtve prvo vezali, a zatim ih ubijali u blizini sela na pustim mjestima.³³² Uz neke ubijene, poput Ivana Lovreka iz Vižovja, partizani ostavljaju i poruke. Tako uz Lovreka supruga nalazi poruku: "Narode! Pao je špijun. Pao je najveći zlotvor, koji te je kroz ove tri godine narodno-oslobodilačkog rata izdavao. On ti je bio kriv tvoga oplaćkanoga mesa, masti, kojeg ti je fašistička banda porobila. Stoga ga je stigla zaslužena kazna. Narode! Neka ti posluži ovaj špijun kao primjer i neka zna svaki onaj narodni izdajica da će ga ista sudbina zateći. Čistimo naša sela od domaćih izdajica. Smrt fašizmu-Sloboda narodu!"³³³ Pojedince su ubijali i nepoznati počinitelji za koje su lokalne ustaške vlasti smatrale da su ili partizani ili seljaci koji su se osvećivali na taj način svojim suseljanim. Tako je ubijen Mato Poslon iz Štuparja. Budući da je ubojstvo počinjeno nožem kotarski predstojnik iz Krapine smatra da su ga ubili suseljani.³³⁴ Događaju se i ubojstva seoskih starješina koji su vršili svoju dužnost. Tako je, doduše nešto kasnije od navedenih primjera, u siječnju 1945. godine, u Gornjoj Plemenšćini ubijen Stjepan Vrhovski, seoski starješina koji je određivao seljake na poslove vožnje drveća za potrebe ustaške postrojbe u Pregradi i koji je raznosio pozive stanovnicima sela.³³⁵ Ponekad pojedinci ne stradavaju, već ih partizani samo odvođe na ispitivanje. Tako se satnik Rudolf Babić vratio na petodnevni dopust u Veliko Trgovišće, pa su ga partizani, zajedno

³²⁹ AIHRPH, KP – 81/3001 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 936-941.

³³⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1823/43. Ovdje se navodi primjer Mate Poslona iz Štuparja kojeg su vrlo vjerojatno ubili njegovi susjedi. Navodi se mogućnost da su "ubijstvo predmetnoga prouzrokovali njegovi suseljani, koji su mu se, iz dosada nepoznatih razloga, osvetili".

³³¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1814/43.

³³² HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1883/43. Ovdje je opisan pronalazak leševa Eduarda Blažuna iz Tuheljskih Toplica i Stjepana Lovreka iz Dubrovčana deset dana nakon njihova ubojstva. Partizani su u selu Gredicama kraj Klanjca zaustavili autobus 7. prosinca 1943., iz njega izveli sve putnike i šestero ih na mjestu ubili (od toga je jedan bio oružnik a drugi domobran) dok su dvojica odvedeni od partizana i za njihovu sudbinu se ne zna (HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2180/43).

³³³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 24, 347/44.

³³⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1825/43.

³³⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 137/45. Zanimljiv je podatak, koji je teško točno provjeriti, da je samo na sjevernom dijelu kotare Krapina u drugoj polovici 1943. i prvoj polovici 1944. ubijeno preko stotinu "najuglednijih i najnaprednijih seljačkih gospodara" od strane partizana (HDA, V. župa Zagorje, kutija 30, 369/45).

sa činovnikom Ladešićem, usred dana zarobili u lokalnoj gostionici u Družilovcu. Nakon zarobljavanja odveli su ih u obližnju šumu i ondje saslušali, a otamo su pustili Ladešića koji je imao više "otvorenih rana na nogama", dok su Babića zadržali.³³⁶ Bilo je i slučajeva da su se ustaše osvećivali svojim starim suborcima koji su prešli partizanima. Tako su ustaše ubili 4. prosinca 1943. Gabru Kurtanjeka iz Batine, koji je bio ustaša, ali je prišao partizanima. Za primjer ostalima, objesili su ga u Zlataru.³³⁷

Dana 31. kolovoza 1943. održana je sjednica Okružnoga komiteta KPH Krapina i na njoj je proučena politička situacija.³³⁸ Komunistima je u ovom trenutku važnije što još uvijek u pojedinim općinama ima HSS-ovaca, nego što kotarska središta čuvaju ustaše. Zato utvrđuju kako u općini Mače još uvijek postoji HSS-ova organizacija koja djeluje protiv partizana i na čijem je čelu Gabro Petanjek koji je ujedno i poslanik u Hrvatskom državnom saboru (čije članove imenuje Poglavnik), kako u Zaboku djeluje svećenik Franjo Škrinjar koji okuplja oko sebe HSS-ovce, a kako na ostalim područjima nema problema. Komunisti tvrde da je narod 90% opredijeljen antifašistički. Točnost te procjene donešene, dakako, s propagandnom namjerom, očito je upitna, jer je u to doba znatan dio stanovništva Hrvatskog zagorja još uvijek zauzimao neutralan stav i prema partizanima i prema ustašama. Zagorski seljaci su tada uistinu već bili uglavnom antifašistički raspoloženi, ali to ne znači ni da su bili orijentirani prokomunistički, ni da su smatrali važnim da se narod s oružjem u ruci bori protiv organiziranih i moćnih fašističkih sila, niti, pogotovo, da tu borbu mora voditi i na teritoriju gdje oni, Zagorci, žive. Komunisti i sami ističu da je "narod u unutrašnjosti mnogo bolji (sic!) nego uz cestu i prugu gdje stalno vidi prebacivanje ustaške bande". Razumljivo je da su seljaci u brdskim predjelima Hrvatskog zagorja podržavali partizane, jer ustaše uglavnom nisu ni viđali.

Na savjetovanju je također dogovoreno da s novomobiliziranim partizanima treba pravilno postupati i da ih treba "izgrađivati" uvjeravanjem, a ne samo zahtijevati od njih slijepu poslušnost. Partizani su se borili i protiv neodgovornih pojedinaca u svojim redovima. U Kotarskom komitetu u Zlataru bilo je 7 članova. Od tih sedam članova dva su se odala piću. Jedan od njih je zapio 9500 kuna koje su pripadale NOF-u. Nisu samo pili na području Zlatara. Partizana pijanica, još k tome i članova Partije, bilo je i oko Krapine. Neki Grabar je vrlo često pio i govorio "dosta neograničeno".³³⁹ On je vodio jednu partizansku jedinicu koja ga zbog pijanstva nije slušala. Kotarski komitet KPH Krapina obavještava Okružni komitet da "on (Grabar, *op.a.*) ne prizna da je pijanica i govori da je bolestan kad treba kuda ići a sumnja postoji u tom jer kad je kakova sila može dobro ići." Ivan Katalenić, koji piše pismo Okružnom komitetu, traži da Lacu (Grabara) izbací iz Partije ako nastavi piti.

Kad je riječ o odnosu prema ženama, zbog konzervativnosti i zaostalosti sela AFŽ u Hrvatskom zagorju gotovo da i nije bio organiziran, jer su muškarci smatrali kako

³³⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 517/44.

³³⁷ HDA, V. Župa Zagorje, kutija 23, 2188/43.

³³⁸ AIHRPH, KP – 81/3001 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 936-941.

³³⁹ AIHRPH, KP – 81/3018 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 418-423.

politika nije za žene.³⁴⁰ Za strukturu po spolu članova kotarskih i općinskih komiteta karakteristični su podatci u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donja Stubica. U Kotarskom komitetu je od 8 članova jedna bila žena, a u Općinskom komitetu od šest članova nije bilo žena. Prema socijalnoj strukturi u Donjostubičkom kotaru, članovi su uglavnom bili seljaci, a od 216 članova dvojica su bili intelektualci. Postojao je ondje AFŽ koji je brojio 68 žena (što je relativno mnogo za Hrvatsko zagorje, jer u ostalim zagorskim kotarima AFŽ nije bio tako dobro organiziran).³⁴¹

Što se tiče brojnosti posada ustaša, domobrana, oružnika i Nijemaca u pojedinim zagorskim mjestima u rujnu 1943. godine stanje je izgledalo ovako:³⁴² najbrojnija naoružana posada je bila u Krapini. Ondje je prema obavijestima partizana bilo oko 100 ustaša, 40 oružnika i 56 Nijemaca. Macelj i Lupinjak imali su pograničnu stražu prema Njemačkoj, a tvornicu u Žutnici čuvali su ustaše. U ostalim mjestima (Gredice, Mirkovec, Zabok, Sveti Križ Začretje, Tkalci i Đurmanec) bilo je svega nekoliko oružnika ili pripadnika "Časne radne službe". U kotaru Zlatar bile su stražama osigurane tvornice u Poznanovcu i Bedekovčini, te zgrade općina u Budinščini i Zlataru i željeznička stanica u Zlatar Bistrici. U kotaru Pregrada bilo je po 150 Nijemaca u Krapinskim Toplicama i Desiniću, a u Pregradi i Humu na Sutli nalazili su se oružnici. U kotaru Klanjec bilo je po tridesetak oružnika u Velikom Trgovišću i Klanjcu. S takvim snagama se nije moglo držati Hrvatsko zagorje. Uostalom, sve te jedinice ili straže bile su smještene na stalnim mjestima, dok su se partizani neprestano kretali.

Početkom rujna 1943. na područje Hrvatskog zagorja, zbog sve veće opasnosti od partizana, dolazi veći broj njemačkih vojnika. Ti vojnici su ponegdje iskazivali svoju samovolju, tako da su se zagorski seljaci vrlo često na njih žalili. Na području Donje Stubice "civilne vlasti ne mogu zaštititi narod, jer pred njemačkom gamadi njihova

³⁴⁰ AIHRPH, KP – 27/1724 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986, 980-986.

³⁴¹ AIHRPH, KP – 77/2443 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga V, Zagreb 1986., 997. – 999. U ostalom dijelu Hrvatskog zagorja još je relativno mnogo žena bilo uključeno u AFŽ u okolici Zlatara. U mjestu Poznanovec je već u drugoj polovici 1942. bilo uključeno 12 žena u narodnooslobodilačku borbu. One su obavljale kurirsku službu i prikupljale pomoć za partizane. Oko Krapine je u AFŽ-u najistaknutije bilo selo Gornje Jesenje. U kotarima Klanjec i Pregrada AFŽ se formira tek krajem 1943. godine. O AFŽ-u u Hrvatskom zagorju vidi više u *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 139-141.

³⁴² VA VII, fond NOB, kutija 107 a, f. 6, dok. br. 8 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 69-77. U lipnju 1944. stanje se ponešto izmijenilo. Tada je na području Luke i Jakovlja 500 Nijemaca i 247 ustaša, u Klanjcu 97 ustaša, a u Tuheljskim Toplicama 150 ustaša. Na području Krapinskih Toplica bilo je 120 ustaša, a u Krapini 50 ustaša, 380 "feldžandara" i 30 "žandara". Na području Žutnice 100 ustaša, u Velikoj Vesi 80 ustaša, a u Zaboku još 80 ustaša. Na području Zlatara bilo je 420 ustaša, u Budinščini 200 ustaša, a u Hrašćini 300 ustaša. U Stubici je bilo smješteno 50 ustaša i 50 žandara, u Mariji Bistrici 250 ustaša i 50 žandara, u Oroslavju 180 Nijemaca, 150 domobrana i 130 "feldžandara", u Stubičkim Toplicama 150 Nijemaca, a u Donjoj Bistri 55 "žandara". Dakako da podatci nisu cjeloviti i potpuno točni (HDA, OZNA, kutija 13, 4.0.2. P.O.C. za gornju Hrvatsku).

riječ ništa ne znači”, kako izvještava Kotarski komitet KPH Donja Stubica.³⁴³ Tako je i u ostatku Hrvatskog zagorja. Nijemci zalaze u vinograde, kuće i vrtove te krađu gdje što nađu. Ne krađu samo plodove zemlje i životinje, već predmete i novac.³⁴⁴ Pod izlikom da traže partizane ili oružje ulaze u kuće te krađu i plijene. Tako su 11. rujna 1943. ušli u kuću Jure Frajtaka u Svetom Mateju i ondje “ukrali gusku vrijednu 1000 kuna”. Općinsko poglavarstvo u Svetom Križu Začretju iznosi podatak da na njihovom području boravi oko 1000 vojnika “savezničke njemačke vojske”.³⁴⁵ “Ovi vojnici prave velike štete ovdašnjem pučanstvu uništavajući kukuruz, groždje i voće”. Ponašaju se kao pošast kada dođu u vinograd tako da su “u Mirkovcu pojeli u vinogradu sve crno groždje iz kojeg bi se dobilo oko 400 litara mošta.” “Kukuruz strada kao da dolaze u nj zvijeri, trga se i nosi ne pitajući je li to od siromaka koji nema više kukuruza ili od boljeg gospodara. Voće se trese i bere gdje se samo stigne.” Općinsko poglavarstvo zaključuje da “ako se ovako nastavi naš će živalj ostati bez najnužnije hrane, a to je tim žalosnije, jer smo pasivan kraj i nemamo sami dovoljno hrane za prehranu i nema nade da bi od kuda mogli dobiti takove”.

Slično zaključuje i Kotarski komitet KPH Donja Stubica: “Ostane li ta gamad dulje u našem kotaru, opustošiti će sve, izjesti će sve narodu, koji će ostati go, bos i gladan”. Takva loša slika o Nijemcima pokazuje već tešku situaciju na frontovima. Sve zalihe hrane odlaze na bojište. Vojnici koji se nalaze u zaleđu ne dobivaju dovoljno hrane. Oni se snalaze kako znaju. Zato niti žalbe koje zagorski seljaci i državne vlasti upućuju njihovim zapovjednicima ne nailaze na odaziv. Zanimljiv je izvještaj Kotarskog komiteta Zlatar u kojem stoji da su državne vlasti proglasile da svako selo mora primiti pedeset Nijemaca, a kako su seljaci bijesni na Nijemce jer “kud god prolaziju kraj vinograda trgaju ne samo grožđe nego i granje sa grožđem”. “Ustaše se kuneju i kuže pred selacima da će ju napasti nijemce”, kako izvještava Dragutin Novosel.³⁴⁶

Osim uništavanja privatne imovine, Nijemci su demolirali i državnu imovinu. Tako su nakon boravka Nijemaca u lječilištu Krapinske Toplice zgrade i prostorije lječilišta postale potpuno neupotrebjive.³⁴⁷

Nijemci se nisu zaustavljali samo na krađi voćaka, već su na dojave uhićivali nedužne seljake. Apsurdna situacija se zbila 2. listopada 1943. u selima Čret i Klokovec kod Krapinskih Toplica.³⁴⁸ Njemački vojnici su na dojavu nepoznatog čovjeka, koji je očito spomenute seljake okrivio iz mržnje, uhvatili 17 ljudi koje su optužili da su “komunisti – partizani”. Ustaške vlasti, koje donose izvještaj o ovom događaju, ništa ne mogu poduzeti. Jedan od uhvaćenih je pokušao bježati pa su ga Nijemci pogodili

³⁴³ AIHRPH, KP – 77/2458 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1981., 190-192.

³⁴⁴ Tako su ukrali Štefci Posavec iz Bezavine kraj Velikog Trgovišća 30000 kuna. Kada se ona žalila njemačkom zapovjedniku u Velikom Trgovišću upućena je općini Veliko Trgovišće i Ministarstvu unutarnjih poslova (HDA, MUP NDH, kutija 20, inv. br. 7337).

³⁴⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1802/43.

³⁴⁶ AIHRPH, KP – 81/3008 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 212-216.

³⁴⁷ HDA, MUP NDH, kutija 20, inv. br. 7303.

³⁴⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2025/43.

Čerkeske (kozačke) jedinice (HPM MRNH F-5327)

u noge. Već sljedeći dan isti se bacio kroz prozor, bojeći se da ga njemački vojnici ne muče. Drugi je pak, slučajno držao motiku u rukama kada su ga uhitili, a Nijemci su ga zadržali u zatvoru zbog pokušaja napada motikom na njih. Dogodilo im se da su tom prilikom uhvatili i jednog domobrana koji je došao na dopust. Osjetljivi, nepovjerljivi i bahati Nijemci su nervozno i preradikalno reagirali na svaku dojavu.

Ponekad su Nijemci uhitile sve ljude u selu. Krajem travnja 1944. u selu Slatini kod Donje Stubice smjestili su se Kozaci i Nijemci. Dana 1. svibnja 1944. u obližnje Igrišće došla su dva Kozaka i Nijemac. Ušli su u kuću Franje Nebojana, koji nije bio kod kuće, i ondje pekli jaja. Dok su spremali večeru u kuću su ušla tri partizana i ubili Nijemca, a Kozake povelili sa sobom. Uvečer je u selo došlo više Nijemaca i Kozaka koji su tražili nestalu trojicu. Potom su pokupili stanovništvo cijelog sela na jednu livadu gdje su ih držali cijeli dan i noć, a sutradan su u zatvor na Savskoj cesti odveli osam mještana dok su ostale pustili. Juraj Kujar, čiji je tast Franjo Nebojan odveden u zatvor, nosio je osam dana hranu tasteru u Savsku cestu. Nebojana su potom odveli u Veliku Goricu gdje su Kozaci i Nijemci iz Slatine imali svoje sjedište i ondje ga strijeljali.³⁴⁹ Očigledno je da su Nijemci i Kozaci provodili kolektivne odmazde nad lokalnim stanovništvom u slučaju da su stradali pripadnici njihovih postrojbi.

Isti su Kozaci hranili svoje konje na privatnim livadama seljaka u blizini Luke i Igrišća, a zahtijevali su da lokalno stanovništvo radi u šumi za njihove potrebe. Zbog toga je iz općinskog poglavarstva u Luki 1. svibnja 1944. poslan dopis Zapovjedništvu Poglavnikovog tjelesnog združenja u kojem se traži da se kozačke jedinice uklone iz okolice Luke, a taj je dopis potpisalo 48 stanovnika Luke.³⁵⁰

³⁴⁹ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 484, 38454/45.

³⁵⁰ HDA, MUP NDH, kutija 21, inv. br. 7406.

Sličnih racija, poput onih u Igrišću, bilo je i u selu Šipki pokraj Lobora. Onamo je Janko Begedin, ustaša iz Zlatara, odveo njemačke postrojbe i optužio lokalno stanovništvo da su simpatizeri partizana. Na to su Nijemci zarobili 23 stanovnika sela Šipki i okolice i odveli ih u selo Petrovu Goru gdje su ih htjeli postrijeljati, ali su od te nakane odustali, prema iskazu svjedoka, budući da ih nitko na putu nije napao.³⁵¹

O njemačkoj samovolji i superiornom odnosu prema vlastima NDH govori slučaj iz Bedekovčine. Ondje su njemačke SS trupe 23. prosinca 1943. javno strijeljale dvojicu mladića za koje su pretpostavljali da su partizani ili suradnici partizana. U istom nalletu su uhitili i odveli u njemačke logore još sedam muškaraca i žena iz Bedekovčine za koje su nakon ispitivanja ustanovili da aktivno potpomažu partizanski pokret. O tom slučaju izvještava Kotarska oblast u Zlataru Ministarstvo unutarnjih poslova i zaključuje: "Po čitavom ovom predmetu ova kotarska oblast nije vodila nikakovog postupka, pošto njemačke SS trupe su čitav postupak vodile samostalno a njihov zapovjednik je podpisanog (kotarskog predstojnika, *op.a.*) toga tek dana 22. XII. o.g. u 13 sati obavijestio, da će 23. XII. 1943. u 7 sati u jutro dvojica biti streljani."³⁵²

13. Formiranje drugog Zagorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda

Početak rujna 1943. u Hrvatskom zagorju se već toliko razmahao partizanski pokret da je Komunistička partija odlučila osnovati Zagorski NOP odred. Dakako, za taj zadatak trebalo je izvršiti organizaciju na terenu. "Kalnički udarni bataljon" boravio je u mjesecu kolovozu na području Hrvatskog zagorja i ondje izveo niz akcija. Dok je boravio u Hrvatskom zagorju, formirana je u okolici Krapine četa koja je ostala u Zagorju i nakon odlaska kalničkih partizana. Toj četi su kalnički partizani ostavili 26 pušaka, 2 automatska ručna oružja ("šmajsera") i jedan puškomitraljez. Na čelu čete ostao je Josip Špiranec, koji je prije bio komesar bataljuna na Kalniku. On je dobio za zadatak da osnuje Zagorski NOP odred.³⁵³ Nedugo potom stiglo je "uputstvo Štaba Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske Štabu Druge NO brigade za djelovanje u Hrvatskom zagorju". U toj direktivi je stajalo kako što brže treba pristupiti formiranju Zagorskog NOP odreda na Strahinšćici te kako je od velike važnosti da se što više domobrana mobilizira u partizanske redove. Dana 14. rujna 1943. Rade Bulat, načelnik Štaba druge operativne zone NOV i PO Hrvatske, piše upute Okružnome komitetu KPH Krapine o zadacima budućeg odreda.³⁵⁴ Tada su u Hrvatsko zagorje poslani Stjepan Iveković,³⁵⁵ Josip Vidiček, Ferdo Klasić

³⁵¹ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 371, 27261-27262/45.

³⁵² HDA, MUP NDH, kutija 18, 7028.

³⁵³ AIHRPH, KP – 27/1638 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 84-87.

³⁵⁴ AIHRPH, KP – 81/3002 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 169-171.

³⁵⁵ Stjepan Iveković je rođen 1911. Po zanimanju je bio pravnik. Prije rata pripadao je naprednoj omladini. Kao prvoborac u NOB-u obavlja razne funkcije. Bio je zamjenik zapovjednika Zagorskog partizanskog odreda, komesar Zapadne grupe POH-a, šef POG-a za sjevernu Hr-

i Stjepan Bosnar. Oni su imali zadatak, uz Josipa Špiranca i Franju Tuđmana, organizirati zagorski NOP odred. Najvažniji zadatci budućeg odreda bili su uništavanje željezničkih pruga i cesta, formiranje manje bolnice na prostoru Strahinšćice i Ivanšćice, mobilizacija stanovništva i prelazak domobrana u partizanske redove te slanje izvještaja svakih deset dana Štabu druge operativne zone NOV i PO Hrvatske. Dva dana kasnije, Okružni komitet KPH Krapina izvještava Centralni komitet KPH o tome da se "Hrvatsko zagorje nalazi na pragu oružanog ustanka".³⁵⁶ Krajem kolovoza i početkom rujna 1943. godine organizirano je 44 desetina koje "prerastaju u vodove, a vrše se pripreme i za formiranje četa".

Prema samouvjerenim izjavama Okružnog komiteta KPH Krapina "sada više Zagorci ne razmišljaju kako bi se izvukli iz borbe, već svi traže oružje, kako bi mogli sudjelovati u borbi". Ta izjava ukazuje na činjenicu da nedostaje oružja u Hrvatskom zagorju. Kao zaključak navodi se kako vjeruju "da kada bi u naš teren došle malo jače snage naše vojske, da bi se Zagorci digli na oružani ustanak". Partizanima je za formiranje odreda bilo potrebno pridobiti ljude. Partizanske snage u Hrvatskom zagorju ipak još nisu bile dovoljno jake da osiguraju masovni ustanak. Stoga su kotarski komiteti zagorskih naselja zahtijevali od Centralnog komiteta da pošalje "bataljun ili brigadu" u Hrvatsko zagorje da bi potaknuli zagorske seljake da odu u partizane.³⁵⁷ Da se situacija u Hrvatskom zagorju znatno promijenila, govori i činjenica da su se kotarski predstojnik, općinski načelnik i oružnici u kotaru Pregrada, u rujnu 1943., nakon kapitulacije Italije, obavezali da će surađivati s partizanima i, kako Kotarski komitet KPH Pregrada navodi, oni su to već dokazali jer "predstojnik spašava hapšene, načelnik čini sve što se od njega traži, a žandari su nam poslali 32 kom puščane municije".³⁵⁸ Očito su i neki kotarski i općinski organi vlasti uvidjeli da je za njih najuputnije prikloniti se potajice partizanima. Ništa drugačije nije bilo ni na području Krapine. Ondje su partizani u prvoj polovini listopada 1943. godine zaprijetili općinskim djelatnicima u Radoboju da ne smiju obavljati bilo kakav posao u općini. Slično je bilo i u općini Petrovsko i Đurmanec. Ni u jednom od ova tri mjesta nije bilo vojne sile koja bi mogla zaštititi lokalne općinske djelatnike u obavljanju njihovih posla.³⁵⁹ U Klanjcu je očito bila slična situacija. Ondje je kotarski pristav bio Branko Hrvoj. Radilo se očito o vrlo inteligentnom čovjeku koji je imao velike ovlasti zbog svojih veza i dobrog poznavanja njemačkog jezika. On je od strane ustaške organizacije

vatsku. Nosilac je Spomenice 1941. Poslije Drugog svjetskog rata obavlja niz funkcija (visoke vojničke dužnosti). Izabran je za narodnog poslanika Sabora NR Hrvatske za izborni kotar Klanjec (*Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 104).

³⁵⁶ AIHRPH, KP – 27/1682 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 182-186.

³⁵⁷ AIHRPH, KP – 81/3007 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 204-209.

³⁵⁸ AIHRPH, KP – 81/3012 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 251-253.

³⁵⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2182/43. Takvi slučajevi događali su se i drugdje. zanimljiv je slučaj iz Tuhlja, gdje su partizani prespavali u školi i nakon toga ujutro ispisali razne parole političkog sadržaja na školskoj zgradi. Ustaške vlasti su nakon toga priveli u kotarsko sjedište Klanjec učitelje iz Tuhlja, ali su se ovi branili da nisu mogli reagirati budući da bi ih partizani "streljali" (HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 636/44).

Zagorski partizanski odred 1943. godine

u Klanjcu bio optužen u srpnju 1944. da je štitio Srbe, Židove i komuniste još od uspostave Nezavisne Države Hrvatske, da je pomogao dr. Mladenu Ivekoviću da ga puste iz zatvora te da intervenira za zarobljene partizane. Branko Hrvoj se opravdava u prilično iscrpnom pismu koje šalje Ministarstvu unutarnjih poslova. Iz pisma je vidljivo da se radi o razumnoj osobi koja se zalaže za što manje nasilja i za uspostavu pravne države.³⁶⁰

Nakon intenzivnog mobiliziranja na području čitavog Hrvatskog zagorja (osim kotara Stubice, gdje je djelovao Zagrebački partizanski odred), 5. listopada 1943. osnovan je drugi Zagorski NO odred. Nakon neuspješnog formiranja prvog Zagorskog NO odreda u svibnju 1942. godine, kada još nije bila zrela situacija na području sjeverne Hrvatske za osnivanje većih partizanskih formacija, sada je, znatno ojačan i logistički dobro potpomognut, formiran drugi Zagorski NO odred u selu Sambolići podno Ivanščice. Dana 4. listopada partizani iz kotara Klanjec, Krapina i Pregrada skupili su se u selu Gornja Plemenščina kod Pregrade i ondje su održali veliki narodni zbor, a zatim su se uputili prema Lupinjaku i Đurmancu gdje su izvršili napade na graničnu posadu i domobrane na željezničkoj stanici Đurmanec. Partizanima Klanjca, Krapine i Pregrade pridružili su se i partizani iz ivanečkog (manji broj) i zlatarskog kotara te položili zakletvu u selu Sambolići. Na dan formiranja odred je brojio 205 boraca raspoređenih u dva bataljuna. Štab odreda su činili komandant Josip Špiranec, komesar Josip Vidiček, zamjenik komandanta Stjepan Iveković i zamjenik komesara Franjo Tuđman. Na čelu I. bataljuna nalazio se Viktor Jurina, a na čelu II. bataljuna Ferdo Klasić.³⁶¹ Formiranjem drugog Zagorskog NO odreda stvorena je dobra podloga za zauzimanje većih naselja u Hrvatskom zagorju od strane partizana i stvaranje

³⁶⁰ HDA, MUP NDH, kutija 208, 9274.

³⁶¹ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 147-148.

Mještani donose hranu partizanima

većih površina slobodnog teritorija u neposrednoj blizini Zagreba. Osim toga, time je dat poticaj za ulazak u NOP onima koji još nisu bili sigurni da li da se pridruže partizanima ili da i dalje ostanu pri politici čekanja. Jasno je kako je formiranje veće partizanske grupe na terenu Hrvatskog zagorja kod ustaša i Nijemaca izazvalo strah, ali i bijes, što se odrazilo u teror nad stanovništvom pojedinih zagorskih mjesta (više o tome u jednom od sljedećih poglavlja).

Iz izvornih dokumenata vidljivo je da je prvu akciju odred poduzeo svega jedan dan nakon formiranja.³⁶² Akcija na Budinščinu, koja je za cilj imala likvidaciju ustaškog uporišta, nije uspjela zbog toga što su partizani dobili pogrešne informacije. Prema izvoru koji im je dao informacije veći dio ustaške posade trebao se nalaziti potpuno pijan u obližnjoj krčmi. Međutim, čitava se posada nalazila u željezničkoj stanici te je imala još četiri gestapovca kao pojačanje. Stanica je bila okružena bunkerima, a ustaše i gestapovci bili su dobro naoružani. To je partizane stajalo dugotrajne osmosatne borbe u kojoj su sedam puta jurišali na stanicu, a da ona na kraju ipak nije bila zauzeta. U akciji se ujedno vidjelo da je čak sedamnaest partizana "nestalo". Znakovito je da su oni pobjegli vidjevši da operacija ne ide onako kako je bilo zamišljeno. Šestorica partizana su ostali ranjeni, a jedan je poginuo. Nakon ovog napada, prvi bataljun je krenuo natrag prema Pregradi, a drugi se prebacio na Kalnik, gdje su se nalazile partizanske bolnice i kamo je trebalo odnijeti plijen zadobiven u borbama. Prvi je bataljun nakon te akcije poduzeo i druge. Velika akcija je uslijedila 18. listopada kada

³⁶² VA VII, Fond NOB, kutija 1601 a, f. 22, dok. br. 21.

Sprovod partizanskog borca u Hrvatskom zagorju

su partizani napali kotarsko mjesto Klanjec. Partizani su upali u mjesto u rano jutro dok su ustaše spavali. Ustaška posada bila je relativno jaka, tako da su se borbe vodile u samoj zgradi ustaškog logora. U dokumentu koji govori o tome događaju stoji da je oko "90% stanovništva naklonjeno odmetnicima, a ostatak stanovništva je indiferentan, osim nekoliko ustaša..."³⁶³ Zanimljivo je da je ustaški nadporučnik Marko Vodopija, koji je sastavio izvještaj iznio podatak da je jedva došao do Klanjca koji je opkoljen od strane partizana sa svih strana. On navodi da se "odmetnici" nalaze u Risvici, Kumrovcu ("rodno selo bandita Tite"), Bobovcu, Lučelnici, Strmcu i Dubravici. Geografski gledano, točno je da su partizani držali Klanjec opkoljen "više od četrnaest dana", kako ističe Vodopija. Ceste do Klanjca su prekopane, hrane nema, partizani se nalaze na svim prilazima mjestu, a "svi brzoglasni stupovi su posiečeni". Klanjec jedino nije opkoljen sa zapadne strane te Vodopija predlaže da se hrana u kotarsko središte dopremi preko Trećeg Reicha, tj. obližnje Slovenije.

Partizani su su ovom napadu šturo obavijestili i naveli kako je u napadu ubijeno 12 ustaša, dok su trojica naknadno umrla od zadobivenih rana.³⁶⁴ Ustaško glasilo *Hrvatsko jedinstvo*, koje je tjedno izlazilo u Varaždinu, u prosincu 1943. godine objavilo je o partizanskom napadu na Klanjec članak u kojem pokušava prikazati kako su

³⁶³ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 617-619.

³⁶⁴ AIHRPH, KP – 81/3037 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 622-625.

se ustaše iz Klanjca hrabro oduprle partizanskim jedinicama. Kao i u "Hrvatskom narodu" i ovdje su ustaše prikazani kao junaci koji "unatoč velikim mlazovima krvi, koja je pošknila iz težkih rana" hrabro brane Hrvatsku. U novinama stoji kako je "Klanjec branila posada od 26 ustaša, većinom domaćih ljudi, među kojima su bila 4 ustaška dužnosnika, na čelu s logornikom drom Milivojom Stahuljakom. Uporište je bila jednokatna sgrada, u kojoj su se nalazile prostorije ustaškog logora i stan logornika. Napadaj se očekivao čitavu noć 17. listopada, no usliedio je tek 18. listopada u 6.15 sati u jutro, u najnezgodnijem času, jer su se baš tada sve straže povukle misleći da odmetnici ne će napadati po danu. Taj momenat odmetnici otvoriše vatru sa svih okolnih brda, zauzevši susjednu zgradu rizničke straže i provališe u kuću, gdje se nalazila naša posada, podpuno nepripravna za taj napad. Jedna grupa odmetnika prodrila je u prizemlje, a druga na prvi kat."³⁶⁵ Na kraju izvještaja ne stoji činjenica da su partizani na kratko zauzeli Klanjec, već se samo navodi dužina vremena borbi s partizanima.

Gotovo istovremeno kada se zbio napad na Klanjec, partizanske snage napale su i kotarsko središte Zlatar. Ovaj neuspjio napad vodila je XVII. udarna brigada. Zbila se situacija slična napadu na Klanjec. Ustaše i oružnici su se smjestili u tri zidanice i iz njih se branili. Partizani nisu imali benzina ni eksploziva kojima bi razorili ove zgrade, a pojačanja ustašama su vrlo lako dolazila iz smjera Zagreba i Marije Bistrice. Ivan Šibl³⁶⁶ u svojim sjećanjima ističe da "iako je zlatarska posada bila malena, ona je našim borcima pružila očajnički otpor".³⁶⁷

Zasigurno je točna činjenica da su se partizani, kako navodi sam Šibl u svojim sjećanjima, namjerili na "tvrd orah".³⁶⁸ "Borci su doprli do zidova neprijateljskih utvrda. Ubacivali su bombe kroz puškarnice, padali mrtvi i ranjeni, sve bez uspjeha. Braniooci Zlatara nisu kapitulirali", navodi Šibl. Zlatar je branilo 60 ustaša, 27 oružnika i 120 njemačkih vojnika.³⁶⁹ U napadu na mjesto, kako izvještava kotarski predstojnik Heim, navodno je sudjelovalo 5000 partizana. Brojka od 600 partizana koja se spo-

³⁶⁵ *Hrvatsko jedinstvo*, 4. prosinac 1943., 2.

³⁶⁶ Ivan Šibl rođen je u Virovitici 1917. godine. U Virovitici je živio do 1929. godine kada seli u Zagreb, a potom u Čakovec i Vršac. Po povratku u Zagreb 1935. godine član je radničko-sportskog društva Metalac u kojem se okupljala radnička omladina. Nakon proglašenja NDH Šibl je član udarne grupe te u ljeto i jesen sudjeluje u nizu oružanih akcija na zagrebačkim ulicama. U rujnu 1941. primljen je u članstvo KP. 24. siječnja 1942. napušta Zagreb i odlazi u Banijski partizanski odred. U jesen 1942. upućen je u Kalnički partizanski odred na dužnost političkog komesara bataljona. Na toj se dužnosti nalazio do 31. prosinca 1942. kada je njegov bataljon ušao u sastav 17. slavonske brigade. Početkom listopada 1943. preuzima dužnost političkog komesara 28. slavonske divizije. Krajem 1943. postavljen je za vršioca dužnosti političkog komesara Druge operativne zone, a u siječnju 1944. godine postaje politički komesar X. korpusa zagrebačkog i tu funkciju vrši do oslobođenja. Nakon rata nalazi se na nizu funkcija, a napisao je vrijedna djela *Zagrebačka oblast u narodnooslobodilačkoj borbi*, *Iz ilegalnog Zagreba 1941.*, *Partizanski razgovori, ratni dnevnik i Zagreb 1941.* Za narodnog heroja je proglašen 1951. godine (*Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga II, Beograd 1975, 231-232).

³⁶⁷ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 153.

³⁶⁸ Šibl, I. *Sjećanja*, Zagreb 1986, 301-303.

³⁶⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2080/43.

minje u izvještajima Župske redarstvene oblasti u Varaždinu znatno je realnija.³⁷⁰ Partizani su zarobili nekoliko oružnika, ali sami su imali mnoštvo mrtvih i ranjenih. Vladimir Matetić, komandant Druge operativne zone, koji izvještava o ovom napadu na Zlatar, izjavljuje kako "u Zlataru kad smo (misli na partizane, *op.a.*) ušli nije se vidjelo žive duše, sve je otišlo u podrume, u mjestu i najbližoj okolici prvi puta vide partizane i plaše nas se. Neke kuće morali smo silom otvoriti jer ne čuju dok ih se budi lijepo."³⁷¹ I Šibl navodi: "oslobođenje toga glavnog zagorskog uporišta nije nam donijelo mnogo radosti. Zlatarska posada pokazala se dolaslom da odoli svim jurišima. Ne smatramo svojom zaslugom što je Zlatar u našim rukama".³⁷²

Ustaški izvještaj o istom događaju zapravo je propagandni spis kojim se veliča hrabrost i ustrajnost ustaša.³⁷³ "Kada je najžešća vatra naši pjevaju. Za jelo nitko ne pita, cigareta imademo dosta." Kotarski predstojnik Heim opisuje hrabrost ustaša koji "bacaju bombe odakle su i došle". Činjenica je ipak da su se partizani nakon dva dana borbe povukli iz samog mjesta spalivši sve značajnije točke, no vrlo brzo su se vratili i, prema izvještaju bojnika Gustava Kržišnika, "silom tjeraju sve sposobne muškarce za vojsku od kuće s tim, da svaki mora biti pod oružjem bilo kod partizana ili u domobranstvu".³⁷⁴ Na kraju izvještaja kotarski predstojnik Heim zaključuje kako "nema nikakvog smisla niti svrhe uspostavljati ured kotarske oblasti u Zlataru sve dok oružane snage potpuno ne očiste Hrvatsko zagorje od partizana, a napose Kalnik". Valja spomenuti i činjenicu da Heim optužuje partizane Srbe da uništavaju Zlatar iz mržnje prema Hrvatima. "Kod jednog mrtvog partizana vodnika nadjen je popis partizana njegovog voda te od 28 partizana 24 su bili Srbi, te je razumljivo zašto su od reda palili kuće." I o Zlataru je u "Hrvatskom jedinstvu" otisnut kratak članak. U njemu je djelomično prepisan izvještaj kotarskog predstojnika Heima, a kao zaključak navodi se kako je "Zlatar po partizanima teško oštećen i današnji njegov izgled pruža bolnu sliku i teško se doima svakog onog, tko je poznavao taj liepi, mirni hrvatski gradić. Odmetnici su u svom biesu uništavali sve od reda, pokazujući time jasno, za čim idu"³⁷⁵ Broj mrtvih ustaške novine su prvom prilikom procijenile na sedamdesetak "mrtvih odmetnika", a drugom prilikom, kada su pisale o istom događaju, brojkom od 170 mrtvih partizana.³⁷⁶

U knjizi *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode* navodi se činjenica da je poginulo najmanje pedeset partizana. Prilikom napada na Zlatar, partizani su koristili avione i bombardirali dijelove Zlatara koji su se nalazili uz potok Rijeku. Sablasnu sliku Zlatara upotpunili su i njemački vojnici svojim dolaskom oko 26. listopada 1943. godine. Oni su prošli kroz Zlatar bez borbe, ali smatrajući da se u njemu skrivaju partizani poubijali su šestero nedužnih građana koji navodno nisu

³⁷⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2104/43.

³⁷¹ VA VII, fond NOB, kutija 105 B, f. 4, dok. br. 12 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987., 615-617.

³⁷² Šibl, I. *Sjećanja*, Zagreb 1986., 301-303.

³⁷³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2059/43. O napadu partizana na Zlatar vidi i dokumente HDA, MUP NDH, kutija 18, inv. br. 7047.

³⁷⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 23, 2080/43.

³⁷⁵ *Hrvatsko jedinstvo*, 11. prosinac 1943., 2.

³⁷⁶ *Hrvatsko jedinstvo*, 12. veljače 1944., 2.

željeli izići iz kuće na njihov poziv. Tom prilikom je jedan njemački vojnik bacio i bombu na spremište Vatrogasnog doma te je nakon toga buknuo veliki požar koji je zahvatio sve što je moglo gorjeti, a osobito krovnu konstrukciju. U narodu se pričalo da su ti vojnici bili Čerkezi.³⁷⁷ Zlatar su partizani uspjeli zadržati sve do 14. studenog, kada je mjesto napadnuto s tri strane od ustaša i Nijemaca. Partizani su se povukli iz mjesta budući da im je prijetila opasnost od opkoljavanja. Tek u siječnju 1944. godine grad je bio ponovo ozbiljnije napadnut. Ovaj put napad je vodila 32. partizanska divizija uz pomoć brigade "Braće Radić", II. bataljuna zagrebačkog partizanskog odreda i II. zagorskog partizanskog odreda. Međutim, ustaša je u ovom trenutku bilo znatno više nego li prošli puta. Bojnik Miroslav Kopjar³⁷⁸ imao je u Zlataru između 250 i 300 vojnika. Prema sjećanju partizana Andrije Kumeka napad je bio u noći s 5. siječnja na 6. siječanj 1944. godine. Kumeck se prisjeća kako su ih ustaše očekivali i kako su ih iznenadili povukavši se iz zgrade u kojoj su trebali biti smješteni u drugu obližnju zgradu.³⁷⁹ Ovaj napad na Zlatar je, baš kao i prvi, završio kobno za partizane. Razlika je bila u tome što ovog puta, bez obzira na vrlo jake snage, partizani nisu uspjeli zauzeti Zlatar te su se nakon tri dana opsjedanja, 8. siječnja 1944. godine, povukli. Naime, ustašama su u pomoć stigle snage iz Marije Bistrice, Zaboka, Oroslavlja i Donje Stubice i čitava je partizanska akcija propala. Prema izvještaju Momčila Peleša, broj ustaša koji su stradali iznosio je 57. "Ranjeno je 83, a zarobljeno 7 neprijateljskih vojnika."³⁸⁰ Partizani su imali 25 poginulih i 55 ranjenih. Drugi ustaški izvori, navode da je bilo svega 6 mrtvih ustaša, 23 ranjena i 31 nestao.³⁸¹ Brat Kazimira Svibena, Mirko Sviben, čuva uspomenu na ovaj napad, budući da su mu tada oca zarobili partizani.³⁸²

Otac Mirka Svibena, također Mirko Sviben, bio je početkom siječnja 1944. godine načelnik Zlatara. Njega su partizani odveli početkom siječnja, kao načelnika, u obližnji dvorac Borkovec. Sviben se prisjeća kako je otac prebacio kratak zimski kaput preko leđa i njemu i majci rekao: "Zbogom!". Navodno je otac partizanima nakon odvođenja rekao neka ga ubiju u obližnjoj šumici kako bi ga njegovi pronašli i pokopali. Međutim, Svibena su partizani odveli u štab brigade, u dvorac Borkovec, oko kilometar sjeverno od Zlatara. U dvorcu su oca tražili da otkrije točne položaje ustaša i pitali su ga zašto pomaže ustašama i poziva ljude da kopaju rovove. Mještani Zlatara, saznajući da je načelnik Sviben zarobljen počeli su prikupljati potpise za njegovo oslobađanje, uz tvrdnju da se Sviben "kao načelnik nije ogriješio o ljude, već samo savjesno obavljao svoju dužnost". Kako su borbe oko Zlatara jenjavale,

³⁷⁷ Sviben, K. "Borbe za Zlatar u Drugom svjetskom ratu" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 25.

³⁷⁸ Miroslav Kopjar je 1944. godine premješten u ustaški koncentracijski logor Jasenovac kao dio Luburićeve posade. (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 58.)

³⁷⁹ *Borbeni put 32. divizije*, Zagreb 1959., 278-279.

³⁸⁰ *Borbeni put 32. divizije*, Zagreb 1959., 90-91.

³⁸¹ Sviben, K. "Borbe za Zlatar u Drugom svjetskom ratu" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 32.

³⁸² Sviben, K. "Borbe za Zlatar u Drugom svjetskom ratu" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 32-33.

partizani su pustili Svibena, a načelnik je navodno od tada smatrao "da je taj dan njegov drugi rođendan". I ovaj događaj pokazuje da su partizani, s puno više obzira, posebno tijekom rata, postupali prema onima koji nisu bili odgovorni za ustaška zlodjela.³⁸³ Partizani su napadima na Zlatar i Klanjec, prvi put ozbiljnije ugrozivši kotarska središta, pokazali ustašama i domobranima kolika je snaga narodnooslobodilačkog pokreta, ali su ih ujedno izazivali na odmazde nad civilnim stanovništvom u mjestima odakle je podrijetlom bilo najviše partizana.

Na području Hrvatskog zagorja istovremeno sa Zagorskim odredom djelovao je Zagrebački odred koji je osnovan u jesen 1943. U odred su ušli partizani s područja Donje Stubice koja je u to vrijeme pripadala pod Veliku župu Prigorje (dakle pod područje Zagreba). Partizani iz I. zagorskog bataljuna Zagrebačkog partizanskog odreda izvršavali su niz akcija u Hrvatskom zagorju na području kotara Donja Stubica i Zlatar. Prva obimnija akcija bila je provedena na području Marije Bistrice³⁸⁴. Iz sela Karivaroš, Sveti Matej i Laz partizani Zagrebačkog partizanskog odreda napali su iza ponoći 8. listopada 1943. Mariju Bistricu i zauzeli je bez borbe. Ustaše su se povukle prema Zlatar Bistrici znajući da nemaju snage za obranu. Prema sjećanju Micike Vedrine ustaše su bile obaviještene o napadu na Mariju Bistricu, pa su se stoga još prije napada povukli prema Zlatar Bistrici, a domobrane su ostavili na milost i nemilost partizanima.³⁸⁵ Iz Marije Bistrice odvedeni su pojedinci, a njihovo odvođenje i ubojstva bit će razlogom kasnijeg paljenja sela Laz. Koliko se čini, partizani su i ovaj put temeljito opljačkali općinsku blagajnu iz koje su odnijeli 11 000 kuna. Zanimljiv je i podatak da su dvojica ustaša iz posade u Mariji Bistrici tijekom ljeta 1943. godine tražila vezu za prijelaz u partizane. Radilo se o Nedjeljku Franjkiću i Ivanu Medvjedu. Oni su imali zadatak da obavještavaju partizane o ustaškim planovima. Oni su spasili život Miciki Vedrini koja je ilegalno djelovala u Mariji Bistrici do rujna 1943. godine. Sredinom rujna 1943. godine, kada je već bilo teško skrivati suradnju s partizanima, ova dvojica i još jedan ustaša prešli su u partizane. Micika Vedrina se sjeća kako su baš navedene ustaše sudjelovali u napadu na Mariju Bistricu na početku listopada 1943. godine.³⁸⁶

14. Napad na Treći Reich

Prvi bataljun zagorskog odreda je dobio zadatak uspostaviti usku vezu sa slovenskim partizanima. Borci I. bataljuna krenuli su prema rijeci Sutli s područja današnje Varaždinske županije u noći s 30. studenog na 1. prosinac 1943. godine. U noći su se našli iznad Cerja Jesenjanskog gdje su se sukobili s Pavelićevim tjelesnom zdruhom sljedeće jutro. Zbog toga sukoba došlo je do pokolja u selu Cerje.³⁸⁷ Nakon sukoba

³⁸³ Vidljivo je npr. iz dokumenta Velike župe Zagorje kako su partizani u svibnju 1944. odveli župnika iz Tuhlja u Desinić i pustili ga nakon ispitivanja. Takvih primjera ima još (HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 652/44).

³⁸⁴ O toj akciji vidi u *Zagrebački partizanski odred, zbornik dokumenata i sjećanja*, Zagreb 1972., 133-134.

³⁸⁵ *Zagrebački partizanski odred, zbornik dokumenata i sjećanja*, Zagreb 1972., 135.

³⁸⁶ *Zagrebački partizanski odred, zbornik dokumenata i sjećanja*, Zagreb 1972., 134-135.

³⁸⁷ O tome događaju vidi više u poglavlju "Odmazde zbog partizanskih akcija".

u Cerju partizani su nastavili prema Sutli koju su prema dogovoru s partizanima iz Kozjanskoga odreda trebali prijeći. Prijelaz preko Sutle bio je dogovoren ranije. Zbog nedovoljne popunjenosti Kozjanskog odreda borcima, ukazala se potreba za prijelazom zagorskih partizana. Ovim prijelazom preko Sutle trebalo se pokazati Nijemcima da ne mogu biti sigurni ni na svojem terenu, kako se prisjeća Branimir Cikojević – Neno. Prijelaz preko Sutle trebao se dogoditi u noći s 19. na 20. prosinac 1943. godine.³⁸⁸ Cikojević se prisjeća kako je "snijeg po polju bio visok nekoliko centimetara, a na višim predjelima i u šumi bio je deblji snježni pokrivač. ... Bilo je oblačno s izmaglicom, a u višim predjelima bilo je i magle. Bilo je to krajem prosinca i dani su bili najkraći u godini." U noći su borci stigli do mosta. "Most je bio drven i ležao je na dva kosa nasipa. Na sredini mosta bila su postavljena vrata visoka oko dva metra sa slovenske strane zaključana lokotom. S obje strane vrata bila je postavljena gusta ograda od bodljikave žice. S one strane mosta bio je rov i neka drvena baraka za stražu."³⁸⁹ Partizani su namjeravali prijeći preko mosta napavši stražu koja se nalazila u baraci. Nakon prijelaza mosta trebalo je napasti mjesto Šempeter (danas Bistrica ob Sotli) u kojem je bilo, prema informacijama koje su dobili partizani, 20 do 30 njemačkih vojnika. Međutim, koliko se čini, Nijemci su bili dobro obaviješteni o dolasku partizana iz Hrvatskog zagorja u Štajersku. Partizani iz Kozjanskog (dio Štajerske) i "bataljon" iz Hrvatskog zagorja našli su se u Pavlovoj Vasi gdje su ih napali Nijemci i nanijeli im velike gubitke. "Kozjanska četa je izgubila komandira i komesara, čime je moral čete bio smanjen, a mi smo izgubili vezu s terencima." Za zagorske partizane ovaj napad je značio katastrofu. Naime, "mi smo bili umorni, imali smo ranjenika, potrošili dio municije i bili na nepoznatom terenu"³⁹⁰

Na žalost partizana, napadom u Pavlovoj Vasi nije završena njemačka ofenziva. Nijemci su opkolili partizane na lokalitetu Drenovec, ali su partizani u noći uspjeli probiti obruč i povući se prema Sutli. "Morali smo se držati čvrsto za ruke da se ne bismo izgubili", sjeća se Cikojević. Zagorskim partizanima nije drugo preostalo nego da se povuku preko Sutle.

Prijelaz je bio dramatičniji od dolaska partizana u Štajersku. Naime, ovoga puta nije bilo mosta preko kojega bi partizani prešli, pa su partizani odlučili prijeći preko postojećeg gaza. "Tada je Janez (Rožman, *op.a.*) pripremio neke dugačke ljestve da bi ih provukao kroz splet široke prepreke od bodljikave žice, jer su ispod žice bile postavljene PP – odskočne mine, pa da bismo ih tako premostili."³⁹¹ Preko ljestava su partizani prešli, ali su zaboravili da je druga polovica prosinca i da je Sutla jako narasla te je nemoguće pregaziti rijeku. Osim toga, rijekom su, prema sjećanjima sudionika akcije, plivale sante leda. Da tragedija bude veća, gotovo nitko od partizana nije znao plivati. "Odakle bi oni to znali kada u Zagorju nema rijeke u kojoj bi bili naučili plivati." Cikojević je znao plivati pa je preplivao rijeku, a potom su ga borci poslali da

³⁸⁸ O čitavoj akciji vidi u originalnom dokumentu: VA VII, Fond NOB, k. 1475, f. 4, dok. br. 23 (1-3) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 31-40.

³⁸⁹ *Partizani u Titovom kraju – udarni bataljon*, Zagreb 1984, 92.

³⁹⁰ *Isto*, 95.

³⁹¹ *Isto*, 97.

ode potražiti pomoć u obližnju kuću u Kraljevcu na Sutli. Cikojević je bio operativni oficir Štaba i odgovoran za sudbinu bataljuna. Na obližnjem imanju dobio je pilu i ljestve pa je vrativši se na Sutlu, počeo piliti obližnju vrbu ne bi li ona poslužila borcima kao most da prijeđu u Zagorje. Čini se da je vrba bila mokra i da se nije mogla prepiliti, a ljestve su dopirale samo do četvrtine rijeke. Tek pred jutro su iz obližnjeg Čemehovca došla dva brata, Josip i Franjo Strunjak, koji su privezali užad na jednoj strani rijeke i uz pomoć Cikojevića prebacili sve borce u Hrvatsko zagorje.

Josip Strunjak iz Čemehovca prisjeća se tih trenutaka: "Te noći došao je k nama rođak Josip Brković, čija je kuća vrlo blizu Sutle, i rekao da se brat i ja brzo spremimo, upregnemo konje i dođemo k njemu ili odmah na određeno mjesto na Sutli. ... U vrijeme kada smo dolazili, partizani su pokušavali jednim odrezanim stablom premostiti rijeku, ali je stablo bilo kratko, nije doseglo suprotnu obalu, pa ga je nabujala Sutla odnijela. Mi smo privezali jedno užde do drugoga, kako bismo ga prebacili borcima na drugu stranu. U početku nismo uspjeli prebaciti konopac, jer je bio prelagan, pa smo iz kola uzeli neke željezne klinove, privezali ih za kraj užeta i tako prebacili na suprotnu obalu. Tada je počelo prelaženje. Ne znam tko je više strepio i bojao se, mi koji smo prihvaćali do kosti promrzle borce i izvlačili ih na obalu, ili oni sami od kojih gotovo nitko nije znao plivati."³⁹² Neki su nakon ovog pothvata završili u bolnici s upalom pluća.³⁹³

Iskazi preživjelih partizana i lokalnih seljaka ukazuju da se događaj uistinu tako odigrao. Iz više svjedočenja vidljivo je da je prelazak preko Sutle ostao kao najdojmljiviji događaj u čitavoj akciji.³⁹⁴ Neizvjesnost kojoj su partizani bili izvrgnuti u toj prosinacnoj noći bila je strašnija od borbi s njemačkim vojnicima. Sudjelovanje lokalnog stanovništva u pothvatu prelaženja preko rijeke ukazuje na činjenicu da su partizani stekli velik ugled među seljacima, i da su seljaci, bez obzira na opasnost kojoj su bili izvrgnuti, željeli pomoći bez prisile partizanskoj vojsci. Nužno je istaknuti da čitava akcija u Sloveniji nije uspjela upravo zahvaljujući dobroj organiziranosti njemačkih jedinica. Partizani su bili svjesni izvanredne informiranosti njemačkih snaga koje su točno znale za partizanske položaje. U sjećanjima preživjelih boraca ne spominje se ni jedna neugodna okolnost u operaciji. U izvještaju politkomesara Zagorskog NOP odreda od 2. siječnja 1944. godine tvrdi se kako je to značajan uspjeh I. bataljuna u Reichu. Međutim, "kada su došli na teritorij (misli se Hrvatskog zagorja, *op.a.*) nakon jednog sata odmora, neuspjeh je bio taj što su naši borci uzeli kamione, odnosno autobus, prebacivši se po donjem dijelu Zagorja, te iz Pregrade autobusom krenuli su u akciju na Njemačku posadu u Stražu kod Rogatca (tek 29. prosinca 1943. godine, *op.a.*). Radi neopreznosti pušili su u autobusu iako je to bilo naglašeno, da se ne puši,

³⁹² Isto, 124-125.

³⁹³ Isto, 126-127.

³⁹⁴ U *Partizani u Titovom kraju – udarni bataljon*, Zagreb 1984., vidljivo je u više svjedočenja da je prijelaz preko Sutle u Hrvatsko zagorje bio zapravo najteži zadatak: B. Cikojević – Neno, "Sjećanja operativnog oficira štaba ZPOH-a", 91-102; J. Pasariček, "Sutla druga Sutjeska", 103-105; E. Potrč-Majerić, "Sjećanje na borbu bataljona u Sloveniji od 18. do 23. prosinca 1943. godine", 106-113; M. Brković, "Moja sjećanja na borbe na Kozjanskom", 114-117.; A. Krog, "Susret udarnog bataljona s kozjanskom četom", 118-120.; S. Mlinarić, "Rijeku Sutlu prešli smo noću", 121-123.; J. Strunjak, "Simpatizeri sela Čemehovec spasavaju partizane pri prelašku ledene Sutle", 124-125; J. Kundih, "Jedan događaj iz mojih partizanskih dana", 126-127.

ipak su pušili, a imali su flaše s benzinom i tom prilikom zapalio se benzin i nastala je eksplozija. Borci su poskakali kroz prozore... Dvadeset boraca je lakše ranjeno, odnosno stradalo od opekline.”³⁹⁵ Ovaj događaj u sjećanjima boraca nije spomenut.

15. Organiziranje narodnih mitinga

Partizani su već pri samom organiziranju prvih jedinica u Hrvatskom zagorju pokušavali prodrijeti u široke narodne mase. U početku na tom polju nisu imali mnogo uspjeha. O tome sam već nešto pisao u prijašnjim poglavljima. Ipak, prvi veći i značajniji narodni mitinzi su bili organizirani u mjestima u kojima su se nalazile jače partizanske snage. Budući da je Zagorski NOP odred počeo djelovati od listopada 1943. godine, partizani su jačali u Hrvatskom zagorju kuda su se odred ili njegovi bataljuni kretali. Kretanja Zagorskog NOP odreda nisu više bila ograničena samo na sela u brdima i manja općinska središta između kotarskih sjedišta, već su uvelike ugrožavala i područje gradova. Ipak, mitinzi se još na početku 1944. nisu održavali u kotarskim sjedištima, budući da je vrijeme koje su partizani provodili u gradovima bilo prekratko za organiziranje “skupština”. Prvi značajniji mitinzi organizirani su početkom 1944. na području općine Lohor, Radoboj i Gornje Jesenje. Na te mitinge došlo je vrlo malo ljudi uslijed “paljenja sela i ubijanja naroda”. U izvještaju općinskog načelnika u Radoboju od 24. prosinca 1943. godine stoji kako su partizani došli u Radoboj i ondje postavivši straže, “prisiljavali obližnje seljačstvo da ide na sastanak kojeg su održali u jednoj učionici pučke škole”³⁹⁶ Tom je sastanku prisustvovalo pedesetak ljudi, iako je broj prisutnih redovito bio veći. “Narod je bez rieči saslušao govor i posle se razišao svojim kućama.” Kao zaključak načelnik iznosi činjenicu kako je “potpisani takodjer uz ostale mještane i seljake, morao prisustvovati sastanku, razumije se, ne kao službena osoba i predstavnik vlasti, već kao biednik bez ikakve zaštite i pomoći. Još ne fali puno da izgubimo živce i pamet, jer ovako se – uz svu dobru volju, požrtvovnost i odanost Državi, ne može služiti”. Ovakvih je “prisilnih mitinga” bilo još po čitavom Hrvatskom zagorju.

Ipak, jedan od najznačajnijih mitinga održan je u selu Šemnica, na prometnici koja povezuje Sveti Križ Začretje s Lepoglavom, 17. siječnja 1944. godine. Tada je Okružni komitet Krapina organizirao okružnu konferenciju za biranje Okružnog NOO-a. Prisutno je bilo oko 800 ljudi, a “zaista je lijep primjer obližnjih seljaka, što su nahranili 800 ljudi, a što su odbori organizirali mimo nas...”³⁹⁷ Očito je da su partizani zahtijevali od lokalnog stanovništva da donese hranu, budući da je u to vrijeme u Hrvatskom

³⁹⁵ AIHRPH, NOV – 9/1135 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 15, 16.

³⁹⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 24, 47/44.

³⁹⁷ AIHRPH, KP – 56/77 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 175. O mitingu u Šemnici vidi i u *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 176-177. Prema iskazu Veseljaka Stjepana iz Šemnice koju je dao kotarskoj oblasti u Krapini 9. kolovoza 1944. godine, na mitingu u Šemnici sudjelovalo je 5000 ljudi, što je potpuno pogrešna procjena dotičnog Veseljaka (HDA, V.župa Zagorje, kutija 26, 906/44).

Miting u Gornjoj Šemnici (HPM MRNH_BB)

zagorju vladala velika nestašica. Ustaške su vlasti iz Krapine kasnije ispitivale sudionike mitinga pa su tako doznali od Mirka Kiseljaka iz Đurmanca, inače općinskog bilježnika, kako su ga partizani odveli već 12. siječnja 1944. godine i natjerali ga da prisustvuje njihovim "sastancima, skupštinama, mitinzima..."³⁹⁸ Kiseljak je ustašama potom detaljno opisao tko je sve izabran za odbornika na mitingu. O dovođenju ljudi na mitinge piše i K. Sviben te navodi kako su "njihovi (partizanski, *op.a.*) naoružani glasnici obišli sve kuće po zlatarskom središtu i sjeverno od toga". "Iz svake kuće netko je trebao doći na miting. Ljudima se baš nije išlo, ali naoružanom se glasniku teško može uskratiti pristanak. Bilo je to opasno i zbog zrakoplova i zbog mogućeg izbijanja novih borbi. Kako pak onda dokazati vojsci (a pogotovo njemačkoj!) da nisi svojom vlastitom voljom, već pod prisilom, išao na taj partizanski politički skup?"³⁹⁹

Partizani su na mitinzima, koje su Zagorci nazivali "mitnjakima", obećavali vrlo primamljive stvari: ukidanje poreza, prestanak ratova, ukidanje vojne obaveze, jednakost svih društvenih slojeva, oduzimanje zemlje bogatima, rad prema mogućnostima, obnovu razrušenog i drugo. Sasvim je jasno da su seljaci željeli čuti ovakve izjave, ali mitinzima je rijetko više postizano nego oružjem. Ipak, karakteristična zagorska sumnjičavost dovela je u pitanje sve što je bilo vezano uz napredak i poboljšanje uvjeta života. Stoga su mitinzi, baš kao i upotreba sile, u mnogim slučajevima bili beskorisni.

³⁹⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 906/44.

³⁹⁹ Sviben, K. "Borbe za Zlatar u Drugom svjetskom ratu" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000, 26.

16. Odmazde zbog partizanskih akcija

Usporedo s jačanjem partizanskih snaga na području Hrvatskog zagorja i sve većim odazivom Zagoraca u partizanske redove, raste ustaško-njemačko nepovjerenje prema pojedinim dijelovima Hrvatskog zagorja iz kojih je bilo najviše dezertera i gdje su domaći ljudi najviše pomagali partizanski pokret. Ustaše su prijetili i prije prvih većih pogroma "da će popaliti sva bližnja sela ako njih napadnu partizani"⁴⁰⁰. Zbog pojačanih partizanskih sabotaža početkom rujna 1943. godine zapovjednik njemačkih snaga u Hrvatskoj naređuje osnivanje sabirnih logora za taoce koji će biti strijeljani u slučaju ponovnih partizanskih akcija. U taoce spadaju "članovi obitelji pripadnika odmetnika, osobe koje su sklone odmetnicima i sumnjive osobe"⁴⁰¹. U Hrvatskom zagorju dolazi i do drugih vrsta odmazda. U selima oko Stubice i Krapine dolazi do značajnih odmazda koje neka sela pretvaraju u zgarišta, a njihove stanovnike likvidiraju. Upravo su ta sjećanja ostala najdublje utisnuta u svijest ljudi i danas ona, uz onodobne ustaške, njemačke i partizanske dokumente, svjedoče o strahotama koje su se u ovom, etnički potpuno hrvatskom kraju događale u Drugom svjetskom ratu. To je ujedno i dokaz da ustaše nisu vidjeli samo neprijatelja u onima koji nisu bili Hrvati, već i u svima onima koji nisu mislili kao oni, pa su onda, izživljavajući se na nedužnom stanovništvu kažnjavali čitave krajeve.

Jedan od prvih takvih pokolja dogodio se u selu Laz iznad Marije Bistrice.⁴⁰² Već 14. listopada 1943. godine ustaše iz Marije Bistrice došli su u selo Laz i ondje se sukobili s partizanima. Budući da su ih partizani potjerali natrag prema Mariji Bistrici, ustaše su se sljedećeg dana vratili i opljačkali zaselak Krč te ga djelomično zapalili i uništili bombama. Slično se zbilo i u zaselku Vrh iz kojega su stanovnici 21. listopada otišli u Mariju Bisticu u Ustaški stan zamoliti "da im se ne pali selo".⁴⁰³ "Ustaše su im odgovorili da treba sve poklati i popaliti, jer da su oni svi partizani i da sami uzdržavaju partizane."

Seljaci iz Vrhha nisu se mogli suprotstaviti partizanima "jer su oni naoružana sila", kako je to izjavio seljak ustašama. Jedna žena iz delegacije rekla je ustaškom časniku da su ustaše već napravili mnoga zla u selu i da bi trebali nadoknaditi štetu. Nadoknađivanja štete nije bilo, a situacija se značajno pogoršala dolaskom Čerkeza u Laz pet dana kasnije. Naime, 26. listopada 1943. godine, njemačka vojnička ophodnja došla je u selo Laz te je "bez ikakvog razloga strijeljala žiteljstvo, koje se nalazilo na poljoprivrednim radovima u polju ili u svojim kućama i palila je njihove domove"⁴⁰⁴. Tom je prilikom stradalo dvadeset dvoje ljudi koji "nisu podržavali veze s odmetnicima, već su bili potpunoma pouzdani i poštteni ljudi". Osim što su pobili dvadeset dvoje ljudi, njemački vojnici su spalili i imovinu četrdeset dvoje žitelja. Među ubijeni-

⁴⁰⁰ AIHRPH, KP – 90/3827 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 445-447.

⁴⁰¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1756/43.

⁴⁰² O pokolju u Lazu vidi u: SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 65-66.

⁴⁰³ AIHRPH, KP – 78/2490 i u *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 619-621.

⁴⁰⁴ HDA, MUP NDH, kutija 18, 31/43.

ma nalazilo se petero žena, a najviše je stradao zaselak Gabudi. Već tri dana kasnije, Glavni ustaški stan daje izvještaj o prilikama u Mariji Bistrici na temelju izvještaja općinskog poglavarstva Marije Bistrice.⁴⁰⁵ Iz ovog spisa saznajemo pojedinosti o samom događaju. U Mariju Bisticu je 26. listopada došlo jedanaest automobila i jedan tenk s njemačkim vojnicima. Navodno je zapovjednik Barišić kada je njemačka vojska došla u Mariju Bisticu, ponudio "jednog vodiča kao tumača i kojem su poznate prilike, gdje su se zadržali partizani, ali je taj prijedlog odbijen, jer su Nijemci izjavili da im je isti nepotreban". Kada su došli do sela Bistrički Laz počeli su s paljenjem kuća i ubijanjem ljudi. Tako su spalili kuću i gospodarske zgrade Fabijana Bertovića kojemu su dva sina poginula u ustašama kao legionari. Prije nego što su mu Nijemci spalili kuću i gospodarske zgrade, Bertović ih je upozorio na tu činjenicu. Slično se dogodilo i s jednom udovicom koju su Nijemci navodno i ubili. U izvještaju stoji da su u jednoj kući ubijena i četiri mladića koji su nakon ubojstva spaljena na lomači. Nijemci su opljačkali lokalnog gostioničara te neke od svojih žrtava. Nakon pokolja u Lazu uputili su se prema selu Šagudovec između Marije Bistrice i Gornje Stubice s istom namjerom, ali je spomenuti tenk navodno zakazao u blatu, pa su ga mještani Šagudovca hladili vodom, te im je to pošteđelo živote i imovinu.⁴⁰⁶ Cijelog događaja jasno se (iako možda ne i najtočnije) prisjećaju mještani Laza. U njih je događaj već poprimio određene elemente mita.⁴⁰⁷ Kao razlog paljevine sela Laz i ubojstva dvadeset dvije osobe, stanovnici Laza navode partizansko zvjerstvo nad trgovcima Pavlom Kukoljom i Žagarom iz Marije Bistrice. Partizani su njih dvojicu navodno odveli u šumu i ubili zbog suradnje s ustašama. Kukoljin brat je navodno bio neki ustaški časnik pa je to ubojstvo potaknulo ustaše da u pomoć pozovu Nijemce koji su počinili pokolj. Ubojstvo su prijavile dvije supruge (Kukoljina i Žagarova) koje su smatrale odgovornim selo Laz, tj. zaselak Gabude, zbog toga što su trupla ubijenih nađena u blizini toga zaselka. U selu Laz postoje dva zaselka Gabudi (Gornji i Donji). Nijemci su, pogrešno obaviješteni, zapalili Donje Gabude, a ne Gornje, u čijoj su blizini nađeni leševi. Prema iskazima preživjelih svjedoka zločin su počinili Čerkezi u njemačkim uniformama. To objašnjava i bezrazložno krvoločno izživljavanje nad leševima ubijenih (spaljivanje četvorice mladića na lomači). Stanovnici Laza također tvrde da ubojstvo Žagara i Kukolje nisu počinili partizani s Laza, već iz Marije Bistrice te da su stradali nevini. Nijemce (Čerkeze) koji su bili smješteni u Donjoj Stubici očito su pozvale ustaše iz Marije Bistrice (satnik Barišić) i uputili ih prema Lazu, jer se prema iskazima čini da je dotični satnik više puta prijetio stanovnicima Laza kako će "popaliti tu Kozaru". Bistrički župnik Florijan Papić navodno ga je odvratio od nauma.

Iz svega treba zaključiti da je Laz spaljen kao odmazda za ubojstvo trgovaca Žagara i Kukolje. Očito je da su stanovnici Laza, koji su pobijeni i kojima su kuće spaljene, bili potpuno nedužni. Zanimljiva je činjenica da Glavni ustaški stan piše o ovome pokolju i paležu kao o nečemu što se nije smjelo dogoditi i kao o kazni koja nije ispravna bez obzira na to što je potpuno očito da je ustaški satnik Barišić iz Marije Bistrice pozvao Nijemce i uputio ih prema Lazu s napomenom da je to pobunjeničko gnijezdo. Iako

⁴⁰⁵ HDA, MUP NDH, kutija 18, 6318.

⁴⁰⁶ Iskaz M. H., r. 1926., Hum Stubički, (Gornja Stubica).

⁴⁰⁷ Korišteni su iskazi: T. Č., (r. G.), r. 1930., Laz Bistrički (Marija Bistrica), B. Č., (r. B.), r. 1925., Laz Bistrički (Marija Bistrica), K. Č., (r. Č.), r. 1922., Laz Bistrički (Marija Bistrica).

Prisega pripadnika Pavelićeva tjelesnog zdruga u vojarni A. Pavelić u Zagrebu (HPM MRNH OF-11285)

o ovome nema podataka u dokumentima, svi ispitani na Lazu su se složili da je uzrok pokolja smrt dvojice trgovaca, a da je uz Nijemce primarni krivac satnik Barišić.

Dva dana kasnije, 28. listopada 1943. godine, izgorjelo je selo Petrovsko u blizini Krapine, spalili su ga Nijemci. Toga dana su Nijemci, upavši u Petrovsko, zapalili domove osamdeset sedam obitelji sa 458 članova. Kotarska oblast u Krapini zaključuje kako je postupak "njemačke vojske djelovao porazno na stanovništvo ostalih sela, te se ne mogu predvidjeti posljedice tog čina".⁴⁰⁸ Hrvatski ustaški logor u Krapini komentira paljenje sela Petrovsko ovako: "Iako je većina zaslužila tu kaznu, naša je ipak dužnost da se pobrinemo za taj narod, te da im na neki način najžurnije pribavimo hrane, jer ih većina nema što jesti, već žive od toga što izmole u susjednim selima."⁴⁰⁹ Razlog paleža za ustaše je suradnja sela s partizanima. Nakon spaljivanja sela većina žitelja bespomoćno luta po okolnim selima, a ustaše, iako tvrde da su to sami zaslužili, "velikodušno" potpomažu hranom narod Petrovskog, jer se nadaju da će ih na taj način pridobiti za ustaški pokret. U dopisu "Ustaškog logora" u Krapini stoji: "Ta kazna, kojom su ti ljudi kažnjeni, izgleda da je pokretu dobro došla, jer se sada vidi, da ljudi danas još jedinu nadu za spas golih života imaju u ustaškom logoru, kamo danas u grupama zalaze i traže utočište i utjehu." Kotarska oblast u Krapini predlagala je da se "barem stoka i živežne namirnice, koje su oduzete seljacima istima povrate"⁴¹⁰ Petrovski učitelj Josip Vegl čak navodi činjenicu da je "Pavelić dao novčani doprinos za popaljeno selo iznos od kuna 200 000, da na taj način prikrije ustašku krivnju za tu narodnu nesreću"⁴¹¹

⁴⁰⁸ HDA, MUP NDH, kutija 1, 82/43.

⁴⁰⁹ AIHRPH, NG, inv. br. 30481 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VII, Zagreb 1987., 53-54.

⁴¹⁰ HDA, MUP NDH, kutija 1, 82/43.

⁴¹¹ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196-13204.

U izvještaju Kotarskoga komiteta KPH Krapina Okružnome komitetu KPH Krapina stoji da je selo Petrovsko spaljeno zato što radnici iz sela nisu išli na posao (čini se da je glavni razlog bio osvetnički gnjev zbog aktivne suradnje s partizanima, *op.a.*). Partizani navode i ljudske žrtve koje su prilikom paljenja sela nastale. Naime, ubijeni su jedan starac (Antun Antolić) te jedna žena (Franca Križnik), a u jednoj kući je izgorjelo dvoje djece.⁴¹²

Paljenje Petrovskog odjeknulo je diljem Hrvatskog zagorja. Do tada su stanovnici pojedinih sela prekopavali ceste da bi spriječili kretanje ustaških vozila do željenoga cilja, ali se u izvještaju Kotarskoga komiteta KPH Klanjec od 31. listopada 1943. spominje kako se "narod prepao i ponovno zakopao ceste u Tuheljskoj i Trgoviškoj općini".⁴¹³ U izvještaju se osobito ističe da je taj strah uzrokovalo paljenje Petrovskog. U iskazu Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora Josip Vegl, bivši učitelj u Petrovskom, kaže kako su selo spalili pripadnici S.S. divizije Nederland pod zapovjedništvom Von Rilla. "Nitko si nije mogao iz svoje kuće uzeti niti najnužnije tako da su ljudi, žene i djeca većinom istjerani tako rekuć goli i bosi usprkos toga što je bila kasna jesen i vrijeme hladno i vjetrovito."⁴¹⁴ Josip Vegl navodi da je selo bilo temeljito opljačkano nakon odvođenja stanovnika, a u izvještaju Kotarske oblasti Krapina Ministarstvu unutarnjih poslova vidljivo je da su Nijemci imali dozvolu za paljenje sela od strane "Vrhovnih vlasti" i da su imali dozvolu da sve što nađu u selu smatraju svojim plijenom.⁴¹⁵

Čega se prisjećaju stanovnici Petrovskog? Možda je najdojmljivija priča O. H. rođene P. 1936. godine u Petrovskom.⁴¹⁶ Iako je tada bila dijete, dobro se prisjeća događaja. O. H. je imala još trojicu braće i roditelje. Otac je bio zvonar u crkvi u Petrovskom. Partizani koji su se sredinom rata počeli sve više pojavljivati u krajevima oko Petrovskog, nagovarali su njezina oca da im se priključi. Otac nije želio ući ni u jednu vojsku, a kako je bio strastven lovac, imao je pušku. Jednog je jutra njemačka patrola zatekla oca s puškom u brdima iznad Petrovskog i misleći da je partizan uhapsila ga. Oca su prvo doveli u Krapinu u zatvor kamo su majka i župnik došli moliti da ga puste. Od tamo su ga premjestili u Krapinske Toplice, a zatim u Zagreb. Za to vrijeme se kući vratio brat koji je bio u domobranima. On je, naime, iz domobrana dezertirao i skrivao se u kući. Kobnog 28. listopada došla je u selo njemačka vojska. O. H. se sjeća kako je bila sama kod kuće i kako je gledala kako se okuplja njemačka vojska u selu. Brat se skrivao, a otac je još uvijek bio zatočen u Zagrebu. Nijemci su išli od kuće do kuće i palili selo. Prije negoli su zapalili kuću, izvukli bi iz nje sve stanare. O. H. je ostalo u sjećanju kako je neki Nijemac zabranio njezinoj mlađoj sestri da uzme haljinicu, a kako je drugi Nijemac istu haljinicu na nju obukao. Jedan joj se događaj urezao u pamćenje. Naime, toga dana je rodila njezina susjeda sina (Janko Presečki), koje je petrovski župnik, Josip Ormuš, blagoslovio na putu za Krapinu. Na putu za Krapinu jedan od

⁴¹² AIHRPH, KP – 81/3045 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VI, Zagreb 1987, 11-12. U poslijeratnom izvještaju Sekretarijata unutarnjih poslova navodi se tek starac Antolić kao žrtva u Petrovskom (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 39).

⁴¹³ AIHRPH, KP – 81/3043 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VII, 675.

⁴¹⁴ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196-13204.

⁴¹⁵ HDA, MUP NDH, kutija 1, 82/43.

⁴¹⁶ Iskaz O. H., (r. P.), r. 1936., Petrovsko (Petrovsko).

Nijemaca dao je majci drveni kip Majke Božje, koji je dugo vremena nakon rata stajao u hodniku njihove obiteljske kuće, ali je prije nekoliko godina nestao. Izbjeglice su smjestili u tvornicu tekstila u Žutnici. Budući da je O. H. imala kumove u Krapini, njezina se obitelj sklonila kod njih. Župnik Josip Orlič, franjevac otac Basta iz Krapine te tadašnji kotarski predstojnik Čelanski molili su Nijemce da puste ljude kućama. Navodno su ih Nijemci "velikodušno" pustili njihovim popaljenim domovima tako da se majka vratila već sljedeći dan. Od njihove kuće ostali su tek zidovi, a cijela je ostala staja i klijet. Josip Vegl navodi "da je njemačka jedinica odvozila opljačkanu robu", pa stoga nisu odmah dopustili izbjeglicama povratak u njihove domove.⁴¹⁷ U proljeće 1944. godine obnovljena je kuća obitelji Presečki, ali je useljiva postala tek 1945. godine. Razlog paležu navodno je bio taj što su partizani Adolfni Ferljužec zabranili nositi jaja ustašama u Krapinu pa je dotična žena prijavila ustašama u Krapini da partizani u Petrovskom žele izolirati Krapinu tako da se u mjesto ne može dostaviti hrana.⁴¹⁸

Što god bio razlog paležu, činjenica je da su Nijemci napravili golemu materijalnu štetu u Petrovskom i da su zauvijek ostavili ožiljke u sjećanjima ljudi na te strašne događaje. U jednom zamahu bez krova nad glavom ostalo je devedeset obitelji.⁴¹⁹ Jedini objekt koji u selu nije izgorio bila je crkva.

Mjesec dana kasnije, 1. prosinca 1943. godine, dogodio se najstrašniji pokolj u Hrvatskom zagorju tijekom čitavog Drugog svjetskog rata.⁴²⁰ Selo Cerje Jesenjansko, smješteno pod sjevernim obroncima planine Strahinšćice na lokalnoj cesti koja povezuje Krapinu i Bednju, bilo je većim dijelom uništeno, a njegovi žitelji pobijeni. Naime, partizanski I. bataljun krenuo je s Kalnika da bi došao u Sloveniju i tamo zajedno sa slovenskim partizanima organizirao napad na Bistricu ob Sotli. Na svojem putu partizani su napali ustaše imajući krive informacije o njihovoj brojnosti.⁴²¹ Ustaše su pripadali "Poglavnikovom tjelesnom sdrugu" te su osiguravali put kojim je Poglavnik trebao doći iz Zagreba u Lepoglavu. Partizani su napali kuću Mirka Capeka iz Cerja misleći da se u njoj nalaze ustaše, međutim, prema ustaškim dokumentima, ustaša ondje nije bilo. U partizanskim dokumentima navodi se činjenica da su partizani pobili četrdeset ustaša, a da ih se osamdeset razbježalo što je očito potpuno kriva informacija koja je namjerno data kako bi se Štabu II. operativne zone NOV i PO Hrvatske prikazalo da su partizani potpuno uništili ustaške snage. Prava je istina da su se nakon što su upali u krivu kuću partizani razbježali po okolnim bregovima. "Tako

⁴¹⁷ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196-13204.

⁴¹⁸ Iskaz M. P., (r. Kunštek), r. 1921, Petrovsko (Petrovsko).

⁴¹⁹ DAV, ASC Krapina, Kotarska oblast Krapina, 2057/44.

⁴²⁰ O ovom pokolju postoji poslijeratni izvještaj Sekretarijata za unutarnje poslove koji se temelji na originalnim dokumentima na temelju kojih sam pisao dio ovoga poglavlja (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 40-43).

⁴²¹ Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 22, dok. br. 13, 60, 61 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VII, Zagreb 1987, 432, 433; Špiranec Pinter, J. "Upućivanje bataljona na Kozjansko" u: *Partizani u Titovom kraju – udarni bataljon*, Zagreb 1984, 41-45. Prema iskazu Josipa Špiranca partizani su napali ustaške snage misleći da se radi o jednoj satniji, a radilo se o čitavoj bojni. Osim toga, njemačke snage su bile smještene kod crkve u Gornjem Jesenju (njih oko 400), a neposredno nakon početka borbe iz Krapine je krenulo 16 njemačkih i ustaških tenkova tako da su se partizani povukli prema Strahinčici i Radoboju.

su četvorica partizana pobjegla u obližnje postradalo selo zvano 'Turibaki – Bosaki' i tu se sakrila u jedan podrum.⁴²² Stanovnici toga zaselka nisu kasnije znali reći da li su iz toga podruma partizani pucali na ustaše ili su se tamo samo željeli sakriti, a vlasnici podruma koji bi to sigurno znali, bili su ubijeni. Najvjerojatnije je da su u sukobu s partizanima stradala dvojica ustaša, kako to navode stanovnici obližnjeg Gornjeg Jesenja.⁴²³ "Ustaška vojska, koja je držala sve okolišne bregove, navalila je na selo, a tada je pala zapovjed, da se sve imade popaliti i poubijati." Partizani, koji nisu znali za naredbu o ubijanju i paljenju sela, pobjegli su prema crkvi svetoga Jakoba na Očuri visoko na prijevoju između Strahinšćice i Ivanšćice. Doduše, očito je da su ustaške snage bile prejake za slabe partizanske jedinice, a čini se i da su ustaše imali nekoliko topova i tenkova u okolini. Ustaše su svoj bijes iskalili na nenaoružanim civilima u Cerju Jesenjanskom toga prosinačkog jutra 1943. godine. Okrutnost kojom su ustaše ubijali djevojčice, dječake, trudne žene, starce, starice i mlađe muškarce se je urezala u sjećanja lokalnog stanovništva. Valent Obadić je Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača dao iskaz kako su "ljudi u strahu počeli bježati, pa su ustaše pucali po tim ljudima bez obzira da li je to bio muškarac, žena, dijete ili starac pa su tako potukli 36 ljudi"⁴²⁴ Samo općinsko poglavarstvo Đurmanec daje detaljne podatke na koje su načine ustaše pobili stanovništvo. Čini se da nisu ubijani samo stanovnici rečenoga zaselka već i zaselaka koji su udaljeni od dotičnog i do četrdeset pet minuta. Ljudi su ubijani "pucanjem iz puške" (Mijo Čižmešija, *op.a.*), "jedno dijete Josipa (Kučko, *op.a.*) izgorjelo u vatri", "strijeljan i uboden nožem" (Adam Šošarić, *op.a.*), "u podrumu, gdje je dobila devet hitaca" (Ljuba Bosak, trudna šest mjeseci, *op.a.*), "izašao iz kuće sa svojom kćerkom Dragicom, starom 7 godina, koju je držao na rukama, te su oboje od ustaša pobijeni" (Dragica i Izidor Bosak, *op.a.*).⁴²⁵

Posebno je potresno svjedočenje Barice Bosak koja je 1945. godine imala 15 godina i koja se prisjeća kako se "za vrijeme borbe sklonila čitava obitelj u podrum kuće. Kada je borba prestala pozvali su ustaše sve nas da izađemo iz podruma i da legnemo ispred kuće. Mi smo njihovu zapovjed izvršili i oni su bez svakog povoda počeli po nama pucati tako da su svi gore navedeni članovi naše obitelji usmrćeni na mjestu, osim majke Alojzije Bosak, koja je umrla nakon tri dana od teških povreda koje je zadobila. Ja sam se spasila na taj način što su na meni ležali mrtvac, moja braća i sestre, pa su ustaše očito mislili da sam i ja mrtva"⁴²⁶ Oni koji nisu ubijeni pretučeni su, a imovina im je svima zapaljena. Osim što su palili i ubijali, ustaše ("Poglavnikov tjelesni sdrug") su počinili i pljačku. Verona Grobenski je platila ustaši 18 000 kuna kako je ne bi zaklao nožem. Neke seljake ustaše nisu pobile na mjestu nego su ih odveli u šumu pa su ih tamo mučki ubili. August Hajster je među ostalima bio odveden u obližnji šumarak. Nakon što su ih ustaše postrojili "pitali su nas da li imamo

⁴²² HDA, Velika župa Zagorje, kutija 23, 2212/43 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VII, Zagreb 1987, 433-441.

⁴²³ Iskaz Š. D., r. A., r. 1921, Gornje Jesenje (Jesenje).

⁴²⁴ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 406, 31676-31679.

⁴²⁵ HDA, Velika župa Zagorje, kutija 23, 2212/43 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VII, Zagreb 1987, 433-441; HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 40-43.

⁴²⁶ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 406, 31676-31679.

novaca da si kupe rakije, a mi smo odgovorili da nemamo, onda je odredio da nas se pretraži i nakon toga su počeli po nama pucati iz daljine od dva metra. ... Kada je pao prvi metak ja sam se bacio na zemlju i bio sam kad sam već ležao na zemlji ranjen i to kroz lijevo lice i usnu šuplinu u desni palac kojega sam držao kod ustiju te kroz ledja od lijeve lopatice kroz desnu van. Tako sam neko vrijeme ranjen ležao a oni su me očito smatrali da sam poginuo. Kada su se udaljili nekih 100 koračaja od mene ja sam se pridigao i počeo polagano odmicati od tog mjesta, tako dok nisam otišao nakon 2000 metara dalje i onda su me opazili i počeli vikati a ja sam se dao u bijeg i uspjelo mi je pobjeći u šumu”.⁴²⁷ Najvjerniji zaključak daje općinsko poglavarstvo u Đurmancu: “Iz ovoga vidljivo je, da je potučeno ili inače poginulo 35 duša, a od toga 7 komada djece u dobi od 2 do 16 godina. Nadalje vidljivo je da je po ustašama odnešeno gotovog novca 246 000 kuna. Spomenuti žitelji u izvješću su bili do sada mirni i čestiti Hrvati (mnogima su sinovi bili u ustašama i domobranima, pa su bili podobni za ondašnju vlast, *op.a.*), te se u tom pogledu nije moglo njima ništa prigovoriti, nu kako budu dalje obzirom na osiromašenje, to se sada ne može znati.” Nakon pokolja ustaše su “počeli ubijati svinje, purane i kokoši te su zapalili vatru i odmah pekli”. U klijetima su očito našli i veće količine alkohola, “pa su se opili do besvjesti”. Nakon toga su pijani opljačkali sve kuće koje nisu spalili. “Kad je prestalo ubijanje i živi su se počeli vraćati, zaustavljali su ih i pod prijetnjom oružja tražili od njih da im izruče novac koji su seljaci u bijegu ponijeli sa sobom”⁴²⁸ Navodno su članovi porodica tražili materijalnu pomoć od kotarske oblasti u Krapini te neku vrstu zaštite da se ovako što ne ponovi. Od lokalnih stanovnika doznao sam vrlo malo. Malo tko je još živ da bi se sjećao tih dana. M. Č. se prisjeća kako je imao petnaest godina kada su ustaše došli i ubile mu brata i oca. Njega su pošteđjeli budući da ga je zaštitio nepoznati ustaša koji ga je odveo sa sobom da ga ne ubiju.⁴²⁹ Majka i sestra su preživjele. M. Č. i danas, samo pri spomenu toga događaja, počinje plakati.⁴³⁰

Dana 6. siječnja 1944. godine partizanska trideset i druga divizija napala je Zlatar.⁴³¹ Velike partizanske snage bile su raspoređene na području sjeverno, južno i zapadno od Zlatara. U napadu, koji nije uspio, zbog pomoći koju su ustašama u Zlataru pružile snage iz Zagreba, Marije Bistrice i Donje Stubice, poginulo je mnoštvo partizana. Lokalno stanovništvo mjesta Lug Poznanovečki i Poznanovec gotovo u potpunosti je potpomagalo partizane koji su se, djelomično, skrivali i po kućama seljaka. Dragutin Mrkoci, koji je sudjelovao u napadu na Zlatar, a koji je bio smješten u Lugu, prisjeća se kako se pribojavao toga kako će seljaci dočekati “njegove partizane”. “Da li će to biti s

⁴²⁷ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 406, 31676-31679.

⁴²⁸ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 406, 31676-31679.

⁴²⁹ I među ovim ustašama bilo je očito onih koji su osjetili sažaljenje za nevine žrtve. Tako je jedan ustaša spasio Martu Kučko i njezino dijete nakon što su joj ubili supruga riječima “Zar ti nije dosta što si joj ubio muža sad hoćeš i tu sirotinju ubiti?” (HDA, ZKRZ – ZH, kutija 406, 31676-31679).

⁴³⁰ M. Č., r. 1928, Cerje Jesenjansko (Jesenje). O ovom događaju vidi i u *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1959, 288-292.

⁴³¹ O tome napadu na Zlatar vidi u 32. divizija NOV Jugoslavije, Zagreb 1988, 51-54; VA VII, Fond NOB, kutija 1475, f. 4, dok. br. 33 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 97-99.

dobrodošlicom ili tmurno, odbojno i sa strahom od borbe, do koje će zasigurno doći. Da li će me poslije negdje na Kalniku drugovi zapitkivati: "Kada ćemo opet u tvoje selo partizansko, da se opet najedemo dobrih žganaca s mlijekom ili sa čvarcima, svejedno; bili su dobri i zagorski štrukli, a o gibanici da i ne govorimo." Ili će me zadirkivati: "Vrag ti odnio tvoj Lug – Poznanovec. Da nisu naši ekonomi od ranije imali pune torbe, od gladi ne bismo se mogli na Kalnik ni vratiti."⁴³² Nakon odlaska partizana, njemačke snage, koje su bile smještene u Mirkovcu kod Svetog Križa Začretja, upale su u selo i tom prilikom popalile nekoliko stambenih zgrada, uhitili dvadeset troje muškaraca i ubili sedmero ljudi.⁴³³ Uz to su izvršili pljačku peradi, stoke i živežnih namirnica.⁴³⁴

O teroriziranju stanovništva Luga i Poznanovca govore i dokumenti vlasti Nezavisne Države Hrvatske. U dopisu Ministarstvu unutarnjih poslova stoji kako "su odvedeni gotovo svi oni seljaci, koji su za vrijeme ulazka njemačkih četa u Lug Poznanovec bili zatečeni u svojim kućama". "Oni, naprotiv, koji su osjećali i malo krivnje, nisu čekali ulazak njemačkih četa, već su pobjegli i ovima se nije ništa dogodilo"⁴³⁵. U spisu također stoji kako Nijemci uglavnom uhićuju bez "ikakvog kriterija, da se uhićenici sakupljaju i onda najžurnije odpremaju u Njemačku kao radna sila". Osim toga, postojala je bojazan kod ustaša da bi se stanovnici koji su se raspršili po šumama mogli priključiti partizanima, što je u jednom dijelu i bio slučaj.⁴³⁶ U njemačkom napadu na selo stradala je Anka Novosel, koja se sklonila pred hitcima u kuću zajedno s malim djetetom. Nijemci su je ubili kroz prozor, a stradali su još Stjepan Novosel, Rudolf Milnarić Pašić, Dragutin Trčak i Alojz Jurec.⁴³⁷

Jedan od potresnijih događaja se zbio početkom 1944. godine u Gornjoj Stubici. Prema izvještaju Kotarske oblasti Donja Stubica Velikoj župi Prigorje od 26. siječnja 1944. godine, 23. siječnja 1944. godine oko podneva jedan veliki odred ustaških postrojbi s oko sedam stotina ljudi stigao je iz smjera Kašine u mjesto Gornja Stubica vodeći sa sobom oko stotinu četrdeset osoba koji su bili usput uhićeni, što kao "vojni neposlušnici" što kao "odmetnici".⁴³⁸ Očito je da su ustaše odmah po dolasku u mjesto Gornja Stubica počeli s pretresom čitavog mjesta s ciljem pronalaska novih sumnjivaca. Ustaše koji nisu sudjelovale u ispitivanju sumnjivih i pretraživanju mjesta smjestili su se uz glavnu cestu između Laza i Gornje Stubice, na sajmište u Gornjoj Stubici. Tada se dogodilo nešto što ustaše nisu očekivale. "Neposredno nakon samog ulaska pomenutog odjela ustaša u Gornju Stubicu neko je iz skupine sakupljenih i uhićenih

⁴³² Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003., 238-241.

⁴³³ Dragutin Mrkoci tvrdi da je ubijeno petero ljudi, a uhapšeno osamnaestoro (Mrkoci, D. *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003, 241).

⁴³⁴ AIHRPH, KP – 56/77 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 176.

⁴³⁵ HDA, MUP NDH, kutija 18, 7025.

⁴³⁶ MUP NDH, kutija 18, 7046.

⁴³⁷ Uz ove žrtve treba spomenuti i Stjepana Novaka, "starca, kojeg su partizani zatekli u kući, a pošto ih nije mogao slijediti, naprosto ubili hicem u glavu" te mu odnijeli meso i novac iz kuće. Ovaj se ne spominje u popisima žrtava fašizma, pa je moguće da se takav zločin, u ratnim okolnostima, i dogodio (HDA, MUP NDH, kutija 18, 7025).

⁴³⁸ AIHRPH, NG, inv. br. 10739 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 242-245.

osoba ispalio iz samokresa nekoliko metaka u pravcu, gdje je stajao vojnik Ivanović, dok je istovremeno na mjestu ranio jednog vojnika i ubio jednog čarkara.⁴³⁹ Ustaše su smatrali da se radi o smišljenom napadu na njihova zapovjednika bojnika Ivanovića, pa su tada otvorili paljbu na sve one koji su, u toj pomutnji, u trenutku kada im se činilo da su ustaše "zabavljeni" drugim poslom, pokušali pobjeći. "Istovremeno je na licu mjesta izvršeno strijeljanje, a zatim vješanje na zapaljenu zgradu občine Gornja Stubica i okolno drveće nekih osoba iz Gornje Stubice za koje je vodstvo pomenutog odreda raspolagalo sa podacima, da su surađivali s partizanima, te još nekoliko osoba, koje su bile u skupini uhićenih i u Gornju Stubicu dotjeranih." Među obješenima bio je i trinaestogodišnji dječak Vlado Karabin iz Slanog Potoka.

Ustaške satnije koje su počinile ovaj zločin sljedeći dan su se vlakom iz Donje Stubice vratile u Zagreb, a 25. siječnja 1944. godine na lice mjesta je izašlo "povjerenstvo" koje je izvršilo identifikaciju ubijenih i dozvolilo da ih rodbina pokupi. Naime, trupla strijeljanih i obješenih još su i nakon dva dana visjela na istom mjestu što dovoljno govori o strahu koji su ustaše unijeli među stanovništvo Gornje Stubice. Ukupno je ubijena dvadeset jedna osoba. Za njih osamnaest ustaše su ustanovili identitet, a za troje nisu mogli saznati imena i prezimena. Četrnaest ubijenih je bilo s područja Gornje Stubice, a ostali vrlo vjerojatno s kašinskog područja. Osim toga, 152 osobe sprovedene su u Zagreb, i to s područja Stubice njih 43, a s područja Kašine i Svetoga Ivana Zeline njih 109. Ustaše opravdavaju ovaj pokolj činjenicom da je "za pogibiju gore navedenih, isključivo krivac napadač na bojnika Ivanovića, te sami uhićeni, koji su nastalu pometnju htjeli iskoristiti i pobjeći, na što su ustaše bili prisiljeni na njih otvoriti vatru bojeći se valjda daljnjeg napadaja, a ujedno na taj način spriječilo se, da i ostali uhićeni ne bi umakli". Kotarski predstojnik iz Donje Stubice Delak, tvrdi da je narod u Gornjoj Stubici opravdao ovaj pokolj, pa čak ponosno ističe da je uspjelo da se već u sljedeća dva dana javi "veći broj" dezertera.

Zanimljivi su iskazi mještana Gornje Stubice i okolnih sela dani nakon Drugog svjetskog rata Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.⁴⁴⁰ Jedan od ispitanih bio je i ustaša Ivan Maričić koji je sudjelovao u pokolju⁴⁴¹. On kaže da je bio član ustaškog pokreta i da su uhićenja izvršena prvo u selima oko Kašine, a da su ustaše zatim pješice prešli preko Medvednice i uputili se prema Gor-

⁴³⁹ O tome da su pojedini ustaše bili teško ranjeni svjedoči i Š. O. kojoj su dvojica ranjenih ustaša došli nakon događaja potpuno krvavi u ordinaciju gdje je izučavala nauk u Donju Stubicu. "Pitali su me gdje je doktor. Bili su krvavi. Jedan ustaša je bio teško ranjen pa su ga plegli na stol. Drugi je sjedio na zubarskoj stolici. Doktor je dao u laboru vode i ja sam mu trebala oprati rane." Iskaz Š. O., r. 1930., Donja Stubica.

⁴⁴⁰ Iskaze o ovom zločinu Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača dali su: Ivan Maričić iz Stare Baške, Stjepan Novosel iz Orehove Gorice, Drago Stivičević iz Gornje Stubice, Anka Stivičević rođena u Krapinskim Toplicama, zavičajna u Gornjoj Stubici, Romeo Persoglia iz Siska, Josip Jakušić iz Marije Bistrice, Stanko Magdić – učitelj u Gornjoj Stubici, Vjekoslav Kuhta iz Gornje Stubice, Elza Regula iz Gornje Stubice, Ivan Regula iz Gornje Stubice, Dragutin Kontent iz Gornje Stubice, Dragica Sović iz Dubovca, Mato Blagec iz Gusakovca, Pavao Haramustek iz Slanog Potoka, Slavko Švalek iz Gornje Stubice, Stjepan Bačić iz Donje Stubice (sve vidi u: HDA, ZKRZ-Zh, kutija 366, 26659/45).

⁴⁴¹ HDA, ZKRZ – Zh, kutija 366, inv. br. 26659.

njoj Stubici. Putem je, prema njegovom iskazu, uhićeno još 18 osoba, tako da je sve zajedno bilo uhićeno 120 ljudi. Daljnji Maričićev iskaz nije istinit. On tvrdi da su ustaše po dolasku u Gornju Stubicu, pobili dvanaest ljudi te ih povješali po okolnim kestenima, a da su zatim, krenuvši prema Donjoj Stubici, doveli još dva partizana i partizanku te da je tada jedan partizan pucao u bojnika Ivanovića i ubio ga. "Nakon toga bilo je oko 80 ljudi od nas (ustaša, *op.a.*) pobijeno". Isti Maričić je u drugom iskazu, koji je dao Okružnom sudu u Zagrebu, tvrdio da ništa nije vidio "jer se sve to desilo oko 200 metri iza nas, a iza zavijutka". Budući da znamo da se zločin odigrao drugačije, jasno je da Maričić izvrće činjenice kako bi sebi smanjio kaznu i dokazao kako mu je udio u čitavom događaju bio zanemariv ne shvaćajući da preuveličavanjem broja žrtava priča gubi na vjerodostojnosti.

Drugi svjedok, Stjepan Novosel iz Orehove Gorice, spominje pred Zemaljskom komisijom kako su uhićenja nepoćudnih osoba bilo planirana već duže vrijeme.⁴⁴² "Počam od 1942. god. pa kroz 1943. češće mi je govorio bilježnik Crnković da je došao nalog od vlasti iz Zagreba da se popišu sumnjiva i nepoćudna lica u općini Gornja Stubica. "Novosel spominje još jednu činjenicu koju ne bismo smjeli zanemariti. Naime, partizani su 28. prosinca 1943. odveli bilježnika Crnkovića i "ostale" i očito ih negdje u šumi ubili, što je izazvalo odmazdu u siječnju 1944. O tome zločinu govori i Marijan Karabin: "Strah od komunizma, očitovan i u strahu od partizana, i to ne samo nas djece, nego i velikog broja odraslih ljudi u našem gornjostubičkom kraju, kulminirao je kada su partizani potkraj prosinca 1943. godine zapalili općinsku zgradu, kojom prilikom je uništena i sveukupna općinska dokumentacija, te odveli četvoricu civilnih službenika općine Gornja Stubica, kao i jednoga od dvojice braće koji su bili pripadnici općinske priprave (ustaške) bojne, i svu petoricu, kako je to kasnije zapisano u župnoj matičnoj knjizi umrlih, 29.12. 1943. godine, u mjestu Planina u općini Kašina, poubijali!"⁴⁴³ Budući da su partizani nakon rata željeli za što više zločina optužiti vodeće ustaše u aparatu NDH, ovaj zločin je pripisan Erihu Lisaku, tadašnjem županu Velike župe Prigorje, koji je rodom bio iz Gornje Stubice.⁴⁴⁴ Novosel izjavljuje kako je "Erih Lisak kazao da će njih 10 iz Gornje Stubice biti obješeno za odmazdu".

Drago Stivičević iz Gornje Stubice, kojemu je u pokolju stradala kći, prisjeća se kako je izgledala njegova kći kada ju je pronašao.⁴⁴⁵ Stivičević je svoju kćer skinuo s kestena

⁴⁴² HDA, ZKRZ – Zh, kutija 366, inv. br. 26659.

⁴⁴³ Karabin, M. *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006., 39. Mrtva tijela poubijanih dužnosnika nađena su tek tri mjeseca kasnije na inzistiranje rodbine, a prema pričanjima bila su izuzetno iznakažena. (Izvor: Karabin, M. *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006, 39.). Ubijeni su: Vinko Boroša (26), ratar, Josip Božić (39), općinski pisar, Crnković Vjekoslav (38), općinski bilježnik, Jakšić Petar (34), općinski stražar, Lisak Ivan (32), općinski načelnik. Pokopani su na župnom groblju u Gornjoj Stubici 8. 4. 1944. (Izvor: Karabin, M. *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006, 169).

⁴⁴⁴ Poslije Drugog svjetskog rata gotovo su svi svjedoci optuživali Ericha Lisaka kao naredbodavca izvršenog zločina. "Lisak držim da je tu najglavniji i da je po njegovom znanju a sigurno i po njegovim nalazima to izvršeno." (iskaz Josip Jakušić, HDA, ZKRZ-Zh, kutija 366, 26659). Jakušić je uhapšen nakon rata te ispitivan u logoru u Velikoj Pisanici. Naime, Jakušića su svjedoci optuživali da je upravo on vodio popise onih koje treba likvidirati na području Stubice zato što surađuju s NOP-om.

⁴⁴⁵ HDA, ZKRZ – Zh, kutija 366, inv. br. 26659.

na kojem je bila obješena te se prisjeća kako je imala 22 prostrijelne rane, slomljenu desnu ruku i ranu od noža na mjestu srca koja je bila "vrtana". On također navodi da je više ljudi bilo ubijeno, ali da su obitelji odmah nakon pokolja "krišom odvlačile svoje mrtve", pa zaključuje da je ubijeno najmanje pedeset osoba. Taj je podatak netočan, budući da bi nakon rata obitelji prijavile svoje mrtve Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača zbog naknade štete. I Stivičević se prisjeća kako su ustaše sastavljali listu nepoćudnih. Navodno je već spomenuti Crnković svojoj ženi ostavio "tri liste", pa ukoliko bi ga partizani ubili "jednu od tih lista mora dostaviti Leopoldu Rusanu u Karivaroš". Navodno su, prema sjećanju Drage Stivičevića, ustaše upravo kod Rusana pokupili listu prema kojoj su hvatali ljude u okolici Gornje Stubice.

Dragina supruga, Anka Stivičević prisjeća se suđenja u Gornjoj Stubici⁴⁴⁶. Nakon uhićenja i dolaska u Gornju Stubicu "svi su odvedeni u gostionu Katarine Miholjčić na pijacu i tu im je održano tzv. suđenje, koja su vodila tri pijana ustaška oficira i jedan zakrabuljeni tip za koga sumnjam da je bio ustaški tabornik Miroslav Dragutin, učitelj i zet kasnijeg tabornika Dragutina Trkovića iz Gornje Stubice." Prema odluci o utvrđivanju zločina Eriha Lisaka⁴⁴⁷ navodno su nakon toga ustaše u ruševinu nekadašnje općinske zgrade odveli nekoliko sumnjivih i tamo ih strijeljali, a potom otišli u krčmu gdje su se napili. Dok su pili, jedan od uhićenih, Ignac Ciglencečki iz Orehove Gorice, otvorio je vatru na prisutne ustaše i ranio bojnika Ivanovića i ustašu, a zastavnika ubio. S njim je bila partizanka Mira Planinc koja je odmah ubijena, dok je Ciglencečki stradao u bijegu. Nakon toga, neki uhićenici su pokušali iskoristiti gužvu i pobjeći, ali im to nije uspjelo. U bijegu je većina poubijana. Preostali uhićenici odvedeni su u Donju Stubicu, odakle je jedan dio njih pušten kućama.

U to vrijeme se u Donjoj Stubici nalazilo jedan bataljun Wehrmachta koji je brojao oko 1 000 ljudi, ali oni su bili poslani na teren da hvataju vojne bjegunce, pa su se u Donju i Gornju Stubicu vratili tek nakon izvršenog zločina. Povod uhićenju, kako se navodi u odluci, bio je to što su partizani 28. prosinca spalili zgradu općine u Gornjoj Stubici, dvorac Oršić (ili kako su ga u vrijeme Drugog svjetskog rata zvali "Gupčevog doma") u Samcima kod Gornje Stubice i ubojstvo općinskog načelnika Ivana Lisaka, bilježnika Slavka Crnkovića, Ivana Boroše, Ivana Jakšića i Josipa Božića.⁴⁴⁸

Marijan Karabin, u svojem djelu *Tragom jednog sjećanja* vrlo se iscrpno sjeća tragičnih događaja toga dana: "Kada su tu vijest (vijest o raciji koju su izvršili ustaše) neke žene ispričale i nama, dakle našoj baki, mami i nama trima dečkima, a budući

⁴⁴⁶ HDA, ZKRZ – Zh, kutija 366, inv. br. 26659.

⁴⁴⁷ HDA, ZKRZ – Zh, kutija 366, inv. br. 26659.

⁴⁴⁸ Noću, 28. na 29. prosinca 1943. godine, partizani su počinili još jedno masovno ubojstvo u Petrovoj Gori kod Lobora. Ondje su ubili 13 seljaka iz Bedekovčine i okolice. Ubijeni su sljedeći seljaci: Franjo Groš iz Bedekovčine, Juraj Jandel iz Bedekovčine, Franjo Kurek iz Bedekovčine, Stjepan Jurina iz Bedekovčine, Šandor Ban iz Bedekovčine, Lacko Ban iz Bedekovčine, Miško Gorički iz Bedekovčine, Stjepan Glumpak iz Bedekovčine, Krpić iz Bedekovčine, Maks Čorak iz Bedekovčine, Jura Jurec iz Bedekovčine i Franjo Jurina iz Kebla. O ovim ubojstvima svjedočio je Gabrijel Kranjčec, domobranski vodnik, uhićen od strane ustaša radi sumnje za suradnju s partizanima. Očigledno je da su te akcije ubijanja simpatizera ustaškog pokreta ili općinskih djelatnika bile usklađene, budući da su općinski djelatnici iz Gornje Stubice ubijeni istovremeno kada i seljaci iz Bedekovčine i okolice (HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 752/44).

da i naš tata od mise još nije došao kući, naš je najstariji brat Vladek, primjerno njegovoj dječjačkoj spontanosti, kao gromom ošinut pojurio iz kuće, vičući da on ide potražiti tatu. Uzalud je mama potrčala za njim i plačući pomagala da se vrati”.⁴⁴⁹ Karabin se prisjeća, iz pričanja vlastitoga oca, što se događalo pred crkvom u isto vrijeme kada je brat Vladek trčao prema Gornjoj Stubici. Karabinov otac se našao među ljudima pred crkvom u Gornjoj Stubici toga kobnog dana: “Već pri prvoj provjeri dokumenata koje je u to ratno vrijeme uvijek imao uza se i prema kojima je iz zdravstvenih razloga bio oslobođen svake daljnje vojne obaveze, našega su tatu (a svakako i jer nije bio ni na kakvom njihovom popisu) pustili mirno da slobodno ide kuću. On se pak, lakomisleno uvjeren da je za njega sada svaka opasnost prošla, umjesto da stvarno najkraćim putem ode kući, ipak svojevoljno (možda i znatiželjno, što nikada poslije nije htio priznati) od crkve ipak spustio prema samom mjestu, u koje su se malo poslije toga sa svih strana počele slijevati sve veće skupine ljudi kao i vojnika u ustaškim uniformama.”⁴⁵⁰ Stari Karabin je navodno trebao kupiti neki materijal u dućanu, ali kada je ušao u dućan došlo je do ponovne provjere dokumenata, pa je “tata na svoje oči vidio i na svoje uši čuo kako je jedan oficir čovjeka čije je dokumente upravo provjeravao gotovo ljubazno pogladio po obrazu i rekao mu: ‘Danas ti je crni petak.’ I doista, bio je to samo jedan od onih koje su ustaše imali na svojem popisu.”⁴⁵¹ Nakon još jednog provjeravanja, otac je uspio otići po glavnom putu kući. Došavši kući shvatio je da je njegov najstariji sin, Vladek, otišao “čez jarke” do Gornje Stubice, pa ga stoga nije na putu sreo. Majka nije dopustila ocu da ide tražiti dječaka bojeći se da oca ovaj put ne ubiju ili ne odvedu. Tek sutradan se majka zaputila prema Gornjoj Stubici u kojoj je zatekla strašnu sliku: “Tako je stigla i nadomak mjesta Gornja Stubica i već izdaleka primijetila da tu neće biti usamljena. A što se više približavala, to su njezine slutnje postajale sve stravičnija stvarnost. Sve naokolo, na svakih desetak metara – neki novi mrtvac! A između njih plač i jauk onih što su već prije nje stigli i u toj gomili krvi i blata prepoznavali nekoga svojega!”⁴⁵² Marijan Karabin piše kako majka nije odmah pronašla Vladeka, pa se ponadala da joj je sin još živ, ali nakon što se uputila prema kući u jednoj grabi je naišla na njegovo mrtvo tijelo. Takvih osobnih tragedija, kako piše i sam Karabin, bilo je mnogo.

Brojni su svjedoci ovoga ustaškog zločina, a mještani Gornje Stubice i okolnih mjesta još se i danas prisjećaju stravičnog pokolja koji se zbio toga siječanjskog dana. Njihovi iskazi se u mnogim detaljima podudaraju, ali se u nekim pojedinostima ipak razlikuju. M. S. iz Pasanske Gorice sjeća se kako se pričalo o Ciglonečkom kao o “velikom partizanskom aktivistu”⁴⁵³. Prema iskazu A. G. iz Brezja⁴⁵⁴, Ignac Ciglonečki je imao revolver u rukavu i iz njega je pucao na satnika, “iako su neki pričali da mu je revolver dodala partizanka koja je bila s njim”. Prema riječima S. L. iz Dubovca,⁴⁵⁵ partizani

⁴⁴⁹ Karabin, M. *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006, 40.

⁴⁵⁰ Isto, 44-45.

⁴⁵¹ Isto, 45.

⁴⁵² Isto, 51.

⁴⁵³ Iskaz M. S., r. 1927, Pasanska Gorica (Gornja Stubica).

⁴⁵⁴ Iskaz A. G., r. 1920, Brezje (Gornja Stubica).

⁴⁵⁵ Iskaz S. L., r. 1922, Dubovec (Gornja Stubica).

su odveli spomenutih petero činovnika, a načelniku Ivanu Lisaku su odrezali nos prije nego što su ga ubili negdje u okolici Lobora. Očito je da je priča djelomično već prerasla u mit, budući da se točne okolnosti zločina ne znaju u potpunosti. Svaki svjedok kojeg sam ispitao dao je malo drugačiju verziju događaja. Budući da ni jedan od svjedoka nije osobno vidio što se toga siječanjskog dana 1944. godine dogodilo u Gornjoj Stubici, nikada nećemo znati potpunu istinu. Najvjerojatnija je ipak inačica da su ustaše pokupili partizanske simpatizere i aktiviste prema popisu koji je napravio neki činovnik u Gornjoj Stubici te da su oni dopremljeni na ispitivanje u Gornju Stubicu zbog paljenja općinske zgrade i ubojstva petorice činovnika. "Krivci" su za ubojstvo trebali biti obješeni, ali se čitav događaj pretvorio u masovni pokolj nakon što je Ciglenečki ubio satnika. Čini se da su u općem metežu stradali i neki ljudi koji su se slučajno našli u blizini. R. S. iz Slanog Potoka⁴⁵⁶ spominje Filipa Đurđevića koji je prilikom meteža pokušao pobjeći kući, ali ga je hitac pokosio. Točan broj ubijenih toga dana također je teško rekonstruirati. Ubijeni nisu bili samo sa stubičkog područja, već i s područja Kašine, Svetog Ivana Zelina i Sesveta. U ustaškom izvještaju navodi se brojka od dvadeset jednog ubijenog, ali je broj stradalih zacijelo oko trideset.⁴⁵⁷

17. Ustaško – njemačka ofenziva u veljači 1944. godine

U drugoj polovici veljače 1944. godine dolazi do koncentracije ustaških i njemačkih snaga na području Hrvatskog zagorja i do ofenzive na Zagorski partizanski odred i na udarni bataljun koji se nalazio na prostoru Ivanšćice, na položaju između Sambolića i Selnice. Cilj ove akcije bio je da se partizanske snage odbace što dalje od komunikacije Zabok – Krapina i Zagreb – Varaždin te da se te komunikacije, koje su danonoćno bile ugrožene od strane partizana, osiguraju. Nijemci su osiguravali čak i te komunikacija u sklopu šireg plana dovodenje novih snaga na područje današnje

⁴⁵⁶ Iskaz R. S., r. 1924., Slani Potok (Gornja Stubica).

⁴⁵⁷ Marijan Karabin je istražujući došao do točnih zaključaka u vezi sa zločinom u Gornjoj Stubici. Na spomeniku koji se nalazi u centru Gornje Stubice ne nalaze se imena njegova brata (Vladimira Karabina) ni Filipa Đurđevića, koji su također pali u tom pokolju. Karabin zamjera Ciglenečkom što je izazvao smrt tolikih ljudi koji nisu imali veze s njegovim slučajem. Da bih rasvijetlio brojku stradalih u pokolju u Gornjoj Stubici ovdje navodim imena koja se spominju u originalnom dokumentu: Slavko Brezak, činovnik iz Donje Stubice sa stanom u Gornjoj Stubici, star 45 g.; Marija Grbič (sic!) (Grlić), supruga kot. pristava, st. 23 g., iz Gornje Stubice; Leopold Kuhta, limar iz Gornje Stubice; Jelka Kuhta, učiteljica iz Gornje Stubice; Mijo Novosel, st. 45 g. iz Orehove Gorice; Ignac Ciglenečki, st. 30 g., iz Orehove Gorice; Stjepan Mucak iz Slanog Potoka (Karabin navodi Josipa Mucaka, a ne Stjepana); Filip Đurđević, st. 25 godina iz Slanog Potoka, Josip Mištak, st. 35 godina iz Dubovca; Janko Petrović, st. 55 godina iz Brezja; Zlatko (sic!) (Vlado) Karabin, st. 13 godina iz Slanog Potoka; Mirko Hrenović, st. 32 godine iz Kučanca (Kašina), Josip Kovač, st. 18 godina iz Planine (Kašina); Ivan Vujnović, st. 19 godina iz Gajca (Kašina); Stjepan Komin iz Pasanske Gorice; Milan Ožbolt, st. 35 godina iz Vugrovca (Kašina); Leopold Sumpor i Vojnović Mato, st. 24 godine iz Karivarosa. Za trojicu ubijenih Kotarska oblast Donja Stubica u izvještaju od 26. siječnja 1944. nije utvrdila identitet (prema dokumentu: AIHRPH, NG, inv. br. 10739 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 242-245). Karabin još navodi i Stjepana Jakšića st. 29 godina (Karabin, M. *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006., 197).

Ukrajine gdje je Crvena armija već uvelike napredovala (Crvena armija je umarširala u Kijev 6. studenog 1943. godine).

Prvi veći sukob odigrao se u mjestu Radoboj krajem siječnja 1944. godine.⁴⁵⁸ Nijemci i ustaše su tijekom veljače u kotaru Klanjec opljačkali sela Dubrovčan, Mrzlo Polje i Strmec. Krajem siječnja je kroz Hrvatsko zagorje prošla 32. divizija, a početkom veljače 14. slovenska divizija koja je imala zadatak prodrijeti u Štajersku te se zato nije zaustavljala na svojem putu prema Sutli. Ustaše i Nijemci su bili svjesni prolaska jakih partizanskih snaga kroz područje Hrvatskog zagorja pa su stoga poduzeli ofenzivu. Preko rijeke Sute je prešla 14. divizija i to u noći sa 6. na 7. veljače 1944. godine, a njemačke i ustaške snage su se okomile na planinu Ivanščicu, na kojoj se nalazila partizanska baza i stožer Zagorskog partizanskog odreda s dva bataljuna. Akcija "čišćenja" Ivanščice se odvijala na liniji Zlatar – Budinščina. Ivanščica je bila opkoljena i s druge, sjeverne strane pa su se dva bataljuna (II. i III. bataljun) našli u neprijateljskom okruženju. Treći bataljun je izvukao na Kalnik ranjenike čiji se broj tijekom ofenzive Nijemaca i ustaša još povećao. Partizani i sami priznaju da su "najjače birke bile 24., 25. i 26. II. gdje je banda nastupala topovima, bacačima i jednim avionom" "Naši gubici su nekoliko mrtvih, desetak ranjenih, a gubici neprijatelja nisu nam poznati, osim četiri živa uhvaćena sa nešto oružja."⁴⁵⁹ U izvještaju stožera Zagorskoga NOP odreda stožeru Zapadne grupe POH od 12. ožujka 1944. godine o ofenzivi stoji da je jačina ustaških, domobranskih i njemačkih snaga bila oko 2000 do 3000 ljudi.

U ofenzivi je sudjelovala njemačka 558. divizija, potom ustaše iz Zlatara, posadna bojna i ustaše iz Novog Marofa i Brezničkog Huma koji su vršili patrolne zadatke na području Budinščina – Podrute.⁴⁶⁰ "Ofenziva je otpočela 20. i trajala je do 30. II (sic!) 1944. godine."⁴⁶¹ Bez obzira na jake njemačke i ustaške snage ofenziva nije uspjela, budući da su partizani glavninu svojih snaga uspjeli prebaciti prema Maceljskoj gori. Prebacivanje na Macelj uspjelo je isključivo zahvaljujući rasporedu bataljuna. Prvi bataljun, koji se prije ofenzive nalazio na području Krapine, Pregrade i Klanjca, prebačen je na područje Zlatara, a III. bataljun prebačen je na područje Pregrade i Klanjca. Nakon ove ofenzive je očito da su partizanske snage bile znatno oslabljene, iako to nije vidljivo iz izvještaja. Iz izvještaja, ali i iz naknadnih sjećanja, vidljivo je jedino da su sva tri bataljuna bila izvan pogona do 10. ožujka. Jedino je III. bataljun ostao na području užeg Hrvatskog zagorja. Iz izvještaja Prve pukovnije Poglavnikovih tjelesnih zdrugova vidljivo je da su ustaše uspjeli zarobiti samo jednog partizana i oko dvadeset dezertera. Tijekom sva tri dana napada na partizanske položaje iznad sela Sambolići na Ivanščici, ustaše nisu uspjeli uspostaviti vezu s njemačkim snagama. Partizani su koncentriranje ustaških i njemačkih snaga na području Hrvatskog zagorja tumačili gubljenjem teritorija u Mađarskoj i neuspjesima u ofenzivama na području Jugoslavije. "15. III. otpočele prolaziti njemačke kolone cestom Zlatar –

⁴⁵⁸ O tome sukobu vidi u poglavlju "Problemi u partizanskim redovima".

⁴⁵⁹ AIHRPH, KP – 56/95 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 725.

⁴⁶⁰ VA VII, fond NOB, k. 551 a, reg. br. 11 – 6/I.

⁴⁶¹ AIHRPH, NOV – 10/1274 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 904-908.

Napad na vlak (HPM MRNH 6872_28A)

Bistrica – Novi Marof, cestom Sv. Križ Začretje – Novi Golubovec – Lepoglava i cestom Zagreb – Sv. Ivan Zelina – Varaždin. Kolone su sačinjavali svi rodovi vojske. ... Prema svim znacima te su snage krenule preko Varaždina za Međimurje.⁴⁶²

Poslije njemačko – ustaške ofenzive, prestala je partizanska mobilizacija zagorskog stanovništva. Partizani sami napominju kako se u zlatarskom kotaru, gdje je ofenziva bila najžešća, "prijavilo (...) oko 180 vojnih bjegunaca u neprijateljsku vojsku", a u krapinskom kotaru "narod bježi od naše vojske i to iz straha da ih neprijatelj nebi optužio da imaju kakovu vezu s nama", dok je u klanječkom kotaru još uvijek jako ustaško uporište Klanjec.⁴⁶³

Tek su se 11. ožujka partizani iz III. bataljuna približili komunikaciji Zagreb – Krapina u blizini Velikog Trgovišća. Tom su prilikom partizani ubili veći broj Nijemaca, ustaša i domobrana u napadu na vlak koji je putovao prema Varaždinu. U vlaku se nalazilo i oko 1800 civila. Nakon što su pobili neprijatelje, prisilili su putnike da izađu iz vlaka. Toga se prisjeća Drago Rafaj Rok: "Bila je to prilično šarena kolona. Preplašeni putnici, najrazličitije dobi, pomiješani s isto tako preplašenim i isto tako različitim uniformama. O nekoj sigurnoj i strogoj kontroli toga velikog mnoštva nije bilo ni govora. (...) Na brdu je obavljena selekcija civila i uniformiranih, zatim selekcija neuniformiranih. Neki šverceri, koji su nosili veliku količinu duhana, odmah su se odrekli vlasništva. Plijen je bio prilično velik (...) Putnike, domobrane i zarobljene uniformirane državne službenike raznih struka pustili smo zadržavajući uniforme.

⁴⁶² VA VII, fond NOB, k. 551 a, reg. br. 11 – 6/I.

⁴⁶³ AIHRPH, NOV – 6/656 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IX, Zagreb 1988, 47.

Tako smo došli do 110 šinjela, 120 bluza, 80 pari cipela (...) Sa zarobljenim Nijemcima i ustašama prošli smo kroz Desinić prema Tabor – gradu. Ondje smo se odmarali. Tada sam primijetio da jedan zarobljenik plače. Pristupim mu i kažem: "Zašto plačete?" "Eto", reče on na njemačkom, "ja sam liječnik. Razmišljam što će biti sa mnom. Gledajući ove lijepe krajeve, sjetio sam se svoje zaručnice."⁴⁶⁴

Između 26. i 28. ožujka 1944. partizani su po prvi puta ozbiljno ugrozili Krapinu. Napad je trajao gotovo dva dana, a partizani su u jednom trenutku držali Krapinu opkoljenu s tri strane. Lokalne ustaške i njemačke snage nisu bile dovoljne da se odupru partizanima pa su oni tek suzbijeni nakon dolaska ustaške jedinice iz Zagreba sa četiri tenka.⁴⁶⁵

Ustaško-njemačka ofenziva u veljači 1944. godine nije uvelike utjecala na razvitak i snagu partizanskog pokreta u Hrvatskom zagorju. Na to najbolje ukazuje činjenica da su partizani, desetak dana nakon završetka ofenzive, slobodno prolazili zapadnim Hrvatskim zagorjem i napadali vlakove te otimali putnike, a nepuna tri tjedna nakon ofenzive napali su kotarsko središte Krapinu i gotovo ga osvojili. Ofenzivama manjih opsega više se nije moglo zaustaviti napredovanje partizanskih snaga ni spriječiti slom Nezavisne Države Hrvatske. Sve je očitije postajalo da će se ustaške jedinice zajedno s ravnodušnim i nedovoljno nacionalistički orijentiranim domobranima slučajno moći duže zadržati samo u jačim garnizonskim središtima, a da će partizanske jedinice zauzeti čitavo preostalo područje.

18. Problemi u partizanskim redovima

Partizani su se, unatoč jakoj propagandi koju su razvijali kada je u pitanju bilo stanje u vlastitim jedinicama i njihova popunjenost, vrlo često suočavali s ozbiljnim problemima discipline, odaziva ljudi i zazora starih partizana za ulazak novih dobrovoljaca u njihove redove. Ksenofobičnost male sredine kao što je Hrvatsko zagorje, neškolovanost, alkoholizam, samo su neki od problema koji su mučili partizane u Hrvatskom zagorju. Kad je napokon stanovništvo u većoj mjeri prihvatilo partizane kao vojsku koja je za narod bila prihvatljivija od ustaša i kad je u partizanske redove unovačeno i po nekoliko stotina ljudi "za NOB part. jedinica postala je kočnicom razvitka borbe".⁴⁶⁶ Takva specifična situacija nastala je na području kotara Zlatar, gdje se "jedinica sastojala od starih ljudi, koji su naučeni na povučeni rad, strogo konspirativni i u momentu kada je prerastao narod, nisu osjetili preokret, da se mase naroda dižu u borbu, te su stali na put mobilizaciji".⁴⁶⁷ Komunistička partija je one koji su se bunili protiv masovnog ustanka isključila iz svojih redova. Nije svaki partizan bio i komunist. Bilo je, zapravo, vrlo malo onih koji su bili primljeni u Partiju. Komunisti su se bojali "da uzmu ljude u Partiju, a da ih ne prokušaju".

⁴⁶⁴ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, 196.

⁴⁶⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 395/44.

⁴⁶⁶ AIHRPH, KP – 48/543 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 480.

⁴⁶⁷ AIHRPH, KP – 48/543 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 480.

Što se tiče discipline, mnogo govori i činjenica da su partizani imali dosta problema s dezerterstvom. Iako dezerterstvo u svojim izvještajima spominju samo uzgred, jasno je da je mnogo mobiliziranih mladića pobjeglo natrag svojim kućama. Politkomesaru zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske važna je činjenica da "ta dezerterstva koja se događaju nijesu političke prirode, već je to slaba politička svijest i dosta teški uslovi života". Iskreno govoreći, "borci nemaju dovoljno veša, pa pobjegnu na nekoliko dana kući da se očiste i presvuku, a nakon toga se vrate natrag u svoje jedinice". Dezerterstvo se očituje i u činjenici da se borci koji su premješteni iz jedne jedinice u drugu vrlo često vraćaju u svoju prvotnu jedinicu jer ona vodi operacije bliže kući ili jer se u njoj nalaze susjedi, rođaci ili prijatelji. I u Zagrebačkom i Zagorskom partizanskom odredu autoritet nižih rukovoditelja je daleko ispod razine. Kako se navodi u "komesarskom izvještaju", u Zagrebačkom odredu su "u izvjesnom momentu tražili borci da dođe sam komandant bataljona da izda naređenje, a nijesu se obraćali na izdana naređenja od desetara, vodnika i komandira".⁴⁶⁸ U Zagrebačkom odredu postojao je i problem s nekim Josipom Zakarijom, sekretarom bataljanskog SKOJ – a, koji je "odijelio SKOJ-evce od ostalih boraca". Upućivao ih je da oni ne moraju slušati bilo koga, već da su tu da nadziru rad Štabova.⁴⁶⁹ Jasno da je takav odnos utjecao na disciplinu u odredu.

Mobilizacija lokalnog stanovništva uvelike je ovisila o tome kakav je bio odnos snaga ustaša i partizana. Neki su, poput Marijana Šerta, općinskog bilježnika iz Zlatara, uzimali bolovanja kako bi pobjegli u partizane.⁴⁷⁰ Ipak, u većini slučajeva u Hrvatskom zagorju mobilizacija je bila prisilna. U veljači 1944. godine, u Hrvatskom zagorju su ojačale njemačke i ustaške snage pa je mobilizacija imala znatno manje uspjeha. "Uslijed pomanjkanja većih jedinica na ovom sektoru, a sve jačeg neprijateljskog terora nad stanovništvom opaža se malodušnost kod pučanstva, a to se najbolje ocrta u zastoju mobilizacije, jer kako su god prije dolazile grupe svaki drugi i treći dan po 150 do 200 novo – mobilisanih danas to više nije slučaj".⁴⁷¹ Najgori su bili slučajevi prijelaza boraca iz partizana u ustaše i domobrane. Takav se slučaj dogodio u Radoboju, a razlog tome bio je strah nekih partizana "da im neprijatelj ne popali kuću" i nada da su time spasili svoje obitelji. Tako se dogodilo da su u Radoboj, početkom veljače 1944. godine, došli ustaše iako je u mjestu bio Štab trećeg bataljuna Zagorskog partizanskog odreda. Naime, zapovjednik Štaba nije vjerovao izvještajima, koji su upućivali da se ustaše nalaze nadomak Radoboja i borce nije pripremio na borbu te je u tom sukobu "uslijed nemarnosti komanadanta palo naših 8 boraca, a 4 su ranjeni". To je, dakako, obeshrbrilo partizane, ali i okolno stanovništvo. Iz tog je razloga dvanaest mladića otišlo u ustaše, a od navedene dvanaestorice su njih četvorica ranije bila u partizanskim redovima.⁴⁷² Osim toga, tom prilikom je bilo uhićeno mnogo simpatizera NOB-e, a neki su se i

⁴⁶⁸ AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 429.

⁴⁶⁹ AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 435.

⁴⁷⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 28, 1397/44.

⁴⁷¹ AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 432.

⁴⁷² AIHRPH, KP – 88/3737 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988, 597.

sami prijavili, pa se tako Franjo Jurinjak "koji je bio blagajnik seoskog NOO – a prijavio sam bandi i predao istoj ubrani fond u iznosu od 10 400 Kuna". Učitelj Klarić, koji je prije bio u partizanima, također se prijavio ustašama nakon ovog događaja i "isti je prijavio bandi sve što je znao kao: gdje se nalazi koja baza".⁴⁷³

O tome kako su se pojedinci odlučivali o svom odlasku u partizane ili ostanku kod kuće govori iskaz Barice Jutreše iz Martiše Vesi kod Pregrade Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Mato Jutreša, Dragutin Jutreša i Leopold Fiket su pili rakiju i vino pred kućom 24. prosinca 1944. godine i razgovarali o politici. Mato Jutreša je tada predložio svima da idu u partizane. Na to su Leopold Fiket i Dragutin Jutreša izjavili "da što će u partizanima, oni neće pobjedu donijeti, jer su šumske zvijeri".⁴⁷⁴ Takvi su razgovori ponekad zasigurno završavali i odlaskom njihovih protagonista u partizane što svjedoči o neozbiljnosti jednog dijela partizanskih boraca.

Posebno teško stanje bilo je na području prigorskih sela na obrocima istočne Medvednice (područje iznad Sesveta), gdje su, kako smo vidjeli, ustaše uhitili velik broj ljudi i dio poubijali u Gornjoj Stubici u siječnju 1944. Ondje je stanovništvo bilo toliko uplašeno da se veći broj mladića prijavio u tzv. "bijelu gardu", koja je u zajednici s ustašama zaposjela dominantne točke iznad tih sela koje su čuvali po noći, a preko dana su izviđali po selima. Ustaše su "bijelu gardu" naoružali te su tražili od seljaka da im za svaki komad oružja plate, a zaprijetili su i "mobiliziranima" da će im zapaliti kuće, ako im tko otme oružje ili ako ga "izgube".⁴⁷⁵

Ugled je partizanima opadao i zbog davanja lažnih podataka. Partizanske radiovijesti vrlo su često preuveličavale partizanske uspjehe, što je lokalnom stanovništvu bilo izuzetno odbojno. Tako su jednom prilikom partizani upali u selo Kraljevec na Sutli, oduzeli nešto oružja i ubili 4 ustaše. Radiovijesti su potom donijele informaciju da je ubijeno 38 ustaša. "Narod ne voli da se laže i veli da što je partizanima potrebno da lažu, da valjda nisu oni kao Švabe ili kao ustaše."⁴⁷⁶ Ponegdje su partizanima znali reći čak i to da "onaj koji zna da će pobijediti neće izmišljati uspjehe". Slično je bilo i s partizanskim tiskovinama kojima stanovništvo nije vjerovalo, baš kao ni ustaškoj, jer su donosile lažne izvještaje.

I u partizanskim redovima bilo je takozvanih "špijuna". Vrlo često se događalo da su partizani bili neoprezni prilikom prihvaćanja novih boraca. Tako su u Zagrebačkom partizanskom odredu osam puškomitraljeza od devet postojećih držali bivši pripadnici ustaša ili pripadnici Tiger ili Vražje divizije koji su prešli partizanima. To nije neobično, budući da su ti borci znali koristiti puškomitraljeze. Međutim, politkomesar Zapadne grupe NOP odreda se žali kako su "u borbama koje su vodili uvijek po nekoliko puškomitraljeza bili zaštopani ili pokvareni". Sličan je slučaj i s nekim

⁴⁷³ AIHRPH, KP – 88/3737 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 598.

⁴⁷⁴ HDA, ZKRZ-ZH, kutija 369, 27026/45.

⁴⁷⁵ AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 432-433.

⁴⁷⁶ AIHRPH, KP – 86/3446 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 311-319.

vodnikom koji je bio ustaša dvije godine, a potom je postao partizan, pa su neki borci zbog njega čak i dezertirali pod izlikom "da oni ne mogu biti s njime u vojsci, pošto bi oni ustaše strijeljali i klali".⁴⁷⁷

Potkradanja lokalnog stanovništva i alkoholizam također nisu bili strani partizanskoj vojsci. U Zagrebačkom partizanskom odredu borci su bili naučeni "da i oni imaju udjela u izvjesnom dijelu plijena" nad čime se strahovito zgražao politkomesar Zapadne grupe.⁴⁷⁸ Gorom je ocijenio činjenicu "da su se događale krađe među borcima". Tako su pojedini pripadnici I. bataljuna, dok se nalazio u selu Jakovlje, za vrijeme mitinga "krali po kućama". Kod mnogih boraca Zagrebačkog partizanskog odreda nađene su veći iznosi novaca za koje se nije znalo odakle potječu. Za Božić 1943. godine je isti I. bataljun Zagrebačkog partizanskog odreda došao u Gornju Bistru. "Borci su se tamo opijali tako da je na primjer u dva dana popijeno oko 200 litara rakije i na čelu sa bratom političkog radnika Mile Poljaka razbili su podrum odakle su uzeli još alkohola."⁴⁷⁹ Što se tiče pijanstva, mnogo govori i činjenica da "pojedini borci koji dolaze svojim kućama s oružjem, napiju se, pucaju po selima i vraćaju se natrag u jedinice u pijanom stanju".⁴⁸⁰ Osim alkohola borci su krali i svinje, kokoši i tako se počastili za Božić. Kada su im zapovjednici Štaba bataljuna naredili da napuste dvorac Gornja Bistra gdje su se opijali, borci su zaprijetili da će pucati po njima. Ondje gdje je disciplina bila stroža, prijestupnici su bili kažnjavani. Tako je u selu Petrovsko, nakon paljenja sela, Janko Kunštek opljačkao neke stvari iz popaljenih kuća, ali i jedno prase koje je zaklao i pojeo. Sekretar Kotarskog komiteta KPH Krapina mu je odredio kaznu od 25 000 kuna.⁴⁸¹

Posebno je bilo strašno kada su borci potkradali mrtve drugove. Tako je u selu Sambolić pod Ivanšćicom pao zamjenik politkomesara I. čete, "a njegovi su ga drugovi odmah svukli i ostavili u košulji i gaćama".⁴⁸² Tek kasnije je mrtvi borac pokopan uza sve počasti.

I ljubavnih afera bilo je u partizanskim redovima. U Zagorskom odredu zapovjednik I. bataljuna Pavliša "počeo je sa jednom drugaricom Skojevkom". Nakon što su bili opomenuti i pozvani na odgovornost, izjavili su sljedeće: "On i ona tvrde da se vole, ali ženiti prije svršetka rata se neće" Ipak, nesretni par je doživio prekomandu. Nezgodniji je bio slučaj obavještajnog oficira Franje Kračuna koji se "spleo s jednom hapšenicom i zbog toga je pao pod vojni sud i predan X. korpusu".⁴⁸³

⁴⁷⁷ AIHRPH, NOV – 6/656 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IX, Zagreb 1988., 45.

⁴⁷⁸ AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 434.

⁴⁷⁹ AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 434-435.

⁴⁸⁰ AIHRPH, KP – 82/3190 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 250.

⁴⁸¹ AIHRPH, KP – 82/3190 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 253-254.

⁴⁸² AIHRPH, NOV – 6/651 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga VIII, Zagreb 1988., 431.

⁴⁸³ AIHRPH, KP – 86/394 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 318-323.

Prva zagorska brigada polaže zakletvu u svibnju 1944. godine

Nedovoljna disciplina i kronična neposlušnost, sklonost krađama, bahatost, neobrazovanost i prepotentnost pojedinih boraca stvarali su velike probleme partizanima. Ni ustaška ni domobranska ni njemačka vojska nisu bile lišene ovakvih problema, ali su partizani, koji su u narodu općenito uživali znatno veći ugled, duboko razočaravali zagorske seljake nepropisnim ponašanjem. Očito je da su kazne, barem što se tiče partizanskih jedinica na području sjeverozapadne Hrvatske, bile preblage.

19. Formiranje Prve zagorske brigade 8. svibnja 1944. godine i prve akcije

Dana 8. svibnja 1944. u Selnici pod Ivanšćicom formirana je Prva zagorska brigada, koja se sastojala od tri bataljuna i koja je brojala 486 boraca.⁴⁸⁴ Za komandanta brigade postavljen je Mate Škrljan. Odmah nakon formiranja brigade, 13. svibnja 1944. godine, prvi zadatak je bio osvajanje ustaškog uporišta Mihovljan. Prva moslavačka brigada, koja se tada nalazila u Hrvatskom zagorju, dobila je u zadatak osvojiti mjesto Mače. Krajnji cilj je bilo kotarsko središte Zlatar. Mihovljan je strateški smješten sjeverno od Zlatara, neposredno poslije klanca kod Sutinskih Toplica, a imao je veliku prometnu važnost, budući da se nalazio na poveznici između zlatarskog kraja i Lepoglave. Zauzimanjem Mača i Mihovljana, mogao se kontrolirati promet iz smjera Zaboka, Krapine i Varaždina prema Zlataru. Prvo je uslijedio napad na Mače. Općinsko središte Mače do svibnja 1944. nikada nije bilo ozbiljno napadnuto. U proljeće 1943. godine u mjesto su upala četvorica partizana i ubila dvije osobe, ali opći napad na područje Mača do proljeća 1944. godine nije se dogodio.⁴⁸⁵ Nakon navedenog nemilog slučaja 1943. godine, u mjesto je pristiglo nekoliko ustaša kojima je zlatarski

⁴⁸⁴ Hlaić, V. *Grebeni Ivančice, Prva zagorska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Beograd 1974, 19-20.

⁴⁸⁵ Rogina, F. "Žrtve zlatarskog kraja, pripadnika Hrvatske vojske, u 2. svjetskom ratu 1941. – 1945. i poraču" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000, 43-44.

zapovjednik Miroslav Kopjar savjetovao da se u slučaju nekog snažnijeg napada na mjesto povuku prema Zlataru, budući da im zlatarska posada neće moći pružiti potporu jer bi time bila oslabljena obrana Zlatara. U zoru 13. svibnja 1944. godine partizani su napali područje Mača i prisilili ustaše da se sklope u općinsku zgradu.⁴⁸⁶ Prema ustaškim dokumentima, zapravo se nije radilo o ustašama, već o "povojačenim rudarima, starima između 40 i 45 godina koje je ustaški natporučnik Kopjar protiv svih postojećih pravila prisilno mobilizirao".⁴⁸⁷ Nakon što su se "povojačeni rudari" sklonili u općinsku zgradu, partizani su dovukli kratkocijevni top i ispalili granatu na tu kuću. Budući da se ustaše nisu htjeli predati, partizani su zakopali mine i srušili zidove na općinskoj zgradi. Partizani nisu nakon toga više željeli prihvatiti predaju pa su, prema iskazu Dragutina Hercega iz Ladislavca, poubijali sve ustaše. Ustaška pojačanja iz Zlatara nisu nikada stigla, budući da su pojedini dijelovi Zagorske brigade zatvorili pristup Maču. U izvještaju koji piše operativni štab XXXIII. divizije NOVJ Štabu X. zagrebačkog korpusa 29. svibnja 1944. navodi se kako je uporište Mače imalo posadu od 60 ustaša naoružanih puškama. "Prilikom likvidacije ubijeno je 59, a zarobljen jedan neprijateljski vojnik."⁴⁸⁸ Dragutin Herceg navodi kako su partizani nakon likvidacije ustaša zgradu zapalili zajedno sa stradalim ustašama tako da su pougljenjene leševe obitelji ubijenih jedva prepoznavale. To potvrđuje i ustaški izvještaj.⁴⁸⁹ Na kraju ustaškog izvještaja stoji kako je "značajno da se Mače nalazi udaljeno od Zlatara svega tri kilometra i da zlatarska posada naoružana sa šest topova i dva tenka nije pružila potrebnu pomoć".⁴⁹⁰

Istovremeno kada se odvijao napad na Mače, partizani su napali Mihovljan. Posadu u Mihovljanu činilo je pedeset ustaša prema izvještaju Štaba Zapadne grupe NOP odreda Štabu Desetoga korpusa "Zagrebačkoga" NOV i POJ.⁴⁹¹ Partizani su ustaše pokušali ubiti na na prepad. Zapovjednik Prvog udarnog bataljona Stjepan Krkač sjeća se pojedinosti: "Tek što je minula ponoć, komesar bataljona Josip Vidiček, komandant brigade Mato Škrljan i ja približili smo se brdašcu na kome je bilo ustaško osiguranje. Stražar nas je zaustavio. Dali smo znak kao da smo ustaše i odlučno krenuli prema njemu. Naredio sam ustaškom stražaru da krene s nama, tj. smijenio sam ga sa straže, što je ovaj jedva dočekao misleći da smo ustaše iz Zlatara. Na isti način je postupila i Prva četa Viktora Šimuneca koja je podišla Mihovljanu s drugog pravca"⁴⁹² Ove dvije skupine se nisu međusobno prepoznale i počele su pucati jedna na drugu te je izostalo iznenađenje. Ustaše su se utvrdili u općinskoj zgradi, Vatrogasnom i župnom dvoru. Do zore su ih partizani istjerali iz tih zgrada i opkolili u crkvenom tornju i crkvenoj cinkturi. "Crkvu i neposrednu

⁴⁸⁶ Rogina, F. "Žrtve zlatarskog kraja, pripadnika Hrvatske vojske, u 2. svjetskom ratu 1941. – 1945. i poraću" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000, 43-44.

⁴⁸⁷ HDA, V. Župa Zagorje, kutija 25, 599/44.

⁴⁸⁸ VA VII, fond NOB, kutija 551 a, fascikl 4, dok. br. 6 (19 – 20) i u *Građa za povijest Narodno-oslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IX, Zagreb 1988., 906.

⁴⁸⁹ HDA, V. Župa Zagorje, kutija 25, 599/44.

⁴⁹⁰ HDA, V. Župa Zagorje, kutija 25, 599/44.

⁴⁹¹ VA VII, fond NOB, kutija 551 a, f. 6/I, dok. Br. 25 (1-2) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IX, Zagreb 1988, 850-852.

⁴⁹² Hlaić, V. *Grebeni Ivančice*, Beograd 1974, 23 – 24.

okolice branila je ustaška posada pojačana nekolicinom domaćih civila koji su znali rukovati oružjem⁴⁹³. Ostatak domaćeg stanovništva sklonio se u podrume, kako navodi B. V. iz Mihovljana.⁴⁹⁴ Cinktura je imala puškarnice, a na crkveni toranj ustaše su postavili mitraljez. Borbe su trajale cijeli dan i noć, kako se sjeća B. V. Vladimir Hlaić piše kako se "dalje nije moglo". "Debeli zidovi cinktora oko crkve, a još više zidovi zvonika lako su odolijevali puščanoj i puškomitraljeskoj vatri. Juriš Zagoraca je kao mačem presječen. Razočaranje se uvlačilo u redove boraca."⁴⁹⁵ Napad je započeo noću, ali je trajao i u svitanje pa su se partizani bojali neće li ustaške snage probiti partizanske linije osiguranja kod Mača ili sjeverno od Mihovljana da priteknu svojim suborcima u pomoć. Navodno su partizani u zvonik ispalili osam topovskih granata, ali se zvonik nije srušio. Tada su partizani zaključili da se crkva mora srušiti eksplozivom. Ovo je bio jedinstveni slučaj miniranja sakralnog objekta u Hrvatskom zagorju. I partizani su se našli u nezgodnoj situaciji kako piše Hlaić: "To se kosi s političkom linijom narodnoslobodilačke borbe. Mora se voditi briga o vjerskim osjećajima naroda. Partizani ruše crkve! Kakav materijal za ustašku propagandu."⁴⁹⁶ Navodno su partizani pregovarali s ustašama u tornju crkve i nagovarali ih na predaju, ali ustaški tabornik Dragutin Mutak o tome nije htio ni čuti. Komandant Krkač je bio u nedoumici. Pitanje rušenja crkve moglo se vrlo lako okrenuti protiv samih partizana. Dvoumljenje je, navodno, prekinuo sam župnik Josip Prežigalo: "Ako ste riješili da rušite crkvu – rušite je. To i nije više crkva. To je poprište svetogrđa, kletve i zločina"⁴⁹⁷

O tome svjedoči i D. Lj. iz Mihovljana kojem je njegov zapovjednik u JNA pričao o tome događaju rekavši kako je župnik sam pristao na to da se crkva uništi.⁴⁹⁸ Partizani Blažun i Cerovac uzeli su prvo slamu i naftu kojima su pokušavali zapaliti toranj, ali kada je stigao eksploziv, prvo su ga postavili kod cinkture, a potom nakon što su ušli u nju, kod tornja. U šest sati i trideset minuta 14. svibnja 1944. godine raspao se zvonik u Mihovljanu. Ustaše su završili pod gredama i masivnom konstrukcijom zvonika, a njihove bombe i eksplozivi koje su držali u zvoniku su eksplodirale. Ustaški tenkovi, koji su dolazili iz smjera Zlatara i Krapine, stigli su prekasno da pomognu suborcima u zvoniku. U ustaškom izvještaju stoji kako je "Mihovljan od Zlatara udaljen oko 10 kilometara, te zlatarska posada nije pružila također potrebnu pomoć posadi Mihovljan"⁴⁹⁹ Uistinu su za to imali vremena kada je borba trajala punih 14 sati, a partizani navode i činjenicu kako je "14. V. 1944. u 6 sati prodrila neprijateljska motorizacija do s. Riseka, ali se nije usuđivala dalje prodirati zbog magle i bojazni od miniranja ceste"⁵⁰⁰

⁴⁹³ Rogina, F. "Žrtve zlatarskog kraja, pripadnika Hrvatske vojske, u 2. svjetskom ratu 1941. – 1945. i poraću" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 46-47.

⁴⁹⁴ Iskaz B. V., r. 1930. g., Mihovljan (Mihovljan).

⁴⁹⁵ Hlaić, V. *Grebeni Ivančice*, Beograd 1974., 24.

⁴⁹⁶ Hlaić, V. *Grebeni Ivančice*, Beograd 1974., 26.

⁴⁹⁷ Hlaić, V. *Grebeni Ivančice*, Beograd 1974., 29.

⁴⁹⁸ Iskaz D. Lj., r. 1942., Mihovljan (Mihovljan).

⁴⁹⁹ HDA, V. Župa Zagorje, kutija 25, 599/44.

⁵⁰⁰ VA VII, Fond NOB, kutija 551 a, f. 6/I, dok. Br. 25 (1-2) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IX, Zagreb 1988., 850-852.

Nakon rušenja zvonika partizani su se povukli prema području Veternice i Čazmanskog kaptola na mjestu gdje se sastaju Strahinščica i Ivanščica. "U uporištu je zarobljeno sedam ustaša dok je ubijeno 43, među kojima i njihov komandir Mutak. (...) Pri napadu na uporište poginuo je jedan borac, dok ih je 14 ranjeno."⁵⁰¹ Ustaški izvještaj govori o 16 poginulih, "dok su se ostali razbježali i spasili".⁵⁰² Zarobljeni ustaše su prema iskazu B. V. ubijeni negdje oko Gornjeg Jesenja.⁵⁰³ O toj činjenici svjedoči i izvještaj Župske redarstvene oblasti u Varaždinu od 5. lipnja 1944. godine, gdje se navodi kako je "u drugoj polovici mjeseca svibnja 1944. neutvrđenog dana pronađeno u mjestu Šaša (bivša općina Ivanec, *op.a.*) 6 lješina malo zakopane u zemlju. Utvrđeno je, da lješine pripadaju ustašama i milicionerima, koji su dne 12.V. o.g. u mjestu Mihovljanu po partizanima zarobljeni".⁵⁰⁴

Nakon čitave akcije, kako se sjećaju mještani Mihovljana, tri dana su uzastopno njemački avioni bombardirali područje od Mihovljana do Veternice za koje se smatralo da na njemu prebivaju partizani.⁵⁰⁵ Prema izvještaju kotarske oblasti Zlatar združene ustaško-njemačko-domobranske snage su zajedno sa zrakoplovstvom u predjelu sjevernog dijela kotara Zlatar u akcijama nakon 15. svibnja ubili oko 550 partizana što je daleko od stvarnih partizanskih gubitaka.⁵⁰⁶ Kotarska oblast Zlatar sa sjedištem u Bedekovčini 15. svibnja 1944. godine izvještava kako je "nakon ovih događaja silno popustio moral kod zlatarskih ustaša, kao i kod ovdašnjeg pučanstva, te za ove gubitke ... krive nadporučnika Kopjara, zapovjednika posade u Zlataru. Za istoga je kod Ratnog suda u Zagrebu još pred tri nedjelje izdan uhitbeni nalog, no niti se nadporučnik Kopjar javlja ratnom sudu u Zagrebu, niti je iz Zagreba još tko došao da ga uhapsi. Javno se pogovara i među ustašama zlatarske posade, da se nadporučnik Miroslav Kopjar sa gore navedenim događajima (misli se na gubitke ustaša u Maču, Mihovljanu i Belcu i travnju i svibnju 1944. godine) želi osigurati kod partizana, kako bi prije hapšenja mogao prići istima, no za to ova oblast nema dokaza"⁵⁰⁷ Bez obzira na to što partizani nisu uspjeli zadržati Mihovljan i Mače, vidljivo je kako ustaška posada u Zlataru nije bila u stanju zaštititi ni područje koje je bilo smješteno samo tri kilometra od centra Zlatara. Nije ni čudo što se kotarska oblast iz Zlatara premjestila u Bedekovčinu koja je bila znatno sigurnija, nerazrušena te smještena uz prugu i glavni prometni pravac kroz Hrvatsko zagorje.⁵⁰⁸

⁵⁰¹ VA VII, Fond NOB, kutija 551 a, f. 6/I, dok. Br. 25 (1-2) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga IX, Zagreb 1988., 850-852.

⁵⁰² HDA, V. Župa Zagorje, kutija 25, 599/44. Kopjara su na očigled svih zatočenika 22. svibnja 1945. godine ubili partizani u logoru Mirkovec kao ustaškog nadporučnika koji je skrivao svoj identitet. O tome vidi u dijelu knjige *Križni put kroz Hrvatsko zagorje*.

⁵⁰³ Iskaz B. V., r. 1930. g., Mihovljan (Mihovljan).

⁵⁰⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 641/44.

⁵⁰⁵ Iskaz D. Lj., r. 1942. g., Mihovljan (Mihovljan) i B. V., r. 1930. g., Mihovljan (Mihovljan).

⁵⁰⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 613/44

⁵⁰⁷ HDA, V. Župa Zagorje, kutija 25, 599/44.

⁵⁰⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 27, 982/44. Kotarska oblast iz Zlatara u Bedekovčinu premještena je 6. svibnja 1944. godine iz navedenih razloga, ali i zbog činjenice što su ustaške postrojbe zauzele sve zgrade u Zlataru te nisu željele prepustiti zgradu za sjedište kotarske oblasti.

20. Odgovor na "Pavelićevu amnestiju"

Krajem svibnja 1944. godine iz Bedekovčine povukle su se njemačke snage, pa je kotarska oblast Zlatar sa sjedištem u Bedekovčini prestala djelovati te je "sve svoje knjige i pismaru dala na čuvanje oružničkoj postaji Zabok".⁵⁰⁹ Saveznici su se iskrkali u Normandiji šestog lipnja 1944. godine. Komesarski izvještaj o stanju u I. zagorskoj brigadi spominje reakcije boraca na to saznanje. "Doznali smo to preko radija, da je otvorena druga fronta i saopćeno je to borcima. Borci su se od veselja ljubili i pjevali i tražili da se ide u juriš a naročito sada posle otvaranja druge fronte nepravilan stav prema saveznicima ispravljen je i kako se kod mnogih boraca čulo: 'Nismo vjerovali što su nam komesari govorili da nas saveznici pomažu i da će otvoriti drugu frontu, ali sada smo se uvjerali.'"⁵¹⁰ U svibnju 1944. godine upućuje poglavnik Ante Pavelić poziv na predaju svim pripadnicima NOV-e (partizanima), te im obećava miran život ako se vrate svojim kućama i odreknu daljnje suradnje s partizanima. Rok za prijavu bio je 25. i 26. svibanj, a kasnije je produžen do 1. srpnja.⁵¹¹ Očigledno je da je određeni broj partizana povjerovao ovoj amnestiji, jer u dokumentu Kotarske oblasti Krapina od 10. lipnja 1944. godine čitamo kako se u Krapinu prijavilo više od 600 partizana koji su se "upisali u Ustaškom logoru". "Najveći broj prijavljenih je iz Prigorja, Lupinjaka, Macelja, Gornjeg i Donjeg Jesenja i iz Petrovskog, jer su baš ta sela bila najviše zatrovana partizanstvom."⁵¹² Prema izvještaju oružničkog zapovjedništva Krapina od 10. lipnja 1944. na Poglavnikovu amnestiju se na području čitavog oružničkog zapovjedništva do 26. svibnja prijavilo oko 1500 ljudi, vojnih bjegunaca i neposlušnika. Prema istom dokumentu nakon amnestije je došlo do razračunavanja između onih koji su se prijavili ustaškim vlastima i onih koji su ostali s partizanima. Tako je Slavko Živičnjak, odbornik mjesnog partizanskog odbora u Podgori kod

⁵⁰⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 641/44.

⁵¹⁰ AIHRPH, NOV – 10/1287 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989, 111-120.

⁵¹¹ Vjestnik MINORS-a, Naredbe, br. 6., 5. veljače 1944., 133-135; br. 22., 27. svibnja 1944., 493., br. 24., 10. lipnja 1944., 545.

⁵¹² HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 709/44. U oružničke postaje su se javljale i žene s djecom ohrabrene amnestijom. Tako se u Oružničku postaju Klanjec prijavila 28. lipnja 1944. godine Marija Soštar iz Lučelnice sa svoje dvoje malodobne djece. Nju su partizani, kako je tvrdila, nakon što joj je suprug otišao u partizane prisilili da i ona sa svojom djecom ode u njihove redove. Koliko se čini, Marija Soštar je lutala po selima oko Desinića i Zagorskih Sela, a kad su partizani krajem lipnja napustili područje Desinića i Hrvatskog zagorja, prijavila se Oružničkoj postaji. "Sada je došla vojska u Desinić i jedne noći pred nekoliko dana sviju partizana je nestalo, a ja sam ostala sa svojom djecom i jedino što sam mogla napraviti dolazim pozivom na Poglavnikovu amnestiju da se oblasti prijavim koliko sam doznala Poglavnikove amnestije da je još uvijek na snazi te se ja hoću njome poslužiti i molim kotarsku oblast da mi dade potvrdu da sam se prijavila, a jamčim svojim imetkom i životom da nisam nikakvi zločin učinila da ću živjeti mirno kod kuće da se neću udaljavati od kuće više nikuda no molim da me se pusti na miru i biti ću podpuno ispravan građanin ove države sa svojom djecom". Zapovjednik oružničke postaje Klanjec predložio je da se obitelj Franje Šošlara internira u sabirni logor ili da je se smjesti u kotarsko sjedište Klanjec gdje bi mogla biti pod prismotrom (HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, b.b.). Iz ovoga se dokumenta vidi kako je jedan dio stanovništva Hrvatskog zagorja završavao u partizanima, ali i koliki su strah izazivali ustaški progoni i odmazde.

Krapine i sudac, koji je navodno izrekao 80 smrtnih presuda partizanskim protivnicima ili izdajicama, ovom prilikom bio ubijen.⁵¹³ Iako su ustaše na taj način došli do novih snaga za novačenje upitno je koliko su te snage bile pouzdane. Nedugo prije amnestije, u ožujku i travnju 1944., nakon veljačke ofenzive, veći broj bivših partizana i dezertera prijavio se Ustaškom logoru u Zlataru. Ti su bjegunci uvršteni u ustaške posade u Zlataru i Bedekovčini. Međutim, umjesto da njihovim prisustvom ustaške postrojbe budu ojačane, one su zapravo bile oslabljene. Naime, mobilizirani bjegunci i prebjegli partizani su u slučaju borbe odmah napuštali položaje ili se predavali partizanima. Tako su se uslijed partizanskog napada na Belec 26. travnja 1944., pripadnici ustaške posade razbježali, a uz brojne poginule, jedan dio njih se ponovo priključio partizanima. Kotarski predstojnik u Zlataru se istom prilikom žali i na ustašku posadu u Bedekovčini gdje ustaše pjevaju partizanske pjesme, što djeluje nepovoljno na lokalno stanovništvo.⁵¹⁴

Ujedno je Pavelić poslao jake jedinice koje su imale zadatak napasti oslobođena područja sjeverozapadnog dijela Hrvatskog zagorja. Ustaše i Nijemci su 6. lipnja napali područja od Tuhlja do Desinića i prisilili partizane na povlačenje. Najteže su se borbe vodile kod dvorca Velika Horvatska koji i danas nosi ožiljke toga sukoba. Nakon ovih akcija partizanske snage su se morale povući. Prva oružnička pukovnija izvještava Petu oružničku pukovnju da je "prilikom podhvata u okolini Desinića, Klanjca i Vinagore, ubijeno 38 partizana i 4 zarobljena". Očito je iz dokumenata da su ustaše i Nijemci uspjeli osloboditi i nekoliko zarobljenika iz partizanskog zatvora.⁵¹⁵ Navodno se u to vrijeme, prema izvještaju kotarske oblasti u Krapini, Brigada braće Radić, koja je prije amnestije brojila između 1200 i 1500 partizana smanjila na svega 140 partizana, što je vjerojatno kriva procjena.⁵¹⁶ Partizani su se u prvoj polovici lipnja zadržavali u šumama Macelja i Strahinšćice napustivši područje sjeverozapadnog Hrvatskog zagorja. S tog su mjesta povremeno napadali ustaše i domobrane. Dana 16. lipnja I. zagorska brigada krenula je prema istoku, na područje sigurnijeg Kalnika.⁵¹⁷ Ustaše su pojačali svoje snage u Zlataru na 850 ljudi, Mariji Bistrici na 400 i uz cestu koja vodi od Zeline prema Varaždinu.⁵¹⁸ Ujedno je u pojedinim zagorskim mjestima, poput Velikog Trgovišća, od strane njemačkih vojnih snaga, postojala namjera osnivanja mjesnih zaštita. Tako je njemački oficir u Velikom Trgovišću još u travnju 1944. godine uspostavio mjesnu zaštitu u kojoj je okupio mještane stare između 17 i 50 godina. Kotarski predstojnik u Klanjcu nije se slagao s osnivanjem mjesnih zaštita jer je, opravdano, smatrao kako bi partizani oduzeli seljacima naoružanje.⁵¹⁹ Ipak, i ta činjenica govori o tome kako se broj naoružanih u Hrvatskom zagorju povećavao.

Amnestija, jaki ustaško-njemački napadi na partizanska područja, ali i partizanski propusti u ponašanju prema lokalnom stanovništvu na područjima koja su držali,

⁵¹³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 663/44.

⁵¹⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 500/44.

⁵¹⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 690/44; 717/44.

⁵¹⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 717/44.

⁵¹⁷ Hlaić, V. *Grebenima Ivančice*, Beograd 1974., 42.

⁵¹⁸ VA VII, fond NOB, k. 114 A, f. 2, dok. br. 11 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 202-204.

⁵¹⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 520/44.

doveli su do "popravljanja raspoloženja hrvatskog naroda prema našim oblastima" (vlastima NDH, *op.a.*).⁵²⁰ Još 19. travnja 1944. godine u izvještaju ustaškog poručnika Ljube Zovka, Velikoj župi Zagorje stoji kako je "narod sit partizana, jer ih oni nisu više u stanju uzdržavati kada i sami nemaju što jesti".⁵²¹ Ljubo Zovko već tada predlaže "jednu veću i ozbiljniju akciju na čitavom ovom području (Pregrada, Desinić, Hum na Sutli, *op.a.*)", a smatra da bi se stanovništvo moglo podmititi solju, "koju već dugo vremena ne dobivaju". Dakako da Zovkov izvještaj nije realna slika onoga što se zbiva na terenu, ali je sigurno da partizani nisu štedjeli one koji nisu željeli surađivati s njima te da nisu imali nikakve mogućnosti da pomognu prehraniti stanovništvo.

Nakon "lipanjske ofenzive" u Hrvatskom zagorju narodnooslobodilački pokret je "u opadanju". Kotarski komitet KPH Klanjec 29. lipnja 1944. godine izvještava Okružni komitet Krapina kako se "zbog jačeg neprijateljskog terora narod boji surađivati, a zbog raspada mnogih NOO-a gubi povjerenje u Narodnu vlast".⁵²² Zanimljivo je i znakovito za onodobnu Hrvatsku kako vanjski uspjesi saveznika (otvaranje nove fronte u Normandiji i napredovanje Crvene armije prema zapadu) nemaju nikakvo značenje za lokalno stanovništvo, budući da o tome nisu dobivali nikakve informacije. Činjenica jest da je informiranost u Hrvatskom zagorju bila vrlo slaba, nije bilo radioprijemnika, tisak je teško dolazio u Hrvatsko zagorje, a proglasi su se čitali nedjeljom nakon mise u općinskim i kotarskim središtima.⁵²³ Jasno je da se u tim proglasima nisu spominjali uspjesi saveznika. O općoj političkoj situaciji zagorski je seljak mogao čuti jedino na mitinzima, ali općenita sumnjičavost zagorskih seljaka prema partizanima, a pogotovo komunistima, nije omogućavala da informacije o saveznicima dopru do njih. Osim toga, Hrvatsko zagorje kao vrlo zatvorena cjelina bilo je ograničeno samo na svoj prostor i u pogledu nekih političkih zbivanja, pa su ona udaljenija područja bila poput "drugih planeta". Kotarski komitet Klanjec izvještava kako narod "općenito vjeruje u skori dolazak Sovjetske Crvene armije, ali tvrdi da će prije toga svi naši partizani i NOO-i propasti". Dakako da su i ustaške prijetnje u slučaju suradnje s partizanima povećale strah kod seljaka, pa je općenit stav seljaka bio: "Partizani nam neće ništa za to učiniti, a ustaše bi uništili cijelu familiju" Taj stav iznesen u izvještaju Kotarskog komiteta Klanjec treba uzimati s rezervom, kad znamo da su za suradnju s ustašama znali plaćati i nedužni članovi obitelji. Nakon "lipanjske ofenzive" veće partizanske grupe su protjerane na duže razdoblje iz Hrvatskog zagorja. O tome zorno svjedoči i dokument kotarske oblasti Pregrada od 11. srpnja 1944. godine, u kojem se navodi da "danas osim kotarske oblasti rade sve obćine normalno",⁵²⁴ a prije toga su partizani držali cijelo pregradsko područje gotovo šest mjeseci. U izvještaju Štaba Desetog korpusa "Zagrebačkog" od 4. srpnja stoji kako je na zagorskom području "situacija momentalno najteža".⁵²⁵ Zagorska brigada

⁵²⁰ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 694/44.

⁵²¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 25, 463/44.

⁵²² AIHRPH, KP – 86/3446 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989, 311-319.

⁵²³ Iskaz N. K., r. 1931.g., Lepa Ves (Donja Stubica).

⁵²⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 815/44.

⁵²⁵ VA VII, Fond NOB, kutija 128, f. 2, dok. br. 18 (1-7) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 381-394.

je tada već bila na Bilogori, a “na terenu je ostao samo mali zagorski Odred od 80 boraca i Komanda Područja sa pedeset boraca”. Ono što je partizanima najgore, a što je uistinu i djelovalo vrlo loše, jest da “se u narodu dobio dojam, da je Brigada poražena i pobjegla s teritorija”.

Uz to, odmah nakon što su partizani napustili pregradsko područje, 13. lipnja 1944. godine netko je proširio glasinu po selu Vinagora, da su partizani uhvatili njihova župnika Ivana Vukinu. Vukina je, koliko se čini, bio vrlo popularna ličnost u Vinagori. On je svojim suseljanim još u vrijeme Kraljevine Jugoslavije omogućio dobivanje dobrih cesta, zadružnih domova i vodovoda i zato su ga ljudi voljeli. Toga se dana pred vinagorskom crkvom pojavilo 2000 (!?) ljudi s vilama, sjekirama i kosama koji su vikali: “Dolje partizani, smrt komunizmu!”. Čini se da su za sumnju o Vukininom ubojstvu od strane partizana bili krivi pojedini partizani koji su smatrali da Vukina na misi govori protiv partizana te su stoga na mitinzima Vukini prijetili narodnim sudom.⁵²⁶ Prema izvještaju kotarske oblasti Pregrada od 11. srpnja 1944. navodno je razlog eventualnom uhićenju svećenika Vukine bio taj što je Vukina prigovarao partizanima na načinu njihova rada.⁵²⁷

U jednom drugom partizanskom izvještaju stoji da je pred crkvom bilo 40 ljudi, što je znatno realnija brojka te da su željeli zaštititi župnika Vukinu od mogućih partizanskih napada.⁵²⁸ Čini se da je tu noć Vukina postavio stražu pred župni dvor da ga partizani ne bi došli uhititi, a da je već drugi dan otišao po ustaše u Tuheljske Toplice da bi ga zaštitili. U izvještaju Prve oružničke pukovnije zapovjedništvu Pete oružničke pukovnije od 12. srpnja 1944. godine stoji da je Vukina bio uhićen 13. lipnja i da su ga partizani odveli pred sud s namjerom da ga strijeljaju, ali da je okolno pučanstvo krenulo u potjeru za partizanima i oslobodilo župnika.⁵²⁹ Čini se da je partizanska inačica događaja točna, tim više što su partizani u to vrijeme još bili na Vinagori. Osim toga, ne zvuči uvjerljivo da su seljaci naoružani vilama uspjeli osloboditi Vukinu od partizana koji su bili naoružani vatrenim oružjem. Nakon odlaska partizana iz vinagorskog kraja, ustaše su stvorili neku vrstu seoske policije koja je brojala oko 300 ljudi. Na čelu “Milicije”, kako se organizacija zvala, bio je Leonard Ivanjko.⁵³⁰ “Milicija” je mobilizirana parolama kao što je “obrana svećenika Vukine od

⁵²⁶ VA VII, Fond NOB, kutija 128, f. 2, dok. br. 18 (1 – 7) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 381-394.

⁵²⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 26, 815/44. Nakon rata Viktor Osrečki iz sela Marinci pokraj Pregrade izjavio je Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: “Poznati krvavi neprijatelj NOP župnik Ivan Vukina svakom je prilikom u crkvi kada je služio misu govorio narodu o Rusiji, kako je tamo komunizam, kako je potlačen narod, da je tamo strašno živjeti, jer ne vjeruju u boga, da je među njima razdor id a ovakovih ljudi mora nestati, da komunisti nemožeju živjeti među poštenim narodom.” (HDA, ZKRŽ-ZH, kutija 351, 24511/45).

⁵²⁸ AIHRPH, KP – 51/855 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 419-432.

⁵²⁹ VA VII, Arhiva NDH, kutija 149 e, f. 2, dok. br. 38 (1-6) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 497-515.

⁵³⁰ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 61.

partizana”.⁵³¹ Zanimljiv je podatak da će partizani po povratku u Hrvatsko zagorje zauzeti drugačiji stav prema Vukini pa tako već 14. kolovoza 1944. godine čitamo u izvještaju politkomesara NO brigade Oblasnome komitetu KPH kako “popa Vukinu narod duboko prezire, i ako ga uhvatimo – smrt fašizmu”.⁵³² M.H. (1929.), Vrhi Vinagorski dala je iskaz u kojem kaže da je svećenik Ivan Vukina pobjegao u Italiju nakon rata, a A.H. iz Male Gore (1930.) da je Vukina otišao u Rim nakon rata.

“Miliciju” su vlasti NDH pokušale osnovati i u Dubravici, selu na Sutli, ali su partizani uspjeli spriječiti njezino osnivanje širenjem letaka u kojima su očito prijetili pripadnicima “milicije”.⁵³³ Partizani će naići na brojne probleme s “milicijom” ili kako su je zvali “Vukininom gardom” kad se vrte u Hrvatsko zagorje, jer kako izvještavaju, “oni su po danu i noći raštrkani po svim kukuruzima, šumarcima i štalama, po raznim zaselcima, ili pak pobegnu u uporište, tj. Vinagoru”. Najzanimljivije je da su to upravo “tateki” zagorskih partizana koji su u vrijeme kada zagorska brigada nije bila u Hrvatskom zagorju bili u strahu da će im ustaše zapaliti kuće.⁵³⁴ Nije neobično da se lokalno stanovništvo pobunilo protiv partizana upravo u trenutku kada su oni bili najslabiji i kada su se vidljivo povlačili iz sjeverozapadnog Zagorja. I sami “odbornici” koji komentiraju situaciju na području pojedinih kotareva spominju kako je narod preplašen i pomirljiv prema ustašama.⁵³⁵ Spominje se čak i izraz “špekulantski”,⁵³⁶ što bi značilo da se lokalno stanovništvo prilagođava situaciji na terenu.

21. “Povratak” partizana u Hrvatsko zagorje

Zagorski partizani proveli su čitav srpanj 1944. na Bilogori i Kalniku. Tek početkom kolovoza vraćaju se na područje užeg Hrvatskog zagorja. Tamo ih odmah dočekuju teške borbe u Belcu (2. kolovoza), Petrovoj Gori (3. kolovoza) i Jesenju (3. kolovoza). Stanovništvo je partizane dočekalo u strahu, budući da više nije vjerovalo u mogućnost da će partizani ostati u Hrvatskom zagorju na duže vrijeme. Po povratku Zagorske brigade u Hrvatsko zagorje sastavljen je letak koji je upućen lokalnom stanovništvu. U njemu su partizani poslali poruku: “Novomobilizirani, zavedeni i prisilno odvedeni, napuštajte neprijateljska uporišta, vraćajte se svojim kućama, stupajte u redove naše Prve zagorske brigade! Učinite to što prije, dok još nije kasno, dok vas ne bace na koji front, dok vas ne snađe smrt u borbama sa Prvom zagorskom brigadom ili ostalim jedinicama naše Narodnooslobodilačke vojske. Vraćajte se, jer

⁵³¹ AIHRPH, KP -51/907 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 599-600.

⁵³² AIHRPH, KP-58/360 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 902-904.

⁵³³ AIHRPH, KP - 86/3462 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 853-860.

⁵³⁴ AIHRPH, KP-58/360 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 902-904.

⁵³⁵ Npr. dokument: AIHRPH, KP - 86/3462 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 854.

⁵³⁶ AIHRPH, KP -91/3885 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knjiga X, Zagreb 1989., 455.

Podjela odlikovanja borcima Zagorske brigade (HPM MRNH F-513)

vi niste ustaše i mi vas ne smatramo ustašama, jer vi ste svi redom do jučer pomagali našu vojsku.”⁵³⁷ Iz letka je vidljivo da su ustaške vlasti mobilizirale veći broj vojnika, a koliko se čini, novomobilizirani su slani u vagonima prema Njemačkoj gdje je situacija već postajala opasna. U izvještaju za rujan Velike župe Zagorje stoji kako se “među narodom osjeća strahovito uzbuđenje i zabrinutost bojeći se da naše državno područje ne postane ratno područje”. Čini se da je tu uznemirenost povećao spomenuti proglas koji je bio posebno upućen časnicima, dočasniciima i vojnicima “temeljem kojega su se trebali opredijeliti za neku stranu” do 15. rujna. Isti je poziv upućen i profesorima i učiteljima. Međutim, prema izvještaju Velike župe Zagorje, manji broj pozvanih su bili oni “koji su bili daleko od posadnih sjedišta naših postrojbi te često puta nijesu uživali nikakovu zaštitu” dobrovoljno ili prisilno pristupio partizanskim redovima.⁵³⁸

U rujnu 1944. godine sve je povoljnija situacija za partizanske jedinice. Opća situacija u Europi razvija se sve izvjesnije u korist savezničkih snaga. Rusi su ušli u Bukurešt, Crvena armija je došla do rumunjsko – jugoslavenske granice pa takve vijesti sve više prodiru i do zagorskih seljaka. U svim kotarskim središtima u Hrvatskom zagorju, osim u Zlataru, ustaše i domobrani ne izlaze izvan gradova. U Zlataru, prema partizanskim izvorima, ustaše “će se boriti do zadnje kapi krvi”.⁵³⁹ Štoviše, kažu da će

⁵³⁷ Hlaić, V. *Grebeni Ivančice*, Beograd 1974., 58-60.

⁵³⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 224/45.

⁵³⁹ AIHRPH, KP – 39/2568 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 254-265.

primorati partizane da s njima pregovaraju, čak i ako padne cijela Hrvatska. I partizanima je jasno kako, "iako je i kod nas neprijatelj mnogo puta temeljito vojnički poražen, iako smo dobrim dijelom uspjeli politički ga razbiti, iako je odaziv domobrana na Titov poziv u našem Korpusu bio vrlo veliki, kod nas još uvijek nije izvojevana konačna bitka, koja treba da započne ovih dana".⁵⁴⁰ To što zlatarski ustaše tvrde da će se boriti do zadnje kapi krvi, jasno ukazuje na očaj u njihovim redovima. "Moral neprijatelja zasniva se na očaju. On znade da mu je umrijeti i nastoji da se što dulje održi na životu, da nam nanese što veće gubitke. On će pokušati da pod svaku cijenu što dulje zadrži ove krajeve koji su mu posljednja odstupnica iz naše zemlje."⁵⁴¹ Budući da se bliži kraj rata, sve se više govori o državnom uređenju nakon pobjede saveznika. "Federativno uređenje općenito kod naroda dobro se prima, a naročito kad se govori narodu o slobodnoj republici Hrvatskoj."⁵⁴² Isto tako "narod ljepo prima demokraciju i republiku, a kad mu se govori da će si sam postaviti svoju vlast onda je potpuno s time zadovoljan". Činjenica je da "još nije siguran u to sve, jer ima takovih koji govore da su i prijašnji režimi tako obećavali, a najposlije nisu ništa dali".⁵⁴³

Partizani sada vrše pojačanu mobilizaciju, a nerijetko se događa kako pojedinci bježe iz domobranskih i ustaških redova u partizansku vojsku.⁵⁴⁴ Iako nerado, ustaški dokumenti priznaju te "vojne neposlušnike". Tome su pogodovala i glasine da se vojnici odvođe na frontove u Njemačku, ali i stvarni događaji.⁵⁴⁵ Partizani su, znajući da ustaše šalju pozive vojnim obveznicima, također slali pozive.⁵⁴⁶ Jasno je da ustaški pozivi nisu mogli doći na mjesta koja su držali partizani, a i sama kotarska oblast u Krapini priznaje činjenicu da je teško utvrditi ukupan broj ljudi koji se odazvao: "kakav je odaziv na te pozive bio to ovoj oblasti nije moguće predložiti jasnu sliku".⁵⁴⁷ Vjerojatno je točna i pretpostavka kotarskog predstojnika u Krapini Vjekoslava Bakarića da je bilo slučajeva "gdje su partizani takove neposlušnike za slučaj odkrivanja

⁵⁴⁰ VA VII, Fond NOB, 1191 A, f. 10, dok. br. 7 (1,2) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 1-4.

⁵⁴¹ VA VII, Fond NOB, 1191 A, f. 10, dok. br. 7 (1,2) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 1-4.

⁵⁴² AIHRPH, KP – 39/2568 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 254-265.

⁵⁴³ AIHRPH, KP – 39/2618 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 69-79.

⁵⁴⁴ Bilo je neobičnih sudbina. Tako je Valent Čižmek iz Lipovca kod Zlatar-Bistrice od listopada 1941. godine do siječnja 1942. godine bio u domobranima. U siječnju 1942. navodno je pobjegao iz vojske i pridružio se partizanima i do srpnja 1944. bio u partizanskim redovima kao terenac. U srpnju 1944. uhitili su ga ustaše i osudili na vješanje, ali "pošto je čitava Zlatar-Bistrica za mene jamčila to su mene ustaše zadržali kao mehaničara". Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Čižmek je dao popis ustaša u redarstvu Poglavnikovog tjelesnog sdruga u Zlatar Bistrici. Dakle, prijelaza iz jedne vojske u drugu, a potom i u treću, u svakom je slučaju bilo (HDA, ZKRZ-ZH, kutija 402, 30869/45).

⁵⁴⁵ VA VII, Arhiva NDH, kutija 149 e, fasc. 12, dok. br. 56 (1-5) i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 282-303; HDA, V. župa Zagorje, kutija 27, 1065/44.

⁵⁴⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 27, 1065/44.

⁵⁴⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 27, 1065/44.

stražarno po svojim terencima predveli na svoje komande, odakle su uvršteni prinudno u partizanske redove”.⁵⁴⁸ Partizani se istovremeno hvale demobilizacijom ustaša i domobrana te daju primjer kako je u Krapinskim Toplicama “bilo oko 180 (ustaša, *op.a.*) a poslije toga (proglas Josipa Broza Tita, *op.a.*) ostalo ih je samo 32”.⁵⁴⁹

U izvještaju Okružnog komiteta Krapina za rujan Centralnom komitetu KPH stoji kako samo u klanječkom kotaru mobilizacija u partizane ide lako, a kako u drugim kotarima ta mobilizacija nije na dobrovoljnoj bazi, već “narod govori da je bolje da mu se šalju pozivi da se imade čime njegova familija pred neprijateljem izgovoriti, jer neprijatelj vrši teror nad onima koji se dobrovoljno javljaju, više nego nad onima koji dobivaju pozive”.⁵⁵⁰ Prisilno novačenje ima za rezultat i veći broj dezertera (o kojima je već bilo riječi). Pa tako u izvještaju Štaba zagorskog NOP odreda Okružnom komitetu Krapina stoji kako se dezterstvo “rasplamsalo” u listopadu 1944. godine. Kao prijedlog za suzbijanje dezterstva predlažu drakonske kazne i smatraju da dvojicu ili trojicu treba najstrože kazniti “makar i sa smrću pred strojem”.⁵⁵¹ Ipak ljudi koji imaju sigurnu egzistenciju, tj. koji rade u državnoj službi, kao Marijan Šert, općinski bilježnik iz Zlatara, odlaze u partizane. Tako su organi kotarske oblasti u Zlataru, nakon što je spomenutom prošlo bolovanje i nakon što nije podigao zadnje dvije plaće, zaključili da je otišao u partizane zajedno sa svojim sinom, vojnim bjeguncem Željkom Šertom.⁵⁵²

Nakon oslobođenja Beograda, 20. listopada, “osvanuli su plakati po cijelom kotaru (Pregrada, *op.a.*)”. Ustaše su već sljedećeg dana uhitili oko 90 ljudi “od kojih su neki bili pušteni napolje, dok su neki ostali u zatvoru, a neki opet u banditskoj vojsci”.⁵⁵³

Budući da su partizani sve više jačali na području Hrvatskog zagorja, početkom studenog 1944. godine, Trideset druga divizija i Prva zagorska brigada napali su ustašku posadu u Trgovišću kod Hrašćine. Partizani su prvo prekinuli telefonsku vezu između Hrašćine i Brezničkog Huma te se spojili na tu vezu svojim telefonom i posadi u Hrašćini javili da dolaze ustaše iz Brezničkog Huma, jer su tamo napadnuti od partizana.⁵⁵⁴ Tako su partizani varkom ušli u Hrašćinu i Trgovišće. Ondje su bili smješteni “mornari”, zapravo mladići – pripadnici Zagrebačkog mornaričkog odreda. Prema pričanju F. H. iz Hrašćine “mornari” su bila djeca.⁵⁵⁵ Slično se prisjeća i Ankića Brčić, rođ. Klarić, koja je u to vrijeme ondje živjela s roditeljima i imala gostionicu. “Mornara” je moglo biti između 150 i 200. Partizani su u napadu uspjeli zarobiti oko

⁵⁴⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 27, 1065/44.

⁵⁴⁹ AIHRPH, KP – 39/2618 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 69-79.

⁵⁵⁰ AIHRPH, KP – 39/2618 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 69-79.

⁵⁵¹ AIHRPH, KP – 86/3494 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 318-323.

⁵⁵² HDA, V. župa Zagorje, kutija 28, 1397/44.

⁵⁵³ AIHRPH, KP – 86/3501 i u *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, šapirograf, 345-349.

⁵⁵⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 28, 1414/44.

⁵⁵⁵ Iskaz F. H., r. 1924. g., Hrašćina, (Hrašćina).

Zagrebački partizanski odred u Hrašćini – Trgovišću 1944. godine

120 "mornara", dok ih je 20 pobjeglo.⁵⁵⁶ Osam "mornara" je stradalo u samom napadu i njihova su se trupla nalazila u parku, prema sjećanju Ankice Brčić.⁵⁵⁷ Gotovo je cijelo Trgovišće nakon ovog napada bilo uništeno. Partizani su "za vrijeme svog zadržavanja zapalili općinu i poštu, koja je do temelja izgorila, vatrogasni dom, u kojem su izgorili samo podovi dok je krov ostao čitav, te zgradu vlasništvo Bručić Dragutina, krojača, koja je do temelja izgorila, a u kojoj je bila smještena vojska". "Veterinarsku ambulantu su minirali, te je ista uslijed toga oštećena."⁵⁵⁸ Prema pričanjima tamošnjeg stanovništva, u tom napadu nije stradalo samo osam "mornara", već su i ostale partizani poubijali.⁵⁵⁹ "Ubijene hrvatske vojnike partizani nisu dozvolili zakopati na groblju, već na posebnom mjestu."⁵⁶⁰ Budući da o slučaju ubijenih "mornara" nema više partizanskih izvora, ovaj događaj nije u potpunosti rasvjetljen. Nakon napada partizana na Trgovišće i Hrašćinu, Nijemci su ih napali s tri strane tako da su se partizanske snage morale povući prema Ivanšćici.

U studenom 1944. godine s obzirom na povlačenje jakih njemačkih snaga iz Grčke, Albanije i Srbije, prostora za operativne manevre i borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj je bilo sve manje. Svi ustaški, njemački i domobranski garnizoni su se pojačavali

⁵⁵⁶ HDA, V. župa Zagorje, kutija 28, 1287/44. Podaci o 120 zarobljenih i 20 odbjeglih ne slažu se s podacima koje daju partizani. Oni govore o 146 zarobljenih i 21 ubijenom (vidi: V. Hlaić, *Grebenima Ivančice*, Beograd 1974, 90-92.).

⁵⁵⁷ Škof, J. "Pogibija mornara u Trgovišću" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 47-49.

⁵⁵⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 28, 1287/44 i 1314/44.

⁵⁵⁹ Iskaz F. H., r. 1924. g., Hrašćina, (Hrašćina) i Škof, J. "Pogibija mornara u Trgovišću" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 47-49.

⁵⁶⁰ Škof, J. "Pogibija mornara u Trgovišću" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000., 47-49.

pristiglim vojnicima, a sve su prometnice oživjele. U takvim uvjetima je krajem studenog Prva zagorska brigada napustila područje Hrvatskog zagorja.

Nakon povlačenja partizana iz Hrvatskog zagorja ustaške vlasti pokušavaju normalizirati stanje u krajevima koje su partizani donedavno držali. Tako stanovništvo općine Đurmanec traži kotarskog predstojnika u Krapini da obnovi rad škola u Đurmancu i okolici, budući da su škole u vrijeme partizanskih napada i zauzimanja mjesta bile zatvorene. Potom su dana 29. siječnja 1945. ponovo otvorene škole u općini Đurmanec. O slabom funkcioniranju države govori podatak da se javio problem izvođenja nastave uslijed manjka stručnog osoblja koje bi moglo obavljati taj posao.⁵⁶¹

22. Početak kraja

Nakon Nove godine sve je više u 1945. prebjega iz Hrvatskih oružanih snaga u partizane.⁵⁶² Kao odmazdu Nijemci i ustaše sve više vješaju, uglavnom uz prugu, nasumce odabrane žrtve.⁵⁶³ Osvetničke akcije sada postaju gotovo svakidašnjica zagorskih sela. Jedna od najstrašnijih takvih akcija zbila se pred novu godinu 1945. u Jakovlju. Ondje su ustaše u kući Vjekoslava Zorka pronašli skrivenog ranjenog partizana. Nakon kratke borbe, ustaše su odlučili zapaliti čitav zaselak. Ustaša je, navodno bilo 2000.⁵⁶⁴ Svega se prisjeća još živa svjedokinja B. B.⁵⁶⁵ Njezin otac, Vjekoslav, pomagao je i prije partizanima. Ona je u trenutku tragedije imala 10 godina. Prisjeća se kako su oca ustaše odveli i objesili ga na obližnjem hrastu, a kako su sestru Katicu od šest godina, mamu Maricu i brata Stjepana od četiri godine zapalili u kući. B. je izbjegla strašnu smrt pobjegavši k majčinoj polusestri. Dok je bježala, ustaše su je pogodili metkom u ruku. Ubijeno je 29 ljudi, a dvije su osobe umrle kasnije od zadobivenih rana. Prema izvještaju Kotarskog odbora NOF kotara Stubice u Jakovlju je toga dana zapaljeno 65 kuća, oko 100 gospodarskih objekata, 29 je ljudi ubijeno, a 160 odvedeno u logor.⁵⁶⁶

Dan prije, 30. prosinca 1944. godine u obližnjem Krušljevu Selu kod Oroslavlja, obješeno je 50 talaca koji su dovedeni iz Zagreba.⁵⁶⁷ Toga se živo sjećaju stanovnici

⁵⁶¹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 114/45.

⁵⁶² Tako je na primjer Emil Sabo, učitelj iz Belca i pobočnik II. bojne "pobjegao odmetnicima u mjestu Dubovsko sa borbenog postava, odnesavši sa sobom celokupnu vojno – državnu opremu, te sa uporišta Dubovsko organizirao prebjeg vojnika" (HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 86/45).

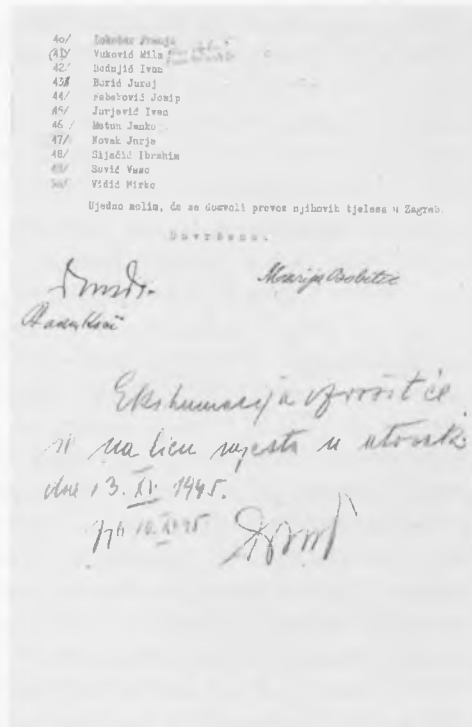
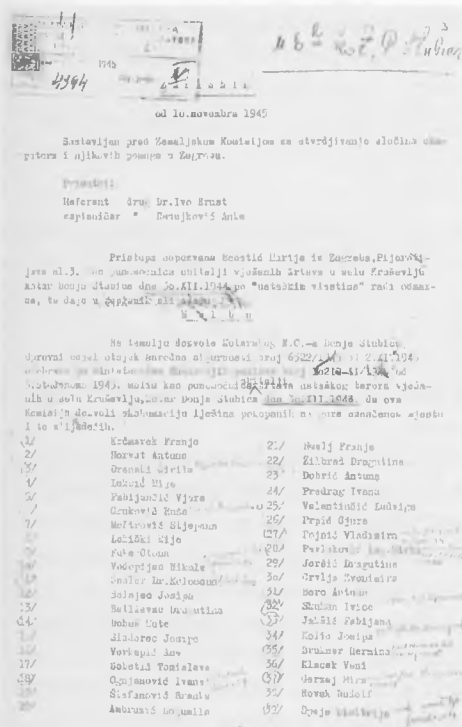
⁵⁶³ Tako su Nijemci kao odmazdu za rušenje pruge 27. prosinca 1944. godine kod mjesta Konjščina, na istom mjestu, objesili 17 ljudi (HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 88/45).

⁵⁶⁴ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 319.

⁵⁶⁵ Iskaz B. B. (r. Z.), r. 1934. g., Kraljev Vrh (Jakovlje).

⁵⁶⁶ DAZ, NOO Zagreb, kutija 2, Izvještaj za kotar Stubicu, siječanj 1945; *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, 319. Sekretarijat za unutarnje poslove nakon rata u elaboratu navodi da je tom prilikom odvedeno u logore 150 stanovnika, a da je zapaljeno oko 50 kuća i gospodarskih zgrada (HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 68).

⁵⁶⁷ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 68. Popis ubijenih vidi u: HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 32, serija 013.0.48, Dosje

Dokument o vješanju talaca u Krušljevom Selu (HR-HDA-306, ZKRZ, Zh, kutija 276, 15169-15182)

Oroslavlja i Krušljeva Sela.⁵⁶⁸ Taoci su ubijeni zbog toga što je Zagrebački odred postavio zasjedu na području Krušljevog Sela i ubio "jednog višeg časnika savezničke vojske i jednog višeg hrvatskog časnika".⁵⁶⁹ U prosincu 1944. partizani su izvršili napad na vlak u blizini Konjščine. Tom je prilikom stradalo 27 osoba. Nedugo potom dogodile su se još neke manje diverzije pa su ustaške vlasti radi tih "zločinačkih čina" izvršile odmazdu vješanjem 40 osoba u Konjščini kod željezničke stanice.⁵⁷⁰ Ustaše su u to vrijeme počeli provoditi novu metodu novačenja mladića. Tako su jedne nedjelje došli kod crkve u Gornju Bistru i ondje nakon mise održali govor, a potom unovačili 150 ljudi. Navodno su slično učinili i kod Gornje Stubice, ali su se ondje pojedinci uspjeli otkupiti i tako sačuvati od ulaska u vojsku.⁵⁷¹ U veljači 1945.

Ericha Lisaka, 215 – 216; HDA, ZKRZ – OK, kutija 702, 4394.

⁵⁶⁸ Iskaz D. J., (r. Lončar), r. 1921.g., Mokrice, (Oroslavlje).

⁵⁶⁹ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 276, 15169 – 15182. Interesantno je kako se u knjizi *Zagrebački partizanski odred, zbornik dokumenata i sjećanja*, Zagreb 1976, 391, na mjestu gdje se spominju ubojstva tih časnika ne spominje ustaška odmazda. Prijepis originalnog dokumenta nalazi se u: HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 45, serija 013.1.15, Odmazde, 118 i u: *Hrvatski narod*, 4. siječnja 1945., br. 1226, 8.

⁵⁷⁰ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 45, serija 013.1.15, Odmazde, 122 – 127 i u: *Hrvatski narod*, 25. siječnja 1945., br. 1243, 2. Prema svjedočenju Stjepana Krampelja iz Bočaka kod Konjščine obješeno je 17 osoba na željezničkoj stanici Donja Konjščina u siječnju 1945. godine (HDA, ZKRZ-ZH, kutija 402, 30869/45).

⁵⁷¹ DAZ, NOO Zagreb, kutija 2, Izvještaj za kotar Stubicu, siječanj 1945.

godine provedena je zakonska odredba o "obćoj narodnoj obrani", tj. neka vrsta opće mobilizacije. U opću narodnu obranu ulazili su i muškarci i žene, pa je tako samo na području kotara Pregrada bilo "8458 obaveznika". Opća narodna obrana imala je za funkciju obranu zemlje od partizana, a budući da u veljači partizani još nisu masovno prodrli na područje zapadne Hrvatske, ovaj zakon nije proveden u potpunosti, već su samo izvršene pripreme za provedbu toga zakona.⁵⁷²

Hrvatsko–njemačko redarstvo poduzelo je početkom veljače jednu opsežnu akciju hvatanja partizana u okolici Krapine i u samoj Krapini. Dana 12. veljače 1945. uspjeli su opkoliti Donje Jesenje i uhititi Augusta Hercega, partizanskog predsjednika NOO-a za kotar Krapinu, sa sedam najbližih suradnika, a usput su zaplijenili čitavu pismohranu, štambilje okružnog NOO-a i oko 500 000 kuna.⁵⁷³ "Priegledom pismohrane i raznih pribilježaka u njoj dobiveni su dobri podaci za otkrivanje te organizacije ..."⁵⁷⁴ U Krapini je uhićeno dvadeset šestero ljudi, a August Herceg je uspio pobjeći noću s 15. na 16. veljače 1945. godine iz Đurmanca gdje ga je čuvala njemačka straža. Novac koji je zaplijenjen prilikom odvođenja Hercega nestao je i oružnički zapovjednik u Krapini, Đuro Begić, smatra da su ga podijelili među sobom vojnici koji su Hercega uhitili.⁵⁷⁵ Nakon Hercegovog bijega, ustaše su postrožile zatvorski režim i pojačali mučenja o čemu svjedoči Milka Katalenić iz Jesenja koju su zarobili istom prilikom kada i Hercega.⁵⁷⁶ Sredinom i krajem ožujka 1945. godine počinju učestala bombardiranja Krapine.⁵⁷⁷ Zbog bombardiranja Krapine i straha od bombardiranja Zaboka kao važnog željezničkog središta, "izselilo se više mještana seljaka, tvorničkih radnika i namještenika te osoblja željezničke postaje Zabok".⁵⁷⁸ Bombardirana su i druga naselja Hrvatskog zagorja poput Klokovca kraj Krapinskih Toplica ili Vinagore, a bombe su ispuštali najčešće britanski ili američki avioni koji su se vraćali iz Njemačke te su bombe izbacivali zbog opterećenja. U takvim slučajevima uglavnom nije bilo ljudskih žrtava, a materijalna šteta je često bila minimalna.⁵⁷⁹

Bez obzira na to što će vrijeme koje će doći donijeti mnogo žrtava (među kojima je mnoštvo nedužnih!) ni vojnici, a još manje seljaci u Hrvatskom zagorju nisu imali pojma da se bliži vrijeme preokreta.

⁵⁷² HDA, V. župa Zagorje, kutija 30, 216/45.

⁵⁷³ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 61/45.

⁵⁷⁴ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 259/45.

⁵⁷⁵ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 259/45.

⁵⁷⁶ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 292, 16967 – 16994; kutija 273, 14812.

⁵⁷⁷ HDA, V. župa Zagorje, kutija 30, 315/45, 340/45, 344/45 i 386/45. Krapina je bombardirana u dva maha: 12. i 23. ožujka. 1944. godine

⁵⁷⁸ HDA, V. župa Zagorje, kutija 30, 401/45.

⁵⁷⁹ HDA, V. župa Zagorje, kutija 29, 210/45.

IV. LICE I NALIČJE PARTIZANSKE POBJEDE

1. Komunisti preuzimaju vlast

Kraj rata donio je značajne promjene u Hrvatskom zagorju. Počele su završne operacije na području Jugoslavije. Prvu je započela Četvrta armija Jugoslavenske armije krećući se dolinom Une prema Lici i Gorskom kotaru 30. ožujka 1945. godine. Nešto kasnije krenula je Druga armija koja je čistila područje od Sarajeva i istočne Bosne do Bosanske krajine, Ogulina, Karlovca i jugoistočne Slovenije (Dolenjske). Dvije brigade 45. divizije Druge armije upućene su u Zagreb i dana 8. svibnja zauzimaju grad. U vremenu između 12. i 14. travnja probijena je srijemska fronta, zauzeti su Vukovar, Vinkovci, Županja i Osijek. U isto vrijeme, 13. travnja 1945., Hitler je donio konačnu odluku o odlasku njemačkih postojbi iz NDH. Nakon toga su Prva i Treća armija frontalno krenule prema zapadu u zauzimanje prostora između Save i Drave. Do dvadeset petog travnja 1945. zauzeta je Virovitica. Nakon pada Virovitice, Nijemci su pokušali organizirati obranu na liniji Drava – Bilogora – Ilova – Jasenovac – Bosanski Novi kako bi zadržali napredovanje Jugoslavenske 1., 2. i 3. armije te dobili vrijeme za izvlačenje snaga prema Austriji. Međutim, jugoslavenska je vojska uspjela probiti front 29. travnja na području Bilogore te se obrambena linija počela raspadati. Posljednja, tzv. Žvonimirova linija (Karlovac – Dugo Selo – Vrbovec – Križevci – Koprivnica – Drava) također je razbijena. Snage Prve i Treće armije ubrzano zauzimaju gradove Bjelovar, Koprivnicu, Ludbreg, Križevce, a 7. svibnja i Varaždin i Varaždinske Toplice.¹ U zauzimanju Hrvatskog zagorja sudjelovale su 12., 16., 17., 32., 36., 40. i 51. divizija te Zagrebački X. korpus.²

I prije travnja 1945., u kojem je razvoj situacije jasno ukazivao na slom ustaških vlasti, u Zagrebu su se pojavljivali znakovi koji su izazivali javnu zabrinutost. Vinko Nikolić, koji je tada boravio u Zagrebu, ovako je opisao situaciju: "Ta pojava bjegunaca ... u mjesecu travnju dosegla je oblik prave stravične poplave: prava slika jednog rasula, gdje pojedinci i obitelji spašavaju sami sebe i pokušavaju spasiti pokretni dio imovine. Sada se izbezumljeno mnoštvo slijevalo u Zagreb, zakrčilo sve ulice i zatrpalo sve trgove ... pa je naš glavni Grad u onim užasnim danima bio utrostručen, možda čak i

¹ O svim ovim završnim akcijama vidi u *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd 1986.

² *Glas Hrvatskog zagorja*, god. XIII (1961.), br. 5, 1. svibnja 1961., 8.

Partizani pred Zagrebom u svibnju 1945. (HPM MRNH F-9420)

više ... Mnogi su od ovih izbjeglica ostali 'smješteni' na svojim kolima .. uvijek spremni da se povezu dalje.³

U nedalekom Hrvatskom zagorju ovo se rasulo još nije moglo osjetiti u travnju. Najbolji prikaz tih događaja u Hrvatskom zagorju daje Dragutin Pavlina, ustaški zastavnik 2. bojne XX. ustaškog posadnog zdruga u Mariji Bistrici. Dana 6. svibnja Pavlina još nije znao da će uskoro napustiti Mariju Bistricu i poći u nepoznato. "6 je sati, trubač poziva na ustajanje. Dižem se iz kreveta, prilazim prozoru, pogledam preko trga obasjan toranj crkve Majke Božje Bistričke. Radujem se, nedjelja je i odmorit ću se od svakodnevnih obaveza i lijepo sprovesti dan gospodnji s mojim kolegama Vladom Č., Stjepanom M. i Radom A. (...) Svirat ćemo gitaru ili ćemo ići na kuglanu kod punice zapovjednika bojne gospođe J. Ž., a možda u popodnevnim satima malo nabijati loptu na mjesnom igralištu (...) Točno u 6 i 15 sati službujući bojne zastavnik Zvonko Jurišić izdaje zapovjed 'Pozor'. Iz suprotne srane približava se zapovjednik bojne satnik S.(tanko, *op. a.*) Baričić... Nakon primljenog prijavka zapovjednik Baričić momčad pozdravlja bojne sa 'Za Dom', jednoglasno i gromko odpozdravlja se 'Spremni'. (...) Istovremeno glazba bojne intonira hrvatsku i ustašku himnu a stjega-noša polagano i dostojanstveno podiže zastavu bojne. Ni u snu nisam sanjao da mi je to posljednja nazočnost kod podizanja hrvatske zastave." Ta činjenica govori mnogo o tome kako se ustaške vlasti nisu do kraja nadale da će doći do njihove propasti. Partizani su već ušli u gotovo sve značajnije gradove nekadašnje NDH, ali u Mariji Bistrici ima vremena za intoniranje hrvatske i ustaške himne te formalnosti poput

³ Nikolić, V. *Tragedija se dogodila u svibnju, Zagreb 1995.*, 48.

Jedinica Jugoslavenske armije ulaze na Trg bana Jelačića u Zagrebu (HPM MRNH R-7202)

dizanja zastave. Pavlina nastavlja kako je "poslije ručka otišao malo prileći u svoj stan, kad u neko doba, ne bi mogao sad odrediti točno sat i minute dođe do mene dovoznik Rade Adamić, pravoslavac inače vrlo dobar i hrabar dočasnik i priopći mi da se odmah javim u stožer sata bojne radi hitne zapovjedi. Već malo naučen na zatišje i komoditet polagano sam se obukao i uputio u stožer bojne. Na izlasku iz stana osjetio sam miris dima i kada sam se približio zgradi stožera bojne zamijetio sam Čukmana, Mikulca i Adamića kako iza zgrade pale pismohranu bojne. Pitam što to rade a oni mi odgovaraju 'Ujutro se povlačimo prema Austriji, toliko znamo, a ostalo ćeš čuti od zapovednika bojne.' Tako je i bilo, zapovjednik bojne S. Baričić priopćio mi je sljedeće: 'Sutra ranom zorom krećemo na zapad trebamo se sastati sa Englezima i Amerikancima, zajednički okrenuti front prema boljševicima, to je zapovijed Glavnog stana.'⁴ Takva propaganda pomagala je ustašama da prikupe preostale vojnike, ali i civile i da, pod izgovorom opasnosti od komunista, povedu što više ljudi u neizvjesnost. Već sljedećeg jutra, 7. svibnja 1945. Pavlina je sa svojom bojnom napustio Mariju Bistricu i krenuo prema Zlatar Bistrici gdje je već čekala postrojba iz Zlatara pod zapovjedništvom bojnika Bilobrka kao i postojba Poglavnikova tjelesnog zdruga koja je bila stacionirana u Konjščini. "Krećemo dalje, u Hum Lugu (predgrađe Zaboka, *op. a.*), javljam se mojim prijateljima, tj. roditeljima mojeg prijatelja Ivice Posavca iz uporišta Zlatar i dajem im nešto cigareta ... Bolje da sam čuvao cigarete i nosio ih više nego oružja i streljiva jer bi mi kasnije dobro došle. Bio sam zaista naivan, majka jedne djevojke u Hum Lugu nudila mi je kruh i suho meso – šunku a ja sam odbio

⁴ Pavlina, D. *Da se ne zaboravi*, Zagreb 2003., 54-55.

Oslobođenje 8. svibnja 1945. u Konjščini
(HPM MRNH F-5875)

riječima 'hvala, imamo puna kola šunke i hrane'. ... Na križanju ceste Zagreb – Krapina kod Zaboka nailazimo na jedinice koje se povlače iz pravca Zagreba. Usporeno je kretanje tako da smo tek u sumrak stigli u Krapinu. ... nad Krapinom nadvio se potpuni mrak, grad vrvi svim rodovima vojske. Civila ne vidim možda zbog mraka koji se spustio ili nisu pridošle kolone u kojima su civili. Umoran sam i spavao bih, samo što sam našao mjesto na jednom štaglju čujem glas zapovjednika bojne koji saziva nastup i pokret. Bojnom se prenose glasine da je prošla kolona automobila sa Poglavnikom i da mi krećemo za njima kao zaštitnica."⁵

Ustaška i domobranska vojska povlačila se iz Hrvatskog zagorja ukradenim konjima i kolima zagorskih seljaka. O tome svjedoči prijava 15 seljaka iz Jelovca kraj Konjščine Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina

okupatora i njihovih pomagača kojima su ustaše I. bitnice iz Konjščine 6. svibnja 1945. oduzeli bez odštete više konja i kola te konjsku opremu koja im je bila potrebna za povlačenje.⁶

O rasulu u zemlji i o povlačenju kroz Hrvatsko zagorje piše i Branimir Vidmar, ustaša koji je bio odgovoran za izvlačenje uglednog HSS-ovca Ivana Pernara iz Zagreba i NDH. On se prisjeća kako su uz velike muke pristigli u Krapinske Toplice, gdje su zatekli ranjene legionare s ruskog fronta koji su tamo bili na oporavku. "To je bio moj i Bajin davni predratni prijatelj iz školskih klupa, Branko Lukačević iz Nove Gradiške. Bio je u činu natporučnika, a također i zapovjednikom ovog legionarskog oporavišta. Još je bio šepao od zadobivenih rana na istočnom ratištu u Rusiji. Ja mu u najkraćim crtama opišem situaciju i savjetujem, da u najkraćem roku stavi ranjenike u pokret i produži za nama. ... Ne mogu da ne spomenem, da nam je on također rekao, da ih do toga časa nije nitko obavijestio o situaciji ili ih uputio što da čine."⁷ Kao i Pavlina, i Vidmar opisuje paničan strah koji je zarazno zahvatio većinu sela uz cestu u kojima su seljaci vidjeli kolone vojnika i civila koji bježe od partizana prema zapadu. "Odmah zatim produžismo prema Pregradi. Na tome dijelu puta nailazili smo većinom na pješake, od kojih su mnogi zaklinjali da ih primimo na teretnjak. ... Neki od pješaka su do prije nekoliko sati bili čak pacijenti u bolnicama, te čuvši što se događa, poskakali su iz kreveta i priključili se koloni. Putem se nailazilo i na seljake koji su, radeći na poljima, saznali da se ide

⁵ Pavlina, D. *Da se ne zaboravi*, Zagreb 2003., 57.

⁶ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 412, 32385/45.

⁷ Vidmar, B. "Od Zagreba do Salzburga" u: *Povlačenje 1945., krivci i žrtve*, Zagreb 2000., 216.

Partizani u oslobođenom Poznanovcu 1945.

u Sloveniju 'tek na najdulje osam dana', pa su se neki priključivali koloni s konjima i kolima i pošli za nama. Mjesta i sela kroz koja smo prolazili bila su uzbuđena, a narod u panici." O prijelazu preko Sutle svjedoči Pavlina: "...U Đurmancu skrećemo lijevo prema Roiću (Rogatec). Ispred Rogateca na mostu preko Sutle nalaze se 'ježevi' (prepreke) od bodljikave žice i četiri granična policajca. ... Zakratko je nastao zastoje na tom prijelazu kojeg su inicirali njemački granični policajci i tražili dozvolu za prijelaz u Treći rajh ... Njemačkim policajcima prilazi nekoliko naših vojnika – ustaša, razoružavaju ih i natjeraše ih preko neke livade u rijeku Sutlu ..." ⁸ I Vidmar se prisjeća kako su prešli granicu između Reicha i NDH: "Na obje strane mosta pružale su se guste prepreke od bodljikave žice, a njemački je stražar propuštao vozila. Mi se na motorkotaču zavukosmo iza jednog njemačkog teretnjaka i prođosmo bez zaustavljanja. Činilo nam se da je njemački stražar bio očito zbunjen tolikim prometom, a pogotovo vidjevši u pozadini i dolazeće nenjemačke kolone. Toga časa još se nije znalo da je Njemačka kapitulirala, saznalo se tek kasnije tijekom dana. Mi smo 'otprašili' za njemačkom kolonom, a kako su se ostali iza nas dogodili s njemačkim stražarom, to ne znam." ⁹

I Pavlina i Vidmar su u svojim memoarima itekako dobro svjesni teške situacije. Još uvijek svi vojnici naivno se nadaju da će u Austriji biti dočekani kao saveznici Amerikanaca i Britanaca. Ipak, kroz Pavlinino i Vidmarovo svjedočenje vidljivo je koliko je zemlja u rasulu. Velike kolone koje se povlače prema zapadu i sjeveru, gradovi prepuni vojnika u različitim uniformama i preplašenih civila, Poglavljenik koji bježi

⁸ Pavlina, D. *Da se ne zaboravi*, Zagreb 2003., 58.

⁹ Vidmar, B. "Od Zagreba do Salzburga" u: *Povlačenje 1945, krivci i žrtve*, Zagreb 2000., 218.

automobilom i prestiže kolone svojih vojnika ostavljajući ih na milost i nemilost te lažna propaganda koja ljude upućuje prema zapadnim saveznicima budeći lažne nade da će ih saveznici prihvatiti. O tome kako ustaše nisu bili pripremljeni na povlačenje govori i činjenica da su putem oduzimali seljacima konje i kola. Tako su 12. listopada 1945. godine stanovnici sela Donji Martinci kod Zlatara podnijeli prijavu protiv "jedne ustaške postrojbe" koja je 8. svibnja 1945. u selu otela konje i kola u devet gospodarstava.¹⁰ Sličnu prijavu su podnijeli i seljaci iz mjesta Jelovec kod Konjščine kojima su ustaše 6. svibnja 1945. godine oteli deset konja i više kola.¹¹ Jasno da nikada više nisu dobili nazad konje i kola.

F. H.¹² iz Hrašćine sjeća se povlačenja. On je bio u Časnoj radnoj službi i radio je u ambulanti na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu. Početkom svibnja 1945. godine, kada su se ustaše i domobrani povlačili iz Zagreba, on je krenuo zajedno s njima. U Novim Dvorima kod Zaprešića izašao je iz kolone i pobjegao u Poznanovec. Tamo su ga dočekali ustaše koji su se povukli iz Koprivnice, ali budući da je imao propusnicu za putovanje u Zlatar Bistricu pustili su ga da produži putovanje. Nakon dolaska partizana u Zlatar, F. H. je zarobljen, međutim s obzirom na sposobnost čitanja ćirilice i znanje kuhanja, partizani su ga uzeli kao kuhara.

Z. Č.¹³ iz Prišlina se prisjeća kako je njegov brat bio mobiliziran u Hrvatske oružane snage 1945. godine i kako je boravio u blizini Varaždina u svibnju 1945. godine. Ustaške snage iz Varaždina su se povlačile preko Krapine, Lupinjaka i Rogateca prema Austriji. U koloni se nalazio i F. Č., brat Z-a. Kada je došao s ustaškom kolonom do Rogateca ušao je u poznatu gostionu. U gostioni je bio njegov kolega s posla iz staklane Fridrih Čoh koji ga je uputio da bježi kako zna. Budući da Prišlin nije daleko od te gostionice, brat je u ustaškoj uniformi prošao kroz šumarke i po prečacima došao do svoje kuće. Kasnije je bio u zatvoru, ali je pobjegavši iz kolone ipak spasio živu glavu.

R. S.¹⁴ iz Slanog Potoka kod Gornje Stubice nije bježao pred partizanima. On je nesretnim slučajem bio ranjen 1944. godine kod Bihaća kao domobran. Nakon toga su ga proglasili nesposobnim za dalju vojnu službu te je preokret dočekao kod kuće. Partizani su po oslobođenju Donje Stubice pozivali ljude svih dobi da se jave u Oznu. Tako se i R. S. prijavio te se našao u društvu sa Čerkezima, Nijemcima, ustašama i domobranima. Na njegovu sreću prepoznao ga je Ivan Vodopija iz Jakovlja, njegov dobar prijatelj i partizan. Bez obzira na poznanstvo R. S. je završio u logoru u Sesvetama. Već sljedećeg dana R. S. je dobio "plavu knjižicu" o vojnoj nesposobnosti i pušten je kući. Za to je vječno zahvalan Vodopiji koji ga je spasio.

A kako su doživjeli preokret oni koji su ga čekali kod kuće? B. K. se prisjeća kako su partizani došli u selo Globočec između Marije Bistrice i Svetog Ivana Želine.¹⁵ "Na proljeće 1945. godine povlačila se vojska. Partizani su gađali ustaše raketama. Ustaše

¹⁰ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 424, 33030.

¹¹ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 412, 32385.

¹² Iskaz F. H., r. 1924. g., Hrašćina, (Hrašćina).

¹³ Iskaz Z. Č., r. 1941. g., Prišlin, (Hum na Sutli).

¹⁴ Iskaz R. S., r. 1924., Slani Potok, (Gornja Stubica).

¹⁵ Iskaz B. K. (r. B.), r. 1926., Globočec, (Marija Bistrica).

su govorili da partizani sve strijeljaju. Svi seljaci su sakrili svoju stoku. Kada su u selo došli partizani, govorili su da je rat gotov, da se ne moraju bojati i da su oni Titova vojska. Ustaše su pri povlačenju prekopali ceste tako da partizanske motorizirane trupe ne mogu proći. Partizani su po selu tražili mlade ljude koji će zakopavati te grabe. Međutim, u selu nije ostao gotovo niti jedan mladić. Bilo je 20 – 30 djevojaka i samo jedan mladić. Taj je mladić izgubio kao ustaša prst u borbi s partizanima na Kordunu. Partizani su ga pitali gdje je izgubio prst, a kada je rekao da ga je izgubio na Kordunu odveli su ga u Mariju Bistricu i ondje ubili." N. K. iz Lepe Vesi između Donje Stubice i Bedekovčine sjeća se kako je pasao krave kada su se ustaše povlačili¹⁶. Ubrzo nakon njih je prolazila I. proleterska brigada. "Bili su užasno siroti, bili su obučeni u dronjke i iznemogli. Nisu ništa uzimali, a ustaše na koje bi naišli bi strijeljali. Jednog su ubili kod mosta na Krapini."

Međutim, bilo je mnogo onih koji su u kolonama došli do Bleiburga ili do austrijske granice. Slijedeći priču Dragutina Pavline, možemo lako shvatiti kakvo je rasulo vladalo putem kroz Sloveniju i Austriju. Nakon ulaska u Sloveniju, tj. tada još u Treći Reich, cesta prema Celju je "zakrčena velikim brojem raznoraznih rodova vojske a ponajviše njemaca (sic!) koji se povlače sa teškim naoružanjem, tenkovima, samohotkama, teškim kamionima i drugom tehnikom".

Nakon prolaska kroz Celje, koje su partizani već zauzeli, nailazi na mnoštvo ustaša koji su "počinili samoubojstvo" uz cestu. "Pitamo se, gdje je Poglavnik ali nitko ne zna točan odgovor, mi koji smo trebali držati odstupnicu zbog otežanog kretanja izgubili smo vezu sa njegovom užom pratnjom."¹⁷ Pavlina je došavši pred Bleiburg i dalje vjerovao da će se ustaše sporazumjeti sa saveznicima i da će zajedno napasti komuniste. "Naime čvrsto sam odlučio, da kada se sastanemo sa Englezima ili Amerikancima, nikad neću se vratiti u Hrvatsku. Moj cilj bio je otići u bilo koju zemlju svijeta u kojoj se može zaraditi i bolje živjeti, a pogotovo da se domognem Amerike. Daklem, mladenačka iluzija u kojoj nisam imao ničije potpore i savjeta."¹⁸ Dana 18. svibnja 1945. godine zapovjednik bojne iz Marije Bistrice, Baričić, dao je prijedlog ostatku bojne da se vrate u Hrvatsku te "ukoliko neće biti partizanskih represalija otići ćemo natrag u Mariju Bistricu i to proslaviti kod njegove punice."¹⁹ Uistinu su Baričić i ostali bili lakovjerni. Nakon toga prijedloga skinuli su ustaške uniforme i obukli civilna odijela te krenuli put Hrvatske. Dogovorili su se usput da se ne oslovljavaju više po činu već samo isključivo po imenu i prezimenu. Vrlo brzo su naišli na partizane, a kada su Baričića partizani upitali što je po činu "naš zapovjednik odgovara da je ustaški satnik i zapovjednik bojne",²⁰ na što partizanski oficir zapovijeda Baričiću neka izvadi sve što ima u džepovima te je "između ostalog izvadio maramicu (džepni rupčić) u kojem su bila zamotana njegova odličja". Baričić je, na svoju nesreću, imao jedanaest odličja te je ubrzo bio ubijen.

¹⁶ Iskaz N. K., r. 1931.g., Lepa Ves, (Donja Stubica).

¹⁷ Pavlina, D. *Da se ne zaboravi*, Zagreb 2003, 58.

¹⁸ *Isto*, 75.

¹⁹ *Isto*, 81.

²⁰ *Isto*, 82.

2. Križni put kroz Hrvatsko zagorje

O temi križnih puteva do danas nema cjelovite historiografske studije niti egzaktnih istraživanja. Stoga je nužno upozoriti na ograničenost i subjektivnost izvora te na stvaranje tek djelomične slike o onome što se uistinu događalo u tim proljetnim i ljetnim danima 1945. godine.

Jedinice Jugoslavenske armije su nakon preuzimanja ustaša, domobrana, četnika, pripadnika Handžar divizije i pripadnika njemačkih jedinica na Bleiburgu, velik broj njih vodili po čitavoj Jugoslaviji usputno ih ubijajući na pojedinačnim ili skupnim stratištima. U Hrvatskom zagorju Križni je put ostavio duboke traume na lokalnom stanovništvu koje je bilo svjedokom ubijanja, mučenja i slanja u logore koji su ondje postojali. Uz stratišta koja su postojala u Sloveniji, na putu do današnje hrvatske granice, najveća stratišta su otkrivena u sjevernom dijelu Hrvatskog zagorja na planini Macelj. Ti zločini su bili poznati široj javnosti tek nakon 1990. godine. Kad je riječ o lokacijama ubojstava u Macelju, ubojstva su izvršavana, prema riječima svjedoka i naknadnim istraživanjima na terenu, na prostoru zvanom Lepa bukva, na vrhu Macelja Ilovcu, u Smiljanovoj grabi i na prostoru iza pilane u Đurmancu. O stradanju dvadeset jednog svećenika na prostoru Lepe Bukve postoji i onodobni zapis. Naime, opat Ostijan Ostrogaj zapisao je u Kroniku Franjevačkog samostana u Krapini događaje koji su se zbili u svibnju 1945. godine. On opisuje stanje 10. svibnja 1945. godine ovako: "Na Spasovo već je izvješena zastava sa crvenom zvijezdom i na našem samostanu. Tog dana se slavilo oslobođenje, po Krapini se galami i pjeva partizanske pjesme. (Krapina je oslobođena 9. svibnja 1945., *op.a.*) A nas je probo sedmerostruki mač! Nakon par dana vidjelo se, kako se mnogi vraćaju od granice, iznemogli, gladni i žedni, prestrašeni i svega lišeni, izmučeni i vraćeni u crnu budućnost."²¹

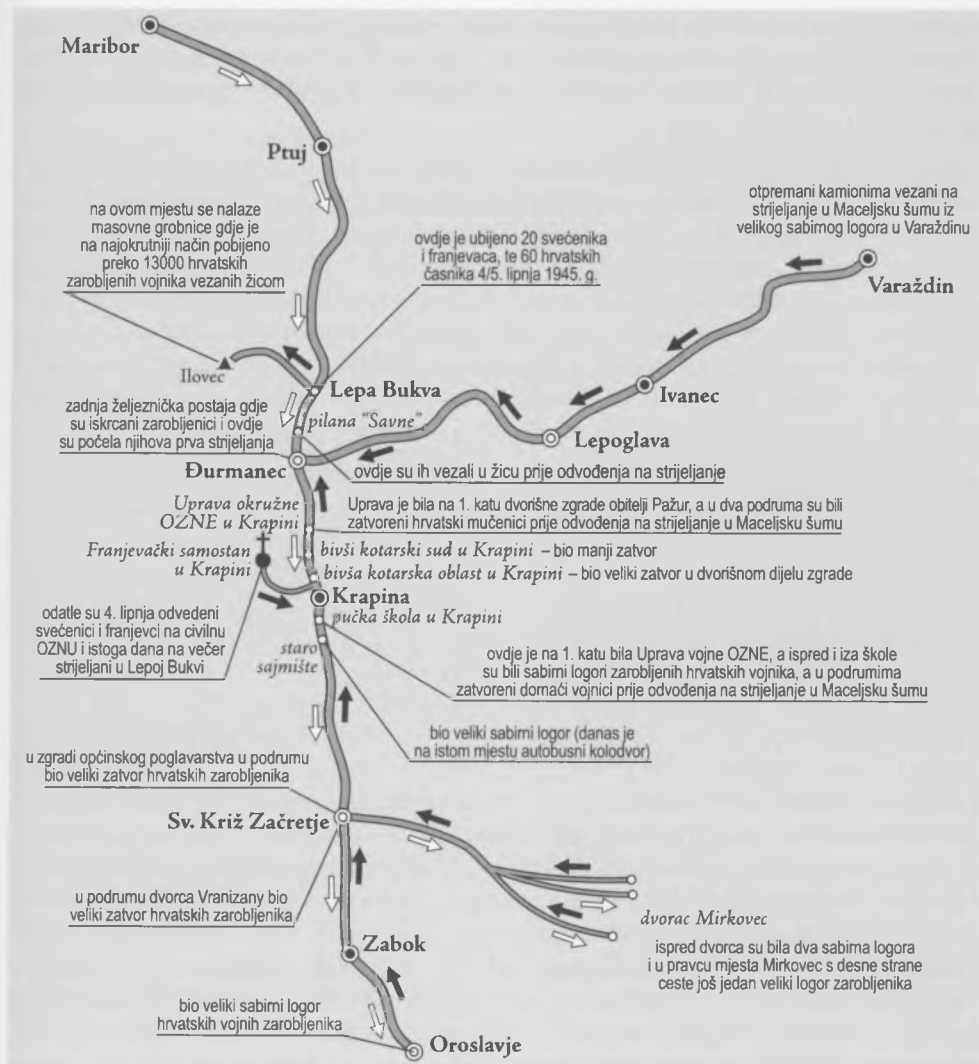
Već 20. svibnja piše kako "na same Duhove vraćaju se cijele kolone iz Slovenije, osobito oni povratnici koje su Englezi i Amerikanci predali jugoslavenskoj vojsci. Sabiralište je bilo u Đurmancu i Krapini pred pučkom školom. Opat gvardijan je dočuo da su tamo neki franjevci, pa ih je posjetio i pozvao u samostan, da se odmore i okrijepe, jer nisu jeli već preko deset dana."²² Tu je nabrojen dvadeset jedan svećenik među kojima je bilo nekoliko župnika, franjevaca, vikara, kapelana, mladomisnika, bogoslova i maturanata.²³ Franjevci u Krapini su već sljedećeg dana zamolili Kotarski narodni obor za propusnice ovih svećenika, ali im je, prema Kronici Franjevačkog samostana u Krapini, rečeno da pričekaju. Ozna je dozvolila da svećenici dođu u samostan i župni dvor, ali pod uvjetom da se ne udaljavaju iz tih zgrada. "Svi su bili više puta saslušavani i bilo im je obećano, da će dobiti propusnice i vratiti se u svoje kotare, gdje će ih se saslušati, i ako nisu krivi, pustiti ih kući."²⁴ Međutim, nisu se vratili kućama. Dana 4. lipnja 1945. godine svi svećenici su pozvani radi saslušanja u

²¹ KANA, *Kršćanska obiteljska revija*, br.227, god.XXI, srpanj – kolovoz 1990., 15.

²² KANA, *Kršćanska obiteljska revija*, br.227, god.XXI, srpanj – kolovoz 1990., 15.

²³ Svećenici su uglavnom bili iz Franjevačke provincije Bosne Srebrne, Hercegovačke provincije i Vrhbosanske nadbiskupije, trojica su bili iz Đakovačke biskupije, dvojica su bili kapelan i bogoslov iz Marije Bistrice, a jedan je bio iz Krčke biskupije.

²⁴ KANA, *Kršćanska obiteljska revija*, br.227, god.XXI, srpanj – kolovoz 1990., 15.

Zemljovid stradanja ratnih zarobljenika na Križnom putu kroz Zagorje

Oznu u Krapini. Tamo su ih, prema pisanju Frana Živičnjaka, ispitivali, a zatim su im rekli da ih vode u Varaždin. Prema Kronici, navečer ih je posjetio opat Gvardijan i donio im za put nešto hrane. Navodno je Gvardijanu već tada bilo jasno da ne idu u Varaždin, već da ih vode na pogubljenje u Macelj. "I doista navečer u 10 sati ugasila se sva električna svjetla, čuo se štopot motora njihovog kamiona, te je odjurio put Macelja, u klaonicu tolikih nevinih žrtava. Prema svim podacima i okolnostima tamo su pogubljeni u noći između 4. i 5. lipnja." Jednog od svećenika, franjevci su uspjeli spasiti nakratko, prebacivši ga u ambulantu, budući da je bio bolestan. Međutim, tri dana kasnije svećenik je nestao i nakon toga izgubio mu se svaki trag.²⁵ Navodno su

²⁵ Kožul, S. *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 1992, 176. Za dvadeset svećenika koji su ubijeni u prvom navratu poznato je da su stradali kod Lepe bukve, a grob

svećenici prije pogubljenja, budući da su bili svjesni toga da će stradati, bacali krunice i komade vlastite odjeće po putu kojim su išli do stratišta, a pojedini se predmeti čuvaju do današnjih dana u franjevačkom samostanu u Krapini kamo su ih donijela djeca iz obližnjih sela.

Fran Živičnjak, bivši domobranski časnik, piše u svojim sjećanjima o svećenicima i navodi optužbe, pozivajući se na svjedočenje Mladena Šafranka, protiv Branka Loewa, oficira Ozne, koji je pratio svećenike do stratišta i komandanta Vojne Ozne Stjepana Hršaka, koji je svećenike navodno sam ubio.²⁶ Hršak je prema optužbama Živičnjaka i Šafranka na preklinjanja pojedinih svećenika za milost odgovorio "da će ih on sada pomilovati", te je prvo ubio najstarijega među njima dr. Josipa Gunčevića, ravnatelja i vjeroučitelja gimnazije u Slavonskom Brodu, a potom poubijao sve ostale metkom u potiljak. Koliko su te optužbe osnovane teško je prosuditi na osnovi jednog svjedočenja, ali je činjenica da su svećenici nemilosrdno poubijani.

U Macelju nisu stradali samo svećenici. Ondje se nalazi i groblje mnogih ustaša, domobrana i Nijemaca koje su partizanske vlasti nakon preokreta poubijale. Grupe za ubijanje su uglavnom dovođene vlakom do posljednje željezničke stanice u Đurmancu iz logora u Mirkovcu i Oroslavju. Malo je svjedočenja o tim tragičnim sudbinama, jer se malo tko spasio. Ipak, zanimljiva je priča Slavka Ivankovića iz sela Utolice kod Hrvatske Kostajnice koji je nakon predaje u Bleiburgu išao s velikom grupom pripadnika hrvatskih oružanih snaga pješice prema Krapini propješačivši veći dio Štajerske. "U zarobljeničkoj koloni nas je bilo oko dvije tisuće. ... Prije ulaska u Krapinu zaustavili su nas partizanski stražari i proveli u logor u selu Mirkovci (sic! Točno bi bilo Mirkovec, logor se nalazio u parku dvorca, *op.a.*). ... Tu sam proveo oko 12 dana. ... Nakon dvanaest dnevnog mučenja i preživljavanja u Mirkovečkom logoru premjestili su nas u drugi logor, tj. u Oroslavlje. ... Jednog poslijepodneva, predvečerja, prozivom su izdvojili nas 210 logoraša i ugurali nas u tri vagona – štale, u svaki vagon po 70 zatočenika. Nitko nam nije rekao kamo nas otpremaju. Nisu nas vezali pa smo mislili da nas vode na neku radnu akciju. ... Uvečer, kada se već spustio mrak, posebna je lokomotiva prikopčala vagone – štale i krenula u nepoznatom smjeru. ... Najprije su izveli sve zarobljenike iz prvog vagona (njih 70) i polovicu (35) iz drugog vagona, a polovica iz toga vagona i nas 70 iz trećeg vagona ostali smo čekati 'na red' za likvidaciju."²⁷ Pred vagonom se, prema svjedočenju Ivankovića, nalazio samo jedan stražar, dok su ostali otišli ubiti zatočenike. Naslućujući opasnost, logoraši iz trećeg vagona, uspjeli su nožićem napraviti mali otvor na vagonu koji im je omogućio da izbace željeznu kuku koja je zakvačila vrata vagona. "Akcija je uspjela. Vrata su otvorena, a mi smo nahrupili skačući iz visokog vagona jedan preko drugoga, pregazili stražara, razoružali ga i krenuli prema šumi, udaljavajući se nevjerojatnom brzinom od vagona smrti."²⁸

posljednjega nije otkriven.

²⁶ Živičnjak, F. *U vječni spomen na hrvatske vojnike, svećenike i franjevce i sve hrvatske mučenike pobijene u svibnju i lipnju 1945. godine na prostorima Maceljske šume kod Krapine, logoru u Mirkovcu kraj Svetog Križa – Začretja i Oroslavju*, Zagreb 1998., 26-35.

²⁷ Ivanković, S. "Spašen sa strijeljanja hrvatskih vojnika u Macelju", *Zrin*, lipanj – rujan 1996., br. 16-17, 34-35.

²⁸ *Ibid.*

Ivanković se našao nakon toga potpuno sam u Maceljskoj šumi te se spasio zahvaljujući nekom seljaku iz Bednje koji ga je nahranio i naknadno mu pomogao da se ubaci u jednu od kolona zarobljenika s Bleiburga.

Tužnija je priča o bračnom paru Zori i Leonardu Heger. Leonard Heger je bio časnik ustaške vojske koji je zarobljen na Bleiburgu u svibnju 1945. godine. Nakon svibnja 1945. Hegeru se nepovratno gubi svaki trag. Njegova je supruga bezuspješno tragala za njim više od 45 godina. Nakon jedne ekshumacije na vrhu Maceljske gore Ilovcu, pronađen je kostur s prstenom na kojem je stajalo ime Zora i datum vjenčanja, 20. kolovoza 1920. godine. Prsten je prikazan na televiziji i nećak gospođe Heger je gledao emisiju u kojoj je snimljen prsten. Nakon te emisije, godine 1993., otkrivena je tajna.²⁹ Uz kostur Leonarda Hegera na Macelju je još ekshumirano 1163 kostura neidentificiranih žrtava.³⁰

Logore u Mirkovcu i Oroslavju opisali su Ivanković i Živičnjak u svojim sjećanjima. Živičnjak piše ovako: "Dva logora u Mirkovcu bila su smještena ispred samog dvorca Mirkovec, a dijelila ih je prilazna cesta. S lijeve strane ceste bile su drvene barake bivše Radne službe i tu su smješteni domobrani i civili, a s desne strane ustaške postrojbe i njemački vojnici pripadnici Rommelova Afričkog korpusa. U lijevom logoru u kojem su bili domobrani i civili dopuštali su primati hranu i vodu koju su donosili okolni seljaci, a u desni logor – koji je čuvao veliki broj naoružanih partizana s ruskim šmajserima – nije se smjelo usprkos velikoj ljetnoj vrućini davati ni vodu ni hranu uz prijetnju smrtnom kaznom ako bi im netko preko žice pokušao ubaciti komadić kruha."³¹

Prema svjedočenju Frana Živičnjaka, zapovjednik logora bio je Milan Kunštek iz Petrovskog kod Krapine. B.P. iz Mirkovca, pripadnik Počasne čete XII. ustaške pješadijske pukovnije, koji je svoj iskaz dao 1962. godine, a koji je objavljen u knjizi *Hrvatski holokaust II* J. Ivana Prcele, tvrdi da je zapovjednik logora bio Đuro Skreblin, Hrvat iz Brezove³². Živičnjak se sjeća kako je po njegovom dolasku u logor, u lijevom dijelu logora bilo i žena te da je jedna od njih 22. svibnja 1945. godine i rodila. Ivanković iznosi kako je u Mirkovcu proveo 12 dana bez hrane i vode. Ivanković je, budući da je bio ustaša, bio zatvoren u desnom logoru. "Partizani su uporno prikupljali vijesti – podatke o nama iz naših općina i kotareva i tražili opravdanje za presudu bez suda, za likvidaciju", navodi Ivanković. Prisjeća se jedne takve likvidacije koja je izvršena pred zatočenicima. "Stražari su se okupljali, a 'veliki' komandant logora, čije ime i prezime nikad nisam saznao, gromoglasno je naredio da se svi logoraši postroje u blizini jedne jame, zaostalog bunkera u sredini logora. Brzo su nas postrojili u četiri reda, a pristup iskapanoj jami ostavili su slobodan. ... Tužni,

²⁹ *Slobodna Dalmacija*, 10. ožujka 1994., 6; *Arena*, 7. kolovoza 1993., 58, 59.

³⁰ Horvat, S. "Pokolj u Maceljskoj šumi 1945.", *Zatvorenik*, sv. 14-15/1991; Zorić, Z. "Dravogradski most – srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana" u: *50 godina Bleiburga*, Zagreb 1995., 285-299.

³¹ Živičnjak, F. *U vječni spomen na hrvatske vojnike, svećenike i franjevce i sve hrvatske mučenike pobijene u svibnju i lipnju 1945. godine na prostorima Maceljske šume kod Krapine, logoru u Mirkovcu kraj Svetog Križa – Začretja i Oroslavju*, Zagreb 1998., 17, 18.

³² Prcela, J. I. *Hrvatski holokaust II*, Zagreb 2005, 452.

iznemogli i polugoli činili smo 'svečani špalir' kojim netko treba proći. Oteli su nam se uzdasi i stresli smo se kad smo ugledali dva partizanska stražara i među njima jednog našeg supatnika, logoraša, povratnika s Bleiburga, hrvatskog vojnika, časnika Hrvatske vojske. Hodao je sporo, iznemoglo, sluteći ono najgore. Pokraj jame – bunkera slavodobitno je stajao komandant logora i čekao da pristignu stražari s logorašem. Kada su došli bliže, još sam se više uplašio i stresao. Iako je bio u civilnom ili nekakvom poluvojničkom odijelu, prepoznao sam časnika Hrvatske vojske: bio je to bojnik Miroslav Kopjar, zapovjednik postrojbe u kojoj sam ja bio vojnik – dočasnik. ... Stražari su ga priveli na rub jame i zaustavili pred komandantom koji se pripremao za egzekuciju. Zaustavio ga je i glasno povikao: 'Pogledajte, ovo je ustaški bandit. To je zločinac koji se prikrio u logoru. Prema takvima nema milosti. Zna se što ga čeka.' A zatim, mirno, bez ikakve grižnje savjesti 'veliki' komandant izvadi pištolj i pred postrojenim logorašima puca u zatiljak hrvatskom časniku M. Kopjaru. Logorašima je naredio da zatrpaju jamu.³³

Logora u Mirkovcu sjećao se i B.P., koji je svoje svjedočenje iznio 1962. godine u Allgau, u Njemačkoj.³⁴ On navodi da se u logoru nalazilo "svega 8000 zarobljenika". Iznosi i podatak da je logor bio ograđen elektrificiranom bodljikavom žicom, a da su na svakih pet metara stajali stražari uz bodljikavu žicu. Iako su tu postojale barake nekadašnje Časne radne službe te zgrade nisu bile od velike koristi budući da su im bili razbijeni svi prozori, a u njima nije bilo kreveta na kojima bi zatvorenici spavali. Navodno su neki zatočenici uspjeli pobjeći u trenucima kada se lokalno stanovništvo guralo oko stražara želeći vidjeti da li su među zatočenima i njihovi najbliži. "Hrvatski civili iz okolice donosili su bezbroj paketa u logor. Partizanski stražari su ih varali, obećavali da će hranu dati onim zarobljenicima za koje je namijenjena, ali oni su to uzimali za sebe." Zbog slabe ishrane pojedinim logorašima oslabio je vid, a partizani su prema svjedočenju B.P., širili vijesti da je većina logoraša zaražena tifusom čime su opravdavali ubojstva. B.P. je čak pokušao organizirati bijeg zatočenika iz logora uz pomoć hrvatskog stražara, ali budući da je bilo više srpskih stražara taj pokušaj organizacije bijega nije uspio. Logor je, kako spominje B.P., trajao od 9. svibnja do 1. lipnja 1945. godine, a spominje i to da ne vjeruje "da je preživio ijedan od 8000 zarobljenika".

Navodno su se mještani sela Brezova i Mirkovec zalagali za pojedine zatočenike, ali to je bilo bezuspješno. S vremenom se broj "posjetitelja" smanjio zbog straha od navodnog tifusa i zbog neugodnosti koje su doživljavali tražeći zatočenike. B.P.- u je život spasio njegov brat koji mu je pribavio jamstvo o njegovu dobrom ponašanju kod Narodnog odbora. Oni koji to jamstvo nisu pribavili, a našli su se u tzv. Trinaestom bataljunu, odvedeni su u područje Lepe Bukve na Macelju i bili ubijeni. Logor u Orosavlju je otvoren tek nakon što su popunjen logor u Mirkovcu. Zapovjednik toga logora bio je Branko Vdović iz sela Slatine kod Krapine³⁵. U Orosavlju je život bio

³³ Ivanković, S. "Spašen sa strijeljanja hrvatskih vojnika u Macelju", *Zrin*, lipanj – rujan 1996, br. 16-17, 34-35.

³⁴ Prcela, J. I. *Hrvatski holokaust II*, Zagreb 2005., 452-455.

³⁵ Živičnjak, F. *U vječni spomen na hrvatske vojnike, svećenike i franjevece i sve hrvatske mučenike pobijene u svibnju i lipnju 1945. godine na prostorima Maceljske šume kod Krapine, logoru u Mirkovcu kraj Svetog Križa – Začretja i Orosavlju*, Zagreb 1998., 23.

nešto podnošljiviji, s obzirom na to da su logoraši odlazili na radne akcije. Ipak, kako svjedoči Ivanković i ondje su se događala smaknuća.³⁶

Još je jedno veće stratište na području Hrvatskog zagorja. Radi se, naime, o lokaciji željezničke stanice u Velikom Trgovišću.³⁷ Na mjestu tvornice "Kovina" pokraj stanice u Velikom Trgovišću u svibnju 1945. godine, jedna je crnogorska brigada likvidirala 137 ljudi, a neki kažu i 200. Iskaz o tome je u *Vjesniku* 1995. godine dao Krešo Žavrljan u nekoj obližnjoj gostionici. Naime, prilikom preseljenja tvornice "Kovina" otkrivene su kosti, za koje su stariji stanovnici Velikog Trgovišća potvrdili da se radi o kostima domobrana i civila koje su partizani izvukli iz vlaka i ubili iznad rupe koja je nastala u bombardiranju. Kasnije su je zakopali i na tome je mjestu izgrađena tvornica.

Stanovnici Donje Stubice pamte ubojstvo dvadesetak domobrana, ustaša, Nijemaca, a vrlo vjerojatno i civila kod groblja u Donjoj Stubici koje su ubili partizani.³⁸

Nabrojena mjesta nisu jedine lokacije ubojstava na području Hrvatskog zagorja. U brojnim zgradama općinskih poglavarstava (Sveti Križ Začretje), zgradama kotarskih oblasti (Krapina), školskim zgradama i željezničkim stanicama (Đurmanec) događala su se ubojstva i mučenja. Nisu bili rijetki i posebni zatvori Ozne, kao onaj u Zlataru.³⁹ Ubojstva su izvršavana i na kućnim pragovima te šumarcima u blizini sela. Nažalost, vrlo je malo svjedočenja o tim zločinima, jer očevici nisu o njima govorili u strahu od represivnih mjera socijalističkog režima.

3. Križarske skupine u Hrvatskom zagorju

U prvim danima nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske u cijeloj Hrvatskoj bilo je na tisuće vojnika koji su se sklanjali pred pobjednicima i koji nisu predali oružje, očekujući sukob među saveznicima. U prvih mjesec dana su nove vlasti raznim mjerama svele broj "neprijatelja države", tj. onih koji su postali temelj križarskog pokreta, na brojku od 2500 do 3000. Radilo se o mnogobrojnim malim skupinama ljudi koje su djelovale bez točno određenog područja u blizini svojih domova. Zapravo, jedno od osnovnih obilježja gerilskih skupina bio je sastav ljudi iz istog kraja te nejedinstveni istupi političke i vojne naravi. Među križarima, koji su ovaj naziv dobili po križu koji su nosili na kapama unutar slova U ili iznad hrvatskog grba, najviše je bilo onih koji su pripadali bivšim ustašama i domobranima, a nešto manje onih koji su se odmetnuli u šumu od straha pred uhićenjem, odbjeglih logoraša i dezertera. Represija pobjednika je bila za većinu bjegunaca osnovni razlog odlaska u šumu. Strah od osвете bio je prisutan kod svih onih koji su sudjelovali u

³⁶ Ivanković, S. "Spašen sa strijeljanja hrvatskih vojnika u Macelju", *Zrin*, lipanj – rujan 1996., br. 16-17, 34-35.

³⁷ Dečak, H. "Novi kamenčić bleiburškog mozaika", *Vjesnik*, 23. svibnja 1995., 7.

³⁸ Iskaz Š. O., r. 1930., Donja Stubica. Partizani su žrtve nakon smaknuća zakopali kod groblja. Devedesetih su kosti iskopane i na groblju je postavljeno spomen-obilježje.

³⁹ Dizdar, Z., Geiger, V., Pojić, M., Rupić, M. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., dokumenti*, Slavonski Brod 2005., 245, 246 i u: HDA, fond 421, 5/117.

neprijateljskim formacijama. Želja za obnovom NDH bila je prisutna kod jednog dijela križara. Mnogi su otišli u šume, jer ih je, kako je to zapisao preživjeli križar Marinko Polić, "u rodnom selu čekala smrt od domaćih partizana".⁴⁰ Križarske skupine bile su uglavnom malene. One su okupljale, u pravilu, pet do deset osoba. Križari su gotovo redovito napadali zadruge, koje su držali simbolima komunizma. Osim kao simbolički napadi na novi poredak, pljačke zadruge bila su vrlo često motivirane i egzistencijalnim potrebama. Neke se gerilske grupe pretvaraju u razbojničke družine. Osim napada na zadruge, križari napadaju i komunističke aktiviste, policijske ophodnje ili vojne kamione. Križarske skupine bile su isključivo vezane za seoska naselja te se nikada ne pojavljuju u gradovima. Njihova skloništa nalaze se od proljeća do kasne jeseni duboko u šumama, a preko zime se skupine skrivaju kod rođaka i prijatelja, tzv. jataka.

U Hrvatskom zagorju postojalo je nekoliko križarskih grupa. U Državnom arhivu u Zagrebu i Hrvatskom državnom arhivu nalazi se niz dokumenata koji govore o križarskoj aktivnosti na području bivših kotara Zlatar, Krapina, Pregrada, Donja Stubica i Klanjec. Najsnažnija je bila skupina ustaškog poručnika Stjepana Ciglenčkog i Stanislava Blaževića Stege koja je nastala 1946. godine te se kretala na području Donje Stubice, Ivanca, Krapine, Zaboka i Klanjca. Stega je dolazio u selo Strmec kod Stubičkih Toplica i govorio svojim istomišljenicima o ciljevima križarske borbe.⁴¹ Kakvi su to bili suradnici i istomišljenici govori zapisnik Vlade Potočkog iz Orosavlja.⁴² On naime kaže na ispitivanju u Donjoj Stubici, u prostorijama Udbe da se upoznao s križarima "vodeći kravu u Strmec kod Sokač Pavla, koji ima bika". Na putu su ga presreli križari Andrija Gredičak i Josip Merlin, koji su pripadali grupi koju je vodio Stega, a koji su mu zaprijetili da "ne smije zalaziti u kuću Kapuste Stjepana". Milan Lisec iz Pile davao je banditima cigarete, kruh, slaninu i baterije, a ujedno im je i savjetovao da ne napadaju zadruge u Pili, koju su oni imali namjeru opljačkati. Miško Lisec iz Strmca je išao na sastanak križara u šumu Jamno kod Pile, Katica Potočki je primila bandite u svoj stan, a Valent Merlin ih je ošišao.⁴³ Za takve prijestupe spomenuti Miško i Milan Lisec su dobili tri godine prisilnog rada, Katica i Vladimir Potočki jednu godinu, a Valent Merlin šest mjeseci. Jasno je da su takve drakonske kazne spriječavale stanovništvo da pomaže križare – bandite, a ujedno i križare da se prijave vlastima i da odustanu od daljnje borbe. Pojedinci su se znali dobro "izvući" od spomenutih kazni, pa tako Milan Lisec "na glavnom pretresu nije ništa htio govoriti već je hinio nekoga gluhoga budalu govoreći da ne zna ništa". Lisca su svejedno osudili na tri godine, ali su ga, nakon što je završio u Vrapču, pomilovali i oslobodili krivnje.

Kao što je vidljivo, često se događalo da su stradavali nevini, dok su odgovorni obično bili ustrijeljeni u šumi bez ikakva postupka. Navodno je Stegina skupina održavala kontakte i s ilegalnom križarskom organizacijom u Zagrebu, ali se zbog radikalizma

⁴⁰ *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve. Svjedočanstva o propasti NDH*, Zagreb 2000., 192.

⁴¹ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, ur. Horvat, J. i Štambuk, Z. Zagreb 1946, 513.

⁴² DAZ, K. O. Zagreb 1947, kutija 6, 147/153.

⁴³ DAZ, K. O. Zagreb 1947, kutija 6, 147/153.

i ekstremizma razila sa zagrebačkom organizacijom.⁴⁴ Članovi skupine održavali su veze i sa župnikom, kapelanom i članovima križarskog društva u Krapini. Naime, svećenik Josip Orlić iz Krapine navodno je dao 200 dinara pomoći Stjepanu Ciglencečkom, a kasnije se pravdao govoreći taj je taj novac dao za milostinju⁴⁵. Orlića su uhitili 1947. godine zbog toga što je "prekrštavao" Srbe u svojoj bivšoj župi Sunja za vrijeme rata. Orlić se na sudu branio da im je tako spašavao živote⁴⁶. Zbog svih optužbi dobio je 11 godina zatvora u Staroj Gradišci. Budući da je Stega sa svojom družinom djelovao i na području kotara Klanjec, zanimljiv je slučaj Stjepana Poznića iz Gubaševa koji je zbog križara također imao problema s Udbom⁴⁷. On se povlačio zajedno s ustašama pred partizanima i bio je zarobljen kod Bleiburga u svibnju 1945. godine. U logoru Batina na Dunavu, nakon provjere životopisa i odnosa prema NOB-u, Poznić je pušten iz zatvora i vratio se u Martinišće gdje je stanovao. Očito mu to nije bilo dovoljno pa se u siječnju 1946. godine povezo s Ivanom Jurinom koji ga je pozvao da dođe kod Petra Hrastinskog gdje je na sastanak došao i Stega. U svojem iskazu Udbi Poznić otkriva sve one koji su bili na sastanku, a navodi i Stegin govor. "Najprvo je govorio Stega, koji je prigovarao da je premalo ljudi, da se mora više ljudi povezati u križarsku organizaciju, da ako tko znade za kakovo oružje, da se to sakupi i dade njima, da k njemu dolazi stalno vojska iz Engleske i sa časnicima koji su pobjegli preko granice, da na Kalniku imaju glavno uporište, da su oko Krapine i Pregrade gotovo svi ljudi uz njih, a da je kod nas slabo. Da se treba organizirati davanje hrane, novca i sakupljanje 'križarske pomoći'." Poznić prema vlastitom priznanju nije sudjelovao samo na jednom sastanku već na njih šest ili sedam. I na drugim sastancima govorio je Stega, pa je spomenuo "da će po noći izvršiti mobilizaciju svih mladića koji su sposobni za vojsku, zatim da se ne smiju prijavljivati u J.A. oni koji su u križarskim organizacijama ..." Stega je navodno tražio da mladići idu s njima u borbe, a starije je tražio da skupljaju pomoć, organiziraju veze i okupljaju druge ljude u križarske organizacije.

Vrhunac terora u kojem je Poznić sudjelovao bilo je premlaćivanje odbornika Tera-dea iz Pavlovca kojem su križari jedne noći upali u kuću, pretukli ga i natjerali ga da se moli Bogu pred njima. Te noći su željeli isprebijati još dvojicu, ali im ta dvojica nisu otvorili vrata. Ipak, Stegina grupa nije ostala na tome, već su ubili i nekog Stamničara koji je očito prije pripadao križarima, ali ih je, kada je uhapšen od Udbe, izdao, a oni su ga za kaznu ubili. Ni Stega nije bolje prošao. Njega su ubili sami križari jer je navodno zatajio novac koji je bio skupljen za njih.⁴⁸ Pomalo zbunjuje činjenica da je župnik Antun Božnar dao u istrazi izjavu da je Stega bio organizator križara oko Stubice, ali i obavještajac Jugoslavenske armije, pa je moguće da su ga križari

⁴⁴ Radelić, Z. *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.* – 1 Z. 950., Zagreb 2002., 348.

⁴⁵ HDA, SDS RSUP SRH, 001.1 – 6 i u Radelić, *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.*, Zagreb 2002., 144.

⁴⁶ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, ur. Horvat, J. i Štambuk, Z. Zagreb 1946, 59, 80, 94; Kožul, S. *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, 357-359.

⁴⁷ DAZ, K. O. Zagreb 1947, kutija 4, 121/134.

⁴⁸ HDA, SDS RSUP SRH, kutija 79, serija 015 – 36, Zapisnici sa saslušanja Ivana Božića i Nikole Široki.

likvidirali nakon te izjave.⁴⁹ Osim navedenih premlaćivanja i pojedinačnih ubojstava, skupina je razoružavala pripadnike Jugoslavenske armije, sukobljavala se u dva navrata s KNOJ-em, provaljivala su u zadruge, a posebnost im je bila kokošarenje.⁵⁰ Kao što navodi Radelić, na početku su križari pokušavali pridobiti stanovništvo za sebe oduzimajući samo državnu imovinu, ali ne i privatno vlasništvo, no kako su ubrzo uvidjeli da će vrlo teško prodrijeti u široke narodne mase, počeli su otimati i privatno vlasništvo i baviti se najizravnijom pljačkom, pa naziv banditi, koji su im nadjenule komunističke vlasti, nije bio daleko od istine.⁵¹ Na Strahinjšćici su upadom u klopku u blizini planinarskog doma ubijena trojica križara. U Mihaljekovom Jarku, danas predgrađu Krapine, skrivao se dio pripadnika Stegine skupine, ali su dvojica ulovljena u siječnju 1947. godine. Ipak, većina pripadnika je uspjela pobjeći na čelu sa Stjepanom Ciglencekim.⁵²

Nisu sve skupine bile tako snažne. Zanimljiva je manja skupina na čelu s Dragutinom Čabrajcem iz sela Podgrađa kod Marije Bistrice. O njoj daje iskaz Josip Cavor koji je bio njezin pripadnik. Čabrajec je za vrijeme NDH bio ustaša u Mariji Bistrici. Nakon propasti NDH pobjegao je u inozemstvo, a zatim se vratio u Jugoslaviju i skrivao u Moslavini. U srpnju 1946. godine vratio se u rodno selo i tamo je nagovorio lakovjernog Cavora da pristupi križarima. Kada su ga organi Udbe pitali zašto je pristupio u križarsku organizaciju, Cavor je odgovorio da mu je Čabrajec govorio "kako će križari pobijediti i kako će današnja vlast biti smijenjena, te da će doći opet stari funkcioneri iz Vlade NDH na vlast"⁵³. Cavor je nakon drugog puta što mu je Čabrajec došao, opljačkao s njim željezničku stanicu u Zlatar Bistrici. Zbog toga je dobio kaznu od pet godina zatvora, zaplijenjena mu je imovina te je izgubio politička i pojedina građanska prava na dvije godine. Cavor je nakon osamnaest mjeseci odslužene kazne molio da mu kaznu smanje zbog sudjelovanja u NOB – i za što je dobio potvrdu Mjesnog narodnog odbora iz Selnice i zbog dobrog vladanja u zatvoru, ali mu je Josip Manolić, tadašnji načelnik Odjeljenja za izvršenje kaznenih sankcija u Sekretarijatu za unutrašnje poslove NR Hrvatske, izdao preporuku da je "u političkom pogledu negativan, nastrojen ustaški, mrzi današnjicu i opasan po današnjicu".⁵⁴ Rješenje o njegovom pomilovanju nisam pronašao, ali ako je suditi prema navedenoj preporuci, Cavor nije pušten prije isteka kazne.

Kao križare su optuživali i naivne ljude, poput Andrije Šošćarića koji je dijelio križarske letke po selima Turnišću i Lipovcu između Konjšćine i Zlatar Bistrice.⁵⁵ Čak su i neki partizani stradavali zbog neprimjerenih izjava koje su zvučale kao da su ih

⁴⁹ Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, ur. i izdavača Mirko Stanić, Zagreb 1946, 125.

⁵⁰ O tome vidi u Radelić, Z. *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.*, Zagreb 2002., 348; Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, ur. i izdavača Mirko Stanić, Zagreb 1946, 137; Vuković, G. *Klopka za koljače*, Jasenovac 1988., 17.

⁵¹ Radelić, Z. *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.*, Zagreb 2002., 476.

⁵² Vuković, G. *Klopka za koljače*, Jasenovac 1980, 17.

⁵³ DAZ, K.O. Zagreb, kutija 5, 135/143; kutija 3, 106/120.

⁵⁴ DAZ, K.O. Zagreb, kutija 5, 135/143; kutija 3, 106/120.

⁵⁵ DAZ, K.O. Zagreb, kutija 12, 48/93.

izrekli simpatizeri križara. Tako je Josip Kokolek iz Završja kod Zlatara, pripadnik XI. divizije, prije domobranski kapetan govorio "kako se na Kalniku osniva srpski bataljon koji se osvećiva hrvatskom narodu ... kako ne vjeruje u federativno uređenje Jugoslavije ... kako su u NOV rukovodioci svi Srbi ... i kako Hrvati treba da paze što rade da ne bi Srbi opet zavladali"⁵⁶ Kokolek je zbog tih izjava ubijen.

Za one koji su bili zatvoreni u zatvoru Divizijskog suda u Zagrebu zbog pomaganja križarima ili ustašama za vrijeme rata, a čiji slučajevi nisu bili još razmatrani, molbe su pisali prijatelji, susjedi i rodbina. Tako je Ljubica Čelec iz Martinišća kraj Klanjca molila da se uzme u razmatranje slučaj Ane Kahline, njezine bivše gazdarice, čija su djeca kod nje, a koja je bila zatvorena u zatvor Divizijskog vojnog suda u Zagrebu. Anu Kahlinu su jugoslavenske vlasti optužile za suradnju s ustašama. Barica Poznić iz Gubaševa moli ubrzanje postupka za sina Stjepana Poznića, koji je zatvoren zbog suradnje s križarima već tri mjeseca u zatvoru Divizijskog suda u Zagrebu, a koji je, prema njezinoj molbi, jedina radna snaga u kući i hranitelj obitelji. I supruga Petra Hrastinskog Julka Hrastinski iz Gubaševa moli ubrzanje rješavanja slučaja. Poziva se na činjenicu da je jedan njezin sin bio partizan teško ranjen u ratu, da joj se drugi sin nalazi u JNA, a da joj je supruga vrlo "neozbiljan muzikant" i čovjek koji "voli popiti".⁵⁷

Kao najstrašnije sjećanje na križarsko razdoblje i danas se u stubičkom kraju spominje sudbina obitelji Slivar i Čehko. Prema iskazima svjedoka, dva brata, Vilko i Mirko Čehko, pojavili su se nakon rata u rodnom kraju.⁵⁸ Budući da su za vrijeme rata bili pripadnici ustaške vojske, skrivali su se pred jugoslavenskim vlastima. Jugoslavenske su vlasti nekako doznale da su se braća Čehko vratili te su ih potražili kod njihovih kuća. Međutim, braća su se već sklonili kod obitelji Slivar (svojih kumova) u Pasanskoj Gorici, iznad potoka Burnjak. Žene su, očito pod prijetnjama, priznale gdje im se muževi skrivaju. Pripadnici jugoslavenskih vlasti opkolili su područje Pasanske Gorice i tražili staroga Slivara da im kaže da li se dva brata Čehko skrivaju na štaglju. On je navodno "jamčio glavom" da na štaglju nema nikoga. Kada je jedan "vodnik" počeo tražiti po štaglju, jedan od braće Čehko ga je ubio, te su se obojica dala u bijeg. Stari Slivar je odmah ubijen, a braća Čehko su se, prema izjavama svjedoka, raznijeli bombama u šumi, nakon što su bili opkoljeni od strane istražnih organa. Najstrašniji detalj ove tragične priče je činjenica da su Janicu Slivar (staru 55 godina) te njezinu djecu, Ivana (27 godina), Ivku (23 godine), Josipa (18 godina) i Ivanovu ženu Ljubicu rođenu Lešković (23 godine) koja je bila trudnica, ubili nekoliko dana kasnije nakon stravičnog mučenja u Donjoj Stubici. Navodno je čitava obitelj javno strijeljana usred sela.⁵⁹ Zakopani su na groblju u Gornjoj Stubici bez ikakvih oznaka. Jedini koji je preživio pokolj bio je trogodišnji sin, koji je donedavno živio u Pasanskoj Gorici. O tome događaju stanovnici gornjostubičkog kraja pričaju spomenute pojedinosti.

⁵⁶ Dizdar, Z., Geiger, V., Pojić, M., Rupiće, M. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., dokumenti*, Slavonski Brod 2005, 74 i HDA, OZNA, 12.2.1.

⁵⁷ DAZ, K. O. 1947, kutija 4, 121/134.

⁵⁸ M. S., r. 1927.g., Pasanska Gorica (Gornja Stubica); M. H., r. 1926.g., Hum Stubički (Gornja Stubica).

⁵⁹ Karabin, M., *Tragom jednog sjećanja*, Zagreb 2006., 170-172.

Budući da o ovome događaju ne postoje (ili nisu do sada otkriveni) izvorni dokumenti, tako težak slučaj represije komunističkih vlasti valjalo bi dodatno istražiti u okviru otkrivanja zločina poraća.

Preplašeni pojedinci su se skrivali po vlastitim kućama u tzv. bunkerima (obično nekoj vrsti podruma) i po nekoliko godina nakon završetka rata. Takav je bio Ivan Rusan iz Karivaroshi koji je bio domobran do kraja Drugog svjetskog rata, upisan u ustašku Pripremnu bojnu, koji je u studenom 1942. godine informirao ustaše o kretanjima partizana u Karivarosu i koji je skupljao pomoć za ustaše tijekom rata u svojem selu. Početkom siječnja 1947. istražni organi Udbe iz Donje Stubice su ga ispitivali. Iz spisa nije jasno da li se Rusan sam došao prijaviti organima Udbe u Donju Stubicu ili je bio uhićen.⁶⁰

Partizanske su obavještajne službe su, još prije završetka Drugoga svjetskog rata, popisivale narodne neprijatelje. Tako je za područje kotara Stubica Ozna početkom 1945. godine popisala sve narodne neprijatelje. Među njima našli su se oni koji su bili ustaški tabornici, logornici ili visoko pozicionirani dužnosnici, ali i potpuno bezazleni lokalni besposličari koji prema partizanskim izvještajima "šire banditsku propagandu" ili sa "Nijemcima zajedno peku roštilj".⁶¹ Slične je popise izrađivao i NOO Zagreb. U Državnom arhivu u Zagrebu u fondu NOO Zagreb nalazi se popis općinskih činovnika, stručnjaka i obrtnika, vlasnika tvornica ili poduzeća za kotar Stubicu te njihova politička orijentacija. Iz popisa su vidljive tri osnovne skupine: simpatizeri NOP-a skloni ustaštvu i neutralni.⁶² Dakle, partizanski su organi i prije oslobođenja vodili računa o tome tko se kako ponašao za vrijeme rata. Lako je zamisliti da je jedan dio onih koji su se na njima nalazili na njima znao. Stoga nije pogrešno zaključiti da su se pojedinci priključivali križarskim skupinama ili se izolirali u svojim kućama i podrumima zbog straha pred pravdenom ili nepravdenom osvetom ili kaznom.

Možemo zaključiti kako su križarske skupine na području Hrvatskog zagorja bile malene i slabo organizirane. Križari nikada nisu uspjeli staviti određeno područje pod kontrolu i bili su prisiljeni na neprekidno kretanje, što im je onemogućavalo stvaranje stalnih jataka u selima. Izostankom rata između Istoka i Zapada te očekivane pobjede Zapada, gerilski pokret oslabio je pod teškim udarcima komunističke vlasti. Udba i Ozna su se okrutno obračunale s križarima. Uglavnom su na kraju nad političkim metodama (uvjeravanja i propaganda), prevladale vojno-polijske metode. Najčešće su organizirane potjere i zasjede, ali vrlo često i racije po selima. Na sudovima su izricane vrlo visoke kazne, a nisu bile rijetkost ni smrtna kazna za pripadnike križara. Križari su u potpunosti nestali s područja Hrvatskog zagorja 1948. godine, a većih grupa nije bilo od početka 1947. godine. Razlog tome je zasigurno bila gusta naseljenost područja u kojem su se kretali i slaba organiziranost njihovih grupa.

⁶⁰ DAZ, K.O. Zagreb 1947, kutija 2.

⁶¹ HDA, OZNA, kutija 19, popis narodnih neprijatelja za Donju Stubicu.

⁶² DAZ, NOO Zagreb, kutija 2, popis učitelja i obrtnika za kotar Stubicu; DAZ NOO Zagreb, kutija 1, popis tvornica, rudnika i zadruga i njihovih vlasnika oko Stubice; DAZ, NOO Zagreb, kutija 4, sig. 59, popis činovnika javne uprave za kotar Stubicu.

4. Zločin i kazna

Budući da nema sadržajnijih analiza progona pripadnika ustaškog pokreta i vlasti NDH, ovdje ćemo navesti nekoliko primjera koji govore o sudbini optuženih za ratne zločine i suradnju s okupatorom.

Nakon rata, dio onih koji su činili zločine ili bili odgovorni za uhićenja, mučenja i odvođenja u logore, bio je optužen od strane Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Jedan dio optuženih za ratne zločine nije bio kriv, već optužen od strane zavidnih susjeda ili osobnih neprijatelja, pa su se vrlo često optužbe svodile na međusobne razmirice. Ipak, jedan dio značajnijih zločinaca bio je optužen uz valjane dokaze i veći broj iskaza različitih svjedoka. Veći broj optuženih nije bio dostupan javnom tužilaštvu, a za neke se nije ni znalo gdje se nalaze. Jedan od značajnijih zločinaca na području Velike župe Zagorje bio je ustaški logornik u Klanjcu, dr. Milivoj Stahuljak. On je prije Drugog svjetskog rata bio odvjetnik u Klanjcu, a koliko se čini, bio je i frankovac te kasnije i pripadnik ustaške organizacije.⁶³ Stahuljak je odmah nakon uspostave NDH bio postavljen za ustaškog logornika u Klanjcu, a od prosinca 1943. je bio pročelnik "zapovjedništva postrojnika" u Zagrebu. Dva puta je bio odlikovan i to "redom krune kralja Zvonimira III. stupnja sa hrastovim grančicama za zasluge u borbi protiv partizana" te "redom za zasluge prvog stupnja 1945. godine".

Partizanske vlasti su Stahuljaka "pored iznijete opće odgovornosti" optuživali i za uhićenja jedne grupe partizanskih simpatizera u svibnju 1943. godine (vidi poglavlje "Obnavljanje rada Komunističke partije u Hrvatskom zagorju"), za uhićenje Ivana Borića u prosincu 1941. godine zbog toga što je govorio protiv Hitlera i Pavelića i za odvođenje u Jasenovac bivšeg žandarmerijskog narednika Ivana Vukelića koji je u logoru i stradao. Stahuljaka su optuživali i za nanošenje fizičkih ozljeda njegovih podređenih pojedinim seljacima i nakon 1943. godine, kada više nije bio logornik u Klanjcu, "ali ipak snosi punu odgovornost kao inicijator i naredbodavac istih". Budući da se Stahuljak skrivao u nekom logoru u Austriji, nije bio dostupan komunističkim vlastima. Kasnije se očito sklonio u Argentinu, budući da u drugoj polovici četrdesetih godina sudjeluje u jednom pjevačkom zboru u Buenos Airesu.⁶⁴

Aktivniji u uhićenjima i mučenjima od Stahuljaka bili su braća Mirko i Riko Pažur iz Krapine.⁶⁵ Riko Pažur se priključio još za vrijeme studija, prije Drugog svjetskog rata, ustaškoj organizaciji. Navodno je bio povezan i s budućim ministrima Seitzom, Budakom i Lorkovićem, a 1940. godine osnovao je "Roj hrvatskih skauta" u Krapini. Navodno su članovi te skautske organizacije kasnije bili ustaše u Krapini. Prva veća akcija koju je Riko Pažur vodio bila je uhićenje Židova u Krapini (vidi u poglavlju "Odnos ustaške vlasti prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine") koje je izvršeno 6. kolovoza 1941. godine. Riko i Mirko Pažur su u ovoj akciji temeljito opljačkali židovsku imovinu i krapinske Židove deportirali u koncentracijske logore.

⁶³ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 297, 17372 – 17375 i kutija 282, 15965.

⁶⁴ Dimač, I. *Osnivanje pjevačkog zbora u Buenos Airesu* na: www.studiacroatica.org

⁶⁵ O obitelji Pažur vidi izvještaj sekretara Komisije za ratne zločine za kotar Krapinu u: HDA, ZKRZ – ZH, kutija 273, 14812-14813.

Ustaše u Donjoj Stubici (HPM MRNH 11665-3)

Sljedeća akcija u kojoj braća Pažur nisu izravno sudjelovala, a za koju su ih komunističke vlasti optužile nakon rata, bila je paljenje sela Petrovsko u listopadu 1943. godine. Petrovsko su spalili Nijemci, ali navodno na poticaj Mladena Lorkovića i ustaškog logora Krapina. Petrovski učitelj Josip Vegl kaže "kako se kasnije doznalo iz izjava zapovjednika njemačke posade u Krapini Gajgera, izvršen je palež na traženje hrvatskih vlasti, napose tadašnjeg ministra unutarnjih poslova dr. Mladena Lorkovića koji je stajao u prijateljskim vezama sa Rikom Pažurom, pa je prema tome jasno da je od dr. Lorkovića tražio Riko Pažur, odnosno krapinski logor da se taj palež izvrši".⁶⁶

Pažur je uhitio i veći broj građana Krapine (posebno mnogo u veljači 1945. godine nakon uhićenja i bijega Augusta Hercega), a nekolicinu ih je i ubio o čemu svjedoče brojni iskazi preživjelih. Julka Vukasović dala je iskaz Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača o ubojstvu svojega supruga dr. Živka Vukasovića iz Krapine koji je ujedno bio i predsjednik JNOF-e kotara Krapina. Vukasovića su ustaše uhitili zajedno s dr. Šimom Semićem u listopadu 1944. godine i ubili nedaleko Krapine na području sela Polje. Julka je bila uporna u traženju supruga, pa je, sumnjajući na njegovu smrt, podnijela prijavu ratnom sudu Poglavnikova tjelesnog zdruga protiv izvršitelja ubojstva, tj. protiv onih koji su uhitili Vukasovića. Protiv Rike i Mirka Pažura se nije usudila podnijeti prijavu, ali je zato Zemaljskoj komisiji izjavila kako se "u Krapini vrlo točno znalo tko su intelektualni začetnici toga zločina. Bili su to Riko Pažur, Mirek Pažur, Franjo Mlakar, Ivan Toljan, Ivan Arbanas i Josip Kompare. Gržeta i njegovo društvo bili su samo izvršioци".⁶⁷ Tek su u proljeće 1945. godine iskopani leševi Semića i Vukasovića. Leopold Miljan iz

⁶⁶ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204 i kutija 404, 31116 – 31130.

⁶⁷ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204.

Ustaški miting u Zlataru (HPM 81229-6)

Krapine, pripadnik Ustaške mladeži i djelatnik "razglasne postaje" u Krapini, dao je iskaz Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača o uhićenjima u veljači 1945. godine. "Što se tiče hapšenja dvadeset i devetorice gradjana u Krapini sredinom mjeseca veljače 1945. znam sigurno da su svi bili uapšeni po nalogu ustaškog logora, odnosno Rike Pažura i užeg kruga koji je napred spomenut, dok je Feldman bio samo sredstvo za izvršenje, što su oni (Pažuri, Mlakar, Toljan, Arbanas i Kompare, *op.a.*) u međusobnom razgovoru isticali, pa se čak i Feldmanu i smijali kako im je uspjelo njemu podvaliti da on primi odgovornost na sebe."⁶⁸

Možda je najbolji zaključak koji je dao Zemaljskoj komisiji bivši pripadnik ustaške vojnice Rudolf Presečki, nekadašnji bliski prijatelj Pažura. "Sve odredbe i zapovjedi za akcije koje su vodili krapinski ustaše izdavalali su Riko i Mirek Pažur, pa prema tome smatram da su oni ako ne počinitelji, a ono glavni krivci za sva zločinstva koja su počinjena po krapinskim ustašama."⁶⁹ Riko i Mirko Pažur su uspjeli pobjeći iz zemlje i prebaciti se na teritorij koji su kontrolirale britanske vlasti. Materijal protiv njih bio je pomno prikupljen, ali Mirko i Riko Pažur nisu bili kažnjeni za počinjene zločine već su emigrirali u Argentinu.⁷⁰

Josip Krušelj,⁷¹ ustaški tabornik u Orosavlju, bio je jedan od rijetkih, relativno visoko pozicioniranih ustaša, koji je uhićen. Njega su komunističke vlasti optuživale na temelju originalnih dokumenata i iskaza svjedoka za organizaciju ustaškog pokreta

⁶⁸ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204.

⁶⁹ HDA, ZKRZ – ZH, kutija 259, 13196 – 13204.

⁷⁰ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina, 76, 77.

⁷¹ O Josipu Krušelju vidi još u poglavlju "Ustaška odmazda".

u kraju oko Orosavlja za davanje mišljenja o sumnjivim pojedincima i za njihovo odvođenje u koncentracijski logor (za dvadeset sedam osoba za koje je potpisao mišljenje da surađuju s partizanima u svibnju 1942. godine) te za skrivanje pred jugoslavenskim vlastima nakon 1945. godine. Na kraju karakteristike Krušelj je napisao: "Ustaški dužnosnici mole, da se o gore navedenima provede najsavjesnija istraga, kod koje bi se pronašli krivci za koje molimo da se najstrože kazne kao i pojedinci da nam se uopće ne vrate, jer samo time bi naš rad bio omogućen i za uspostavu reda u čitavom Taboru".⁷² Toga se sjeća i D. J. iz Mokrica, sela iz kojeg je bilo najviše zatvorenih. Ona sama kaže kako je "Krušelj napisao da se Lončari živi ne smiju vratiti, a i ostale da treba uništiti".⁷³

Krušelj je u svojim iskazima većinom sve priznao te je usput optužio još nekolicinu ljudi kao svoje pomoćnike koji su mu pomogli nakon Drugog svjetskog rata. Branio se pred sudom činjenicom da "se osjeća kriv", ali da je karakteristiku iz svibnja 1942., kojom je optužio 27 ljudi, potpisao pod pritiskom Nikole Zrinskog, ustaškog tabornika iz Stubičkih Toplica. "I. optuženog Krušelj Josipa sud je presudio na kaznu smrti strijeljanjem jer smatra, da je isti to svojim djelima zaslužio, budući da je od samog početka rata, pa sve do oslobođenja služio vjerno okupatoru i izvršavao njegova naredjenja, te što je takovim radom skrivio da su mnogi rodoljubi bili zatvarani, mučeni i ubijani ...".⁷⁴

Kao primjer čovjeka kojem je komunistički režim uništio ugled, navodim industrijalca Milana Prpića koji je bio vlasnik oroslavske i zabočke tekstilne tvornice. Prpić je prije rata bio pristaša Hrvatske seljačke stranke (do njezina udruživanja s Pribečevićem) i najzaslužniji za razvoj Zaboka u međuratnom razdoblju. U vrijeme Drugoga svjetskog rata, Prpić je proširio svoje pogone. Sagrađena je nova kotlovnica, potom upravna zgrada, spremište za ugljen, istovarna rampa, transformatorska stanica... Prpić je tijekom rata zbrinjavao brojne obitelji omogućavajući njihovim hraniteljima posao. Vlado Saftić, koji je zapisao neke podatke o Prpiću, piše kako "nije bio impresioniran ustaštvom, ili zastrašen silom i opasnošću".⁷⁵ Prpić je imao velik ugled, autoritet i jake veze među utjecajnim ljudima još iz vremena Jugoslavije i Banovine Hrvatske. Prema pisanju Saftića, Prpić je spasio "više židovskih stručnjaka i njihovih obitelji od slanja u logore insistirajući na tome da su mu neophodni u tvornici, koja pak proizvodi za vojsku". Već spomenutog, Eduarda Sigetija, stručnjaka u svojoj tvornici nije uspio spasiti.⁷⁶ Šteta što Saftić nije naveo ostale obitelji i pojedince koje je Prpić spasio. Ipak, bez obzira na jake veze, među obješenima u Krušljevu Selu na Silvestrovo 1944. godine, nalazio se i njegov sin. Prpić je prema pisanju Saftića

⁷² DAZ, K.O. Zagreb 1947, kutija 9, 2/297.

⁷³ Iskaz D. J. (r. Lončar), r. 1921.g., Mokrice, (Orosavlje).

⁷⁴ DAZ, K.O. Zagreb 1947, kutija 9, 2/297.

⁷⁵ Saftić, V. "Industrijalac Milan Prpić i ZIVT (1874./1954./2004./2005.)", *Hrvatsko zagorje*, 3 – 4/2005, 84-105.

⁷⁶ Eduarda Sigetija, stručnjaka u tvornici Milana Prpića, pustili su 1941. godine, budući da nije postojala sumnja da je komunist ili počinitelj bilo kakvog drugog kriminalnog djela. (HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva, Židovski odsjek, 9841/1941. Sigeti je uhapšen 1943. godine, bez obzira na intervencije, a tada su ga uhapsili njemački sigurnosni organi i odmah ga sproveli u Zagreb. (HDA, V. župa Zagorje, kutija 22, 1777/43). Isti je spomenut i na 56 stranici.

navodno surađivao s partizanima. "Jednom je pozvao partizane da kamionom dođu po tkanine u samu tvornicu u Zaboku, u kojoj je bilo smješteno petsto njemačkih vojnika. Nijemci su, ne znajući o čemu se radi, još i pomagali pri utovaru."⁷⁷

Nakon dolaska partizana na vlast, Prpić je bio uhićen. Na Sudu za zaštitu nacionalne časti u Varaždinu prigovoreno mu je, uz ostalo, što je na proslavu svojeg sedamdesetog rođendana, 1944. u zagrebačkom Gradskom podrumu, pozvao i ustaše. Prpićeva glavna krivnja je bila što je navodno koristio odijela ubijenih logoraša iz Jasenovca kao tekstilne sirovine, što je u ono vrijeme bila uistinu teška optužba. U svojoj žalbi Prpić je tvrdio da se odupirao preuzimanju te sirovine. Ipak, proglašen je krivim. Nije bio zatvoren. Ostala mu je vila u Zagrebu i vinograd. Prpić je nakon toga bio ocrnjen u očima javnosti. Na Prpićev spровod, 1954. godine, navodno je radnicima i stanovništvu bilo zabranjeno ići te ideološki nije bilo ispravno odavati počast "klasnome neprijatelju", kako piše Saftić.⁷⁸

Iz ovih četiriju slučajeva (Stahuljak, Pažur, Krušelj i Prpić) vidimo kakvi su modeli prikupljanja dokaza, iskaza, izricanja i izbjegavanja kazni bili aktualni neposredno nakon rata. Uz ove primjere trebalo bi navesti još i slučajeve satnika Baričića iz Marije Bistrice i natporučnika Kopjara iz Zlatara koji su ubijeni bez ikakva suda. Kopjar je ubijen u Mirkovcu (vidi poglavlje "Križni put kroz Hrvatsko zagorje"), a Baričić nakon uhićenja u Sloveniji (vidi poglavlje "Vrijeme preokreta"). Stahuljak se spasio jer je uspio pobjeći u Južnu Ameriku. Za Pažure znamo da su također pobjegli u Argentinu, Krušelj je strijeljan, a Prpić društveno izoliran. To je bio model po kojem se odvijala većina sudbina bivših pripadnika ustaških formacija i onih koji su s njima surađivali na bilo koji način nakon rata. Oni koji su se domogli inozemstva uglavnom su ostajali ondje povezani kroz emigrantska društva. Visoko pozicionirani ustaški dužnosnici mijenjali su identitet, dok su niži časnici zadržavali svoja imena i prezimena. Nekima se u inozemstvu izgubio svaki trag, budući da se nisu povezali s bivšim ustašama, a jedan izuzetno mali broj je onih koji su se svjesno vraćali u Jugoslaviju kako bi djelovali kroz križarske organizacije.

⁷⁷ Saftić, V. "Industrijalac Milan Prpić i ZIVT (1874./1954./2004./2005.)", *Hrvatsko zagorje*, 3-4/2005, 98.

⁷⁸ *Ibid.*, 86.

V. AKTERI I ŽRTVE – POKUŠAJ KVANTIFIKACIJE

Stanovništvo Hrvatskog zagorja je etnički vrlo homogeno. U svim krajevima Hrvatskog zagorja žive Hrvati, a nacionalne manjine su vrlo slabo zastupljene u gradovima i selima ovoga područja. Bez obzira na homogenost tijekom Drugoga svjetskog rata došlo je do dubinskih rascijepa između dvije osnovne političke opcije – partizanske i hrvatske opcije nacifašizma – ustaštva. Prije Drugoga svjetskog rata, kao što sam već napomenuo, stanovništvo Hrvatskog zagorja gotovo se u potpunosti opredjeljivalo za jedinu hrvatsku opciju – Hrvatsku seljačku stranku. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj bilo je svega nekoliko desno orijentiranih pojedinaca koji su naginjali emigrantskoj struji koja se kasnije iskristalizirala u ustašku opciju. Komunizam je također bio slabo ukorijenjen u Hrvatskom zagorju te je tek u nekim krajevima, poput industrijskih središta u Orosavlju, Zaboku i Poznanovcu, imao po nekoliko pristalica. Na području varaždinskog, zagrebačkog i krapinskog Okružnog komiteta 1941. godine bilo je svega 240 članova Partije i oko 80 članova SKOJ-a.¹

U trenutku kapitulacije Jugoslavenske kraljevske vojske i odustajanja Mačekovog HSS-a od preuzimanja upravljača u novostvorenoj njemačkoj tvorevini (NDH), Hrvatsko zagorje proživljava teške trenutke. Naime, upravo tada stanovništvo koje je do tog trenutka bilo slijepo odano ideji Hrvatske seljačke stranke i koje je u njezinom predsjedniku Mačeku vidjelo vođu koji je osigurao uspostavljanje Banovine Hrvatske, ostaje obezglavljen, bez vodećeg kadra koji se udaljio od nove hrvatske politike i njezinog pristajanja uz Treći Reich. Maček je tada duboko razočarao mnoštvo Zagoraca koji su očekivali ipak nekakvo postavljanje odnosa prema novoj državi. Ujedno ih je, svojom politikom čekanja, stavio u za seljaka najbolji položaj, tj. u "status quo". Seljaštvo je tada u Hrvatskom zagorju činilo 87,6% stanovništva.² Radnička klasa bila je vrlo slabo zastupljena u Hrvatskom zagorju, a na području čitave sjeverozapadne Hrvatske činila je oko 7,3% stanovništva.³ Putem radija je pročitana Mačkov proglašen kojim se poziva stanovništvo cijele novoproglašene Nezavisne Države Hrvatske na tolerantan ostanak u novoj državi. Na taj način je činovnicima u Hrvatskom zagorju poručio da ostanu na svojim radnim mjestima i da ostanu poslušni novoj državi. Veći dio pripadnika te stranke prešao je zajedno u ustaški pokret izjavljujući u novinama odanost Poglavniku. U usporedbi s komunistima, HSS je prilikom kapitulacije

¹ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 16.

² *Brojtnbeni izvještaj organizatornog ureda glavnog ustaškog stana*, br. 9-12 iz 1942. godine.

³ *Brojtnbeni izvještaj organizatornog ureda glavnog ustaškog stana*, br. 9-12 iz 1942. godine.

Kraljevine Jugoslavije napravio povijesnu pogriješku. Ustašama je predao sve one koji su se nalazili u zatvorima i time im zapečatio sudbinu.⁴ Prvih godinu dana nove države u Hrvatskom zagorju nije se mnogo toga promijenilo. Siromaštvo koje je bilo prisutno u vrijeme Kraljevine Jugoslavije nastavilo se te seljak nije mogao osjetiti bilo kakvu značajniju ekonomsku promjenu. U tih godinu dana nestali su prvi susjedi, Židovi, koji su do tada držali većinu trgovina, ljekarni i specijaliziranih prodavaonica te je na taj način osiromašeno zagorsko društvo u cjelini. Bez obzira što su Židovi bili prisutni uglavnom u gradovima (Klanjec, Pregrada, Krapina, Donja Stubica i Zlatar), kod seljaka su oni bili posebno poštovani.⁵ Već u tom trenutku se kod prirodno sumnjičavih seljaka javlja nepovjerenje u ispravnost nove vlasti, ali svejedno ne dolazi do javnih protesta, sukoba s vlasti ili oružanog ustanka. U drugim krajevima Hrvatske, gdje su Srbi bili u većini, ustanak je dignut znatno ranije te su pristupanja partizanima koje su predvodili komunisti imala znatno više uspjeha nego što je to bio slučaj u Hrvatskom zagorju. Hrvatsko zagorje, koje je etnički bilo homogeno, predstavljalo je ujedno i strateški bitno područje, uklješteno između njemačkog Reicha, Hortijeve Mađarske i ustaškog Zagreba. Ovdje su prolazile brojne željezničke veze koje su vezivale Reich s ustaškom Nezavisnom Državom Hrvatskom i koje su predstavljale prometnu žilu kucavicu tadašnje jugoistočne Europe. Važnost tog teritorija za Nezvisnu Državu Hrvatsku je dovelo do stalne prisutnosti vojnih jedinica na tom prostoru, kako bi se, kao polazna osnova za izvođenje operacija, sačuvala od utjecaja NOP-a.

Ustaničke grupe u Lici, na Kordunu i Baniji te u Bosanskoj krajini bile su uglavnom sastavljene od Srba koji su na taj način izbjegli ustaške zločine. Hrvati su bili malo-brojni u tim grupama. O tome govore brojke stradalih i poginulih te njihov nacionalni sastav.⁶ Komunisti, koji ni prije rata nisu imali znatan utjecaj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, pojavom ustaštva kao ozakonjene opcije su izgubili i ono malo pripadnika. Na dan 27. srpnja 1941. godine u užem je Hrvatskom zagorju bio je zabilježen 161 komunist i 38 članova SKOJ-a.⁷ Strah od progona i zatvaranja te političko i fizičko nasilje i ubojstava, koja su prijetila komunistima, nisu seljacima bili prihvatljiva opcija. Naime, većina njih je u tradicionalnom duhu imala obitelji te su muškarci u tim obiteljima uglavnom bili hranitelji, tj. jedini koji su bili zaposleni. Njihov odlazak u partizane ili ilegalu značio bi propast za tu obitelj, a odlazak cijelih obitelji u šumu u početku rata još nije bila prihvatljiva mogućnost. I neki prijeratni komunisti, koji nisu previše sudjelovali u političkom životu Kraljevine Jugoslavije, za vrijeme rata još se više pasiviziraju. Jedan dio njih naglašava "da još nije vrijeme" (za ustanak, *op.a.*), pa na taj način opravdavaju svoju pasivnost.⁸ Stoga je bilo nužno da se vodstvo Ko-

⁴ Između 60 i 65 interniraca-komunista se nalazilo u zatvoru u Lepoglavi kada ih je vlast Banovine Hrvatske predala ustašama. (O tome vidi u: M. Peršen, "Logor Lepoglava" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, 835.

⁵ Na području općina Zaprešić, Zabok, Zlatar Bistrica, Krapina, Klanjec, Donja Stubica, Pregrada i Ivanec je ubijeno, prema popisu u *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., stotinu troje Židova.

⁶ Graovac, I., Cvetković, D. *Ljudski gubici Hrvatske 1941. – 1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb 2005., 113-146.

⁷ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 97-98.

⁸ *Zbornik*, tom V, knjiga 30, dok. Br. 42.

munističke partije u Hrvatskom zagorju više aktivira i obnovi. Tek dolaskom novih članova i novog vodstva dolazi i do aktiviranja rada Komunističke partije u Hrvatskom zagorju. To se dogodilo tek 1942. godine. Čak ni dezerterstvo nije bilo odviše rašireno 1941. godine. Svi mladići koji bi dobili poziv za domobrane, odlazili su u tu vojsku. Tek istaknuti pojedinci izbjegavaju odlazak u vojsku pojedinačnim bijegom u šumu. Ostali poslušno odlaze u vojsku čekajući da im prođe vojni rok. U to vrijeme još nema ogorčenih borbi partizana i domobrana ili ustaša pa odlazak u vojsku još ne predstavlja opasnost po život.

U početku 1942. godine dolazi do formiranja stanovitih manjih grupa partizana koje još ne djeluju aktivno. Ustanak u Hrvatskom zagorju će tek buknuti početkom travnja 1942. godine u Donjoj Stubici, ali to ne možemo nazvati pravim ustankom već tek oružanom akcijom koja će pokazati da postoje i druge političke opcije osim one ustaške i one HSS-ovske koja je proklamirala politiku čekanja. U toj prvoj akciji sudjelovalo je tek nekoliko partizana, a njihove obitelji, "jataci" i pomoćnici skupo su platili taj njihov izljev neposluha.⁹ Ova je akcija uplašila lokalne ustaše i Nijemce, kojih je tada bilo u Hrvatskom zagorju relativno malo, ali ih je ujedno upozorila da i među mirnim stanovništvom Hrvatskog zagorja ima onih koji se ne slažu s postojećim stanjem. Učestala uhićenja nakon toga travnja 1942. dovela su do toga da se lokalno stanovništvo još više bojalo ustaške osvete te je bilo još manje onih koji su bili spremni za sukob s vlasti. Ustaške su vlasti upozoravale stanovništvo da izbjegava svaki kontakt s jedinicama NOV-a. Vrlo često su se prema stanovništvu u čijoj je blizini izvedena neka akcija primjenjivale represivne mjere (poput onih u Cerju Jesenjanskom 1943. i Jakovlju 1944.). Bilo je i pojedinačnih pothvata, poput seljačkog neposluha u selu Poznanovec odkuda je jedan dio muškaraca s obiteljima u svibnju 1942. godine pobjegao u šumu nadajući da će tamo formirati partizansku četu. Formiranje čete nije uspjelo budući da nije bilo mogućnosti stvaranja logistike na terenu i ta se akcija nije realizirala. Istovremeno ustaške vlasti uz pomoć propagande pridobivaju sve veći broj ljudi za sebe, posebno u krajevima koji su bili zaostali, poput brdskih dijelova Hrvatskog zagorja. Siromaštvo i neškolovanost bili su dobra podloga za razvoj desnih ideja na prostorima Hrvatskog zagorja. Osim toga, ustaše su svojim pripadnicima uz dobru plaću nudili i mogućnost ostanka u svojim rodnom mjestima te je u opciji između domobranstva i ustaša vrlo često bilo primamljivije stupiti u ustaške redove koji su pružali udobniji i sigurniji život.

Nakon svibanjskih progona 1942. godine komunističke ustaničke aktivnosti su zamrle u Hrvatskom zagorju. Centri borbenih djelatnosti se premještaju na susjedni Žumberak i Kalničko gorje sve do sljedeće godine kada se partizani vraćaju u Hrvatsko zagorje. Odlaskom partizana, učestalim ustaškim uhićenjima i vidljivim stradavanjem komunista stanovništvo Hrvatskog zagorja kao da se još više učvršćuje u ideji da treba slušati Mačekovu politiku čekanja koja će pokazati koja je strana u ratu jača. Dugo će još vremena proći prije nego što će komunisti imati jači utjecaj u Hrvatskom zagorju. Uz to, treba reći kako su pripadnici partizana tek u postotku od kojih 10% bili i komunisti te samo pristajanje u partizanski pokret

⁹ Ukupan broj partizana na području Hrvatskog zagorja 1942. godine bio je 147 (*Hrvatsko zagorje u narodooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 81-83).

nije značilo da su oni koji se u njemu nalaze i komunisti, već je bilo očito da se radi o opredjeljenim antifašistima. Partizani su u proljeće 1943. godine imali nekoliko prodora u Hrvatsko zagorje te su tom prilikom i među lokalnim stanovništvom pokušavali pridobiti za sebe pojedina sela mitinzima koje su održavali. Ipak, tek se pokoji pojedinac prijavio dobrovoljno u partizane. U sukobima s domobranima oni bi uglavnom predavali partizanima oružje, ali su vrlo rijetko ulazili u njihove redove. Čak bi radije dobrovoljno goli i bosi odlazili kućama nego odlazili u partizane. Brdska sela u Hrvatskom zagorju (posebno u okolici Zlatara i Krapine na obroncima Ivanščice i Strahinščice) su se tada odlučivala za lijevu opciju procjenjujući da je sigurnije biti u partizanima (koji su ionako veći dio vremena provodili u tim mjestima ili u šumama iznad tih sela) nego u ustašama koji su zbog opasnosti vrlo rijetko zalazili u dotična mjesta. O većoj popularnosti partizana govore i brojke. Naime, 1943. godine u Hrvatskom zagorju (općine Zlatar Bistrica, Zabok, Donja Stubica, Zaprešić, Klanjec, Pregrada, Krapina i Ivanec) ima 111 SKOJ-evskih grupa s 816 članova.¹⁰

Ustaše su imali potporu u velikim mjestima i naseljima uz glavne prometnice. Tako je poznata činjenica da su u Zlataru imali snažne formacije baš kao u Klanjcu i Krapini te Donjoj Stubici i Mariji Bistrici. Na taj su način u vrlo kratkom roku mogli doći do kriznih žarišta. U većim naseljima ustaše su imali i podršku lokalnog stanovništva. Veće promjene će tek uslijediti kapitulacijom Italije. Iako je odaziv u partizanske redove bio znatno veći u krajevima koji su bili pod talijanskom vlasti do rujna 1943. godine, ipak je gubitak jednoga od saveznika za Njemačku i Nezavisnu Državu Hrvatsku značio težak udarac i za sjevernu Hrvatsku. Ustaše su u Hrvatskom zagorju bili sretni zbog talijanske kapitulacije ne shvaćajući da se na taj način slabi i njihova borba u globalu. Uz kapitulaciju Italije prilaženje stanovništva Hrvatskog zagorja partizanima bilo je uslovljeno i sve većom kompromitacijom ustaškog režima. Što se HSS-a tiče, njihovo je držanje tijekom rata bilo promatrano i od ustaških vlasti i partizana. Bivši HSS-ovci su oko sebe okupljali one koji su se dvoumili između ustaša i partizana nudeći im mogućnost čekanja koja će dovesti HSS na vlast. Tijekom rata jedan se dio HSS-ovaca opredijelio za jednu od mogućnosti, a u Hrvatskom zagorju je to ovisilo ponajprije od trenutačne situacije na terenu. Jasno je vidljiva poplava propagande HSS-a od početka 1943. godine, za razliku od prethodne dvije godine. Cilj te propagande bio je da se što više ocrni narodnooslobodilačka vojska i u tu svrhu najbolja je bila politika jačanja domobranstva. Njome se trebalo kompenzirati borbeno raspoloženje masa, a da istovremeno posluži dugoročnim ciljevima HSS-a. Naime, HSS je uvidio da je pobjeda Saveznika samo pitanje vremena te su smatrali da Hrvatska treba dočekati Saveznike s vlastitom oružanom silom, čiju legitimnost neće moći nitko osporiti i koja će biti garancija u budućim pregovorima sa Saveznicima. HSS na taj način istupa protiv ustaša i protiv partizana, "jer se bore samo za vlast, a HSS se ne bori za vlast već za narod".¹¹

U listopadu, studenom i prosincu 1943. godine u jedinice 32. divizije NOV i Zapadne grupe odreda su mobilizirana 1184 nova borca. Najveći broj je bio upravo iz

¹⁰ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 185.

¹¹ Arhiv VII, red.br. 1/3-1-580 K.U.O. 10, Put izdaje Mačeka i družine, 168

Hrvatskog zagorja gdje su tada te jedinice boravile.¹² Tek dugotrajnijim ostajanjem partizana u Hrvatskom zagorju tijekom druge polovice 1943. i prve polovice 1944. godine stvara se temelj za povećanje broja boraca.¹³ Propagandističke parole ustaških vlasti na taj način nisu imale učinka. Naime, sve dok partizani nisu duže vrijeme ostali na području Hrvatskog zagorja, ustaške su vlasti diskreditirale NOP među seljacima šireći alarmantne vijesti o tome kako su partizani "ljudi bez osjećaja, koji kolju, pljačkaju, pale..."¹⁴ Osim toga NOP je prikazivan kao "srpski" pokret. U travnju 1944. godine Zagorski partizanski odred imao je 482 borca.¹⁵ Zagrebački odred imao je dva bataljuna i 260 ljudi, a Kalnički odred je imao tri bataljuna i 376 ljudi.¹⁶ Dana osmog svibnja 1944. godine osnovana Zagorska brigada koja je brojala oko 500 boraca.¹⁷ 32. divizija i Zapadna grupa Odreda imala je sredinom 1944. godine oko 6500 boraca, a djelovala je na području čitave sjeverozapadne Hrvatske.¹⁸ U to vrijeme su od 313 naselja u Hrvatskom zagorju u 272 naselja bili organizirani narodnooslobodilački odbori.¹⁹ Godine 1945. na području kotara Klanjec postoji 401 član kotarskog narodnooslobodilačkog odbora; u pregradskom kotaru 346 članova, u krapinskom kotaru 258 članova, a zlatarskom kotaru 364 člana.²⁰ U čitavom Hrvatskom zagorju sudjelovalo je u NOB-u oko 4200 boraca od čega je poginulo oko njih 1000.²¹ Tim brojkama u prilog govore i brojke stradalih boraca na području sjeverozapadne Hrvatske (Moslavina, Bjelovarski kraj, Zagreb, Podravina, Varaždin i okolica, Međimurje, Turopolje, Pokuplje, Posavina i Hrvatsko zagorje) kojih je prema istraživanjima Igora Graovca i Dragana Cvetkovića bilo ukupno 7050 od čega su 6301 bili Hrvati.²²

Ustaška vojnica je za vrijeme Drugoga svjetskog rata imala postrojbe u Stubici, Mariji Bistrici (3. i 4. satnija 22 ustaške pripremne bojne), u Krapinskim Toplicama, Zaboku, Tuhelju i Donjoj Stubici (VI bojna XV ustaškog stajaćeg zdruha), u Pregradi, Bežancu, Humu i Vinagori (VII bojna XV ustaškog stajaćeg zdruha), u Mariji Bistrici (III bojna Zagrebačkog ustaškog posadnog zdruha) i Poglavnikov tjelesni zdrug tj. Topnički sklop u području Breznički Hum – Zlatar Bistrica – Konjščina. Oružništvo je bilo smješteno u Donjoj Stubici i Mariji Bistrici (vod Zagreb) i u Krapini, Začretju, Zaboku, Zlataru, Budinščini, Mihovljanu, Pregradi, Desiniću i Klanjcu (vod Krapina). Još su postojale i oružničke straže na granici prema

¹² *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 319.

¹³ Najteže je bilo pridobiti seljake u onim krajevima od kuda se partizanska vojska povlačila i gdje je prepuštala stanovništvo represalijama.

¹⁴ *Zbornik*, tom V, knjiga 30, dok. 129.

¹⁵ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 198.

¹⁶ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 338.

¹⁷ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 340.

¹⁸ 32. divizija, Zagreb 1975., 6.

¹⁹ Hlaić, V. *Grebeni Ivančice*, Beograd 1974., 16.

²⁰ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981, 297.

²¹ *Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959., 235.

²² Graovac, I., Cvetković, D. *Ljudski gubici Hrvatske 1941.–1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb 2005., 123.

Trećem Reichu (Čemehovec, Suhi Dol, Gmajna, Miljana, Druškovec i Macelj).²³ Što se ustaških i domobranskih žrtava tiče (za vrijeme rata i neposredno poslije rata) postoji popis za područje bivše općine Zlatar Bistrica. Ondje je do 2000. godine prikupljen popis od 1317 žrtava.²⁴ Za područja ostalih zagorskih kotareva možemo broj žrtava samo pretpostaviti. Bivša općina Zlatar Bistrica je 1931. godine imala 44 181 stanovnika. Ukoliko ih je tijekom rata u ustaško-domobranskim jedinicama stradalo 1317 što znači da je oko 3% stanovništva bio gubitak ovog zagorskog kotara, izračun za ostatak Hrvatskog zagorja može biti sličan (iako je zlatarski kotar važio kao najjače ustaško uporište).²⁵

Partizanskim žrtvama treba pridodati i žrtve fašističkog terora kojih je na području Hrvatskog zagorja bilo 711 (bivše općine Zlatar – Bistrica, Zabok, Donja Stubica, Klanjec, Pregrada, Krapina, Ivanec i Zaprešić).²⁶ U cijeloj sjeverozapadnoj Hrvatskoj žrtava fašističkog terora tijekom sve četiri godine rata je bilo 22 885, od čega je 11 528 Hrvata što znači da je relativno mali postatak žrtava fašističkog terora bio iz Hrvatskog zagorja, a da su većinu činili Hrvati iz Podravine, Moslavine, bjelovarske regije, Međimurja, Turopolja, Pokuplja i Grada Zagreba. Treba spomenuti i zabilježene pripadnike HSS-a. Prema rekapitulaciji koju su jugoslavenske vlasti napravile nakon Drugoga svjetskog rata²⁷ u Hrvatskom zagorju je bilo 12 živih narodnih zastupnika HSS-a i njihovih zamjenika, šest ih je za vrijeme rata bilo za ustaše, četvero su bili mrtvi, petero ih je bilo za partizane, petero ih je za vrijeme rata imalo pasivan stav, a nakon rata jugoslavenske su vlasti kaznile jednog narodnog zastupnika HSS-a ili njegova zamjenika. Od živih članova kotarskih odbora HSS-a bilo ih je 44, mrtvih je bilo 21, za vrijeme Drugoga svjetskog rata 26 su bili za ustaše, 17 za partizane, 21 je bio pasivan, a jedan je bio strijeljan te jedan kažnjen nakon rata. Od članova općinskih odbora živih je nakon rata bilo 95, mrtvih 22, 41 ih je bio za ustaše, a 27 za partizane, pasivno ih je bilo 47, partizani su strijeljali troje, a nakon rata kažnjeno je šestoro općinskih odbornika HSS-a.

Proučavajući demografsku sliku Hrvatskog zagorja između 1921. i 1931. godine možemo vidjeti da je prirodni prirast u svim općinama i kotarevima bio različit. I "Brojiti-beni izvještaj organizatornog ureda Glavnog ustaškog stana" donosi procjenu koliki bi trebao biti prirodni prirast između 1931. i 1941. godine s obzirom na prirodni prirast između 1921. i 1931. godine. Taj je broj nerealan s obzirom na stvarne rezultate. Razlike u prirodnom prirastu leže u industrijskoj razvijenosti nekoga kraja kao

²³ Colić, M. "Oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, 1044-1048.

²⁴ *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zagreb 2000., 54-121.

²⁵ To bi značilo da je na području Krapine i Pregrade gdje je prije rata bilo 50 048 stanovnika broj stradalih ustaša i domobrana bio oko 1500, na području Donje Stubice gdje je bilo 32 358 stanovnika oko 1000, na području Klanjca gdje je bilo 16 943 stanovnika oko 500 žrtava, a na području Zaboka s prijeratnih 35 731 stanovnika oko 1000 žrtava. To bi značilo da je ukupan broj poginulih domobrana i ustaša u Hrvatskom zagorju znatno veći nego što je to broj stradalih partizana – što je nerealno.

²⁶ *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Zagreb 1981., 465-495.

²⁷ HDA, SDS RSUP SRH, kut. br. 27, serija 013.0.16, Izradak o ustaškom pokretu u kotaru Krapina.

i u njegovoj blizini gradu Zagrebu (tj. u prometnoj povezanosti s ostalim krajevima ili prometnoj izoliranosti). Za razdoblje između 1931. i 1948. također postoje podatci koji pokazuju smanjeni prirodni prirast s obzirom na prethodno desetgodišnje razdoblje (1921.–1931.). Rezultati ovih popisa pokazuju realnu stagnaciju stanovništva užeg Hrvatskog zagorja. Iz ovoga je jasno vidljivo da je prirodni prirast u Hrvatskom zagorju znatno pao za vrijeme Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega. Stradavanja partizana, ustaša i domobrana kao i civilnih žrtava rata uzdrmala su demografski razvoj Hrvatskog zagorja četrdesetih godina, a još će se dugo vremena osjetiti taj nedostatak u zagorskom društvu.

Metoda koju sam primjenjivao u svojem istraživanju nametnula mi se sama zato što je pogodovala razumijevanju oslobođenom od ideoloških, dogmatskih uvjeravanja, pretpostavki i interpretacija. Štoviše, ona je, čini se upravo imperativno zahtijevala takvu oslobođenost. Ali me je, s druge strane, neprekidno upozoravala na činjenicu da je, ako je istraživač shvaća kao jedini ispravan i, prema tome, jedini dopušteni postupak, sposobna provoditi uvide koji su više impresionistički nego znanstveni. Ona je, dakle, sama prizvala kvantifikaciju: suradnju sa statistikom.

U prošlom stoljeću, nakon što je ne samo u znanstvenoj misli i praksi nego i u popularnim prosuđivanjima i vrednovanjima, statistika stekla veliki autoritet prije svega zahvaljujući svojoj matematičkoj točnosti i svojoj "prirodnoj objektivnosti", ideologije su vrlo brzo prepoznale korist kakvu im može osigurati primjena statističkih metoda. Statistika je, naime, po svojoj prirodi predodređena za pojednostavljivanja i usustavljivanja, a ideologije i u svojem nastajanju i u svojim preodgajateljskim kampanjama stalno osjećaju potrebu za pojednostavljivanjima koja imaju prividnu ovjeru znanstvenosti. Osim toga, statistički su podatci uvijek podložni interpretacijama, a ubrzo se pokazalo kako različite ideologije mogu istim statističkim podacima jednako "uvjerljivo" pridavati posve suprotna značenja. I napokon, ideologije su uvidjele da se iskrivljene ili čak posve izmišljene statistike mogu proizvoditi i, uz podršku dovoljno djelotvornog propagandnog aparata, plasirati u javnosti kao provjereno točne i istinite.

Zbog toga je već u drugoj polovici prošloga stoljeća, u vizuri znanstvenih promišljanja, "karizma" statistike bila izložena ozbiljnoj kritici i počela je slabjeti. U egzaktnim znanostima razotkrivanje lažnih statistika kakve znaju nastajati u službi tržišne promocije određenih tehnologija ili čak i pojedinih industrijskih proizvodnja, bilo je i ostalo relativno lako, premda i ono, dakako, zahtijeva posebno organizirane i financirane akcije. Ali u društvenim znanostima, a posebno valjda u sociologiji i historiografiji, kritika statistika očito je veoma težak posao, koji se, uz to, mora obavljati uglavnom unutar znanstvenog područja same statistike, i čiji rezultati bitno ovise o stručnjacima za to područje. Međutim, današnjoj historiografiji, osobito onoj koja nastoji registrirati i interpretirati brojne razine čovjekove svakodnevice, suradnja sa statistikom je nužna. Zbog brojnosti i gotovo neograničene raznovrsnosti činjenica što ih svojim razmatranjima obuhvaća takva historiografija, njezine tvrdnje, pregledi, horizontalni i dubinski presjeci i dinamički prikazi ponekad stvaraju gotovo "neprohodne" i stoga nečitljive opće slike ako nisu – tek naknadno, nego već dok se otkrivaju i artikuliraju – uključivani u specifičan, za svako promatrano povijesno razdoblje

života ljudskih skupina na određenom prostoru posebno konstruiran i neprekidno, u toku rada, korekcijama podložan "koordinatni sustav".

A to je točka na kojoj ponovo, ako su prethodno već i bile svjesno uklonjene vrebaju u zasjedi ideologije: one imaju u svako doba pripravne, za upotrebu gotove "koordinatne sustave" čija primjena, vrlo jednostavna i lako shvatljiva, odmah "uvodi red u prividnu zbrku otkrivenih i nagomilanih činjenica. Ali upravo to je ujedno i teren na kojemu se statistika može "osvećivati" ideologijama za zloupotrebe kojima su je one donedavno kompromitirale: statistika svih ustanovljenih i promatranih činjenica bez njihova vrijednosnog predodabira, bez njihovih simboličkih predikacija – statistika fizički i materijalno nesumnjivo i dokazivo postojećih činjenica čija povijesna (makar samo trenutačna) značenja treba historiografija tek prepoznati, tj. (gledano iz istraživačke perspektive) "vratiti" ih u promatrano razdoblje i situaciju (jer svaka sadašnjost rado projicira vlastita vrednovanja, vlastita znanja i vlastite "istine" u povijesna razdoblja). Takva, objektivna, u činjeničnom smislu vjerna, istinita statistika ljude, stvari, tla, vode i njihove tokove, biljke, životinje, prirodne i ljudske tvorevine, naselja, organizirane djelatnosti, oblike života društvenih zajednica i života prirodnih cjelina, da bi ih mogla kvantificirati, prebrojati, izmjeriti, numerički izraziti, mora ih najprije svrstavati i to prema kriterijima koji uzimaju u obzir samo njihove "gole", "hladne", "objektivne" fizičke i materijalne dimenzije i "gola", "hladna", "objektivna" pravila njihova strukturiranja, a ne značenja koja su tim činjenicama prethodno bila pridavana. To je statistika koja svojim objektivističkim svrstavanjem pomaže znanostima otkrivati značenja pojava upravo zato što u njima, u pojavama, zanemaruje njihova dotad prepoznavana značenja. Takva statistika može i historiografiji, u njezinim nastojanjima razumijevanja povijesnih situacija i kretanja, omogućiti konstruiranje privremenih "koordinatnih sustava" koji su podložni stalnom revidiranju, ali nezaobilazni i oni koji historiografske uvide čine čitljivima i kreativnima.

Takva statistika, uostalom, i postoji: ona je već odavna zbiljski, ili bar virtualno, ostvarljiva i ostvarivana u mnogim elementima suvremenih, znatnim dijelom dezideologiziranih velikih i redovito obnavljanih statističkih prikaza kakvi su, na primjer, rezultat popisa stanovništva u većini modernih država, popisa provedenih po uputama i pod nadzorom međunarodnih organizacija.

Takvi statistički prikazi poslužili su mi za okvirni kvantitativni opis društvene grupe stanovnika Hrvatskog zagorja u razdoblju od 1941. do 1945. godine.

Pri tome sam crpio podatke prije svega iz službenih popisa stanovništva u Jugoslaviji koji su objavljeni 1921. i 1931. godine, a zatim tek nakon rata, 1948. godine. rezultati tih popisa stručno su obrađeni i objavljeni. Budući da su se popisi obavljali po administrativnim jedinicama kakve su postojale u 1921., odnosno u 1931., odnosno u 1948. godini, zbirni podatci za Hrvatsku preuzeti su iz članka u Enciklopediji Jugoslavije, gdje su radi usporedbe za 1921. i 1931. godinu izračunati rezultati kakvi su bili da je tada već postojala Republika Hrvatska u granicama iz 1948. godine.²⁸ Za ukupan broj stanovništva šireg Hrvatskog zagorja podatci su uzeti također za 1921., 1931. i 1948. godinu iz članka o Hrvatskom zagorju u Enciklopediji Jugoslavije.²⁹ Za

²⁸ Serdar, V. "Hrvatska – Stanovništvo" u: *EJ*, sv. IV, Zagreb 1960., 164-166.

²⁹ Crkvenčić, I. "Hrvatsko zagorje" u: *EJ*, sv. IV, Zagreb 1960., 283-285.

uže Hrvatsko zagorje (koje je prostor bivših općina Pregrada, Krapina, Zlatar Bistrica, Donja Stubica, Zabok i Klanjec) služio sam se podacima spomenutih popisa stanovništva prikazanih po kotarevima i općinama. I službeno objavljene rezultate popisa i njihove sažetke u spomenutim člancima u Enciklopediji Jugoslavije i u popisima stanovništva 1931. i 1948. godine smatrao sam dovoljno pouzdanima. Manipulacije, kakvima su državne vlasti u nekim razdobljima nastojale utjecati na dojam o rezultatima pojedinim pitanjima postavljenih građanima tijekom popisa, nisu mogle mijenjati podatke koji su važni za ovaj rad.

Budući da se moje istraživanje odnosi na život stanovništva užeg Hrvatskog zagorja u razdoblju od kapitulacije Kraljevine Jugoslavije i uspostave NDH u travnju 1941. do oslobođenja okupiranih dijelova Jugoslavije u svibnju 1945., dakle na ratno razdoblje, jedan od prvih elemenata kvantitativnog opisa morao je biti podatak o broju stanovnika toga područja na početku i na završetku promatranog razdoblja: u kojoj su mjeri rat, okupacija, represivne mjere ustaškog režima i partizanska oslobodilačka borba utjecali na demografsku sliku Hrvatskog zagorja. Kako službenog popisa stanovništva nije bilo ni 1941. ni 1945. godine, činilo se da ću morati pokušati upotrebljavati tek vlastite pretpostavljene kvantifikacije te kad već neću moći saznati stvarne podatke ni o broju stanovnika 1941. i 1945. ni o postotku porasta ili smanjenja tog broja u ratnom razdoblju da ću barem, pod uvjetom da postojeće podatke za 1931. i za 1948. godinu hipotetički modificiram u jednakoj mjeri za cijelu Hrvatsku, za šire područje Hrvatskog zagorja, dobiti približno prihvatljive podatke o odnosu između postotka gubitka odnosno porasta broja stanovnika na te tri razine.

Kotar	Popis 1931.	Očekivan broj 1941., zatvorena projekcija pp (9:10)	Očekivan broj 1946., zatvorena projekcija (pp:8:9)	Popis 1948. (7,5)	Ukupni demografski gubici 1941.–1946.*
Donja Stubica	40 795	44 465/9	46 746/8	40 570	2 281
Klanjec	28 568	31 139/9	33 157/8	28 065	2 018
Krapina	34 453	37 554/9	39 996/8	37 437	2 442
Pregrada	33 034	36 337/10	38 735/9	33 728	2 398
Zlatar	51 736	56 392/9	60 046/8	52 787	3 654
Hrvatsko zagorje	188 586	205 887	218 680	192 587	12 793

*Uključuju: čiste demografske gubitke zbog smanjenog ratnog nataliteta, stvarne demografske gubitke (vanjske migracije i ratne gubitke)

Ratni gubici: umrli od epidemija, poginuli sudionici NOR-a i poginuli kolaboracionisti, umrli nasilnom smrću kao žrtve rata

Pri izračunu broja demografskih gubitaka Hrvatskog zagorja radio sam projekcije zatvorenog tipa, što bi značilo da nisam u obzir uzeo migracijsku komponentu. Za razdoblje između 1931. i 1941. godine koristio sam podatak da je prirodni prirast u sjeverozapadnoj Hrvatskoj iznosio 9 promila (osim u kotaru Pregrada gdje je zbog gustoće stanovnika taj prirodni prirast povećan na 10 promila). U mirnodopskom razdoblju prirodni prirast se realno smanjuje za jedan promilni poen (dakle tamo gdje je bio deset, sada iznosi devet promila, a gdje je devet iznosi osam). Budući da se to odnosi na razdoblje od šest godina (1941.–1946.) rezultat se množi s koeficijentom 0,6. Za razdoblje između 1946. i 1948. koristio sam prirodni prirast od 7,5.

Osim osnovnih demografskih parametara, izvještaji o popisima stanovništva dali su mi niz podataka o profilu stanovništva užeg Hrvatskog zagorja. Za promjene na tom planu koje je mogla izazvati situacija promatranog užeg Hrvatskog zagorja u razdoblju između 1941. i 1945. godine bilo je dovoljno usporediti podatke iz popisa 1931. i 1948. godine. Rezultati se mogu prikazati u sljedećoj tablici:³⁰

Kotar	Godina	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Broj radno aktivnih	Broj pismenih	Bez školske spreme	Broj muškaraca	Broj žena
Donja Stubica	1931.	40795	7470	19764	18405	—	19865	20930
	1948.	40570	8267	28911	32771	15222	19609	20961
Klanjec	1931.	28568	5501	14214	15979	—	14173	14395
	1948.	28065	5921	20159	22780	8861	13824	14241
Krapina	1931.	34453	6218	16477	15160	—	16832	17621
	1948.	37437	7175	25630	29671	15408	17969	19468
Pregrada	1931.	33034	6422	15816	16869	—	16154	16880
	1948.	33728	6718	24145	27182	11800	16566	17162
Zlatar	1931.	51736	8932	25226	24965	—	24949	26787
	1948.	52787	10183	37935	42417	20017	24972	27815

Kao što je vidljivo iz gore navedenog prikaza, zbivanje u Hrvatskom zagorju između 1941. i 1945. godine unijela su u sliku života društvene skupine stanovništva toga područja sljedeće značajnije promjene: vidljivo je da je broj stanovnika u užem Hrvatskom zagorju stagnirao. Naime, u pojedinim kotarevima broj stanovnika je ponešto opao (Donja Stubica, Klanjec,), a na području tri kotara broj stanovnika raste (Pregrada, Krapina i Zlatar). Rast je znatno manji od predviđenog. Broj domaćinstava je u svim kotarevima porastao, budući da su se obitelji u svim kotarevima dijelile. Broj radno aktivnih je znatno porastao zbog gradnje industrijskih postrojenja. Broj pismenih je porastao u svim krajevima čak za 75%. Broj muškaraca je u kotarevima Zlatar, Donja Stubica i Klanjec neznatno opao, a na području kotareva Krapina i Pregrada broj muškaraca je neznatno porastao. Broj žena u svim je kotarevima, osim u klanječkom, porastao.

Smatram da sam time iscrpio mogućnosti kvantitativnog opisa koje daju sami službeni popisi stanovništva.

Bitno su drugačiji problemi koji se javljaju pri pokušaju kvantificiranja i statističkog prikaza vrijednosnih, moralnih, ideoloških ili političkih opredjeljivanja. Kad je riječ

³⁰ Podatci za brojeve stanovnika preuzeti su iz: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., knjiga I, Prisutnost stanovništva, broj kuća i domaćinstava, Beograd 1937.; Podaci za brojeve stanovnika preuzeti su iz: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., knjiga III, Prisutnost stanovništva po pismenosti i starosti, Beograd 1938.; Podaci za brojeve stanovnika preuzeti su iz: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., knjiga IV, Prisutnost po glavnom zanimanju, Sarajevo 1940.; Konačni rezultati popisa od 15. marta 1948., knjiga I, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Beograd 1951.; Konačni rezultati popisa od 15. marta 1948., knjiga III, Stanovništvo po zanimanju, Beograd 1954.; Konačni rezultati popisa od 15. marta 1948., knjiga IV, Stanovništvo po školskoj spremi, Beograd 1952.; Konačni rezultati popisa od 15. marta 1948., knjiga V, Stanovništvo po pismenosti, Beograd 1955.; Konačni rezultati popisa od 15. marta 1948., knjiga X, Stanovništvo po domaćinstvima, Beograd 1956.

o političkom opredjeljivanju, dakle o izboru između različitih mogućih političkih opcija, karakterističnom za određenu društvenu skupinu ili za određeno povijesno razdoblje, podatci kojima može raspolagati istraživač i koji su podobni za statističku obradu – osim u slučajevima kada je (uz izvjesne ograde), u društvima u kojima je to moguće, političko opredjeljivanje iskazano u obliku autentičnih rezultata slobodnih i demokratskih izbora ili referenduma – gotovo u pravilu su prilično problematični.

Prije svega, treba razmotriti što zapravo znači jedna i druga riječ kojima označavamo tu pojavu: što je "opredjeljivanje" i što je "političko". Prema uobičajenim rječničkim definicijama "opredijeliti se" znači "odlučiti se za koga ili što", "izabrati (između različitih mogućnosti)". Opredjeljivanje, dakle, svakako pretpostavlja određen stupanj slobode izbora, slobode donošenja odluke. Jasno je da potpuno slobodan izbor i odlučivanje zapravo ne postoji. Svako opredjeljivanje je u izvjesnoj mjeri unaprijed "programirano" i dubinskim slojevima grupnog mentaliteta i usvojenim, i tako reći, "urođenim civilizacijskim tekovinama; zatim je uvjetovano i aktualno dominantnim grupnim vrijednosnim stavovima; često je determinirano i vjerskom pripadnošću; ekonomskom situacijom subjekta opredjeljivanja; stupnjem njegove obrazovanosti; njegovom profesionalnom djelatnošću; zatim često i obiteljskim tradicijama i, napokon, ponekad i određenim akcidentalnim vanjskim prisilama. Definiciju "opredjeljivanja" trebalo bi dakle dopuniti: to je "donošenje odluke o izboru između dvije mogućnosti, s time da to donošenje mora biti slobodno bar u minimalnoj mjeri kakvu za takve slučajeve propisuje društveno usvojena moralna norma". Vidljivo je time najmanji prihvatljivi prostor slobode izbora odmjeren prilično škrto.

I samo (nipošto, dakako, ne iscrpno) nabranje najčešćih i najučinkovitijih "vanjskih utjecaja na individualni izbor pokazuje kako postoje veoma raznolike "vrste" opredjeljivanja. Svaki pokušaj statističkog prikaza te pojave pretpostavljao bi dakle klasifikaciju npr. razvrstavanje prema motivacijama izbora. Pri tome bi trebalo voditi računa i o činjenici da neke "vrste opredjeljivanja mijenjaju sam objekt izbora: tko pristupa, npr. određenom političkom pokretu ili stranci prema "sugestiji" svojeg šefa ili poslodavca, taj se zapravo ne opredjeljuje za političku nego za moralnu opciju: za oportunističko ponašanje u životu. I ono opredjeljivanje koje samo simulira politički izbor, a uistinu je izbor između krajnje oskudice i relativne materijalne sigurnosti, teško bi se moglo označiti kao političko opredjeljenje.

U ekstremnim okolnostima, kakve se u pravilu (makar, ponekad, i samo sporadički) ostvaruju u ratu ili pod terorom autoritarnog režima ili okupatora, izbor koji vlast, radi svog interesa, tretira kao politički čak i onda kad prozire njegov stvarni, nepolitički karakter, veoma je česta pojava; a istovremeno u takvim situacijama nerijetko subjekt opredjeljivanja u zaista političkom izboru svoju pravu motivaciju prikriva lažnom, glumljenom. Kad su se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u pojedinim zagorskim selima neki vojni obveznici javljali za služenje roka u ustaškoj vojsci zato što im je u tom slučaju bilo zajamčeno (ili bar obećano) da će ostati u svom selu (dok bi služeći u domobranstvu bili u opasnosti da će biti poslani npr. u Bosnu, na teren gdje su se vodile borbe, ili čak na istočno bojište u Rusiju), to u biti nije bio politički izbor. A kad su se u nekim drugim selima neki drugi vojni obveznici, kojima je dojadio vrlo nesiguran status traženog dezertera, opredjeljivali za službu u domobranstvu, jer su

po iskustvu svojih vršnjaka i suseljana pretpostavljali da će gotovo sigurno, nakon kratke vojne obuke, biti upućeni u domobranske jedinice u Bosni, u kojima je bilo dovoljno da se jave određenoj "vezi" pa da bez problema budu uključeni u neku partizansku jedinicu, tada je to bio istinski politički izbor, ali je motivacija opredjeljenja bila simulirana.

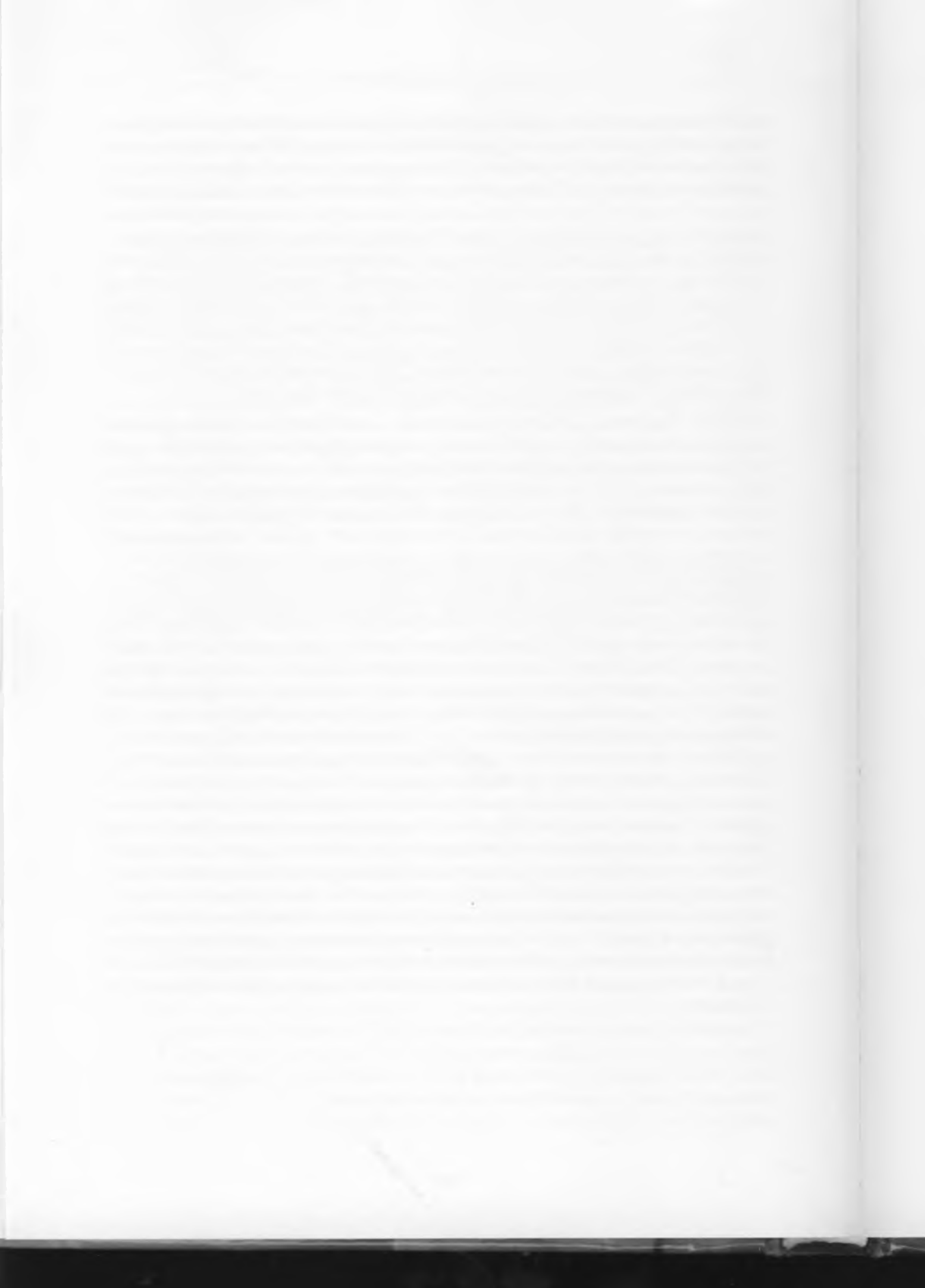
Međutim, u tadašnjim ratnim okolnostima, i uz to pod ustaškim režimom, još je više bilo pojava u kojima je "političko" opredjeljenje gubilo osnovno svojstvo opredjeljivanja jer je u njemu nedostajao i minimalni prostor slobode odlučivanja. Ako je netko prilikom mučenja ili pod prijetnjom da će mu najbliže osobe biti mučene, sakaćene ili ubijene odabrao, makar i samo deklarativno, neku političku opciju; ili ako je netko, dok mu je krvnik držao u ustima cijev svog pištolja, pristao na sve što se od njega tražilo – to je, dakako, bila sušta suprotnost bilo kakvu opredjeljivanju: najokrutniji i najdirektniji oblik fizičke prisile i ucjene. Doduše, u jednoj posve pragmatičnoj i, nesumnjivo, veoma ciničnoj vizuri – vizuri samog zločinačkog naredbodavca ili izvršitelja, ili pak u vizuri nekog hipotetičnog, ledeno bešćutnog i izrazito formalistički usmjerenog promatrača – i to se moglo nazvati opredjeljenjem, jer je žrtva na kraju na neki način (koji ne volimo zamišljati) dala svoj "pristanak". Ali nijedna historiografija sa znanstvenim pretenzijama ne bi mogla takve "pristanke" okvalificirati kao opredjeljenja.

Statistike ljudskih opredjeljenja i statistike izbora političkih (ili prividno političkih) opcija očito bi se morale, da bi mogle sistematizirati svoje uvide i prikaze, ozbiljno pozabaviti motivacijama tih odabira. Ali gdje bi trebalo tragati za tim motivacijama?

Vidljivo je da se njima ponekad ostentativno paradiira u relativno plitkim slojevima pomodnih trendova, navijačkih fanatizama ili imitatorskih poza. Katkad se one nesumnjivo kriju i u mnogo dubljim prostranstvima zamršenih strategija preživljavanja, a u mnogim slučajevima svakako i u skrovitim regijama nesvjesnoga. Kako ih locirati, prepoznati, razumjeti i objasniti? Te zanimljive, ali teške zadaće, tog napora s vrlo neizvjesnim očekivanjima rezultata bio sam u ovom radu, na sreću, oslobođen. Pismenih svjedočanstava o motivacijama opredjeljivanja u vremenu od kojeg je prošlo više od šezdeset godina ima malo, a živih sudionika je još manje i svaka pomisao na statističku obradu tako prikupljenih podataka bila bi krajnje neumjesna. U listanju dokumenata i u svojim "intervjuima" za ovaj rad, susretao sam se, dakako, s iskazima o opredjeljivanjima, prije svega političkim, a ponekad i s naznakama, s pokušajima evociranja njihovih davnih motivacija. I ne mogu reći da me nije, u mojim gotovo nehotičnim procjenjivanjima "iskrenosti" sugovornika, katkad zavedila i pomisao na to u kojoj bi se mjeri, na koliko važan način, promijenilo naše razumijevanje nekog povijesnog društva kad bismo imali mogućnost i kad bismo znali otkriti i prozreti sve motivacije opredjeljivanja i postupaka sudionika života toga društva. A razmišljao sam i o tome u kojem su stupnju sva izjašnjavanja ljudi o motivacijama vlastitih postupaka nužno "neiskrena". Kad bismo danas, umjesto pedesetak "intervjua" u kojima ima tu i tamo i poneka riječ o motivacijama političkih opredjeljivanja, imali pred sobom tisuće odgovora koje su, u nekoj hipotetičkoj, nepostojećoj anketi dali, na primjer u 1946. godini, autentični sudionici ratnih zbivanja u užem Hrvatskom zagorju na pitanje "Kako ste se politički opredjeljivali u razdoblju od 1941. do 1945.

godine i zašto ste se tako opredjeljivali?" Bismo li se tada odvažili shvatiti te odgovore kao "iskrene" i podvrći ih statističkoj obradi kao činjenice? Ili bismo možda, posluživši se nekom strahovito suptilnom i sofisticiranom metodom "otkrivanja istinskih motivacija skrivenih pod naslagama šminke i kamuflaže (metodom koja negdje u nekim službama, eventualno i zaista postoji), statističku obradu primijenili tek na vlastitu "redakciju" originalnih odgovora? Ne bismo li se danas, u jednom i u drugom slučaju, zapravo stidjeli svog postupka s tim ispovijestima sudionika jednog surovog, nemilosnog, u mnogom pogledu ljudskosti protivnog vremena? Osobne motivacije valjda uopće i nisu materijal za statističku obradu. Bar nisu zasad. Možda će jednom, u nekoj ne tako dalekoj "znanstveno-fantastičnoj" budućnosti doista biti u upotrebi neki strojevi, "detektori stvarnih" motivacija postupaka (naziv je skraćen: "stvarnih" znači "najosobnijih, najdubljih, najskrovitijih") koji će motivacije pripremati za statističku obradu. U svijetu te budućnosti, bojim se, ne bih volio živjeti.

Tekst koji sam iznio u prvom dijelu sadržavao je u sebi niz informacija, uglavnom fragmentarnih, istrgnutih iz konteksta koji se nije mogao rekonstruirati; neke su pak tvrdnje o rjeđim, gotovo pojedinačnim slučajevima. Sve su one važne za stvaranje slike o stvarnom ili tek prividno političkom opredjeljivanju u promatranoj društvenoj skupini i dragocjene su kao takve. Među njima ima i onih koje doista govore o motivacijama političkih opredjeljivanja. Njihova apartnost, njihova "eksteritorijalnost" na području inače nužno, i sasvim legalno, istraživanom znanstvenim metodama, području kojem i te osobene i, uz to, za osobnost ljudske jedinice usko vezane informacije ipak nesumnjivo pripadaju, unosi u povijesnu sliku neku draž improvizacije, neočekivanosti, nepredvidljivosti, ali i nekakvu zbrku – mozaik, moglo bi se činiti, ima već sve svoje djeliće, ali još nije složen. Kao da vapi za nekim "koordinatnim sustavom". Znam barem dva takva sustava koji bi u tu zbrku u trenutku "unijeli" red: "klasično lijevi i "klasično" desni sustav (oba ta naziva ideoloških optika skovana su također, za potrebe dnevne publicistike, u nekoj davnoj ideološkoj radionici). Ali neću se, dakako, poslužiti nijednim od njih. U skupu činjenica, od kojih sam pokušao registrirati i sistematizirati sve one čije je objektivno postojanje provjerljivo, utvrđljivo i dokazivo, s punim pravom zadržavaju svoje mjesto i druge, čije je postojanje također nesumnjivo, iako se u mnogim slučajevima ne može izravnim promatranjem ni egzaktnim mjerenjem utvrditi, točno locirati ni pred porotom povjesničara dokazati. Želio sam da u ovom radu bude istaknuta i znatna relevantnost političkih i drugih vrijednosnih opredjeljivanja, čija se povijesna djelotvornost ka usmjeravanju i intenziviranju grupnih i globalnih političkih kretanja – bar do daljnjega, do pronalaska nekog prikladnijeg instrumentarija – ne može utiskivati u suviše krute okvire statističkih tablica. I volio bih da se moje apsolutno uzdržavanje od preuranjenih generalizacija shvati ne samo kao poštivanje jednog od glavnih pravila logičkog zaključivanja nego, u prvom redu, kao izraz poštovanja i zahvalnosti, upućen mojim sugovornicima iz "intervjua".

VI. ZAKLJUČAK

Hrvatsko zagorje je u dosadašnjoj literaturi koja se bavi Drugim svjetskim ratom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prikazivano relativno plošno i jednoobrazno. Dakako, ta činjenica ne začuđuje, jer su povijest vrlo često pisali sami sudionici događaja bez objektivnog odmaka. U svakom slučaju, gotovo šezdeset pet godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata može se reći da je došlo vrijeme da se uz pomoć izvornih dokumenata te sjećanja pojedinaca pruži objektivniji prikaz ovog tragičnog dijela hrvatske povijesti. Za razliku od prostora Banije, Korduna i Like, gdje su mnogobrojni ustaški pokolji i kasnije partizanske osvete zamaglile povijesnu istinu za sva vremena (djelomično zbog bolnih rana kod preživjelih, djelomično zbog nepostojanja originalnih dokumenata, malog broja onih koji i danas žive na tome području, a djelomično i zbog poslijeratnog "kolektivnog sjećanja" na pojedine događaje koji su se s vremenom pretvorili u mitove), u Hrvatskom zagorju je što zbog jedinstvenog etničkog sastava, što zbog sačuvanosti dokumenata, bilo znatno lakše doći do sigurnih tvrdnji u vezi s nekim događajima. Slažući kockice mozaika, povjesničar dolazi do zaključaka o pojedinim događajima. Tako su prijelomni događaji poput pokolja, rušenja crkava, značajnih bitaka, oslobođenja logora, kaznionica ili gradova zapamćeni u pojedinaca koji su proživjeli događaje, zapisani u povijesnim dokumentima koji se čuvaju u arhivima ili opisani u onodobnom tisku, sklopljeni u mozaik koji tvori priču, a upravo je taj mozaik – priča, način pisanja moderne povijesti.

Možemo zaključiti da je Hrvatsko zagorje, iako je bilo jedno od relativno najsigurnijih krajeva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pretrpjelo teške gubitke u Drugome svjetskom ratu i neposredno nakon njega. Kronološki, Hrvatsko se zagorje posljednje uključilo u narodnooslobodilačku borbu, iako je imalo vrlo velike ljudske potencijale. Tome je pogodovao velik ugled Hrvatske seljačke stranke i njezina predsjednika Vladka Mačeka. Zagorcima, koji su po prirodi sumnjičavi, odgovarala je Mačekova "politika čekanja". Seljačka mudrost ih je učila da se priklone onima koji su jači. Prije pokretanja ustanka u Hrvatskom zagorju, zagorski gradići su izgubili svoje najobrazovanije i najbogatije građane. Židovi su nestali iz Zagorja još 1941. godine. Malo koji je preživio onu prvu ustašku raciju koju su, zacijelo više nego ideološki ili vjerski rasizam, obilježili pohlepa za židovskim bogatstvom i imovinom te patološka svirepost kod pojedinaca koje je bila vrlo snažno izražena. Slično kao sa Židovima zbilo se i s drugim nacionalnim i vjerskim manjinama. Romi su također netragom nestali, a onaj mali broj Srba koji je ostao pošteđen je ili je prešao na katoličanstvo ili je iseljen.

Podizanje ustanka u Hrvatskom zagorju značilo je za zagorsko stanovništvo iznimno složen i odgovoran put, a ujedno i početak pojavljivanja jedne opcije koja se suprotstavljala pasivnom "čekanju". Mogućnost biranja ipak je pojedincima omogućavala da se opredijele protiv ustaške genocidne politike. Neslavan početak ustanka i neslavno formiranje prvih partizanskih odreda unijelo je pomutnju u komunističke redove. Zbog malog broja pristaša bilo je nemoguće osigurati logističku podršku pa su se prvi ustanici pokajnički vratili u svoja mjesta, a neki čak otišli u domobrane. Amplitude partizanskih uspjeha i neuspjeha značile su i amplitude u priklonjenosti naroda Hrvatskog zagorja partizanima ili ustašama. Njemačko-ustaške ofenzive tijekom Drugoga svjetskog rata na zagorskom području stvarale su nesigurnost kod zagorskih seljaka. Često se događalo da noću dolaze partizani u selo u kojem su ustaše preko dana. Zločini, bilo ustaški, bilo njemački, bilo partizanski, duboko su se usjekli u zagorsku memoriju. I upravo o tim zločinima vrlo često ovisi i sud današnjih stanovnika Hrvatskog zagorja o "komunistima" ili ustašama. U kraju oko Gornjeg Jesenja partizanski pokret ostao je ocijenjen kao zaštitnički, pošten i častan, a ustaše kao nešto "što se nikada više ne smije ponoviti". U gornjostubičkom kraju za pokolj u Gornjoj Stubici, iako su ga počinili ustaše, vrlo često se terete partizani (budući da su oni bili povod tome pokolju – ubojstvo petorice općinskih službenika i akcija Ignaca Ciglencečkog). U Mihovljanu partizani su ostali u uspomeni kao nevjernici koji su srušili crkvu, bez obzira na to što su se ustaše utaborili u njoj, a u Lazu su Čerkezi i ustaše, a posebno bojnici Barišić iz Marije Bistrice, sinonimi za zlo i smrt.

Što se više bližio kraj rata, partizani su agresivnije pristupali lokalnom stanovništvu. Počeli su stradavati i nevini u raznim napadima na oružničke postaje, željezničke stanice i gradove. Pojedini gradovi, kao primjerice Zlatar, bili su pretvoreni u ruševine uslijed teških borbi koje su vođene u njima. Partizanski redovi, baš kao i ustaški, postajali su sve nehomogeniji. Ustaški su se redovi djelomice osipali, ali djelomice i raslojavali zbog sve većeg pritiska partizanskih snaga, a partizanski su postajali sve raznolikiji pa samim time i nediscipliniraniji zbog sve većeg broja ljudi koji su se "milom ili silom" njima priključivali. O toj nediscipliniranosti govori mnogo i podatak da su mnogobrojni borci prelazili iz ustaša i domobrana u partizane, a potom ponovo u ustaše ili obrnuto. U ratnim vremenima, kako su mi se često ispitanici sami pred sobom opravdavali, "važno je spasiti glavu". Na samom kraju rata vidimo potpun kaos – bježanja koja su vodila preko Hrvatskog zagorja te u tom kaosu naziremo i katastrofu koja podsjeća na srednjovjekovne seobe naroda. Naime, ne odlaze samo vojnici, bježe i potpuno nedužni civili, koji su zaludeni ustaškom propagandom, u svojoj nesigurnosti da "spase živu glavu" išli ravno u smrt. Kroz zagorske brege, štajerske gudure do dravske nizine kod Bleiburga došlo je i mnoštvo Zagoraca. U križnim putovima nazad, stradalo ih je mnogo nedužnih, o čemu svjedoče brojni memoari i naknadno pronađene grobnice. Nažalost, o dokumentima se ovdje ne može govoriti. Kao rezultat osvetničkog gnjeva koji su partizani iskalili na razoružanim ustašama, domobranima i nenaoružanim civilima javlja se križarski pokret koji je na području Hrvatskog zagorja, koliko se čini, bio relativno kratkotrajan i razmjerno učinkovito i brzo savladan. I opet je stradalo mnogo nevinih.

Iz svega je zacijelo moguće zaključiti da je Drugi svjetski rat na prostoru Hrvatskog zagorja bio uistinu prijelomno vrijeme u dvadesetom stoljeću. Ne samo politički, već i gospodarski, vrijeme Drugoga svjetskog rata je razdjelnica između prijeratnog nerazvijenog zagorskog sela i poslijeratnog Hrvatskog zagorja kao predgrađa grada Zagreba. Hrvatsko zagorje je Drugi svjetski rat isprva proživljavalo u iščekivanju odmjeravanja snaga, u nesigurnosti biranja strane, da bi se, kao posljednje od svih hrvatskih krajeva, uključilo u narodnooslobodilačku borbu. Doduše, ne treba se čuditi tome iščekivanju, posebno kada znamo da je Hrvatsko zagorje bilo preblizu Zagrebu i geostrateški previše važno za ustaško-njemačke snage. Drugi svjetski rat je ostavio duboke ožiljke na narodu Hrvatskog zagorja. Kao i svaki rat, donio je nikada prežaljene žrtve, koje su uzrokovale podijeljenost stanovništva nakon rata. Čak dvije generacije nakon što je završen Drugi svjetski rat, pamte događaje iz rata prema pričama predaka koje su prenošenjem s koljena na koljeno donekle izgubile svoju vjerodostojnost, a pod utjecajem najnovijih događaja (Domovinski rat), dobile i novo ideološko značenje.

Istraživanje ovoga razdoblja u Hrvatskom zagorju je učinjeno u posljednji trenutak; prije no što su umrli posljednji živi svjedoci onodobnih zbivanja. Učinkovitost i mogućnost primjene metode propitivanja svjedoka uz pomoć posebno složenih pitanja te uspoređivanja iskaza svjedoka i originalnih dokumenata, pokazala se primjenljivom u svim svojim dijelovima. Ipak, manjkavosti su zasigurno bile u problemu pojave "kolektivnog sjećanja" te svjedokove subjektivnosti u događajima koji su usko vezani za njega ili njegovu obitelj. Javljao se i problem "očekivanih odgovora", tj. svjedokove želje za davanjem "očekivanih odgovora" ispitivaču. Dokumenti su pomogli pri ispravljanju pojedinih iskaza, osobito ukoliko su bili sačuvani partizanski i ustaški izvještaji. Doduše, najpouzdaniji bili su oni izvještaji iz općinskih ili kotarskih ureda koji slučajno nisu bili politički obojeni. Kao još jedna poteškoća, javila se okolnost da u pojedinim područjima Hrvatskog zagorja nema više dovoljno stare osobe koja bi se sjećala događaja iz Drugoga svjetskog rata. Bez obzira na ove nedostatke, smatram da bi se slična metoda mogla primijeniti i u ostalim dijelovima Hrvatske. Svakako bi trebalo učiniti neke ispravke u pitanjima što znači kako bi u krajevima gdje su etnički miješane sredine odgovori vrlo vjerojatno bili zanimljiviji nego u Hrvatskom zagorju. Metoda "usmene povijesti" je najprimjenjiva u istraživanju lokalne povijesti neke mikroregije te je Hrvatsko zagorje, kao jedna zatvorena cjelina, vrlo zahvalna zona za provođenje postupka ovakve vrste. Također treba napomenuti da je ova metoda primjenjiva i za ostala razdoblja povijesti te bi svakako bilo zanimljivo istraživati ovim postupkom i lokalne legende, narodne priče o srednjovjekovnim događajima i kulturnim objektima (utvrdama, dvorcima...), ali i najnovije razdoblje Titove Jugoslavije ili Domovinskog rata.

Popis kratica

AIHRPH – Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske	NG – Neprijateljska građa
ASC – Arhivski sabirni centar	NOB – Narodnooslobodilačka borba
CK KPH – Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske	NOP – Narodnooslobodilački pokret
CK SKH – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske	OK – Okružna komisija
CK SKJ – Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije	Ozna – Odjeljenje za zaštitu naroda
ČSP – Časopis za suvremenu povijest Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske	RUR – Ravnateljstvo ustaškog redarstva
DAV – Državni arhiv Varaždin	SDS RSUP SRH – Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke republike Hrvatske
DAZ – Državni arhiv Zagreb	Udba – Uprava državne bezbednosti
EJ – Enciklopedija Jugoslavije	VA VII – Vojni arhiv Vojnoistorijskog instituta
GUZ – Glavni urudžbeni zapisnik	ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
HDA – Hrvatski državni arhiv	ZIG NDH – Zbirka izvorne građe Nezavisne Države Hrvatske
HSS – Hrvatska seljačka stranka	ZH – Zapisnik Hrvatske
KP – Komunistička Partija	ZKRZ – Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača
MUP NDH – Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske	
NDH – Nezavisna Država Hrvatska	

Popis izvora i literature

1. Izvori

1.1. Arhivski fondovi

HDA (Hrvatski državni arhiv)

Fond 1561: SDS RSUP SRH (Zbirka dokumenata Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke republike Hrvatske)

Zbirka 1549: ZIG NDH (Zbirka izvorne građe Nezavisne Države Hrvatske)

Fond 223: MUP NDH (Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske)

Fond 306: ZKRZ (Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske)

Fond 255: V. župa Zagorje (Velika župa Zagorje)

Fond 252: RUR Židovski odsjek (Ravnateljstvo ustaškog redarstva Židovski odsjek)

OP Politeo, (Odvjetnička pisarna Politeo)

DAV (Državni arhiv Varaždin)

ASC Krapina (Arhivski sabirni centar Krapina)

Fond 22: Kotarska oblast Krapina

VA VII (Vojni arhiv Vojnoistorijskog instituta)

Arhiva NDH (Arhiva Nezavisne Države Hrvatske)

Arhiva NOB-a (Arhiva narodnooslobodilačke borbe)

Arhiv CKSKJ

Fond CK KPJ (Fond Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije)

AIHRPH (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske)

Fond KP (Fond Komunistička partija)

Fond NG (Fond Neprijateljska građa)

DAZ (Državni arhiv Zagreb)

Fond 1139: K.O. Zagreb (Okružni sud za okrug Zagreb)

1.2. Tiskana građa

Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, ur. J. Horvat i Z. Štambuk, Zagreb 1946.

Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga I – X, Zagreb 1981 – 1989.

Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, šapirograf Zakoni NDH, I, Zagreb 1941.

ZAVNOH, *Zbornik dokumenata 1943/I*, Zagreb 1964.

Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom II, knjiga 2

Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 4

Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 17

Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 18

Zbornik Vojnoistorijskog instituta, tom V, knjiga 22

Zbornik zakona i naredaba NDH, Zagreb 1941.

1.3. Memoari

Bleiburg, otvoreni dossier, ur. M. Grčić, II. izdanje, Zagreb 1990.

Davidović, R., *“Sećanje na robiju u Lepoglavi” u: Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976.

Karabin, M., *Tragom jednog sećanja*, Zagreb 2006.

Mrkoci, D., *Moje selo partizansko*, Varaždin 2003.

Nikolić, V., *Tragedija se dogodila u svibnju*, Zagreb 1995.

Partizani u Titovom kraju – udarni bataljon, Zagreb 1984.

Pavlina, D., *Da se ne zaboravi*, Zagreb 2003.

Povlačenje 1945. Krivci i žrtve. Svjedočanstva o propasti NDH, Zagreb 2000.

Prcela, J. I., *Hrvatski holokaust II*, Zagreb 2005.

Šibl, I., *Sećanja*, Zagreb 1986.

Škof, J., *“Pogibija mornara u Trgovišću” u: Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000.

Štok, I., *“Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)” u: Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976.

- Sviben, K., "Borbe za Zlatar u Drugom svjetskom ratu" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000.
- Tolstoj, N., *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski Rog 1945*, Zagreb 1991
- Vidmar, B., "Od Zagreba do Salzburga" u: *Povlačenje 1945, krivci i žrtve*, Zagreb 2000.
- Zagrebački partizanski odred, *zbornik dokumenata i sjećanja*, Zagreb 1972.
- Vidović, G., "Veze i suradnja Hrvatskog zagorja i Slovenije u narodnoslobilačkoj borbi" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976.
- Zorić, Z., "Dravogradski most – srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana" u: *50 godina Bleiburga*, Zagreb 1995.
- Živičnjak, F., *U vječni spomen na hrvatske vojnike, svećenike i franjevce i sve hrvatske mučenike pobijene u svibnju i lipnju 1945. godine na prostorima Maceljske šume kod Krapine, logoru u Mirkovcu kraj Svetog Križa – Začretja i Oroslavju*, Zagreb 1998.
- Žukina, P., "Osnivanje i djelovanje Prvoga zagorskog partizanskog odreda" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976.

1.4. Statistike

- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, *Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938.
- Izveštaj Znanstvene komore u Zagrebu za godinu 1935, Zagreb 1936.
- Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Bošnjački institut, Zürich – Sarajevo, 1998,

1.5. Tiskovine

- Borba*, Zagreb
- Časopis za suvremenu povijest Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske*, Zagreb
- Fontes*, Zagreb
- Glas Hrvatskog zagorja*
- Gospodarska sloga*, Zagreb
- Zagorske seljačke novine*
- Hrvatski dnevnik*, Zagreb
- Hrvatski narod*, Zagreb
- Narodne novine*, Zagreb

Hrvatsko jedinstvo, Varaždin
Hrvatsko zagorje, Zagreb
KANA, Kršćanska obiteljska revija, Zagreb
Slobodna Dalmacija, Split
Zatvorenik, Zagreb
Arena, Zagreb
Vjesnik, Zagreb
Zrin, Hrvatska Kostajnica

2. Bibliografija

- Basta, M., *Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske*, Beograd 1971.
 Basta, M., *Rat je završio sedam dana kasnije*, Beograd 1986.
 Bićanić, R., *Kako živi narod*, II, Zagreb 1939.
 Bićanić, R., *Agrarna prenapučenost*, Zagreb 1940.
 Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, ur. V. Nikolić, Zagreb 1993.
 Boban, Lj., *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965.
 Boban, Lj., *Maček i politika HSS-a 1928. – 1941., sv. I-II*, Zagreb 1974.
Borbeni put 32. divizije, Zagreb 1959.
 Bulajić, M., *Misija Vatikana u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*, Beograd 1992.
 Colić, M., *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941 – 1945*, Beograd 1988.
 Dedijer, V., *Vatikan i Jasenovac*, Beograd 1987.
 Figenwald, V., *Položaj seljaštva u staroj Jugoslaviji*, Zagreb 1952.
 Gaži, F., *Vladko Maček i stvaranje Banovine Hrvatske*, Zagreb 1991.
 Goldstein, I. "Gledišta o objektivnosti i subjektivnosti u historijskom istraživanju prema novim njemačkim izdanjima", *ČSP*, sv. 3 (1980).
 Goldstein, I. – Goldstein, S., *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
 Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, 2. izdanje, Zagreb 2008.
 Gross, M., *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996.
 Grünfelder, A. M., *U radni stroj velikog njemačkog Reicha, Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*, Zagreb 2007.
 Hlajić, V., *Grebeni Ivančice, Prva zagorska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Beograd 1974.
Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959.
Hrvatsko zagorje u revoluciji, Zagreb 1981.

- Hudelist, D., *Tuđman: biografija*, Zagreb 2004.
- Jančinović, T., *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb 1939.
- Janjatović, B., "Štrajk tekstilnih radnika u Tivaru godine 1936", *Putovi revolucije*, sv. 6/1966.
- Janjatović, B., "Sindikalni pokret u Hrvatskoj 1933 – 1936 s obzirom na politiku KPJ", *ČSP*, sv. 1-2/1969.
- Jelić – Butić, F., *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983.
- Kantoci, M., "Prilog povijesti Židova u Hrvatskom zagorju tijekom Drugog svjetskog rata", *Hrvatsko zagorje*, br. 3-4 (2008).
- Kazimirović, V. *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941. – 1944.*, Beograd 1987.
- Kolar – Dimitrijević, M., "Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976.
- Kožul, S., *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 1992.
- Lengel – Krizman, N., *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Zagreb – Jasenovac, 2003.
- Leček, S., *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2003.
- Maticka, M., "Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata" u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976.
- Maticka, M., "Odras privredne krize (1929.-1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, br. 8 (1976).
- Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga I- II, Beograd 1975.
- Oslobođenje Hrvatske 1945. godine*, Zagreb 1986.
- Pavlaković, V., *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939.
- Pelko, D., "Prilog povijesti Židova u Donjoj Stubici", *Hrvatsko Zagorje*, sv. 1-2 (2011),
- Radelić, Z., *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb 2002.
- Rogina, F., "Žrtve zlatarskog kraja, pripadnika Hrvatske vojske, u 2. svjetskom ratu 1941. – 1945. i poraću" u: *Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode*, Zlatar 2000.
- Rubčić, V. N., "Izborni sistemi: izborni sistem po Ustavu iz 1931." u: *EJ*, sv. 4, Zagreb 1960.
- Saftić, V., "Industrijalac Milan Prpić i ZIVT (1874./1954./2004./2005.)", *Hrvatsko zagorje*, 3–4/2005.
- 100 godina staklane "Straže"*, Straža – Rogatec 1960.

- Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, ur. i izdavač Mirko Stanić, Zagreb 1946.
- Stein-Erich, V., *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb 1971.
- Šimončić-Boberko, Z., "Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918.- 1941.)", *Povijesni prilozi*, br. 1 (1982).
- Šimončić-Boberko, Z., "Seljaštvo i poljoprivreda u Hrvatskoj 1929.- 1941." u: *Zbornik Međunarodni kulturno-povijesni simpozij Mogeredorf 1988.*, Osijek 1988.
- Šimončić-Boberko, Z., "Selo u Hrvatskoj 1918-1934. godine – gospodarski aspekt", *Povijesni prilozi*, br. 13 (1994)
- Šimončić-Boberko, Z., "Karakteristike ekonomskog razvoja u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.- 1941.)", *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 7, Zagreb 1980.
- Šlabek, S., *Banovina Hrvatska*, Kutina 1997.
- Šute, I., *Organizacija i djelovanje Gospodarske sloge (1935-1941)*, Zagreb 2006.
- Štambuk – Škalić, M., "Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca", *Fontes*, br. 2 (1996).
- Veliki atlas Hrvatske*, Zagreb 2002.
- Vladislavljević, M., *Banovina Hrvatska*, Beograd 1940.
- Vuković, G., *Klopka za koljače*, Jasenovac 1980.
- White, H., "Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti", *K: časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju*, sv. 1 (2003).
- White, H., "Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju", *ČSP*, god. 36, sv. 2 (2004).
32. divizija NOVJ, Zagreb 1988.
- Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944 – 1945, I – II*, Beograd 1957.
- Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd 1986.
- Žerjavić, V., *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992.

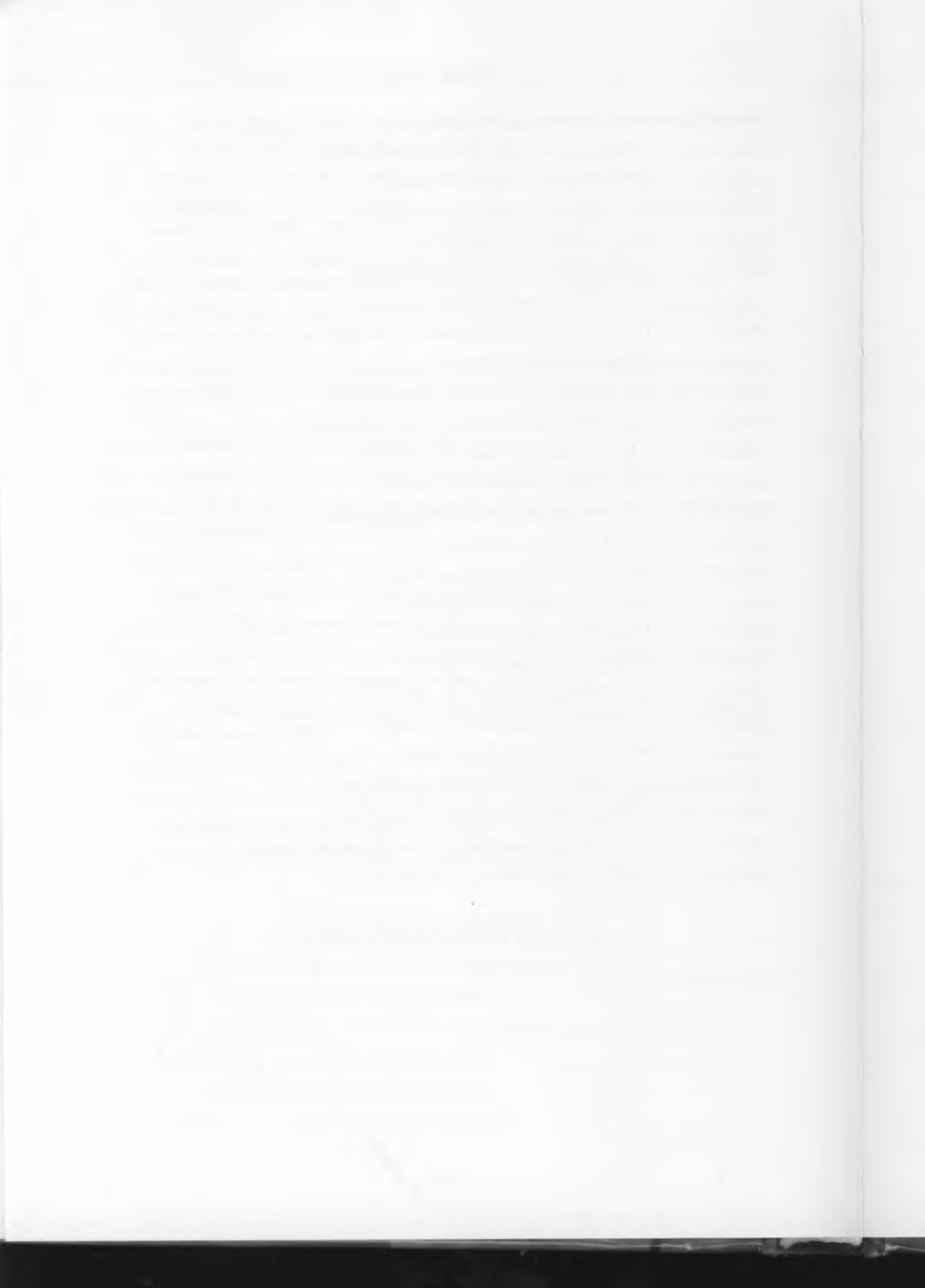
3. Popis kazivača

- Iskaz T. Č., (r. G.), r.1930.g., Laz Bistrički, (Marija Bistrica)
- Iskaz N. K., r. 1931.g., Lepa Ves, (Donja Stubica).
- Iskaz D. G., r. 1928.g., Gornja Plemenščina, (Pregrada).
- Iskaz V. S., r. 1931.g., Bratkovec, (Zagorska Sela).
- Iskaz S. L., r. 1922, Dubovec, (Gornja Stubica).
- Iskaz M. H., r. 1929.g., Vrhi Vinagorski, (Pregrada)

- Iskaz A. G., r. 1920.g., Brezje, (Gornja Stubica)
Iskaz M. H., r. 1926.g., Hum Stubički, (Gornja Stubica).
Iskaz A. J., r. 1927. g., Selnica, (Marija Bistrica).
Iskaz A. Š., (r. V.), r. 1930.g., Sušobreg, (Konjščina)
Iskaz J. D., r. 1925.g., Sušobreg, (Konjščina).
Iskaz M. Z., r. 1938, Zagorska Sela, (Zagorska Sela).
Iskaz Š. D. (r. A.), r. 1921., Gornje Jesenje, (Jesenje).
Iskaz M. P. (r. D.), r. 1927., Cerje Jesenjansko, (Jesenje).
Iskaz A. H., r.1930, Mala Gora, (Desinić)
Iskaz B. Č., (r. B.), r. 1925, Laz Bistrički, (Marija Bistrica)
Iskaz K. C., (r. Č.), r.1922, Laz Bistrički, (Marija Bistrica).
Iskaz O. H., (r. P.), r. 1936., Petrovsko, (Petrovsko).
Iskaz M. P., (r. K.), r. 1921, Petrovsko, (Petrovsko)
Iskaz M. S., r. 1927, Pasanska Gorica, (Gornja Stubica).
Iskaz S. L., r. 1922, Dubovec, (Gornja Stubica).
Iskaz R. S., r. 1924., Slani Potok, (Gornja Stubica).
Iskaz B. V., r. 1930. g., Mihovljan, (Mihovljan).
Iskaz D. Lj., r. 1942., Mihovljan, (Mihovljan).
Iskaz F. H., r. 1924. g., Hrašćina, (Hrašćina).
Iskaz B. B. (r. Z.), r. 1934. g., Kraljev Vrh, (Jakovlje)
Iskaz D. J., (r. L.), r. 1921.g., Mokrice, (Oroslavlje)
Iskaz Z. Č., r. 1941. g., Prišlin, (Hum na Sutli)
Iskaz B. K. (r. B.), r. 1926., Globočec, (Marija Bistrica)
Iskaz V. H., r. 1930.g., Donja Stubica (Donja Stubica)
Iskaz V. H. (r. G.), r. 1927.g., Stubičke Toplice, (Stubičke Toplice)
Iskaz Š. O. , r. 1930.g., Donja Stubica, (Donja Stubica)

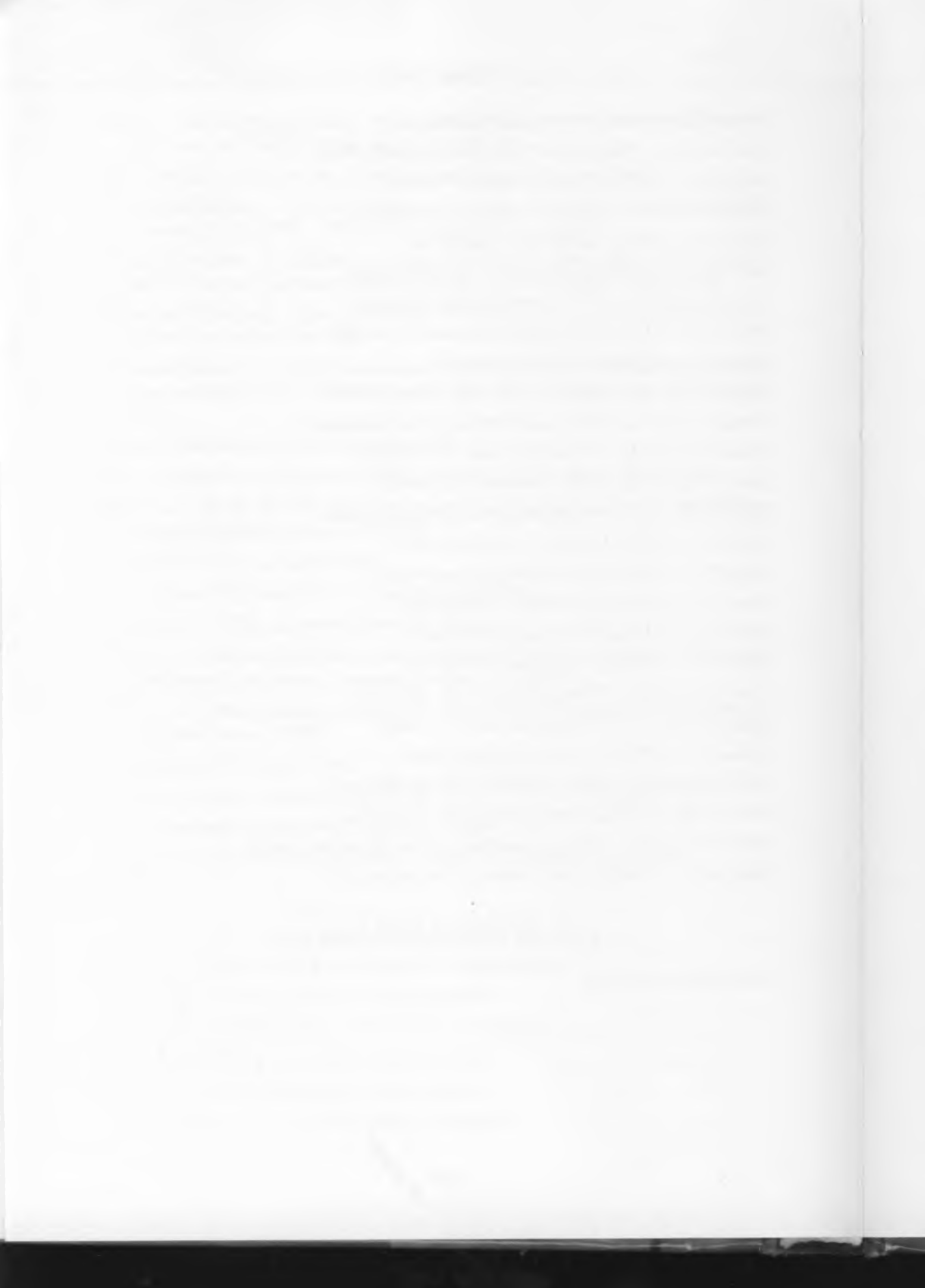
4. Popis internetskih stranica

www.studiacroatia.org

Dodatak: Pitanja postavljena kazivačima

1. Ime i prezime, djevojačko prezime, godina i mjesto rođenja
2. Brojno stanje obitelji prije Drugog svjetskog rata
3. Politička orijentiranost obitelji prije Drugog svjetskog rata
4. Zanimanje oca i majke
5. Sjećanja na prvi dan rata
6. Povlačenje Jugoslavenske kraljevske vojske kroz Hrvatsko zagorje
7. Kako ste doživjeli ulazak Nijemaca u Hrvatsko zagorje?
8. Židovi, Srbi i Romi na području najbliže okolice (njihova sudbina)
9. Kada ste prvi puta vidjeli ustaše, a kada partizane?
10. Držanje lokalnog svećenika za vrijeme Drugog svjetskog rata
11. Socijalni status obitelji za vrijeme rata
12. Odlazak/neodlazak (dezertiranje) u rat (razlozi, pripadnost vojsci)
13. Život u partizanskoj/domobranskoj/ustaškoj vojsci
14. Dolazak partizana (tzv.preokret) 1945. godine i povlačenje ustaša, domobrana i Nijemaca prema Bleiburgu
15. Situacija nakon rata – partizanska vlast
16. Križarske skupine u okolici
17. Koji Vam je bio najupečatljiviji događaj iz Drugog svjetskog rata kojeg se sjećate?

Kazalo

A

Adamić, Rade 163
Anhalzer, Albert 44
Anhalzer, obitelj 44
Anić, Ruža 42
Antolić, Antun 129
Arbanas, Ivan 180
Artuković, Andrija 40, 63

B

Babić, Rudolf 108
Bačić, Stjepan 134
Bakarić, Vjekoslav 155
Band-Kuhn, Milica 52
Ban, Gabrijel 54
Ban, Lacko 136
Ban, Rudolf 46
Ban, Šandor 136
Barišić, Stanko 127–8, 163, 167, 183, 200
Batušić, Krunoslav 106
Bednjanec, Antun 24
Begedin, Janko 113
Begić, Đuro 160
Belachić, Milan 99, 107
Belinić, Marko 15, 72–3, 77, 103
Belošević, Mirko 15
Beluhan, Pavao 104–5
Bertović, Fabijan 127
Biller, obitelj 45–7
Bilobrk, boжник 163
Bišćan, Ivan 24
Blagec, Mato 134
Blau, Zora 51
Blažević, Stanislav Stega 174–5
Blažun, Eduard 108
Bočina, Alojz 62
Borić, Ivan 179
Boroša, Ivan 136
Bosak, Barica 131
Bosak, obitelj 131
Bosnar, Alojz 25
Bosnar, Stjepan 25, 114
Božić, Ivan 84
Božić, Josip 136
Božnar, Antun 175
Brajković, Nenad 104
Brandis, Gabrijel 37
Brčić, Ankica 156
Brezak, Slavko 138
Briški, Florijan 90
Brković, Josip 123
Brotšnajder, Vilko 37
Broz, Dragutin 79
Broz, Josip Tito 23, 54, 96, 155–6, 167, 201
Bručić, Dragutin 157
Bubanj, Remigij 44
Budak, Mile 179
Bulat, Rade 101, 113
Buzina, Valent 93

C

Capek, Mirko 130
Cavor, Josip 176
Cerc, Josip 28
Cesarec, Rudolf 21
Ciglencečki, Aleksandar 28
Ciglencečki, Ignac 136–8, 200
Ciglencečki, Stjepan 174–6
Cikojević, Branimir 122
Coka, Ivan 62
Crnković, Slavko 136
Cvetković, Dragan 189
Cvetković, Dragiša 24, 29–31, 40
Cvetković, Marijan 101

Č

Čabrajec, Dragutin 176
Čehko, obitelj 177
Čelec, Ljubica 177
Čižmek, Valent 155
Čižmešija, Mijo 131
Čleković, Alojz 58–9, 67–9
Čleković, Ljubica 69
Čoh, Fridrih 166
Čorak, Maks 136

D

Davidović, Radivoj 101
Debeljak, Alojz 54, 107
Delak, predstojnik 134
Dobrić, Dane 50
Dobrin, Josip 93
Dončević, Branka 45
Dragić, Milan 50
Dragutin, Miroslav 136
Draščić, predstojnik 88–9
Dumbović, Janko 68

Đ

Đunek, Juraj 62
Đurđević, Filip 138

F

Fajt, Antun 74
Feller, obitelj 42
Ferenčak, Ivan 96
Ferljužec, Adolfin 130
Fijan, Florijan 62
Fiket, Leopold 143
Fištrić, Rok 39
Frajtak, Jure 111
Francetić, Jure 79
Franco, Francisco 30
Frank, Josip 27
Frankol, Juraj 44
Franjkić, Nedjeljko 121

G

Galamboš, Janko 24
Galina, Dragutin 104
Galović, Stjepan 95–6
Glaise von Horstenau, Edmund 55
Glumac, Stanko 50
Glumpak, Stjepan 136
Goldberger, Fanika 45
Gorički, Miško 136
Gorički, Ljudevit 77
Gostl, obitelj 44–5, 47
Graovac, Igor 189
Grbić, Marija 138
Gredičak, Alojz 65
Gredičak, Andrija 174
Gregl, Božidar 51
Gregurević, Dragutin 44–5
Gretić, Ivica 15, 79
Grobenski, Verona 131
Groš, Franjo 136
Grünfelder, A. M. 38
Gunević, Josip 170

H

Habulin, Franjo 54
 Habulin, Marija 24, 54, 58
 Hajster, August 131
 Hanžek, Zenon 42
 Haramustek, Pavao 134
 Heger, Karlo 52
 Heger, Leonard 171
 Heger, Zora 171
 Heim, predstojnik 118–9
 Hemenika, obitelj 46
 Herceg, August 25, 55, 58, 70, 85, 103, 160, 180
 Herceg, Dragutin 146
 Hirš, Lavoslav 27
 Hitler, Adolf 30, 40, 161
 Hlaić, V. 147
 Horty, Miklos 186
 Horvatić-Gmaz, Vlasta 42
 Horvat, Joža 81
 Horvat, Leopold 79
 Horvat, Mirko 24, 60, 107
 Horvat, Radek 107
 Hrastinski, Julka 177
 Hrastinski, Petar 175, 177
 Hrašanec, Rudolf 28
 Hrenović, Mirko 138
 Hrestak, Rudolf 48
 Hršak, Stjepan 170
 Hudek, Andre 21, 28
 Husinec, Josip 24

I

Ivanković, Slavko 170–1, 173
 Ivanović, bojnik 134–5
 Iveković-Kubović, Olga 91
 Iveković, Mladen 115
 Iveković, Oton 22
 Iveković, Stjepan Braco 85, 113, 115

J

Jadan, Ivan Mika 58–9, 70, 91
 Jakšić, Ivan 136
 Jakšić, Stjepan 138
 Jakuš, Antun 58, 86
 Jakuš, Lacko 58, 86
 Jakuš, Pavao 68
 Jakuš, Rudolf 24, 68
 Jakuš, Valent 69
 Jakuš, Viktor 70
 Jakušić, Josip 134
 Jambrec, Ivan 35
 Jandel, Juraj 136
 Javorski, Mihajlo 101
 Jevčić, Pero 24
 Jevtić, Bogoljub 23–4
 Jug, Gabrijel 98
 Jurak, Josip 22
 Jurčević, Josip 15
 Jurec, Alojz 133
 Jurec, Ćiril 69
 Jurec, Josip 69
 Jurec, Jura 136
 Jureković, Stjepan 100
 Jurić, Martin 28
 Jurić, Mijo 28
 Jurin, Josip 67–8
 Jurina, Franjo 136
 Jurina, Stjepan 136
 Jurina, Viktor 115
 Jurinjak, Franjo 143
 Jurišić, Zvonko 162
 Jutreša, Barica 143
 Jutreša, Dragutin 143
 Jutreša, Mato 143

K

Kahlina, Ana 177
 Kalečak, Željka 44
 Kapusta, Stjepan 174
 Karabin, Marijan 15, 42, 135–8

Karabin, Vlado 134, 137–8
 Karađorević, Pavle 29
 Kasche, Siegfried 50
 Katalenić, Ivan 109
 Katalenić, Milka 160
 Keglević, obitelj 51
 Kelek, Josip 24
 Keliš, Gabor 87
 Kirschner, Leo 47
 Kiseljak, Mirko 125
 Klasić, Ferdo 113, 115
 Klein, Miroslav 44
 Klein, obitelj 42, 45, 48
 Knezić, Jela 65
 Knezić, Josip 65
 Kokolek, Josip 177
 Kolar-Dimitrijević, Mira 15, 17
 Kolar, Josip 99
 Komarica, Zvonko 101
 Komin, Stjepan 138
 Kompare, Adolf 27
 Kompare, Josip 180
 Kontent, Dragutin 134
 Kopjar, Miroslav 120, 146, 148, 172, 183
 Kos, Stjepan 107
 Košutić, August 23
 Kovač, Josip 138
 Kovačec, Stjepan 84
 Kovačić, Ivan Goran 85
 Kovačić, Stjepan 53
 Kovač, Mirko 94
 Kožul, Stjepan 63
 Kračun, Franjo 144
 Krajačić, Ivan 73
 Kranjčec, Branko 96
 Kranjčec, Josip 39
 Krašovec, Miško 60
 Križnik, Franca 129
 Krkač, Stjepan 71, 146–7
 Krušelj, Josip 28, 65, 181–3
 Krušlin, Edo 44

Kržišnik, Gustav 119
 Kučko, Marta 132
 Kuhta, Jelka 138
 Kuhta, Leopold 138
 Kuhta, Vjekoslav 134
 Kujar, Juraj 112
 Kukolja, Pavle 127
 Kumek, Andrija 120
 Kunštek, Janko 144
 Kunštek, Milan 171
 Kunštek, Živko 94
 Kurek, Franjo 136
 Kurtanjek, Gabro 109
 Kvaternik, Slavko 34–5, 50

L

LaCapra, Dominic 9
 Landripet, Ivan 60
 Lemberger, Julije 44, 46
 Leskovar, Edo 58
 Leskovar, Janko 28, 58
 Lisak, Erih 135–6
 Lisak, Ivan 136, 138
 Lisec, Milan 174
 Lisec, Miško 174
 Loew, Branko 170
 Lončar, Ankica (Anka) 65–6
 Lončar, Ljudevit 66
 Lončar, Petar 66
 Lončar, Stanko 22, 66
 Lončar, Zora 65
 Lorković, Mladen 179–80
 Lovrek, Ivan 108
 Lovrek, Stjepan 108
 Luburić, Maks 120
 Lukačević, Branko 164

M

Maček, Vladko 21–4, 28–31, 33–4,
 40, 85, 96, 185, 187, 199
 Magdić, Stanko 134
 Magovac, Božidar 96

Malogorski, Joža 70
 Malosej, Franjo 79, 87
 Manolić, Josip 176
 Maričić, Ivan 134–5
 Marinić, Marko 87
 Marinković-Slavko, Ivo 85
 Martinko, Franjo 105
 Matetić, Vladimir 119
 Maticka, Marijan 15
 Matuš, Josip 42
 Medvedović, Slavko 64
 Medvjed, Ivan 121
 Mejarec, Ladislav 68
 Merlin, Josip 174
 Merlin, Valent 174
 Mihelić, Ivan 43
 Miholjić, Katarina 136
 Mikša, Stjepan 79
 Mikulec, Petar 46
 Milić, Josip 92
 Milnarić Pašić, Rudolf 133
 Miljan, Đuro 46
 Miljan, Leopold 180
 Miljan, Nikola 44
 Mirt, Marko 65
 Mišak, Stjepan 95
 Mištak, Josip 138
 Mlakar, Franjo 180
 Mlinarić, Matek 67
 Mrkoci, Alojz 78
 Mrkoci, Ana 98
 Mrkoci Bertaš, Marko 57, 67–8, 70, 85
 Mrkoci, Dragutin 15, 33, 54, 68, 78,
 98–9, 132
 Mrkoci, Ivan 78
 Mrkoci, Josip 79
 Mrkoci, Rudolf 78
 Mrkoci, Tomo 48, 54
 Mucak, Josip 138
 Mucak, Stjepan 138
 Muhek, Andrija 24

Mutak, Dragutin 147–8

N

Nadorffer, Mirko 27
 Nadorffer, Viktor 27
 Nazor, Vladimir 85
 Nebojan, Franjo 112
 Nežmahen, Julka 84
 Nežmahen, Stjepan 21, 79, 84, 95
 Nikić, Andrija-Stjepan 16
 Nikolić, Vinko 161
 Novak, Adalbert 27–8
 Novak, Stjepan 133
 Novosel, Anka 133
 Novosel, Dragutin 111
 Novosel, Franjo 53–4
 Novosel, Josip 54, 58
 Novosel, Mijo 138
 Novosel, Rudolf 66
 Novosel, Stjepan 133–5
 Nuk, Vilim 62

O

Obadić, Valent 131
 Orlić, Josip 130, 175
 Ormuš, Josip 129
 Osrečki, Viktor 152
 Ostrogaj, Ostijan 168
 Ottenfels, barun 20, 107
 Ožbolt, Milan 138

P

Pajas, Janko 52
 Papić, Florijan 62, 127
 Pavelić, Ante 35, 37, 39, 43, 80, 87, 93,
 121, 128, 149–50, 179
 Pavlina, Dragutin 16, 162–5, 167
 Pavliša, zapovjednik bataljuna 144
 Pažur, Mirko 27–8, 34, 45–6, 179–81,
 183
 Pažur, Rikard 37, 42, 44–6, 179–81
 Peleš, Momčilo 120

Pernar, Ivan 23, 92, 164
Peroš, Petar 67
Persoglio, Romeo 134
Petanjek, Gabrijel 27, 109
Petrovečki, Franjo 26
Petrovečki, Stjepan 26
Petrović, Franjo 35
Petrović, Janko 138
Petrović, Milan 104
Planinc, Mira 136
Polić, Marinko 174
Pollak, obitelj 47
Poljak, Mile 144
Popović, Vladimir 57
Posavec, Ivan 46
Posavec, Ivica 163
Posavec, Štefica 111
Poslon, Maro 108
Potočki, Katika 174
Potočki, Vlado 174
Poturica, Ivan 62
Pozaić, Arsen 27
Poznić, Barica 177
Poznić, Stjepan 175, 177
Prcela, Ivan 171
Presečki, Antun 87
Presečki, Janko 129–30
Presečki, Rudolf 181
Prežigalo, Josip 147
Prpić, Milan 182–3

R

Radelić, Zdenko 15, 176
Radić, Stjepan 27, 39
Radić, Tomislav 64
Radivojević, Savo 50
Radošević, Stjepan 42
Rafaj Rok, Drago 140
Ravenski, Dragutin 90
Regula, Elza 134
Regula, Ivan 134
Richter, Petar 55, 84

Rihar, Franjo 62–3
Rogan, Jura 68
Rogina, Stjepan 24
Rommel, Erich von 171
Roosevelt, Franklin D. 86
Roth, Marija 48
Rožman, Janez 122
Rožman, Juraj 24
Rukljač, Anđela 67
Rukljač, Draga 78
Rukljač, Janko 78–9, 87
Rumbak, Ivan 23, 104
Rusan, Ivan 178
Rusan, Leopold 136

S

Sabo, Emil 158
Sachs, Karolina 43
Sachs, Oskar 42–3
Saftić, Vlado 182–3
Sajko, Alojz 98
Sajko, Janko 98
Sajko, Kata 98
Samec, Vladimir 79
Schoenwald, obitelj 42
Seitz, Aleksandar 179
Semić, Šime 104, 180
Sigeti, Eduard 48, 182
Silbermann, Ljudevit 46
Simović, Dušan 33
Singer, Ljubo 44
Sinković, Marijan 28
Skomina, Martin 75
Skreblin, Đuro 171
Slatković, Stjepan 24
Slivar, obitelj 12, 177
Sluga, Vilibald 27
Smoljanović, Milka 50
Sović, Dragica 134
Stahuljak, Milivoj 28, 92, 118, 179, 183
Staljin, Josif Visarionovič 100

Steeb, Alice 43
 Steeb, Hildegarda 43
 Steeb, Vuk 16
 Stepinac, Alojzije 26, 42, 62–3
 Stivičević, Anka 134, 136
 Stivičević, Drago 134–5
 Stojadinović, Milan 24, 37
 Strunjak, Franjo 123
 Strunjak, Josip 123
 Sucher, Karlo 37
 Sumpor, Leopold 138
 Svečnjak, Tomo 87
 Sviben, Kazimir 120
 Sviben, Mirko 120
Š
 Šafranko, Mladen 170
 Šalec, Juraj 28
 Šepetavc, Milan 91
 Šert, Marijan 142, 156
 Šert, Željko 156
 Šibl, Ivan 118–9
 Šimunić, Franjo 21
 Šitnik-Veverec, Anka 65
 Šklopan, Vladimir 16
 Škrinjar, Franjo 109
 Škrlec, Stjepan 79
 Škrljan, Mato 145–6
 Šnicler, Vilma 44
 Šoštar, Franjo 149
 Šoštarić, Adam 131
 Šoštarić, Andrija 176
 Šoštar, Marija 149
 Špiranec, Janko 69
 Špiranec, Josip Pintar 70, 113–5,
 130
 Štajner, Karolina 45
 Štauduar, Đuro 34, 38, 44
 Štrok, Izidor 24, 56, 77, 79, 81–3
 Švalek, Slavko 134

T

Terade, odbornik 175
 Tkalčević, Malika 46
 Toljan, Ivan 180
 Tomašić, Drago 53
 Topljak, Dragutin 27, 35
 Torbar, Josip 23, 96
 Trčak, Dragutin 133
 Trković, Dragutin 136
 Tucman, Josip Crni 75–6, 84–6, 91
 Tucman, Stjepan 71
 Tuđman, Franjo 84–5, 114–5
 Turk, Josip 71

U

Uroić, Stjepan 39, 44, 46, 64

V

Valjavec, Stjepan 21–2
 Vdović, Branko 172
 Večarić, Josip 84
 Vedrina, Micika 121
 Vedriš, Josip 64
 Vegl, Josip 128–30, 180
 Veseljak, Stjepan 124
 Vidiček, Anastazija 68
 Vidiček, braća 67
 Vidiček, Jela 68
 Vidiček, Josip 113, 115, 146
 Vidiček, Milan 59, 66, 68–9
 Vidiček, Rudolf 66
 Vidiček, Stjepan 66–7
 Vidiček, Viktor 67–8
 Vidiček Žir, Gabrijel 59
 Vidmar, Branimir 16, 164–5
 Vlahek, Ivan 28
 Vlahović, Janko 74
 Vodopija, Ivan 166
 Vodopija, Marko 117
 Vojković, Tomo 96
 Vojnović, Mato 138

Volanić, Eugen 98
 Von Rill, časnik SS-a 129
 Vračarić, Lazo 70, 73
 Vragović, Gabrijel 91
 Vranešić, Stjepan 62
 Vrančić, obitelj 64-6
 Vrečko, Josip 36
 Vrhovski, Stjepan 108
 Vrtarić, Anica 38
 Vujnović, Ivan 138
 Vukasović, Julka 180
 Vukasović, Živko 180
 Vukelić, Ivan 179
 Vukina, Ivan 152-3

W

Weiss, obitelj 42, 46-8

White, Hayden 9
 Wochel, Julius 44

Z

Zakarija, Josip 142
 Zorko, Juraj 62
 Zovko, Ljubo 151
 Zrinski, Nikola 27-8,
 66, 181

Ž

Žagar, trgovac 127
 Žavrljan, Krešo 173
 Žigrović, Drago 103
 Žigrović, Matija 103-4
 Živičnjak, Fran 16, 169-71
 Živičnjak, Slavko 16, 149, 170-1
 Žukina, Pavle 15, 59-60, 71

O autoru

Dr. sc. Filip Škiljan (Zagreb, 1980.) povjesničar, znanstveni suradnik u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu. Završio je Klasičnu gimnaziju u Zagrebu (1999.). Nakon mature upisao je dodiplomski studij povijesti i arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Dodiplomski studij završio je 2003. godine kada se zaposlio u Javnoj ustanovi Spomen – područje Jasenovac. Godine 2004. upisao je poslijediplomski magistarski studij iz hrvatske povijesti 20. stoljeća te je 2006. godine magistrirao na temi *Javni i kulturni radnici te politički zatvorenici u logorima Jasenovac i Stara Gradiška* pod vodstvom mentora prof. dr. sc. Ive Goldsteina. Iste godine je upisao doktorski studij na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirao je 2009. godine s tezom *Politička opredjeljivanja u Hrvatskom zagorju 1941.–1945.* Od 2006. do 2010. radio je kao voditelj Arhiva Srba u Republici Hrvatskoj.

Filip Škiljan
HRVATSKO ZAGORJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU 1941.–1945.
Opredjeljivanja, borbe, žrtve

Nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
web: www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Vladimir Filipović

Grafička oprema
Studio Canis

Lektura
Aleksandra Đurić

Dizajn naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
ožujak 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 801880.

Autor je istražio vrlo složene procese političkog opredjeljivanja te burne događaje, borbe i žrtve u Hrvatskom zagorju za vrijeme Drugog svjetskog rata. Tu na malom prostoru, na specifičan i dramatičan način, odražavaju se sve silnice toga doba – njemačka okupacija, funkcioniranje ustaške države, djelovanje i ponašanje domobranskih snaga te snaženje, padovi i usponi partizanskoga i komunističkog pokreta. Rad je potkrijepljen podacima iz literature, informacijama iz onodobnih tiskovina te podacima iz originalnih dokumenata. Posebno je važno i inovativno prikupljanje i analiza iskaza preživjelih svjedoka na svim stranama sukobljenoga političkog i vojnog spektra.

Dr. sc. **Filip Škiljan** (Zagreb, 1980.), povjesničar, znanstveni je suradnik u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu.

• • •

Autor F. Škiljan svojim radom i metodološkim pristupom nastoji izbjeći neobjektivnosti i prijepore u dosadašnjoj historiografskoj obradi jedne hrvatske povijesne regije – Hrvatskog zagorja. Riječ je o originalnom i relevantnom djelu, čiji su zaključci sve osim "plošni ili jednoobrazni". Autor je uspio predočiti kompleksnost ovog, kako kaže, tragičnog razdoblja, koje je prijelomno u modernizacijskom procesu hrvatskog sjeverozapada i nužno za razumijevanje prenošenja ovih iskustava u naknadnoj politizaciji. Politička opredjeljivanja često su uvjetna, izazvana i vrlo specifičnim događanjima, posebno nasiljem s jedne ili druge zaraćene strane.

PROF. DR. SC. IVO GOLDSTEIN

Autor koristi brojnu arhivsku građu, ali – što je posebnost knjige – iskaze svjedoka odnosno metodu usmene/oralne povijesti. Uspoređivanjem tako prikupljene *zagorske memorije* s izvornim dokumentima i ranije objavljenim sjećanjima, autor u potpunosti uspijeva izbjeći probleme *kolektivnog sjećanja*, subjektivnosti brojnih svjedoka te davanja *očekivanih odgovora*. Time uspijeva rekonstruirati politička i druga opredjeljenja koja su u Hrvatskom zagorju u razmatranom razdoblju izazvala generacijska svrstavanja uz razne političke opcije, prije svega uz ustaški i partizanski pokret.

DR. SC. IGOR GRAOVAC

NOVA PLEJADA je biblioteka mladih hrvatskih znanstvenika koji u suvremenu znanost unose nove pristupe i metode. Riječ je o doktoratima odnosno prvim znanstvenim djelima autora koji najavljuju novo, vrijedno i zanimljivo.